

ИДНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ
И ЕКОНОМСКИТЕ ПОЛИТИКИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

ИДНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ И ЕКОНОМСКИТЕ ПОЛИТИКИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ЗБОРНИК ОД НАУЧНАТА КОНФЕРЕНЦИЈА ОДРЖАНА ВО ОХРИД
НА 4–5 ОКТОМВРИ 2018 ГОДИНА

во соработка со

ВЛАДА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

СТОПАНСКА КОМОРА НА МАКЕДОНИЈА

СКОПЈЕ 2019

Уредувачки одбор:

акад. *Таки Фити*, *претседател*

акад. *Гоце Петрески*

доп. член *Изет Зекири*

Организациски одбор:

акад. *Таки Фити*

акад. *Гоце Петрески*

акад. *Владо Камбовски*

проф. д-р *Изет Зекири*, доп. член на МАНУ

проф. д-р *Кочо Анѓушев*, заменик на претседателот на Владата на Република Македонија задолжен за економски прашања

и за координација со економските ресори

проф. д-р *Драѓан Тевдовски*, министер за финансии

д-р *Аниџа Анѓеловска-Бежоска*, гувернер на НБРМ

м-р *Крешник Бектеши*, министер за економија

Бранко Азески, Претседател на Стопанската комора на Македонија

проф. д-р *Владимир Филиповски*, Економски факултет – Скопје

м-р *Марица Анѓовска-Митев*, секретар на Организацискиот одбор

м-р *Констанијин Биџраков*, логистичка поддршка

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

330.34(497.7)(082)

338.2(497.7)(082)

ИДНИ предизвици на економскиот развој и економските политики на Република Македонија : зборник од научната конференција одржана во Охрид на 4–5 октомври 2018 година / уредувачки одбор Таки Фити, Гоце Петрески, Изет Зекири. - Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2019. - 453 стр. : табели, граф. прикази ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-203-251-1

а) Економски развој - Македонија - Зборници б) Економска политика - Македонија - Зборници
COBISS.MK-ID 109602570

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА

ОБРАЌАЊЕ НА АКАД. ТАКИ ФИТИ, ПРЕТСЕДАТЕЛ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Почитувани,

Постојат неколку причини поради кои одлучивме МАНУ, во соработка со Владата на Република Македонија, со Народната банка на Република Македонија и со Стопанската комора на Македонија да организира научна конференција на тема:

ИДНИ ПРЕДИЗВИЦИ НА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ И ЕКОНОМСКИТЕ ПОЛИТИКИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Ќе нотирам само некои од нив.

Прво, Република Македонија е земја со ниска развојна перформанса – значително пониска од онаа на земјите во регионот – Романија, Бугарија, Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска. Имено, просечната реална стапка на раст на бруто-домашниот производ (БДП) на земјата во периодот 1996–2017 година изнесува само 2,7% и е далеку под потенцијалот на македонската економија (Меѓународниот монетарен фонд стапката на економскиот раст на потенцијалниот БДП ја проценува во распонот помеѓу 5% до 5,9%). Фактички, од осамостојувањето на земјата до денес само во три години (2006, 2007 и 2008 година) беа остварени стапки на раст на нивото на потенцијалниот БДП.

Второ, прашањето за долгорочниот економски раст и развој има висока релеватност за секоја економија, бидејќи ако земјата остварува високи и одржливи стапки на економски раст, се подобруваат сите нејзини економски и социјални перформанси. Фактички, од динамиката и од квалитетот на

растот, во крајна линија, зависи благосостојбата на граѓаните на земјата. Ова особено и поради општопознатото сознание на теоријата на економскиот раст дека мали, дури маргинални, занемарливи колебања во стапките на економскиот раст (од 0,5 или 1 процентен поен) имаат долгорочни последици врз економската моќ на една земја. Оваа констатација е во согласност со правилото 70, кое гласи дека ако бројот 70 се подели со просечната стапка на економскиот раст, се добива бројот на години за кои земјата ќе го дуплира својот БДП. Применето на случајот на македонската економија, тоа значи дека ако и во иднина остваруваме просечни годишни стапки на раст од 2%, на земјата ќе ѝ требаат дури 35 години за да го дуплира својот БДП. Ако стапките на раст, пак, се приближат кон потенцијалот на македонската економија (околу 5%), периодот се скратува на 14 години.

Трето, наспроти релативно високата макроекономска стабилност, растот, речиси во целиот транзициски период, остана скромно, „анемичен“. Тоа, во основа, не е во согласност со економската теорија, којашто упатува на сознанието дека постои нагласено позитивна корелација помеѓу макроекономската стабилност и динамиката, квалитетот и одржливоста на растот. Ваквата ситуација, синтетички гледано, упатува на два заклучока: прво, релативно високата макроекономска стабилност е битна, но не и доволна претпоставка за динамичен и одржлив раст и второ, во македонската економија постојат ограничувачки фактори на растот, при што, најзначајните меѓу нив треба јасно да се идентификуваат и да се осмислат пристапите за нивно надминување.

Оттука, значењето на проблематиката нè мотивира Конференцијата да ја организираме во соработка со Владата на Република Македонија, Народната банка на Република Македонија и Стопанската комора на Македонија. Целта беше, на едно место да се соберат претставници на академската заедница (мислам дека успеавме да анимираме компетентни автори за одделните подрачја), креаторите на политиките и претставници од стопанските комори. Посебно ќе напоменам дека мое инсистирање беше прилозите на министерот за финансии и на гувернерката на НБРМ да не бидат во форма на обраќање на Конференцијата, туку во форма на професионални трудови – трудови со научна и стручна компонента.

Од авторите на одделните прилози побаравме да негуваат нагласен критички и, се разбира, објективен пристап, да се ориентираат на кратка дијагноза на состојбите во одделни области на долгорочниот економски раст и да се сосредоточат на предлог мерки и сугестии што ќе бидат научно фундирани, ќе ги респектираат новите сознанија на

економската наука во соодветните области, а со самото тоа ќе бидат корисни и употребливи за креаторите на политиките.

Тезите за оваа Конференција, свесно, широко ги поставивме за да можат да се опфатат повеќе теми и да се вклучат што поголем број автори во научната елаборација на оваа значајна проблематика. Условно говорејќи, тезите се фокусираат на две комплексни групи прашања (два блока):

- *Проблеми и прашања на економскиот раст и развој*
- *Проблеми и прашања на економските политики*

Во рамките на **првиот блок** се третира широк дијапазон на прашања:

- ✓ интегрираноста на македонската економија во глобалната економија;
- ✓ динамиката на растот на македонската економија, а во нејзин контекст и фрагилноста на моделот на растот и особено проблемите, поврзани со секторската структура на македонската економија;
- ✓ изворите и ограничувањата на растот;
- ✓ можните пристапи за динамизирање на растот, со фокус врз значењето на бруто – инвестициите и институциите (нивниот квалитет, ефикасност и кредибилитет);
- ✓ значењето на образованието, технолошките промени и знаењето за динамизирање на растот;
- ✓ пазарот на труд;
- ✓ секторот на претпријатијата, изворите за финансирање на растот на претпријатијата (значењето на кредитите на комерцијалните банки, значењето на берзата, причините за конзервативноста на секторот на претпријатијата при користењето на различните извори на финансирање на растот, проблемите на корпоративното управување и сл.);
- ✓ сектори со висок потенцијал на раст, посебно значењето на ИКТ – секторот и сл.

Во рамките на **вториот блок** се третираат економските политики и нивното значење за растот:

- ✓ значењето на клучните макроекономски политики – фискалната и монетарната;
- ✓ во рамките на фискалната политика посебно се третираат даночната структура (состојби, предизвици, перспективи), јавните расходи и одржливоста на јавните финансии;
- ✓ во рамките на монетарната политика се елаборира значењето на примарната цел на Централната банка (одржување на висока це-

новна стабилност) за економскиот раст, каматните стапки, девизниот курс, кредитниот раст, предизвиците на монетарната политика и финансискиот сектор во услови на забрзана интеграција кон ЕУ, македонскиот банкарски сектор и неговите силни и слаби страни и сл.;

- ✓ координацијата на клучните макроекономски политики;
- ✓ во рамките на микроекономските политики, посебен фокус е ставен врз индустриските политики и нивното значење за модернизирање на структурата на македонската економија.

Врз основа на анализа на факторите на економскиот раст и развој, онака како што тие се третираани во највлијателните теории за долгорочниот економски раст, респектирајќи го, притоа, фактот дека релативното значење и релативниот придонес на одделните фактори на растот со тек на време се менува во зависност од достигнатата фаза на развој на економијата, врз основа на анализа на основните причини што го лимитираат растот на македонската економија, а и врз основа на насловите и содржините на пристигнатите авторски прилози за оваа Конференција, можно е да се селектираат клучните приоритети на развојот на македонската економија (за нив ќе чуеме повеќе од воведното излагање на колегата Гоце Петрески).

Почитувани,

Врз основа на она што претходно го кажав, мислам дека прашањето за промена и модернизација на структурата на македонската економија, мерките што треба да го поддржат овој процес и изградбата на институционален капацитет за имплементација на промените, добива висок приоритет.

Ова прашање е тешко и комплексно и бара позначајно сосредоточување на македонската економска наука на оваа проблематика. Велам, прашањето е комплексно, бидејќи: (1) процесот на промена на структурата на економијата е долгорочен; (2) профилирањето и промената на структурата на економијата, според моето мислење, во прв ред е работа на претприемничко промислување; (3) не постои унифициран и готов модел за индустриска политика која би го поддржала процесот; (4) понагласеното инволвирање на владата во процесот на реструктурирање на економијата, економската теорија го проблематизира од различни аспекти – почнувајќи од компатибилноста, односно некомпатибилноста на владиното инволвирање во економската активност со моделот на пазарна економија, преку дисторзиите и нарушувањето на пазарните сигнали што одредени владини политики можат да ги предизвикаат, па сè до „провоцирање“ на проблемот на неуспех на државата (government failure).

Но, надвор од ваквото теоретско промислување на оваа проблематика, останува фактот дека во практиката е евидентно спроведување на активни индустриски политики од страна на владите на современите земји што, се разбира, претпоставува значајно инволвирање на државата (владата) во економската активност.

За оваа Конференција добивме неколку трудови што директно ја третираат оваа проблематика (преструктурирање на економијата), трудови што директно се задржуваат на индустриската политика, а и трудови што можат да придонесат за заокружување на мозаикот на можните пристапи за конципирање на конзистентна индустриска политика во Република Македонија. Тука, пред сè, мислам на трудовите што елаборираат како одделните фактори на растот и како економските политики – особено политиките, поврзани со образовната и научноистражувачката сфера и со сферата на иновативната активност на компаниите и, се разбира, клучните макроекономски политики (фискалната и монетарната) можат да го поддржат процесот.

На крајот, дозволете ми од името на организаторот на оваа научна Конференција, Македонската академија на науките и уметностите, да ја изразам мојата искрена благодарност на координаторите на Конференцијата – Владата на Република Македонија, НБРМ и Стопанската комора на Македонија за соработката и помошта во нејзината реализација.

Се разбира, топла и колегијална благодарност им должам и на претставниците на академската заедница, професорите и другите научни работници и соработници на МАНУ, кои со задоволство прифатија да ги подготват своите прилози за оваа Конференција и кои, судејќи според пријавените теми и пристигнатите апстракти, ни овозможија да покриеме значајни подрачја од комплексната област на економскиот раст и развој и на економските политики.

Посебна благодарност им упатувам и на претставниците на медиумите кои ја следат оваа научна дебата.

Прилозите и дискусиите на Конференцијата ќе бидат објавени во посебен Зборник на трудови во печатена и во електронска форма за да станат достапни за пошироката стручна и научна јавност во земјата. Трудовите, тоа е договор од самиот почеток, ќе бидат policy oriented. Затоа, сакам да ги замолам и да ги потсетам сите автори на прилозите, заклучоците од нивните испитувања, при дефинитивната подготовка на трудовите за печат да ги срочат во форма на конкретни предлози на мерки и сугестии, употребливи и корисни за креаторите на политиките.

ОБРАЌАЊЕ НА ПРЕТСЕДАТЕЛОТ НА ВЛАДАТА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, ЗОРАН ЗАЕВ

Македонската академија на науките и уметностите – МАНУ, од воспоставувањето на нашата независност до денес, го претставува јадрото на македонската интелигенција која низ годините ги поставува правците и насоките за економски и политички развој на Република Македонија. Оваа научна институција преку широкиот спектар на економски научни анализи долги години учествува во креирањето на економските политики.

Граѓаните на Република Македонија очекуваат МАНУ како еден од столбовите на државноста и понатаму да биде генератор на развојни и на напредни идеи и силен поддржувач на економскиот прогрес и напредок на земјата.

На мое огромно задоволство, денеска ја имам честа заедно со Претседателот на МАНУ, Таки Фити, Претседателот на Стопанската комора на Македонија, Бранко Азески и вицепремиерот Ангџушев да означиме отпочнување на дводневната научна конференција „Идни предизвици на економскиот развој и на економските политики на Република Македонија“.

Оваа научна конференција се случува во еден од најклучните моменти на одговорност пред кој сме исправени сите.

Од тие причини оваа научна конференција нека биде уште посилен поттик да ги впрегнеме сите научни потенцијали и политички сили конечно да ѝ го овозможиме заслуженото место на Република Македонија како 30-та земја членка на најмоќниот воен сојуз НАТО, а потоа да работиме и за полноправно членство на земјата во најсилната економска заедница, Европската Унија.

Посилен предизвик за економски развој на Македонија од членството на земјата во ЕУ и во НАТО не постои!

Овој историски момент е исклучително важен, бидејќи со поканата за членство на земјата во НАТО, со започнатиот процес на преговори со ЕУ и со примената на новите економски политики, перформансите на еконо-

мијата започнаа значително да се подобруваат и да покажуваат стабилизација и раст.

Во вториот квартал на 2018 година имаме раст на БДП од 3.1%. Македонската економија расте и се стабилизира на долг рок.

И покрај падот што го бележи градежништвото, растот на БДП од 3,1% покажува дека економијата е раздвижена како резултат на зголемената извозна и инвестициска активност на стопанството, растот на земјоделството, на индустриското производство.

Економските параметри во тој дел се исклучително поволни.

Имаме раст на индустриското производство од 5 % во периодот јануари – август 2018 година во споредба со истиот период во 2017 година и зголемување на бројот на работници во индустријата за 7.2 % во истиот тој период.

Извозот бележи раст од 14.5% во периодот од јануари – јули 2018 година во споредба со истиот период лани.

Странските директни инвестиции во првото полугодие изнесуваат 327 милиони евра, што е за 218 % повеќе од просекот во последните три години и апсолутно најмногу во последните три години.

Новата индустриска политика - Планот за економски раст ги дава своите првични позитивни ефекти врз економијата. За прв пат ги изедначивме условите за инвестирање на домашните и на странските инвеститори и пуштивме во оптег околу 30 милиони евра како директна поддршка за стопанството и за процесот на индустрijализација.

И другите перформанси на економијата се одлични и покажуваат раст.

Во првото полугодие од 2018 година имаме зголемена наплата на даноци за 8% во споредба со истиот период минатата година или тоа во апсолутни бројки изнесува 66 милиони евра повеќе приливи во буџетот по овој основ.

Повратот на ДДВ кон компаниите се одвива навремено и неселективно. Од почетокот на годината заклучно со август, во стопанството по овој основ се вратени вкупно 250 милиони евра.

Тоа е силен поттик за приватниот сектор како главен двигател на економијата.

Потврда дека економијата се движи во вистински правец покажуваат податоците за намалување на невработеноста и постојаниот пораст на просечната плата.

Намалена е стапката на невработеност на 21,1%, што е историски најниско ниво досега. Во првото полугодие во 2018 година се реализирале

10.000 нови вработувања на наши граѓани што дополнително го забрзува растот.

Просечната плата бележи постојан пораст. Во месец јуни 2018 година исплатена е за 6,1 процент повисока просечна плата во споредба со истиот период лани.

Во сенка на референдумското изјаснување, остана објавата на еден податок од ДЗС кој посебно ме радува. Во првото полугодие на 2018 година, во Република Македонија просечната малопродажна цена на електричната енергија за домаќинствата се намалила за 4 % во споредба со второто полугодие од 2017 година.

Сите овие позитивни економски резултати покажуваат дека економијата веќе чекори по вистинскиот пат.

За да го продолжиме тој позитивен тренд неопходно е да ја осигураме евроатлантската перспектива на земјата. Потребна ни е стабилизација на политичките процеси и влез на земјата во најмоќниот воен сојуз НАТО, како и започнување на преговори за влез во најмоќната економска заедница ЕУ.

Тоа е најсилна гаранција дека економскиот развој ќе продолжи со забрзано темпо.

Факт е дека новите земји членки бележат поголем економски раст и побрзо се доближуваат до животниот стандард на земјите членки на Европската Унија. Исто така, имаат подобрена деловна клима, поголем пораст на продуктивноста на трудот, забрзан напредок во структурните реформи за развој на приватниот сектор, забрзан извоз и подобрена институционална демократија.

Во перспектива нашата економија треба да генерира многу повисоки стапки на раст од досегашните. И тие стапки мора да бидат со стабилен и предвидлив раст. Ваквите стабилни и растечки стапки на БДП се потребни за да можат граѓаните да почувствуваат директен ефект - подобрување на животниот стандард. Затоа е потребно да размислуваме во правец на креирање долгорочна стратегија за економски развој на земјата.

Нашата економија мора да зачекори рамо до рамо со европските економии. Да биде конкурентна, предвидлива, стабилна и регионално интегрирана.

За да го постигнеме тоа, никако не смееме да ја испуштиме шансата којашто ни е на дофат. Анализите покажуваат дека финансиската помош на некои од земјите по членството во ЕУ се зголемила за десет пати. Како пример ќе ја наведем Република Хрватска која во периодот 2007-2014 го-

дина пред да стане членка на ЕУ користела околу 858 милиони евра од европските фондови. Во периодот 2014-2020 година, кога Хрватска е веќе членка на ЕУ, финансиската помош расте скоро за 13 пати и изнесува 10.74 милијарди евра.

Република Македонија мора да го искористи тој голем потенцијал за развој. Не можеме да си дозволиме да ја испуштиме оваа историска шанса.

Кога ќе погледнеме напред во иднината сакам сите да ја видиме нашата земја како чекори напред на економски план. Примената на новите технологии, модернизацијата и ревитализацијата на производството, компании извозно ориентирани, професионална институционална инфраструктура која го опслужува бизнисот и граѓаните, квалитетен образовен систем кој продуцира кадри според потребите на пазарот на трудот, квалитетна патничка, железничка и енергетска инфраструктура, европски квалитет на живот за сите граѓани на Република Македонија...Верувам дека со заедничка волја, работа и труд тоа може да биде нашето секојдневие.

Моето обраќање пред Вас денеска, почитувани академици, универзитетски професори и почитувани гости ќе го завршам со зборовите на познатиот физичар Едвард Телер кој рекол дека „Науката денес ја претставува технологијата утре“.

Тоа е нашата цел. Развојот евозможен и треба да биде наше секојдневие. Поддршката на научната работа и образовните реформи се силни политички определби на Владата на Република Македонија и заедно со сите реформски процеси и економски политики треба да вродат со развој и со употреба на нови технологии како нова додадена вредност во економијата.

Во тој дух, сакам да охрабрам плодна дискусија денес и утре на научната конференција --Идни предизвици на економскиот развој и економските политики на Република Македонија.

Мое искрено очекување е дека научните трудови, анализи, факти, насоки и правци, што ќе произлезат од оваа конференција, ќе бидат силен инпут во понатамошното креирање на развојни економски политики.

**ОБРАЌАЊЕ НА Г. КОЧО АНЃУШЕВ,
ЗАМЕНИК НА ПРЕТСЕДАТЕЛОТ НА ВЛАДАТА
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ЗАДОЛЖЕН
ЗА ЕКОНОМСКИ ПРАШАЊА И ЗА КООРДИНАЦИЈА
СО ЕКОНОМСКИТЕ РЕСОРИ**

Почитуван претседателе на МАНУ, г. Таки Фити
Почитувам претседателе на Стопанската комора, г. Бранко Азески
Почитувани колеги, министри во Владата на Република Македонија,
бивши министри

Почитувана гувернерке на Народната банка на Република Македонија, д-р Анита Ангеловска-Бежоска,

Почитувани автори на трудови, професори, почитувани медиуми,

Ми претставува чест да говорам на овој собир, каде мислам дека се собрани најеминентните луѓе во државата во областа и за темата што е денес предмет на расправа – економската состојба во земјава. Во таа смисла, немам амбиција да ги повторам бројките коишто веќе ги изнесе Премиерот во своето обраќање, туку ќе се обидам да се осврнам на пошироката слика од мој личен аспект и како јас ја гледам економската состојба во земјава. Ќе говорам од искуство, по 20 години учество во реалното стопанство, креирајќи компании од 0 до 1000 вработени во делот на технологијата и техниката, а ќе говорам и професионално како заменик на претседателот во Владата на Република Македонија, одговорен за економски прашања.

Во разгледувањето, вивисекцијата на економската состојба сите ние, како експерти и познавачи, сме фокусирани на една бројка, а тоа е бројката на бруто-домашниот производ, најсилниот индикатор на економската состојба, проекција на сите економски текови. Една сериозна и длабинска анализа на структурата на БДП, ќе покаже дека има повеќе класи на економски активности што го креираат, но, сепак, доминантни се само четири и овие активности се набојот на најсилните економски параметри.

Една од нив е индустријата каде што спаѓа рударството, преработката, енергетиката и така натаму, втората е градежништвото, третата е земјоделието и четвртата е трговијата и размената. Овие области и класи на активности се со најголем тежински фактор во креирањето на БДП во Македонија. Во другите држави структурата можеби е поинаква, но кај нас структурата е токму ваква. Нормално, покрај овие 4 носители на економските перформанси, тука се присутни и други сектори, но овие 4 се предводници и имаат најголем тежински фактор и соодветно заслужуваат најголемо внимание.

Анализата на моменталната состојба во државата неминовно покажа дека во три од четирите гранки имаме пораст, а само во градежништвото има намалување. Тоа движење предизвика понатамошна анализа, со цел да се одговори на прашањата какво е тоа намалување и зошто се случило и какво е влијанието на овие другите врз БДП. Академикот Фити, многу добро кажа, дека БДП во просек е бројката 70 ако ја поделите со процентот, така ќе добиете за колку години ќе го дуплирате бруто-домашниот производ. Тоа е натпреварот со кој се натпреваруваме во светот и тоа е бројката што одредува подобар живот за нашите граѓани и подобро здравје за нашата економија.

Затоа, сите овие го заслужуваат целото наше внимание, а моето посебно и како долгогодишен стопанственик и како Потпретседател во владата за економски прашања.

Во градежништвото постои начин и ситуација според што може да креирате висок процент раст на БДП само со неколку проекти. Меѓутоа, тие проекти не се продуктивни и со текот на времето креираат големи задолжувања, наспроти физибилност. Таквите проекти на краток рок ќе креираат висок процент на раст на таа гранка во БДП, но долгорочно ќе креираат проблеми, бидејќи на крај некој и некако тие средства ќе треба да ги врати. Затоа градежништвото, не само јас што така сметам, туку и практично докажано е добро и генерира раст на БДП само ако е потпрено врз база на комерцијални физибилни проекти во приватниот сектор и на инфраструктурни проекти во државниот сектор. Овие два сектори се генератори на долгорочни вредности во економијата и обезбедуваат услови и околина за работа на економијата. А тоа е она што нас нè интересира.

Затоа, креирањето градежни проекти коишто на краток рок ќе создадат некакви ситуации што ќе бидат вкалкулирани во статистиката, понатаму ќе станат проблем, пред сè заради нивното одржување, а и за враќање на кредитите. Тоа е нереален бруто-производ и, според мене, не треба да се влегува во таков проект.

Сега ќе се задржам на бројките, затоа што, сепак, бројките на крајот се најдобриот показател. Доколку сакаме да го вратиме нивото на БДП, односно учеството на градежништвото во бруто- домашниот производ, на месечно ниво треба да генерираме 56 милиони евра градежни активности во државата за да дојдеме на нула. Знаеме дека во првиот квартал тоа беше -38%, а во вториот квартал беше -17%.

Ние цело време зборуваме дека потфрлиле капиталните инвестиции, па затоа градежништвото немало доволно активност. Јас не се согласувам со таа бројка. Да, капиталните инвестиции можат да бидат и подобри, меѓутоа тие нема да го решат градежништвото. Зошто? Затоа што ако ја видите структурата на капиталните инвестиции во буџетот, ќе видите дека тие ако и 100% се реализираа, на месечно ниво не може да придонесат повеќе од 18 милиони евра. Од друга страна, големите инфраструктурни проекти лесно можат да придонесат да се стигне до тие 56 милиони евра. И тоа само со заживување на неколку инфраструктурни проекти, саканата цел може да се постигне.

Јас точно гледам како во следниот период ќе го вратиме градежништвото на оваа бројка и ќе го доведеме во состојба тоа веќе да не претставува тег што ќе го влече БДП назад.

Втората гранка што прави сериозен импакт во БДП е земјоделството. Земјоделието е нашата силна страна, тука имаме голем потенцијал и мора бенефициите од него да ги максимизираме. За улогата на земјоделието правевме многу анализи и мора да констатираме дека и покрај субвенциите коишто државата ги даваше сите претходни години во земјоделството, за жал резултатите беа поразителни, увозот растеше, производството опаѓаше, што значи дека парите се несоодветно потрошени. Ако навлеземе во подлабинска анализа, ќе видиме дека, покрај сите други работи коишто недостасуваат, сепак, она што најмногу недостасува е планиран откуп и пласман на земјоделските производи на пазарите надвор од Република Македонија каде што ние треба да извезуваме. Исто така, проблем во македонското земјоделење е што голем дел од земјоделските производители не се евидентирани во нашите финансиски текови, за што треба да се поработи и веќе поведовме иницијатива заедно со царината, Народната банка, Министерството за финансии и наскоро и во овој дел ќе дојдеме до резултат. Но, без разликата на другата состојба, ние, сепак, приоритетно треба да бидеме посветени како овие производи организирано ги пласираме надвор од државата, да бидат квалитетни и во количина и цена, соодветна светскиот пазар да ги препознае.

За трговијата нема многу да зборувам, ако бројките во трговијата растат, тоа значи дека потрошувачката моќ на граѓаните се зголемува.

Најмногу ќе се задржам на она што е цел на оваа дискусија и мислам и на оваа конференција, а тоа е она што дава најстабилен раст на бруто-домашниот производ на долг рок - индустријата.

Во делот на индустријата ние мораме да бидеме посветени и таму да ја насочиме целата наша заложба, експертска и професионална, затоа што други ресурси немаме. Забрзаната индустријализација на државата треба да биде таргет на сите нас. И ако погледнете ретроспективно, ќе се забележите дека точно таквата индустријализација е позитивен генератор во сите овие претходни години.

Затоа, треба да видиме како да ја постигнеме забрзаната индустријализација. Бесцаринските зони се добар чекор и тие даваат резултат и тоа не е спорно, иако начинот на којшто беа направени кај нас предизвикаа и дисторзија на пазарот, пред сè во делот на работната рака. Ние како Влада се обидовме тоа да го исправиме преку Законот за финансиска поддршка на индустријата, којшто од економската и од стопанската заедница е оценет како позитивен и дава резултат. Законот посебно е добар заради тоа што има квалитетна основа, пример врз кој е граден и вредностите врз кои е насочен. Го градевме постепено и заедно со советниците како од кабинетот на Премиерот, луѓето од мојот кабинет, заедно со стопанските комори и консултации со документите од МАНУ и Светската банка, така со академска, експертска и професионална поддршка направивме програма, којашто е базирана и пресек на сите мерки коишто беа предложени во некои од најважните документи, па ние ги вградивме во овој закон. Законот, по имплементацијата само во првата година, дава позитивни резултати.

Во процесот на забрзана индустријализација, многу е важно да знаеме за каква индустрија треба да се зборува и работи, за директните странски инвеститори и за индустрија на домашни инвеститори. Мораме да ги растеме и двете гранки.

Тука, зборувајќи за индустријата во Македонија, а тоа е нешто што го знам и што го имам искусено и лично, е дека не може да зборуваме за индустрија којашто ќе биде ориентирана само на домашниот пазар. На пазар од само 2 милиона жители индустријата не функционира и ретки се индустриите коишто можат да растат на толку мал пазар. Кога зборуваме за индустрија, мора да зборуваме за извозно ориентирана. Извозно ориентираната индустрија претпоставува вие да бидете конкурентни, конкурентни на целиот свет. Затоа, суштинското прашање кога зборуваме за развој на

индустријата е како да направиме нашата индустрија да биде конкурентна.

За да биде таа конкурентна, мора да се зголеми продуктивноста, нема друг начин да конкурирате со цени. За да ја зголемите продуктивноста, пак, нема голема филозофија, мора да имате современа технологија, добар knowhow и добра организација.

Организацијата зависи од нас самите, поточно од стопанствениците, но knowhow зависи од образовниот систем, а технологијата зависи од финансиските можности субјектот да може да купи и да има пристап до нова технологија. Кога ќе дојдете до извоз и кога ќе стигнете до степен да бидете конкурентни во целиот свет, почнуваме да зборуваме за структура на цена. Тука, во структурата на цената на секој производ, влегуваат различни компоненти, кај некој повеќе, кај некој помалку, но тие компоненти, главно, се финансирањето. Токму тука ќе забележите дека нашето стопанство се соочува со финансирање коешто е скапо, наспроти финансирањето во светот. Сепак, за тоа не се виновни само банките, затоа што тие мора во своите проекти да го вкалкулираат ризикот на земјата во својата цена на капиталот. Но, факт е дека нашиот капитал, односно вредноста на финансиите коишто ги користи нашето стопанство, средствата се поскапи отколку оние за конкуренцијата во светот.

Тука влегуваат и логистичките трошоци, а нашите логистички трошоци се 5% поскапи од повеќе различни причини. Прво, затоа што немаме пристап на море и имаме скап транспорт и второ затоа што нашите камиони долго време чекаат на границите. Точно тоа сега е една од темите којашто во овој период ја дискутираме. Попусто ви е да инвестирате во автопат 600 милиони евра, да изградите автопат што значително ќе го скрати транспортот на роба и да обезбедите побрз транспорт за извоз на робата, ако потоа камионот чека 12 часа на граница за излез од земјата и за транспорт до странските пазари или купувачи. Тоа се буквално фрлени пари, затоа, покрај инфраструктурните инвестиции, треба да направиме и организација како нашите производители да имаат поголем проток и овие 5% зголемен трошок на нашата економија, да ги намалиме.

Енергијата, електричната енергија со првите фази од либерализацијата ги покажа ефектите. Не сакам да потсетам, дека бев еден од првите кој се залагаше за тоа, уште пред 7 години и денес де факто ги гледаме ефектите, меѓу другото и Премиерот даде еден податок којшто оди во таа насока. И понатаму, кога ќе се врземе за берзата, сепак ќе има поволности, но и делумни разлики, затоа што берзите во нашиот регион, во Југоисточна Европа се 5 до 10 евра поскапи по мегават час електрична енергија, нас-

проти цените во Централна и Западна Европа. Да не зборувам за цената на гасот, којашто заради конзумот и количините што се трошат во регионот, кај нас се поскапи наспроти другиот дел од светот.

И конечно, како олеснителен или во нашиот случај отежнувачки фактор, е пристапот до технологијата. Како вие ќе се борите и ќе се натпреварувате во светот со некој кој има пристап до модерна технологија за која добива 50, 30 или 20 проценти грантови за нејзината набавка, а домашните производители треба да издвојат средства од профитот или од резервите или, пак, да користат скапи банкарски кредити за да обезбедат самостојно таква технологија. Тоа е исто како да се натпреварувате на 100 метри, конкурентот трча со наменски дизајнирани патики, додека вие трчате со вреќа товар на грбот. Така во моментов изгледа нашата борба.

Затоа, ние како држава и како влада ќе бидеме посветени на овие индустриски политики и изнаоѓање средства и начини како да го олесниме сето ова и да одиме понатаму. Тоа е суштината, само така можеме да одиме напред.

Доколку нашиот извоз во моментов учествува со 50 до 60% од БДП, за да постигнеме раст на бруто-домашниот производ, мора да го зголемиме извозот. Според мојата симулација, ако сакаме да постигнеме раст од 5, 6 или 7%, нашиот извоз во бруто-домашниот производот мора да учествува со 70 проценти.

Како да стигнеме до тоа? Треба да изградиме индустриска политика со која ќе им помогнеме на нашите компании, без разлика дали се домашни или странски сето ова да го постигнат. Токму затоа го воведовме Законот за финансиска поддршка на компаниите, оваа година скромно, со 30 милиони евра, но мораме да продолжиме во тој правец.

Само една споредба многу добро ја отсликува со што и како се натпреварува македонското стопанство во периодов. Ние воведовме фонд за иновативност, кадешто дадовме технолошка поддршка, којшто не беше толку за иновативност колку за технолошки развој, за купување машини. Тоа беа 10 милиони евра од нашиот буџет. Паралелно со тоа, Бугарија во моментов има фонд до 400 милиони евра за нивните компании, а истите тие се конкуренти на нашите компании. Како нашите компании ќе се борат и ќе бидат конкурентни со бугарските компании што добиваат 400 милиони евра. Мораме нашата економија да ја изедначиме и да ја направиме конкурентна со целиот свет ако сакаме да се придвижи напред во делот на индустријата.

И овие 400 милиони евра се европски фондови и тоа е само затоа што Бугарија е членка на ЕУ. И тука, сепак, би потенцирал, дека влезот во ЕУ и

во НАТО носи стабилност, безбедност и слично, но пред сè носи поволности за економијата и можност за пристап до овие фондови. И затоа, ниту јас, ниту кој било во владата има дилема дека ова е единствената алтернатива што ние како држава ја имаме за да фатиме чекор и во економијата во светот.

Што се однесува до другите компоненти што во државата треба да се решат за да можеме да направиме импакт во економијата, е кадарот. Проблемот со кадарот ќе станува сè поголем и поголем. Проблемот со работната сила уште ни претстои и е пред нас како една голема пречка. Ние и денеска го имаме, но ќе се зголемува. Иако имаме висок процент на невработеност, којшто, меѓу другото, во моментот е на најниско ниво, сепак е прашање дали тие 21% се сè уште во државата, но тоа ќе го потврдиме само со пописот. Меѓутоа, од друга страна, доколку се соочите и зборувате со стопанствениците, а јас тоа секојдневно го правам, ќе видите дека најголемиот проблем што тие го имаат е недостаток на кадар. Притоа, можеби имаме невработени луѓе, но тие се несоодветни за потребите на економијата. Затоа, цениме како влада дека треба да се направат акутни мерки. Чекорите како менување на образованието се битни, но не се ургентни. Ние, сепак, треба да го смениме образовниот систем со воведување на дуално образование, но резултатите ќе ги добиеме по 5, 6 или 7 години, кога една генерација веќе ќе помине низ тој систем. Ние немаме толку време за чекање. Потребни се акутни, инстантни мерки и тоа го правиме преку проектот Шанса за сите, каде што државата ќе се вклучи во преквалификација на постојниот кадар.

Бирократијата апсолутно мораме да ја намалиме и да им олесниме на стопанството и на економијата како полесно и побрзо да доаѓаат до дозволи, потврди, лиценци.

На самиот крај, кратко да заклучам, што е потребно за македонската економија да тргне напред. Мораме да бидеме посветени на физибилно градежништво, приватно поддржано, односно во делот на приватни инвестиции, а од државата само инфраструктурни проекти за да се обезбедат услови за економијата и за логистиката. За земјоделието недостасува организиран пласман на нашите производи и на тоа треба да се насочиме. Во индустријата е потребно имплементирање на сите мерки што ги наведов и во делот на бирократијата да се работи во насока на намалување.

Овие се основните правци на кои треба да работиме и тоа се насоките на кои како влада сме фокусирани во следниот период, исто како што изминатиот бевме посветени на креирање на индустриска политика преку Законот за финансиска поддршка на компаниите и Фондот за иновативност.

Ви благодарам.

ОБРАЌАЊЕ НА Г. БРАНКО АЗЕСКИ, ПРЕТСЕДАТЕЛ НА СТОПАНСКАТА КОМОРА НА МАКЕДОНИЈА

Почитувани,

- **господин Зоран Заев**, претседател на Владата на Република Македонија;
- **академик Таки Фити**, претседател на Македонската академија на науките и уметностите;
- **проф. д-р Кочо Анѓушев**, заменик на претседателот на Владата на Република Македонија, задолжен за економски прашања и за координација со економските ресори;
- **проф. д-р Драган Тевдовски**, министер за финансии во Владата на Република Македонија,
- **академик Гоце Петрески**,
- почитувани гости,

Чест ми е што денес имам можност да учествувам и да ве поздравам на оваа научна конференција, на која присуствуваат претставници од науката, економската и монетарната политика, бизнис секторот, со цел заеднички да дебатираме за ИДНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ НА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ И ЕКОНОМСКИТЕ ПОЛИТИКИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, што беше ретка можност досега. Тоа ми дава надеж дека најпосле се разбра пораката од бизнис секторот дека за економскиот развој и напредок, покрај научните аналитички согледувања и насоки, потребни се и практични знаења, искуство, вештини за да може во вистинско време да се преземат соодветни мерки за посакуваните економски ефекти. **Едноставно, логиката на економскиот развој бара одредени капацитети што ќе имаат колективна акција преку Владата, со цел Владата да биде ефикасна во креирањето на економскиот развој.**

Во овој контекст, се повикувам на НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЈА ЗА ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – РАЗ-

ВОЈ И МОДЕРНИЗАЦИЈА, изготвена од МАНУ во 1997 година, која како конзистентна концепциска и структурна целина претставуваше еден целосен и комплексен документ во кој се посочуваат основните правци и приоритети, како и мерките, патот и динамиката на нивното остварување.

Во стратегијата се тргна од реалната и објективна оценка на појдовната состојба на расположливите потенцијали и на присутните ограничувања, а од друга страна, од потребите за реформирање на макроекономскиот амбиент во земјата, така што тој да биде во корелација и да овозможува остварување на одржлив економски развој на подолг рок. Стратегијата даваше насоки за реформите на економската транзиција, за макроекономската и развојната политика на Владата, како и за деловните потфати на претпријатијата.

Сепак, денес, по 20 години од нејзиното објавување, а и покрај тоа што по неа се носеа многу други стратегии - Национална стратегија за одржлив развој, одделни стратегии за индустријата, за енергетскиот сектор, за земјоделството, за малите и средни претпријатија и многу други развојни документи, *денес во стирашегискиот размислување за македонската економија имаме две њоврани прашања:*

ПРВОТО – Што претставува македонската економија денес?

ВТОРОТО – Што ќе биде со неа во иднина, поради низата сложени и веќе загрижувачки предизвици, што налагаат брзи и соодветни економски политики, односно реформи за нивно успешно надминување во функција на нејзин забрзан и одржлив развој?

Во врска со првото прашање, одговорот е дека Македонија е мала економија, во долгогодишна регресија, оценета како една од најнеуспешните транзициони економии меѓу земјите од Јужна, Централна и Источна Европа, која заостанува во транзицијата на патот кон повисокото ниво на развој.

1. Првата причина за тоа е што Република Македонија во последните две декади бележи релативно **бавна развојна динамика со просечна стапка на раст од 2,7%** во периодот 2001-2017 година, што споредено со земјите од регионот ја вбројува во групата на земји со прилично лоши економски резултати. На пример, просечната стапка на економски раст за истиот период во Албанија е 4%, Бугарија 3,7%, Србија 3%, Црна Гора 3%, Романија 4%, Словачка 4%, Естонија 4%, Полска 3,6%.

Македонија денес, со 5.245 САД долари номинален бруто-домашен производ по жител, или со 4.880 САД долари бруто-национален доход по

жител за 2017 година, според рангирањето на Светската банка, е на долното скалило од земјите со повисок среден доход (земји што имаат БНД по жител од 4.036 САД\$ до 12.236 САД\$). Обидувајќи се да ја избегне стапицата на среден приход на почетокот од 1990-тите, Македонија падна во стапица од транзицијата која не ја избегна досега.

Постигнатиот економски раст, со неговата структура, односно со структурните дисбаланси што ги има (производниот, извозниот и диспаритетот на пазарот на трудот), не ги обезбедуваше основните претпоставки за забрзан и стабилен одржлив развој, па Македонија денес има:

– **ниска економска основа** која е ограничувачки фактор за остварување на позабрзан развој – со бруто-домашен производ од 11.337 милиони САД долари во 2017 година, таа е меѓу последните од сите транзициони земји. Следено преку бруто-домашниот производ по жител од 5.442 САД \$, македонскиот е повисок само од истиот на Албанија за 19,9% и БиХ за 5%, а понизок е за 8% од Србија, 30% од Црна Гора, за 32% од Бугарија, 50% од Романија, 60% од Хрватска, 77% од Словенија, а од балтичките тигри - 72% од Естонија, 67% од Латвија и 68% од Литванија;

– **ниска продуктивност** – со бруто-додадената вредност по жител од 4.509 САД \$ во 2017 година, Македонија е со повисока национална продуктивност само од Албанија за 28% и БиХ за 10%, додека со пониска продуктивност за 15% од Србија, 23% од Црна Гора, 26% од Бугарија, 53% од Романија, 76% од Словенија, а од балтичките тигри - 70% од Естонија, 63% од Латвија и од Литванија;

- **ниска конкурентност** со 3.013 САД долари извоз на стоки и услуги по жител во 2017 година, односно Македонија е поконкурентна само од Албанија која има извоз од 1.397,3 САД\$, од БиХ 2.004,5 САД \$, а е со пониска конкурентност од Црна Гора која има 3.208,6 САД \$, Србија 3.319,3 САД \$; Хрватска 6.682,6 САД \$; Бугарија 5.316,6 САД \$; Естонија 15.378,4 САД \$; Романија 4.472,1 САД \$; Словенија 19.435,3 САД \$ извоз на стоки и услуги по жител;

- **низок прилив на странски директни инвестиции** во споредба со другите транзициони земји - почнувајќи од 1994 година, а заклучно со 2017 година, во Македонија се влезени вкупно 5.519 милиони САД \$ странски директни инвестиции, или само **2.812 САД \$** по жител, што се повисоки само за 486 САД \$ од Албанија и од БиХ за 449 САД \$. Од сите други земји има понизок прилив и тоа од Србија која е со 4.765 САД \$, Црна Гора со 8.775 САД \$ (за Србија и Црна Гора периодот на влез на СДИ е од 2008–2017 година), Бугарија 6.210 САД \$, Хрватска 6.900 САД \$, Романија

4.482 САД \$, Словенија 7.708 САД \$, од балтичките земји – Естонија која има дури 14.757 САД \$, Латвија 7.198 САД \$ и од Литванија 6.081 САД \$ странски директни инвестиции по жител.

Согласно наведеното, развојните перформанси на македонската економија гледано низ призмата на клучните економски показатели во посттранзициониот период воопшто не се задоволителни. Бележиме бавна и неодржлива динамика на раст, проследена со неповолен тренд на деиндустријализација и технолошко заостанување, недоволен прилив на СДИ без некои позначајни мултипликативни ефекти од постојните странски компании, ниско ниво на продуктивност и извозна конкурентност, забрзано темпо на задолжување и негативна тенденција на платниот биланс. Таквите економски перформанси го забавија и го одложија процесот на конвергенција на земјата кон нивото на животен стандард на земјите - членки на ЕУ.

За илустрација, Македонија и Бугарија во 1998 година имале прилично исто ниво на доход по глава на жител, околу 28% од нивото на доход во ЕУ. Во 2017 година доходот по глава на жител во Бугарија се приближил до 60% од доходот на ЕУ, додека во Македонија остана на 35% од оној на ЕУ. Ако оваа брзина на конвергенција со која Македонија се приближува кон ЕУ ја споредиме со податокот дека Словенија и Словачка како две успешни земји од регионот на ЦИЕ имаат достигнато повеќе од 85% од доходот по глава на жител на ЕУ, може да заклучиме дека досегашниот модел на раст на македонската економија не ги даде очекуваните резултати и потребни се сериозни промени во курсот на економските политики.

2. Втората причина за незадоволителните економски резултати произлегува од сè понеповолната структура на изворите на бруто-додадената вредност, условена од повисокиот раст на додадената вредност кај услугите, наспроти растот кај реалниот сектор.

Пониските стапки на раст на реалниот сектор условија намалување на нивното учество во БДП од **36,9%** во 2000 година (земјоделството 10%, индустријата 22,5% и градежништвото 4%), во 2017 година се сведе на **33%** (земјоделството со 9%, индустријата 17% и градежништвото 7%).

Со оруѓи зборови, услугите беа главните компоненти на економскиот раст. Заостанувањето на растот на производството и БДВ на разменливите добра, го ограничи растот на извозот, како и супституира дел од домашната понуда на внатрешниот пазар со понудата од увоз.

– **Структурата на изворите на бруто-додадената вредност во реалниот сектор** покажува и друга неповолна тенденција, а тоа е намалувањето на учеството на бруто-додадената вредност од индустријата во

БДП, а во **нејзини рамки и трета неповолна тенденција** – намалување на учеството на преработувачката индустрија.

Учеството на индустријата во БДП од 22,5% во 2000 година, по кризниот период се сведе на 18,8% во 2010 година, а во 2017 година учествува само со 17,9%.

Преработувачката индустрија, како дел од индустријата, забележа негативна стапка од -5,3% во периодот 1990–2000 година и 4,2% во периодот 2000–2016 година, или -1,1% просечно годишно намалување за изминатите 26 години (што ја потврдува деиндустријализацијата во нашата земја), а своето учество од 17,3% во 2000 година го намали на дури 11,8% во 2017 година.

Индустриското производство во 2008 година, кога имавме највисока стапка на раст во целиот транзиционен период, претставуваше 61,6% од истото во 1990 година. Дури во 2015 година го надмина производството од 2008 година за само 2,5%, а во 2017 година за 4%, со што во однос на индустриското производство од 1990 година достигна 63,2%.

3. Третата причина за неповолните состојби е неповолната структура на потрошувачката, со високо учество на финалната потрошувачка, а недоволното учество на бруто-инвестициите во структурата на БДП според расходниот метод, што услови нискиот економскиот раст на Македонија, од осамостојувањето до 2017 година, **да биде генериран од домашната побарувачка.** Просечниот раст на бруто-инвестициите во наведениот период, иако беше повисок за 2,5 % индексни поени од растот на финалната потрошувачка, сепак не беше доволен за да услови позабележителни промени во структурата на БДП според расходниот метод.

– **Ниска инвестициска потрошувачка** – Бруто-инвестициите, во согласност со стапката на раст на истите одделно по години, бележеа соодветно зголемено учество во БДП, од 18,6% во 1990 година до 21,4% во 2000 година, раст на учеството до 25,5% во 2010 година, што претставува релативно ниско ниво на инвестициска активност. Од 2012 година започна поинтензивниот раст на структурното учество во БДП, кој во 2016 година достигна 33%.

Покрај наведениот раст на учеството на инвестициите во БДП, посебно од 2008 година наваму, Македонија може да се карактеризира како земја со недоволен раст на инвестиции за да обезбеди позабрзан раст на економските активности, а посебно како земја со ниско ниво на инвестиции во споредба со другите европски земји во транзиција. Според податоците на

УНКТАД, во периодот од 1992–2016 година, учеството на инвестициите по постојани цени во БДП од 2010 година, во Македонија изнесуваат вкупно 49.634 милиони САД \$, што се најниски во споредба со Албанија од 57.631 милиони САД \$, БиХ 61.962 милиони САД \$, а далеку сме од другите транзициони земји, каде надминуваат 100.000 милиони САД \$.

Планираните средства за капитални инвестиции од околу 12-14% во Буџетот на РМ, не се искористуваа во целост сите години назазад и учествуваа од 8-12% во остварените вкупни буџетски расходи. Просечното искористување на планираните со реализираните капитални инвестиции во периодот од 2005-2017 година изнесува 74%, а остатокот од 26%, или четвртина од планираното се пренасочуваше за други намени.

Ниско ниво на странски и гринфилд директни инвестиции

Приливот на странски инвестиции е скроман, а позитивната корелација од СДИ со извозот изостана поради тоа што структурата на вложувањата не беше во функција на извозниот сектор. Најмногу странски капитал влезе во банкарството, телекомуникациите и дејностите ориентирани на домашниот пазар.

Со ниското ниво на СДИ и нивното просечно учество од 4,1% во БДП, во периодот од 1998 до 2016 година, наспроти Албанија со 6%, Црна Гора со 7,93% (период од 2006-2018 година), Бугарија со 8,38%, Естонија 6,2%, Хрватска е со 4,1%, Македонија е на претпоследно место по приливот на странски директни инвестиции, БиХ е последна, додека Албанија која до 2008 година беше последна, сега е пред Македонија.

Според изнесеното, може да се заклучи дека главниот проблем за намалувањето на производството и конкурентноста на македонското стопанство, а со тоа губењето на пазарните позиции, е заостанувањето на планот на инвестициите, како и нивната недоволна структурна застапеност кон производните и извозно ориентираните дејности во нив.

Во надворешно-трговската размена недоволното закрепнување на стопанските производни сектори, односно на извозно ориентираните дејности (пред сè од индустријата) доведе до тоа увозот далеку да го надмине извозот и тој дебаланс сè повеќе се продлабочува од година во година. Во 2017 година, извозот на стоки структурно во БДП учествуваше со 40,6%, а увозот со 58,6% или 20 процентни поени диспаритет меѓу основните надворешно-трговски агрегати.

Структурниот диспаритет на увозната и на извозната страна нè води кон производниот структурен диспаритет кој покажува дека како општест-

во повеќе трошине од тоа колку што произведуваме, или во 2017 година потрошивме повеќе за над 13,7% отколку што произведовме (БДП).

Деиндустријализацијата и несоодветниот развој на приватниот сектор резултираше со раст на стапката на невработеност која на крајот од 2017 година изнесуваше 21,9%, највисока од сите транзициони земји и која од своја страна го услови и третиот клучен диспаритет од **1:2,3** вработени наспроти работоспособното население.

Изнесените аргументи потврдуваат дека наследените структурни диспаритети во преминот од планското кон пазарното стопанисување, наместо да се намалат, тие се продлабочија и изострија како фрактури на системот, што го чини забрзаниот раст и развој неизвесен.

ЕПИЛОГОТ е - македонската економија денес е економија зависна од увозот и од страната на штедењето, со висока изложеност на надворешните фактори на ризик и без значајни предности што овозможуваат избегнување на закани и искористување на можностите, поврзани со глобалните промени.

Почитувани,

Сега за второто прашање – Што ќе биде со македонската економија во иднина - кои се предизвиците, кои се можностите?

Како мала и отворена економија, која, главно, се потпира на надворешната побарувачка, Македонија не може да го постигне сопствениот економски раст, (проценет како потенцијален од 4% на годишно ниво), доколку не се соочи со долгорочните ризици, односно предизвици: ниското ниво на производство, ниското ниво на извоз, а со тоа низок економски раст, ниското ниво на домашни, како и ниското ниво на прилив на странски директни инвестиции.

Затоа, клучниот предизвик е да се запрат негативните трендови со рефокусирање на целокупната социјална енергија, од услужни дејности, главно, за домашниот пазар, кон вистински производни инвестиции во функција на раст на конкурентноста, односно производството на стоки и извозот, што треба да достигне до 70% од БДП.

Во 2017 година релативното учество на преработувачката индустрија во БДП изнесува 11,8%, што е под просекот на ЕУ што изнесува 14%. Тоа ниво е значително поголемо во најголемиот број поразвиени земји од регионот на ЦИЕ, како што се: Словенија (20%), Словачка (20%), Чешка (24%), Унгарија (19%), Полска (18%), Романија (20%) и други. Тоа се практично земјите кон кои Македонија треба да се стреми ако сакаме да се стремиме кон побрз раст во идниот период.

Една од главните причини за лошите **перформанси на преработувачката индустрија** гледано низ призмата на бруто-додадената вредност, извозот, бројот на вработени и нивото на продуктивност треба да се бараат во **неповолната структура и бавните интра и интерсекторски структурни промени**. Имено, ако ја погледаме структурата на преработувачката индустрија, ќе видиме дека најголемо учество според бројот на вработени и бруто-додадената вредност во 2010 година имаат оние индустриски гранки со релативно ниска продуктивност, како што се текстилната индустрија (облека и текстил), фабрикувани метали, кожарската индустрија, мебел и сл. Од друга страна, индустриските гранки што имаат висока продуктивност, како што се хемиската, фармацевтската и машинската индустрија, имаат значително помало релативно учество.

Република Македонија во **2017 година** реализирала извоз на вкупно **447 производи со компаративна предност** или вкупно **616 производи** биле извезени **со вредност поголема од 200.000 евра**, што по Црна Гора и Албанија е најниска извозна диверзифицираност во регионот на ЦИЕ.

Дополнително, извозна концентрација постои и од аспект на бројот на извозни производи и земјите каде се извезува. Имено, од вкупно 70.000 регистрирани деловни субјекти во Република Македонија, од кои повеќе од 7.000 се во преработувачката индустрија, само **3.000 компании се извозно ориентирани** и имаат одредени извозни активности, при што, многу мал број од нив се стабилни извозни компании.

Исто така, ако ја погледнеме **крајната дестинација на македонскиот извоз**, ќе заклучиме дека најголем дел од него е **лоциран во мал број земји од ЕУ**, што дополнително го прави македонскиот извоз и економијата ранливи и сензитивни на какви било неповолни трендови во тие земји. Тоа практично се покажа во периодот на светската економска криза кога како резултат на кризата во развиените ЕУ-земји, македонскиот извоз забележа рекорден пад од речиси 30% во 2008 година. За илустрација, дури 85% од македонскиот извоз е концентриран во само 10 земји, додека земјата реализира извоз во вредност поголема од 200 илјади евра во помалку од 80 земји.

Таквата географска концентрација на македонскиот извоз создава дополнителни пречки во понатамошните извозни напори на земјата во контекст на недоволно проучени и развиени можности на други светски пазари и недостиг на трговски мрежи и соработки што можат да бидат ставени во функција за понатамошен влез на други пазари и извозна диверзификација.

Ако тргнеме од тезата дека структурните промени во економијата, процесот на реиндустријализација и извозна диверзификација се фундаментални процеси за генерирање на високи и одржливи стапки на економски раст, тогаш се поставува клучното прашање „како тие фундаментални развојни процеси може да се иницираат и интензивираат во насока на динамизирање на економскиот раст на земјата?“. Всушност, брзината и успешноста во спроведувањето на овие процеси во голема мера се детерминирани од претходната индустриска и извозна структура на земјата што де факто ги определува нејзините развојни потенцијали, како и од активната улога на државата гледано низ призмата на ефикасноста и ефективноста на економските и индустриските политики.

Оттука, **првиот чекор** што треба да се направи е **детално проучување на одделните индустриски гранки (на ниво на производ) и нивните репродукциски поврзаности (вертикално и хоризонтално)**, со цел да се идентификуваат развојните можности и потенцијали на оние индустриски сектори што поседуваат реални економски претпоставки да се развиваат во иднина и оние стратешки гранки каде македонската економија во согласност со постојната структура може да гради компаративни предности.

Откако ќе бидат **мапирани стратешките индустриски сектори, потсектори и производи** што имаат најголеми развојни можности и потенцијални компаративни предности, вториот чекор е изработка на **секторски дијагностики на ниво на компанија или група на компании** во дефинираните стратешки сектори и потсектори, со цел да се **адресираат сите бариери и ограничувања** со кои се соочуваат самите компании во нивните напори за започнување производство и извоз на нови пософистицирани производи во рамките на адресираните стратешки сектори.

Сето ова ќе придонесе за подобро дизајнирање на економските и на индустриските политики што треба да обезбедуваат системска поддршка за поттикнување на процесот на модерна реиндустријализација преку реструктурирање на економијата и подобрување на извозната конкурентност на земјата.

Во таа насока, во продолжение ќе бидат понудени **предлог-политики и мерки**, содржани во неколку клучни столбови што веруваме дека можат да придонесат за значително забрзување на динамиката на економскиот раст преку зголемување на **учеството на индустријата** од сегашните **12% на повеќе од 16%**, базирано на **реструктурирање на индустриски сектори, потсектори и производи со помала додадена вредност кон индустриски гранки со поголема продуктивност** и зголемување на учеството

на извозот од сегашните **55%** на повеќе од **70%**, базирано на зголемување на бројот на извозни производи со поголем степен на финализација и додадена вредност и намалување на увозната компонента на извоз.

– Првиот пакет на мерки треба да бидат насочени кон обезбедување **финансиска поддршка за инвестиции** на извозно ориентираните домашни компании.

– Вториот пакет на мерки се однесува на **подобрувањето на кадровските и на менаџерските способности** на извозно ориентираните домашни компании.

– Третиот пакет на мерки се однесува на **редефинирање на програмата за привлекување СДИ** во која фокусот ќе биде ставен на привлекување само на оние странски компании што произлегуваат од претходно адресираните стратешки сектори и потсектори.

– Четвртиот пакет на мерки е насочен кон **градење инфраструктура за индустријата** поради фактот што глобалните трендови се немилосрдни и потребата од што побрзо соочување со тие глобални предизвици е неопходно доколку не сакаме да се продлабочува јазот во технолошкиот развој на земјата vis-à-vis развиените земји.

На крајот, петтиот и можеби најважниот пакет на мерки се однесува на **зајакнување на институционалните капацитети на државата и подобрување на бизнис регулативата**.

Подетално за предложените мерки одделно во петте пакети ќе се изнесе професорот Дарко Лазаров при презентацијата на трудот за „Извозната диверзификација и модерната реиндустријализација како фундаментални процеси во забрзување на растот на македонската економија“.

Сепак, уште еднаш сакам да истакнам дека економијата во Македонија не може да преживее на одржлив начин без силна и длабоко преобликувана индустриска база. Имајќи ја предвид важноста на индустриската конкурентност, односно нејзиниот придонес врз ефикасноста на целокупната национална конкурентност, **Македонија треба итно да ја зајакне основата на својата индустрија, со цел да се овозможи одржлив раст на вкупната економија, создавање на повисоки вредности на економските активности и решавање на општествените предизвици со кои се соочува**. Но, покрај конкретни системски мерки за нејзиниот развој, неопходна е и:

- стабилна политичка средина која обезбедува цврста основа за економски развој, а особено за охрабрување на домашните инвеститори и привлекување на СДИ. Без стабилна политичка средина не може да се привлечат инвеститори;

- стабилна законска регулатива со промена на законската регулатива преку транспарентни процеси во декадни периоди (а не менување на еден закон 2-3 пати годишно) и одржување отворен дијалог со приватниот сектор и со другите засегнати страни;
- одржување на највисоко ниво на транспарентност, можно преку е-Влада, разгледување на административните одлуки, како и слободни и независни медиуми;
- борба против корупцијата, помалку бирократија и поедноставна и поефикасна администрација.

На крајот, уште еднаш сакам да ве повикам да ја препознаете централната важност на индустријата за создавање работни места и раст, како и за вклучување на индустриските прашања, поврзани со конкурентноста во сите области на политиката.

Ви благодарам!

ВОВЕДНО ИЗЛАГАЊЕ

Гоце ПЕТРЕСКИ*

ЕНИГМАТА НА РАСТОТ – КОНТРАДИКЦИИ И ДИЛЕМИ?

Вовед¹

Разоткривањето на мистеријата на развојот е потрага по одговори како и зошто општествата растат и се развиваат, зошто стагнираат или пропаѓаат? Одговорите треба да се бараат многу подлабоко од конвенционалната економска сфера. Ова треба да се има предвид особено при обидот да се разберат онтолошките детерминанти и епистемологијата на мала и кршлива балканска државна формација, на раскрсница на историско-политички дилемации, глобални политички вектори и големи религии и во средиштето на недовршени и нестабилни, внатрешни и регионални историски процеси и противречности.

Квинтесенца на прашањата поврзани со растот и развојот се цивилизацискиот опстанок, траење и релевантност. Растот е симплистичка варијабла, речиси телеолошки концепт, со многу недостатоци како индикатор – развојот е сложена и филозофски повеќе контроверзна, бидејќи претставува комплексна синтеза на долгорочните процеси.

Општествата што не се развиваат запаѓаат во внатрешни фрикции, социјални конвулзии, кризи и конфликти. Три децении се доволен период во националните економии да се манифестираат клучните долгорочни идиосинкратски карактеристики, инхерентни на општеството – потенцијалот за раст, цикличните осцилации, нестабилности, шокови (освен т.н. „долги (Кондратијеви) циклуси“, што се карактеристични за инкрементална ево-

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и редовен член на МАНУ, контакт: gpetreski@manu.edu.mk

¹ Поради природата и целта на воведното излагање да мотивира дебата за мултидимензионалните проблеми и процеси на идниот економски развој, презентацијата на трудот е (имплицитно) нетехничка.
Изнесените гледишта се на авторот.

луција и смени во производствените функции и технолошките кластери на крупни процеси, сектори и агрегати.

Трите изминати децении веќе го оцртуваат образецот на економијата, и ендегената траекторија на општеството во претстојните децении. Тој е загрижувачки неповолен: инертност, виртуелен раст, раслојување и длабоки фрактури, институционални импровизации, елузивни реформи, нестабилност, интелектуална и морална деградација, социјална и еколошка контаминација и перзистентна сиромаштија, општа преваленција и доминација на интелектуален редукионизам и симплицизам, вредносен, архитектонски, естетски, политички и културен дисконект од доминантните и носечки насоки. Во светската практика има и примери (исклучоци) за акцелерации на растот при подлабоки општествени трансформации, главно, ендегено индуцирани. Но, во стационарно општество какво што е македонското, историското време е занемарен и лошо искористен ресурс. Опкружувањето еволуира и одминува. Нема теориски и емпириски докази дека развојот доаѓа спонтано, сам по себе. Историјата регистрира и бројни примери на децелерација и колапси – времени или трајни.²

Во последниве децении економската, а и дисциплините поврзани со неа се во потрага по нови парадигми на растот. Светските економии се во длабоки репозиционирања. Светот длабоко навлезе во четвртата технолошка револуција: вештачка интелигенција, роботизација, neuroscience, machine learning, нанотехнологиите, cyber-машини, cloud computing, сензори, квантна физика... обиди за квантен компјутер – со најави на наредниот технолошки циклус.³

Теоретски бекграунд

Суштината на теоретските обиди да се објасни растот е истражување на условите за долгорочна „динамичка рамнотежа“. *Неокласичниот* модел

² Why the Nations fail – Acemoglu and Robinson (2004). The Collapse, J. Diamond, 2005.

³ На среден рок, брзиот мобилен интернет, вештачката интелигенција, анализата на големи бази податоци и cloud-технологиите ќе доминираат како мотори на растот во периодот до средината на следната деценија. Тие се вградени во низа социоекономски трендови, како што е траекторијата на националниот економски раст, проширувањето на образованието во средината класи, особено во економиите во развој, и позелена глобална економија, преку напредокот во нови енергетски технологии. Спротивно на тоа, меѓу технолошките и социјалните трендови кои се очекува негативно да влијаат се зголемувањето на протекционизмот, сајбер-заканите, неадекватните владини политики, ефектите од климатските промени и демографското стареење (WEF Davos, The Future of Jobs Report 2018, pp. 6-8).

на растот е заснован на акумулација на детерминантите во времето, при што растот по извесен период (доколку не се случи егзоген технички прогрес) конвергира кон претходната стапка. Во *ендогениите* модели растот се забрзува перманентно во времето. Фокусирањето на пресвртните точки во растот (циклусите) може да даде објаснување на промените во детерминантите (фундаменталните варијабли) доколку се утврди типот на корелација и висината на детерминираноста. Теоретскиот модел технички се верифицира преку статистиката на нестационарните трендови.

Транзициите во растот вообичаено се корелирани со економските реформи или со реформи на институциите. Треба да се истакне дека, поради нестационарноста на трендот, претходната патека многу малку го објаснува образецот на растот во идниот период.

Надворешната ориентација и улогата на цените станаа доминантни компоненти на развојните стратегии во осумдесеттите години на минатиот век. Во доцните осумдесетти години на минатиот век, конвергенцијата на гледиштата за политиката се разви околу збир принципи, наречени од J. Williamson (1990) „Вашингтонски консензус“. Основните елементи се фискална дисциплина, конкурентни валути, трговска и финансиска либерализација, приватизација и дерегулација.

Консензусот беше резултат на систематски размислувања за повеќекратните, комплеметарни реформи во воспоставувањето на сопственичките права, пазарните стимули и макроекономската стабилност во економиите во развој или во транзиција.

На крајот на деведесеттите години на минатиот век листата беше проширена со т.н. „втора генерација политики“ повеќе институционално насочени мерки кон добро владеење – од реформи на бирократијата, до пазарот на труд, антикорупциски мерки, социјални мрежи на сигурност и програми против сиромаштијата (Stern, 2000).

Елементи што беа заеднички на сите успешни развојни стратегии се јасни сопственички права, здрави пари, фискална солвентност и пазарно ориентираните стимули. Овие основни принципи можат да бидат сместени во различни „пакети“ политики, институционални аранжмани и акции на политиката. Различните пакети имаат различни општествени трошоци и користи, што зависат од политичките ограничувања. Суштината на реформите е да се изберат адекватни институционални рамки и да се утврди правилно секвенционирање. Експланаторните варијабли во директни врски слабо ги опфаќаат причините на растот.

Емпириските студии покажуваат корелација на растот со порастот на инвестициите и трговијата и со депрецијација на реалниот девизен курс. Промените во политичките режими и фундаменталните економски реформи, исто така, се сигнификантно корелирани со растот. Екстерните шокови (поволни или неповолни) го исцрпуваат дејството на среден рок.

Една од централните поуки за политиката на растот е дека акцелерацијата е високо непредвидлива и во најголемиот број случаи е независна од стандардните детерминанти. Меѓутоа, овој заклучок е изведен, главно, од искуствата на економиите со традиционално етаблирана пазарна и институционална инфраструктура. За транзициска економија, која го нема адекватниот сет институции, институциите се во формирање или се неефикасни, тоа само ја потенцира потребата од изградба на институциите и од институционалните реформи. Бројни се и случаите каде што економските реформи не продуцирале раст. Се работи во основа или за некохерентни, погрешно концептуализирани, или за недоследно спроведени реформи. Внатрешно конфликтните општества, исто така, тешко продуцираат раст.

Секоја економија има сопствени, идиосинкратски специфичности и потребно е специфично знаење за дизајнирање на реформскиот процес и негово секвенционирање низ политичките и социјалните ограничувања.

Критичните ограничувања на растот на македонската економија се политички, географски, стратегиски, ресурсни, инфраструктурни и институционални. Едно од централните прашања поврзани со економската политика е дали мала, периферна транзициска економија може да биде потпрена врз извозен – *export led growth* модел (збир политики што се појавува како единствената алтернатива – но, не е ослободен од економски, политички и социјални трошоци) и дали таква економија може да воведи и да спроведува индустриски политики? Ако одговорот е позитивен – какви и со кои ресурси? Потенцијалниот простор за извозно воден раст е пропуштен – ресурсите од аквизициите (продажбите и приватизациите) и задолжувањето се (дел од нив еднократно) потрошени. За коренита структурна трансформација на економијата се потребни инвестиции, нови технологии и знаење – што Македонија ги нема. Значително е исцрпен и просторот за натамошно задолжување. Македонската економија не е адекватно (технолошки и научно) интегрирана во глобалната економија, а регионалната економска соработка се сведува претежно на трговија. Лошата структура на извозот (дуален извоз), конфекциска структура (металска и текстилна) лон-работа и евтина работна сила не вградуваат неопходни структурни трансформации. Дистрибуцијата на доходите и сиромаштијата тенденциски се влошуваат.

Перпетуелна транзиција

Македонската транзиција е фундаментално неуспешна. Македонија останува изгубена во транзицијата. Образецот на македонската економија е загрижувачки промашен. Македонија сериозно заостанува и во регионот, станувајќи инфраструктурна црна дупка – меѓу најсиромашните економии, со перформанси на земјите од европската суперпериферија.⁴ Потрошена е не само сегашноста, туку е нагрисан и дел од иднината. Македонија не го разбра сопственото време, сопственото „zeitgeist“ – и продолжува изгубена во сопствените лутања. Повеќе децении симулирање реформи и потпирање врз фиктивни вектори на растот се меѓу причините за слаб, или непостоечки раст, презадолженост, морална декомпозиција на општеството, деградирано образование и здравство, невработеност, сиромаштија, еколошка ерозија, иселување на младите, интелектуална, морална и материјална корупција. Административната експанзија и пролиферацијата на институции без автентичен мандат не ги решаваат ни проблемите на координација, ниту на регулација, туку ги зголемуваат трансакциските трошоци на општеството, на населението и на бизнисот.

Македонската економија оперира низ бројни дисбаланси и инхерентни структурни дефицити на различни нивоа. Над една петтина од населението егзистира под линијата на сиромаштија. Депопулацијата, одливот на младите и демографското стареење се можеби најсложените проблеми на иднината.

Без клучна инфраструктура за раст, недоволен интелектуален и научен потенцијал, иднината во глобалниот конкурентен свет е неизвесна. При тоа, не можат да бидат пренебрегнати периодите на историски неодговорно, предаторско (бизарно) трошење на јавни ресурси (главно од продажби или задолжувања), неефикасна наменска, секторска и временска алокација на ресурсите. Технолошката и структурна заостанатост, енергетската неизвесност, инфраструктурната ограниченост, депопулацијата и демографското стареење, структурните дефицити, сиромаштијата, предоминантноста на (под)просечноста и недостатокот на знаење – летаргијата и неподносливата леснотија на донесување јавни одлуки, се лоши претскажувачи на иднината... Да ги образложам овие, веројатно, пресилни судови, а би сакал да бидам демантиран. Пресилни судови, или реалност? Или товар на неподносливата тежина на вистината. Во општеството на пост-морал и пост-вистина, кога 'вистината', како и да е филозофски епитомизирана, не е (особено нејзините гласници) јавно пожелна.

⁴ Високи транспортни трошоци (10–15% во некои сектори), патишта со најмала просечна брзина во Европа, нефункционална железница и неизвесна енергетика.

Во изминатиот период или отсутствуваа стратегиски документи за развојот на Република Македонија, или неколкуте обиди за нивно концептуално обликување завршија со некавалитетни, нормативно-нarrативни, теоретски застарени, речиси ирелевантни, неоперативни концепти. Резултатите од таквиот пристап се себеобјаснувачки и евидентни. Општеството не покажа ниту реална потреба ниту знаења за концептуализирање на идните процеси (*Ad hoc* политики, банализирање (Аренд) на историската, општествената, политичката и историската одговорност, како *modus vivendi*).

Во парцијалните, повеќе алиби-документи доминира инерција и погрешни аналогии, повеќе отколку визија за сериозни поместувања. Македонија загрижувачки заостанува и во регионот. Реалност е дека опкружувањето (соседните држави) постепено ја одминува Македонија според развојните перформанси. Слабо глобализирано, длабоко политизирано и сегментирано, македонското општество е подложно на високи социјални, политички и економски трошоци што го инхибираат потенцијалот за раст. Резултатот може да продуцира цивилизациски аутизам и пат кон маргините. Динамизмот во општеството е критичен за растот. Екстраполацијата на досегашните искуства не е решение.

Што е нашиот пат во глобализацијата? Теориски, а и конкретно, барем неколку аспекти се клучни за развојот на мала (*land locked*), отворена, ресурсно слаба економија: човечкиот капитал (образованието), финансискиот развој, инфраструктурата (вклучително енергијата), ресурсите, институциите и политиките.

Промени во методите на *governance*, запирање на ерозијата на системот на вредности, и искоренувањето на ендемската корупција треба да имаат посебно место во идните ориентации.

Централни (видливи) проблеми на македонската економија што треба да се решаваат во непосредна иднина се недоволната динамика (растот), депопулацијата и осиромашувањето, кои често произлегуваат или се поврзани со слабата глобализираност. Најслабите сегменти, од долгорочна перспектива, се образованието, инфраструктурата и капацитетот на институциите. Економски, централни се слабостите на екстерниот сектор – слабата продуктивност и меѓународна конкурентност, технолошката застареност и растечки технолошки гап, ранливоста на трговската сметка, енергетската и еколошка одржливост и (евентуално) долгорочната одржливост на платниот биланс. Новите пристапи во растот зафаќаат пошироко од економската сфера.

Делузијата на раст

There are things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy.....

Shakespeare

Методолошки проблеми – понатаму од БДП

Дури и во земјите со традиција на компетентна и независна статистичка традиција, калкулативната варијабла БДП (брuto-домашен производ) е непрецизен (елузивен) индикатор и мерило на растот, со бројни недостатоци, особено за апроксимација и проектирање на квалитетот и потенцијалот за иден раст. Недостатоците на БДП како индикатор на развојот (иако најдобар од достапните на сегашното ниво на економските знаење и статистички техники) се нашироко теориски елаборирани и сè почести се обидите да се конструираат посложени (contingency) индикатори. БДП не е адекватна мерка на благосостојбата доколку не е корелиран со здравството, образованието, човековата околина, несигурноста на работните места, социјалната нееднаквост и сиромаштијата.⁵ Во структурно недефинирани економии потенцијалот за раст треба да се бара подлабоко од агрегатната, краткорочна макроекономска номинална статистика – подалеку од „аеродромската“, дескриптивна „нумеричка игра“ на пораснало – опаднало (Кругман). БДП содржи сериозни непрецизности, особено за апроксимација на степенот на задолженост, за антиципативни трошења и за идните проекции на јавни расходи – буџет и за технолошкиот потенцијал, поради ризикот и неизвесноста, поврзани со иднината. Не треба да си испушти од вид дека стапката на реален раст на БДП, покрај од почетната статистичка основа (волуменот на агрегатот и нивото), зависи и од начинот на кој статистички се следи и се утврдува стапката на инфлација.

Цените на добрата и услугите, финансирани од јавниот сектор (патишта, згради, комунална инфраструктура, интелектуални услуги, споменици, nontradables (неконкурентни сектори) во плитки „Gig“⁶-економии можат да водат до техничка импутација на трошоци во прикажување по-

⁵ Beyond economic growth...

⁶ Директен превод би бил – двоколка. Фигуративно означува краткорочно ориентирана економија, ад хок активности, нестабилни – на пазарот на труд, времени и еднократни, ниско платени ангажмани.

висока од реалната стапка на раст, и преку тоа до инфлатирање на БДП (вид на *shrinkflation*). Трансферните расходи, исто така. Импликациите од долгорочното растечко задолжување врз временската (*intertemporal*) алокација на ресурсите и инкременталните трошоци (ефикасноста) на растот не се експлицитни во тековните макроваријабли. Корупцијата, високите цени на (*nontradables*) импутации на трошоци, одливот на профитите преку интра-компаниски трансакции (услуги) провизиите, хонорарите и рентите водат до скапи проекти и високи трансакциски трошоци што виртуелно го подигаат БДП.

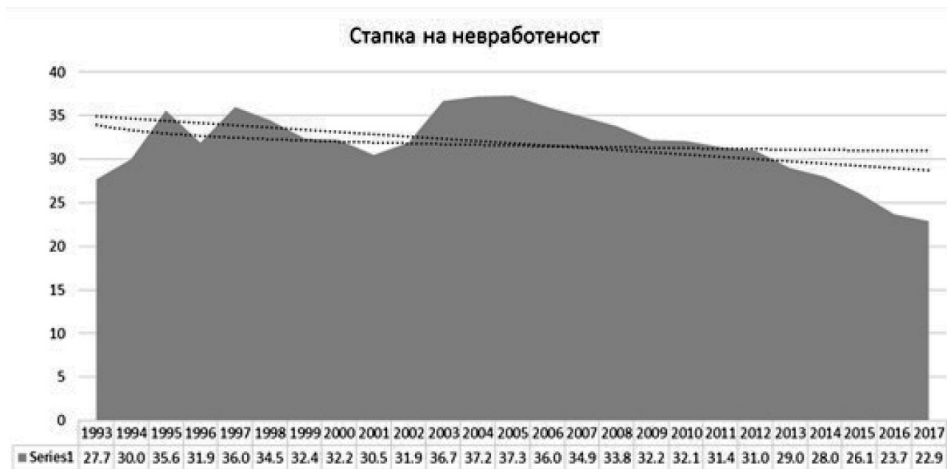
Но и вака неубедливиот регистриран раст не гарантира одржливост на долг рок. Растот, базиран врз три „C“- *Construction, Consumption (deficit and debt – financed)* и *Corruption* – е бавен, нестабилен (волатилен) и структурно неефикасен. Градежништвото, иако битен инвестициски сектор, апсорбира вработување, но е и сектор со ниска продуктивност и плати, и е цикличен сектор. Во поголемите проекти („капитални“) е најчесто супконтрактор, а домашните ефекти се платите (од најнискиот сегмент), корупцијата и долгот. Во плитки економии (може) да индуцира увозна потрошувачка (инсталации, опрема, материјали – освен домашната песок) и високи трошоци за одржување во иднина.

Образованието, кое е основниот мотор на растот според новата економија, е девастирано, комерцијализирано и некомпетентно. Од аспект на долгорочниот развој (ако демографскиот процес, населението е инваријантно на политиките), образованието е централната долгорочна *policy* варијабла на македонското општество. Човечките ресурси, според новата теорија на растот, во наши услови единствено би имале динамички капацитет и потенцијал за експанзија (економски раст) – растечки приноси на обемот (*increasing returns to scale*). Но кои – тие кои се одлеваат? Извезуваме млад и драгоцен човечки потенцијал. А други ресурси немаме. Македонскиот образовен систем не создава раст на човечкиот капитал. Сертифицира недоволно знаење.

Се одвива градуелна депресијација и на расположливата залиха (*stock*) на човечкиот капитал. Нефункционално образование води кон нефункционални институции и организациски форми, кои обликуваат нефункционално општество.

За наука е тешко дури и да се зборува (инвестиции, технологии, опрема и знаење). Ретките епизодни институционални научни истражувања се атомизирани, индивидуализирани и непродуктивни. На пазарот на труд, типични карактеристики на „Gig“-економија, особено при вработувањето на младите: доминираат краткорочни договори и симултано присуство на

структурна невработеност, превработеност, ниски перформанси и плати и недостаток на работна сила.⁷ Структурната нерамнотежа на пазарот на труд се долгорочен секуларен феномен, поврзан со демографските процеси, образованието и миграциите.

Во релативно краток период е изведена голема прераспределба на доходите и апропријација (приватизација) на растечката задолженост, без да биде ставена во функција на вкупниот продуктивен капацитет и потенцијал на економијата (главно преку лоша, дисторзирана алокација на ренти, корупција, јавни набавки, субвенции, концесии и неодговорни одлуки), што во крајна линија го прави општеството ранливо – преку сиромаштија, исклученост и заостанување.

Неколкute години со релативно повисоки стапки на раст (епизодни) се постигнати или со т.н. „големи“ еднократни аквизиции (продажби) на монополски, или квазимонополски структури (цели сектори, фирми) или со надворешно и внатрешно задолжување и екстерни приливи. Стекнатите финансиски ресурси се брзо и премногу лесно (неодговорно) потрошени за тековна потрошувачка.

Македонската економија нема внатрешен, ендеген мотор на раст. Растот (а постепено и потрошувачката) е целосно зависен од екстерни приливи на ресурси, главно од надворешно задолжување. Животниот стандард, иако меѓу најниските во Европа, исто така, е одржуван преку дефицити и екстерни приливи. Ваков модел на раст е неодржлив. Фамоз-

⁷ Во вакви ситуации, наместо просечните, повисоко индикативни се другите видови средни големини (mode, median).

ните, коруптивни тендери се „црна дупка“ на македонската транзиција. Ако задолжувањето продолжи со сегашното темпо и (ниска) ефикасност на трошењата, не е многу далеку моментот кога вкупната стапка на растот (прирастот на БДП) ќе оди за сервисирање на долгот. Кумулирање на внатрешен јавен долг, исто така, е илузија во економија со плитки агрегати.

Монополските и олигополски структури ги дренираат финансиските ресурси од економијата и од населението. Податоците за т.н. *Hirshman-Herfindal* индекс на концентрација (во индустријата и во банкарството) и т.н. *Boone indicator* (степенот на конкуренција како еластичност на профитот кон маргиналните трошоци) во банкарскиот сектор, дури и регионално се многу неповолни.

Каматните стапки се меѓу највисоките во регионов и во Европа.

[НБРМ:⁸ „Споредбената анализа на показателите за профитабилноста со земјите од Европската Унија покажува дека банкарскиот систем во Република Македонија на крајот на вториот квартал од 2018 година имал највисока стапка на поврат на капиталот, којашто е речиси тројно повисока од просекот на ЕУ.⁹]

Задолжувањето е антиципирано трошење на хипотетички идни ресурси. Плитката економија лесно воспоставува канали на брз одлив на ресурсите без домашни ефекти – креирање работни места или бајпасирање на надворешниот долг во (де факто) кај комерцијалните банки, повторно надворешен долг. Ако сервисирањето на долгот достигне 20 % од приходите на владата (во одделни земји во развој), надворешниот долг се смета за неодржлив. Македонија е веќе навлезена во долгорочно неодржлив долг.

⁸ НБРМ, Извештај за ризиците во банкарскиот систем во Република Македонија во третиот квартал од 2018 година, стр 62.

⁹ Математичар почетник, „тројно“ би го изразил како 300%, додека економист почетник пребрзо би го довел во „некаква“ релација со другите параметри на националната економија (стапката на економскиот раст под 3%, негативната стапка на продуктивност, конкурентноста и други индикатори).

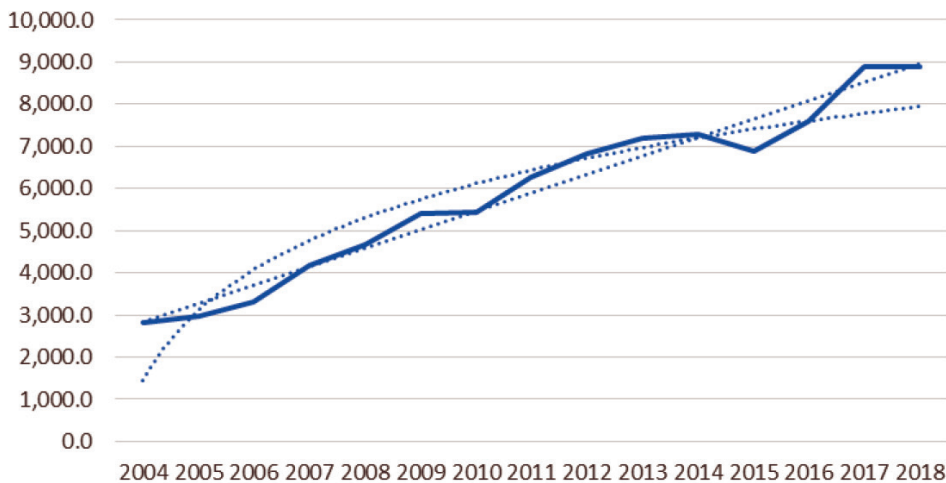

Јавната потрошувачка

Во наједноставна рамка, во динамиката и одржливоста на јавниот долг се битни два клучни сегмента – разликата меѓу реалните каматни стапки и растот на БДП и примарниот буџетски биланс како процент од БДП (пред исплатата на камати). Во секој даден период постојниот долг расте помножен со разликата меѓу реалните каматни стапки и растот на БДП, намален (или зголемен) со примарниот буџетски биланс (дефицит/суфицит). Претпоставката, стапката на реален раст да е повисока од каматата на долгот е меѓу најважните, но не и единствен критериум за задолжувањето и за динамиката на долгот: во спротивно, стокот (главнината плус каматите) на долгот се зголемува со текот на времето.

Вториот сегмент е примарниот буџетски биланс. Примарниот буџетски суфицит овозможува состојбата на долгот да падне, овозможувајќи намалување на нивото на задолженост. Примарниот дефицит треба да се финансира со дополнително задолжување. Во реалноста, овие променливи се поврзани и со стапката на инфлација и со девизниот курс.

Бруто надворешен долг (милиони долари)

Во поглед на буџетскиот дефицит, владата има на располагање три вида инструменти за контрола: стапката на владини трошења (набавки), стапката на буџетскиот дефицит и даночната стапка. Ако стапката на јавна потрошувачка е дадена егзогено, владата може да следи две насоки – да го фиксира буџетскиот дефицит или стапката на оданочување. Ако го

фиксира буџетскиот дефицит, стапката на оданочување ќе биде ендогена. Ако ги фиксира стапките на оданочување, стапката на дефицитот ќе биде ендогена.

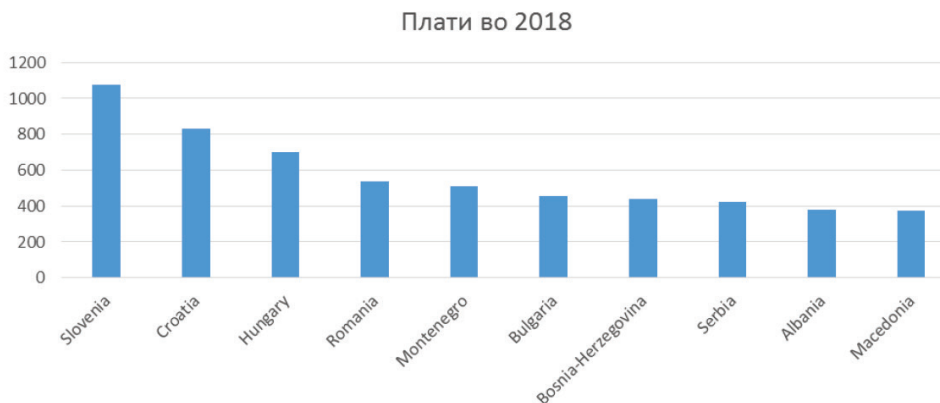
Кејнзијанската економија ја поддржува идејата дека буџетскиот дефицит има, преку мултипликаторот, позитивен ефект на вкупната економска активност. Спротивно, неокласичната економија смета дека буџетскиот дефицит има негативно дејство на економскиот раст. Рикардијанскиот пристап за еквиваленција е поврзан со идејата дека буџетскиот дефицит е неутрален за економскиот раст.

Плитките економии имаат мал економски, административен и логистички ресорпционен капацитет за ефикасна употреба на екстерните ресурси и тие често завршуваат или во потрошувачка или во непродуктивна употреба (вишок ликвидност која останува во банкарските биланси).

Ponzi-финансираната јавна потрошувачка (буџет) оперира преку скапо домашно и надворешно задолжување. Нема извори на растот ни потенцијални извори што ќе ги покријат растечките трошоци на долгот. Ниту јавната потрошувачка со постојната економска секторска структура не создава потенцијал за враќање на долгот.

Вграден е секуларен тренд на пораст на јавната потрошувачка и опаѓачка ефикасност на трошењата (скапи јавни добра). Порастот на јавните трошења се презентира како аргумент (замена) за успешност на политиките (здравство, земјоделство, туризам и други сектори).

Порастот на јавните (капитални) инвестиции, без да се води сметка за ефикасноста и структурната оптимизација, се погрешен аргумент за потенцијалот за раст. Одделните проекти, покрај финансирањето на долгот, подоцна испорачуваат текови на трошоци за одржување. Инфраструкту-

рата, за да се валоризира, директно или преку екстерналии, и да биде стимул на растот треба да се оптимизира во пакети, а не во нефункционални парчиња. Македонија достигна високо ниво на задолженост без да изгради оптимална инфраструктура (образование, енергија, транспорт, железница, патишта, иригации, гасификација, комуналии...). Нашата дебата, главно, е фокусирана на подвижни номинални големини без да се земе предвид нивото. Нема оптимален долг а priori без да се земат предвид идните потенцијални приливи и ризици.

Во зоната на „периферен неолиберализам“ се зголемија општествените нееднаквости и се влоши материјалната состојба на сите општествени класи, освен на најбогатите. Помалку образованите и невработените се доведени во најтешка положба и се приврзани за власта, бидејќи само од неа можат нешто да добијат.

Главната причина за општествената дистопија е недостаток на владеење на правото и, исто толку клучно, отсуство на личен интегритет на носителите на јавни функции. Општество кое нема кредибилни институции на правда, закон и морал – тендира кон морална деградација и беззаконие.

Транзицијата имаше три фази. Првата е фаза на контроверзни приватизации и аквизиции (продажби) и бавен раст. Втората е обележена со тенденции за „дебен“ тоталитаризам, забрзано задолжување, пролиферација на концесии, лоша алокација и историски неодговорно трошење на ресурсите (пред сè од надворешното и од внатрешното задолжување и од политички водените распродажби на ресурсите). Целиот период (а особено последниве две) се обележени со висока корупција и лоша алокација (употреба) на ресурсите – домашни и странски. Третата фаза на транзиција или задоцнета транзиција оддава впечаток на интелектуална, институционална и морална конфузија и антиципативно истрошени ресурси за раст.

Официјалните декламации, од институции за чија функција е несвојствен популизам, дека *growth fundamentals* на македонската економија се солидни, каматните стапки се на историски најниско ниво (?), курсот е со децении стабилен,¹⁰ растот само што не се случил – во услови на рапиден раст на задолжувањето, без видливи и одржливи динамички, технолошки и структурни поместувања, се амнестирање и амнезија од историска одговорност за нерационални политики и трошења јавни ресурси. Би можел да се повикам на формули и равенки од високо технички модели, DSGE, или на аналогии со законите на квантната механика. Колку би помогнале во нашава општа стохастика? Но нетехничката интерпретација носи ризик да остане времена во баналната реторика на економски недетерминирани тридецениски сеприсутни генерички флоскули: *resilience*, *sluggish growth*, *anemic growth*, *catching up*, *lagging behind*, *conditional convergence*, подобрување, зајакнување итн., реформирање на реформите, и... клупата на Годо. Банализацијата на суштината. Триесетина остарени и новородени генерации во *sluggish* животни судбини...

Институциите

Корените на неуспехот на македонската транзиција се институционални. Македонското општество не покажа потребна историска зрелост за успешно извршување на транзицијата. Во само три децении општеството мина низ серија сукцесивни (овде има место за сериозни вредносни судови, историска и морална одговорност – институционална и персонализирана), кризи и трауматични политички епизоди, без сопствен капацитет за разрешување. Македонската држава од самото формирање содржи инхерентни, внатрешни и интернализира меѓународни и регионални проблеми и објективни контрадикции. Сепак, од многу причини, не беа изградени реални и ефикасни институции, кои би пристапиле кон систематско релативизирање на внатрешните конфликтности и нивно решавање низ времето (некоја хипотетичка регионална, несезонска „пролет“). Во закрила на политички неспособниот (или морално некредибилен) естаблишмент беа создавани институции – сурогати без капацитет, самостојност и оригинерна сила на одлучување. Пролиферацијата на институциски форми,¹¹ растот на админист-

¹⁰ Што се случува со EER I REER (Real Equilibrium Exchange Rate) и со дисторзиите и нерамнотежите во реалниот сектор, при дефицити во надворешните сметки (тековната и трговскиот биланс) и перманентен пораст на надворешниот долг.

¹¹ Комисија за субвенции за музика?, или слични...

рацијата, партизацијата, честите персонални смени (губење на институционалната меморија) го еродираа и така слабиот институционален „материјал“. Експанзија на екстрактивни индустрии – агенции, фондови, комисији, јавни претпријатија, па и самите предимензионирани државни институции.

Настапи градуелно и систематско топење на аспирациите за владеење на правото, независни медиуми и демократизација. Во најголемиот број случаи, или недостасува знаење, личен капацитет и интегритет или, пак, регулаторната моќ е деривирана и посредувана од политичката хиерархија на власт или инсталирани центри на моќ. Одделни институции, иако со мандати да водат политики во своите области, се однесуваат како набљудувачки, административно-статистички регистраторни инстанци и недоволно одговорни диспечери на јавните ресурси. Политичките институции го освоија просторот надвор од својата претпоставена сфера и го заробија општеството однатре. Во теоријата е познат концептот на заробување на државата (*state capture*).¹² За разлика од стандардниот феномен на „заробување“, што исто така е присутен во македонската транзиција, политичките актери се централни субјекти на *state capture*. Ги супституираа другите институции и воспоставија свои интереси и логика на функционирање. Политичките партии ја суспендираа институционалната одговорност и ја префрлија во сферата на т.н. политичка одговорност, која е еден од најелузивните концепти. Арогантен и вулгарен одговор на политичките номенклатури е – ние плативме политичка цена. Ја изгубивме „власта“(?). Последиците, мерливи или невидливи, најчесто се трајни. Сè е доведено во зависност од т.н. фамозна политичка волја. А што ако ја нема? Како да се произведе? Волјата е резултат на интересите. Најчесто лични, или инсталирани (спакувани) како општи, народни, државни и сл. Македонија попусто долго очекува *deus ex machina*? Погрешна и преопфатна политизација и партизација, клиентелизам, патронизам, клептократија, негативна селекција и корупција беа и се сопатници на нашата не само материјална сиромаштија.

Партиите се персонално и идеолошки лабилни институции. Тие не можат да го супституираат нормалниот координативен механизам на општеството, што го конституираат институциите. Консекутивните, неизменични смени на политички групации не го решаваат проблемот на авторитаризмот и заробеноста на државата – најчесто ги задржуваат и

¹² Претежниот дел од текстов за институциите е напишан и објавен во труд во МАНУ во 2008 година. Иако симптомите беа нашироко видливи, терминот „заробена држава“ не беше сè уште во употреба. Стаклен карантин. Колку промени реално се случија оттогаш во карактерот и улогата на институциите?

зајакнуваат инсталираните механизми, воведувајќи, главно, персонални измени – варијации меѓу просечност и потпросечност, како инструменти на сопствените тривијални прагматски интереси. Додека за политичкото заробување на државата однатре, сепак, има (иако задоцнети) реакции, заробеноста на пазарниот механизам (економијата) се остава настрана, без подлабоки елаборации и анализи. Заробеноста на населението во лавиринтите на нефункционалните јавни институции е посебна тема.

Мала е веројатноста популизмот да ги реши социјалните и економските проблеми и поларизации што доведоа до негов пораст. Веројатно социјалните и останатите конфликти понатаму ќе се заоструваат. Отворена е дилемата дали популизмот е причина или е последица на социјалните и политичките процеси.

Загрижува имплицитната тенденција кон компортментализација на општеството и „либанизација“¹³ на политичкиот простор. Македонското општество (плитко и хоризонтално) има мал капацитет за апсорбирање на шокови. Во современите општества функционалните институции се централниот апсорбер на внатрешните и надворешните шокови, кои овде не беа ретки и нема да недостасуваат во иднина.

Државата треба да обезбеди јавни добра, намалување на негативните екстерналии и информациските асиметрии и да обезбеди систем на социјална заштита за ранливите категории, кои не се во состојба да се приспособат или се објективно исклучени од централните економски механизми.

Политичките партии сè повеќе го шират политичкиот простор и преземаат функции што не се инхерентни на модерно политичко организирање (вработување, социјална помош и неформални интересни групи). Македонија не изгради ефикасна политичка машина. Речиси ниеден долгорочен аспект не концептуализира успешно и однапред. Потпрени на политички перцепции и „импресионизам“, многу работи се изведоа спротивно од начинот на којшто го направија тоа земјите со успешна транзиција.

Le mal serait une ombre à un beau tableau...

Voltaire, Candide

Злото е само сенка на убавата слика....

Дозволете да искажам сопствено согледување за актуелните, неодамна промовирани инструменти за иновации и за поттикнување раст. Мој впечаток е дека станува збор за лош механизам за трансфер и алокација

¹³ Терминот е на авторот, фигуративен е и не имплицира вредносен суд за одделна земја.

на јавни ресурси во приватниот сектор и рециклажа (апропријација од јавен долг – надворешно задолжување и внатрешни дефицити), што (според моето мислење) нема да доведат до видлив економски раст, вработеност и технолошко унапредување, ниту до значителна мултипликација на растот, подалеку од евентуалниот калкулативен раст. Субвенциите се компензација за институционалниот ризик и нефункционирање или неефикасност на регуларните механизми и институции.

Мислам дека (бидејќи сепак се работи за почетна фаза) тоа се инструменти што според природата би продуцирале:

1. Непазарна алокација, дополнително ограничена конкуренција, пертрифицирање на стекнати пазарни и непазарни позиции, олигополски или монополски структури... премногу видлива „држава“ и административна алокација. Потенцијално „лепење“ на паразитски структури кои симулираат иновации.

2. Потрага по ренти (rent seeking behaviour), со придружни, уште по лоши манифестации (корупција).

3. Структурна и технолошка инерција (path dependency), свртењоста наназад – backward looking – (*À la resherche du temps perdu*, Пруст). Дополнителен бонус за претходниот период.

4. Сметководствена, антиципативна калкулативна „креативност“, дисипација на ресурсите, евентуално, трансфер во непродуктивна финална потрошувачка.

5. Зајакнување на дисторзиите на пазарот (entry barriers), креирање „виртуелна технолошка удобност“.

6. *Sui generis* – ендемски економски политики, ретки во светските практики, спротивност со базични економски закони (законот за опаѓачки приноси), "second best" – теоремата или опортунитетни трошоци на алтернативната употреба на ресурсите.

Поедноставено – лесно расфрлање со скапи јавни ресурси, без дополнителна контрола на нивната наменска употреба, ефикасност и финални ефекти.

Македонија нема институционализирани научни истражувања, ни еден научно-технолошки парк, а веројатно ни истражувачки јадра што би продуцирале или макар трансферирале иновации.

Се добива впечаток дека се работи за механизми што се спротивни на сопствените цели... но идното време нека арбитрира околу намерите и резултатите – или за погрешни искажани судови.

Реформите, или „симулираните“ парцијални реформи, можат да постигнат (времено) подигнување на ефикасноста, но не водат неизбежно кон

патека на одржлив економски раст, ако не водат кон зајакнување на производните стимули и ако не се насочени кон отстранување на пазарните или на владините неуспеси што ги поткопуваат напорите да се акумулира капитал и да се зголемува продуктивноста.

Непотврдените парадигми за развојот, својствени, главно, за последната деценија од претходниот век, не се соодветен водич за вкупниот национален развој, во брзо менливо опкружување. Наместо дифузна помош, субвенции и непродуктивни олеснувања, потребна е адаптивна ефикасност, инвестирање во знаење и квалитетна инфраструктура за иновации и реструктурирања. Науката и истражувањата, како мотори на растот и на технолошкиот развој, се централни. Новите развојни стратегии поставуваат приоритети, скала на секвенционираниост, градат консензус и катализираат промени. Во нив развојот неизбежно се поврзува со трансформација на општеството. Македонија страда од т.н. "*implementation gap*", брзо и лесно донесуваните „добри“ закони, слабо водат сметка за капацитетот или интересот за нивна имплементација.

Дилемите околу *Export Led Growth*-алтернативата

Треба да се има предвид дека секоја промена од една економска стратегија во друга не е прашање на желба и аспирација, туку фундаментално зависи од достапноста на потребните ресурси, знаење и инструменти дома, и од поволно меѓународно опкружување. Потребно е знаење и време, а притоа околностите и опкружувањето се менуваат. Економската глобализација предизвика голем процес на деиндустријализација и истовремено – зајакнување на високоиндустријализирани економии.

Глобалното економско опкружување постојано се менува и условите што го направиле извозно ориентираните раст успешна приказна во претходните децении постојано еволуира и се менува. Растечкото значење на успешните извозно ориентираните економии обезбедува не само пример што треба да се следи, туку истовремено го стеснува маневарскиот простор за новодојдени и врши одреден „ефект на истиснување“ "*crowding-out*". Глобалната финансиска и макроекономската криза од 2008 година доведе до контракции – намалување, рестрикции и протекционизам во меѓународната трговија, погодувајќи ги најостро извозно ориентираните и, како последица на тоа, поранливи економии.

Зошто извозно-воден раст за малите економии? *Rationale...*

Аргументите и дилемите се протегаат до 1950-тите и 1960-тите години во земји со големи домашни пазари, но со силен индустриски бекграунд, Сојузна Република Германија (Западна) и Јапонија.

Во доцните 1960-ти и 1970-ти години се приклучија и други земји (Република Кореја, Хонг Конг, Сингапур и Тајван).¹⁴ Во 1980-тите години (Малезија, Тајланд, Филипини и Индонезија). Подоцна, Виетнам, Камбоџа и Мјанмар. Во Латинска Америка се приклучија Мексико и Бразил, Чиле и Костарика ("maquiladora"-индустрии).

Во Европа, отвореноста за извоз традиционално датира подолго (во малите економии) – (Бенелукс, Шведска, Данска, Швајцарија, Ирска и Финска). Некои од земјите, членки на ЦЕЕА, задоцнето (но некои од нив успешно – Чешка, Словачка, Словенија) се приклучија. Последниот и најубедлив пример е Кина, која во 2009 година стана најголем извозник на светот. Други, помалку развиени земји со потенцијално големи домашни пазари истовремено се фокусираа на растот на домашната побарувачка (Бразил, Индија, Индонезија, Аргентина, Австралија, Канада, или, некои на извоз на примарни ресурси, Русија).

Теоретската подлога

Теоретската подлога е сместена во теоријата на растот, од апсолутна и компаративни предности – Рикардо и Смит, до Хекшер и Олин, за снабдевноста со фактори на развој, теоријата за раст воден од иновации, Шумпетер и циклусот на производот, релокацијата на капиталот, Вернон. Продолжена е со некомплексни теории – Јапонија „летачки гуски“ (flying gees) и азиските тигри.

¹⁴ Во 1990-тите години имав прилика да посетам неколку од овие земји, некои студиски, а некои преку ООН. Забележав и динамички потенцијал, но и одделни (транзиторни) проблеми во новоприклучените земји кон овој модел.

Во академската литература се бројни теоретските разработки и емпириски верификации за предностите и за слабостите на оваа стратегија. Меѓу клучните аргументи можат да бидат наведени следниве:

- тесните домашни пазари не нудат можност за развој на меѓународно конкурентно производство, базирано на економија на обемот;
- конкурентните предности што го поттикнуваат растот можат да се искористат само ако националната економија се ориентира кон странските пазари;

- извозната ориентација ја подобрува специјализацијата со дополнително позитивно влијание врз економијата на обемот и конкурентен увоз, како инпут за извозно ориентирано производство;

- како резултат на отвореноста кон увозот, извозно ориентираната економија регуларно прибавува не само поконкурентен увоз, туку има придобивки од трансфер на технологии и ефикасни менаџерски методи;

- клучните надворешни сидра за успешна стратегија се во отвореноста, големината и динамиката на меѓународните и на регионалните пазари;
- намалувањето или стагнирањето на домашната побарувачка може да дејствува како притисок или push-фактор за извозната ориентација.

Последно и најважно – потребни се колективна и индивидуална посветеност и знаење.

При структурната преориентација треба да се пристапи претпазливо бидејќи не постојат лесни, ad hoc рецепти. А потребно е време.

Ризици и предизвици на таквата стратегија

Имајќи ги предвид клучните карактеристики на македонската економија (и општество), потребно е да се укаже на следниве околности:

1. Во секој момент се можни бариери врз сектори што би биле столбот на стратегијата за извоз на слаба и мала економија.

2. Драстични промени во секторските врски и еластичности.

Клучни фактори на нивото на конкурентност на економијата се:

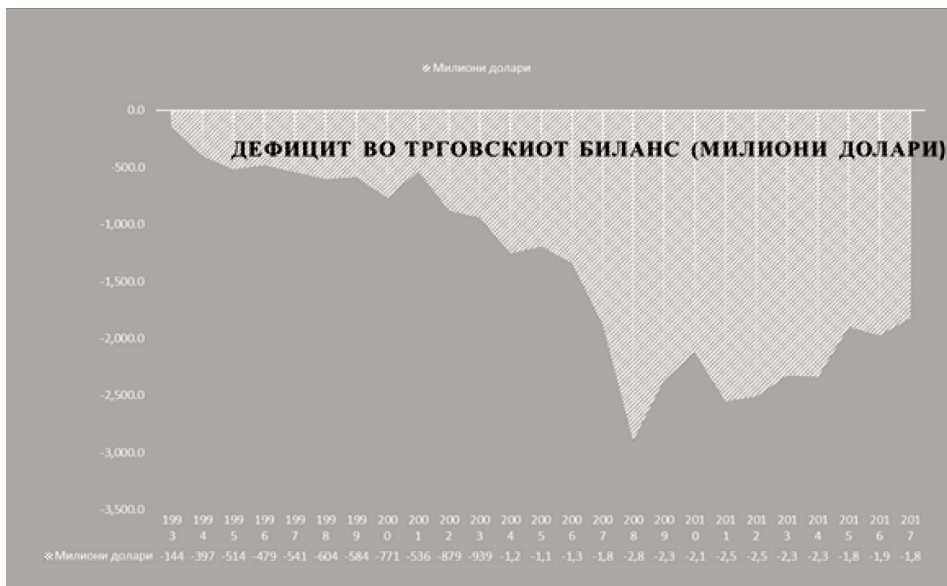
- ефикасноста на институциите;
- минимум на социјалната кохезија;
- менталитетот на општеството кон иднината.

3. Економската отвореност може да вклучи и значителни трошоци. Ранливост на екстерни шокови. Либерализацијата ги намалува буџетските приходи.

4. Во услови на глобализација, целосно отворање на економијата остава малку простор и помалку време за развој на потенцијалните економски активности без евентуална заштита.

5. Отвореноста ја зголемува зависноста од големината, структурата и еластичноста на побарувачката на најважните извозни пазари.

6. Првата фаза на стратегијата на извозно воден раст е поврзана со отворање кое имплицира повисок раст на увозот отколку на извозот. Во оваа фаза е неизбежно зголемување на трговскиот дефицит (и дефицит во тековната сметка). Трговскиот дефицит на нашата економија е структурен и веќе хроничен. Извозната ориентација подразбира промени и репозиционирања во девизниот курс?

7. Опасноста економијата да остане во специјализација на ниско додана вредност (што е актуелна реалност) и да стане заложник на повеќе застарена и сè помалку конкурентна производствена структура е реална.

8. Клучните промени во развојните приоритети кон повисоко ниво на конкурентност мора да се придружени со внимателно дизајнирана социјална програма и ресурси за редистрибуција. Битен предуслов е и создавање на про-раст коалиција на интересите во општеството.

Не најмалку битно, спроведувањето содржи ризици – потенцијал за демагошки и популистички реакции.

„We must [simply] cultivate our garden.“

Во сите емпириски успешно спроведени стратегии владите имаат клучна улога – потребна е одговорна влада. Владата треба да ги решава проблемите на конфликти на интереси (*agency problem*), предаторства (*predation*) и колективните проблеми на донесување одлуки. Изнудувањето и другите форми на предаторство (грабливост) ја намалуваат профитабилноста на приватниот сектор и внесуваат дисторзии во мотивите за инвестирање. Иако повеќето од реформите во 1990 година, поради обемните, хипертрофирани бирократски структури, беа политики насочени кон намалување на владините дискреции и контрола на институциите, тие не испорачаа секогаш одржливи долгорочни решенија, особено во земјите без традиција на независни институции.

Иако нашите искуства од минатиот период се претежно (крајно) негативни, владините дискреции се потребни за широк спектар активности од суштинско значење за одржување на растот – од регулирање на комуналните услуги и надгледување на банките до обезбедување инфраструктура и социјални услуги. Фокусот треба да биде на подобрување на контролата (*checks and balances*) на владините дискреции и воведување услови што ќе водат до подобро одлучување. Потребна е и промена на улогата на државата (*multiconcept society*) како демократски социјален агент, сериозна контракција на предимензионираната институционална и административна мрежа и ресетирање на институционалната поставеност. Нови парадигми – суштински промени во социјалниот контекст на контаминирани вредности, индолентност, неодговорност, летаргија и чувство на изгубени очекувања.

И фокусирање на општеството кон сегментот на младо население...

„Кога ѝочнувајте дијалог со себе, и оишјужбаӣа и одбранаӣа се ваши.“¹⁵

Благодарам!

¹⁵ И. Андриќ, (парафраза).

РЕФЕРАТИ

Трајко СЛАВЕСКИ*
Мишо НИКОЛОВ**

ЈАВНИТЕ ИНВЕСТИЦИИ И ЕКОНОМСКИОТ РАСТ – ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Апстракт

Јавните инвестиции (ЈИ), особено тие што се насочени кон капитални објекти, се едно од најдебатираните прашања во пошироката јавност кај нас. Тоа не се однесува и на местото што тие го имаат во научните и во стручните трудови. Овој труд претставува скромен придонес кон посеопфатна анализа на значењето на јавните инвестиции и нивниот придонес кон економскиот раст.

Анализата е историска и компаративна од една и од аспект на политичката економија и статичка анализа на ефикасноста, од друга страна. Споредбата е направена со избрани напредни земји-членки на ЕУ, некои од новите членки на ЕУ, поранешни земји во транзиција, како и со некои соседни земји. Изработена е панел анализа со систем ГММ метод, при што се заклучува дека влијанието на јавните инвестиции е значајно, како кај развиените земји, така и кај земјите во развој.

Посебно светло на проблемот треба да фрли пристапот од аспект на политичката економија на ЈИ. Утврдувањето на приоритетите и самата нивна реализација неминовно претставува дел од политичкиот процес. Од

---

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: slaveski@eccf.ukim.edu.mk

** Сениор аналитичар, Народна банка на Република Македонија, контакт: nikolovm@nbrm.mk
Ставовите прикажани во овој труд се на авторот и не ги отсликува позициите на НБРМ

суштинска важност е капацитетот на институциите за планирање, финансирање и координација при реализацијата на ЈИ.

Врз основа на анализата и на детектираните слабости, следат препораки за зголемување на ефикасноста во реализацијата на ЈИ, со цел нивно соодветно инкорпорирање во моделот на економски раст на земјата.

Клучни зборови: *Јавни инвестиции, економски раст, јавен долг*
JEL classification: E22, E24, C22

Вовед

Јавните инвестиции претставуваат клучна алатка за обезбедување на јавни услуги за граѓаните во една држава, преку изградба на патна инфраструктура, училишта, болници, спортски сали и слично. Истовремено, преку изградбата на инфраструктурата, јавните инвестиции пружаат поддршка и го поттикнуваат економскиот раст преку растот на инвестициите и градежништвото, а индиректно и на голем број други дејности. Дополнително, кај земјите во развој растот на јавните инвестиции претставува можност за намалување на јазот со развиените земји, каде јавните услуги често се на повисоко ниво, споредено со помалку развиените земји.

За време на големата финансиска криза, која го зафати речиси целиот свет, голем број економисти повикуваа за пораст на јавните инвестиции, со цел да се намали падот на економската активност. ММФ преку World Economic Outlook во октомври 2014 година укажа на важноста на јавните инвестиции и ги повика владите ширум светот интензивно да ги зголемат капиталните инвестиции, со цел да се помогне за намалување на последиците од светската криза (IMF, 2014).

Сепак, висината на јавниот долг претставува голема пречка за спроведување на ваквата препорака на Меѓународниот монетарен фонд. Имено, државите како Грција и Португалија веќе имаат високо ниво на јавен долг и едноставно оваа препорака не можат да ја спроведат.

Од друга страна, економистите од ММФ укажуваат дека покрај висината, односно износот на капиталните инвестиции, особено важни се и ефикасноста на имплементирањето на капиталните инвестиции, како и нивната продуктивност. Имено, бројните доцнења на изведувањето на капиталните проекти, пречекорувањето на буџетите, наменети за конкретните проекти, како и несоодветноста на проектите (подготвени без соодветна

cost-benefit анализа), придонесуваат за пониски јавни капитални инвестиции, како и за понизок економски раст.

Случувањата со јавните капитални инвестиции во Република Македонија претставуваат дополнителен мотив за подготовка на овој труд. Имено, јавните капитални инвестиции се на исклучително ниско ниво во 2018 година што се отсликува и во податоците за градежната активност, прикажани во бруто домашниот производ.

Во овој труд, правиме преглед на литературата за поврзаноста помеѓу јавните инвестиции и економскиот раст, како и преглед на литературата за добри практики во менаџментот на јавните финансии и успешноста во нивната реализација. Притоа, изработуваме економетриски модел, користејќи панел податоци за да ја утврдиме поврзаноста помеѓу економскиот раст и јавните инвестиции во анализираните земји. Дополнително ги анализираме добрите практики на управување со јавните капитални инвестиции, а особено внимание посветуваме на методологијата на Меѓународниот монетарен фонд за оценка на успешноста на менаџментот за спроведување на јавните капитални проекти. Во заклучокот даваме препораки за подобрување на менаџментот со јавните капитални инвестиции.

Преглед на литературата

Поврзаноста на јавните инвестиции и економскиот раст е анализирана од голем број автори, користејќи различни модели. Авторите Rabnawaz A. и Jafar R. (2015) го анализираат влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст во Пакистан. Користат OLS регресиона анализа и податоци за периодот од 1980 година до 2009 година, при што бруто домашен производ по глава на жител е зависна варијабла, додека независни варијабли се јавните инвестиции, буџетските приходи и каматната стапка на пазарот на пари. Заклучуваат дека е значајно влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст. Авторите Belloc M. и Vertova P. (2006) изработиле анализа на влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст, земајќи ја предвид и задолженоста на земјите. Заклучуваат дека јавните инвестиции позитивно влијаат на растот на БДП, но сепак постои и негативна корелација помеѓу висината на јавниот долг и БДП. Goumrhar H. (2017) ги анализира јавните инвестиции и нивниот придонес врз растот на БДП во пет развиени и пет земји во развој. Авторот заклучува дека јавните инвестиции имаат повисоко влијание врз БДП кај земјите во развој.

Од друга страна, постојат автори кои не успеваат емпириски да докажат дека постои поврзаност помеѓу јавните инвестиции и економскиот раст. Така Swaby R. (2007), користејќи VECM модел, не успева да докаже дека постои поврзаност помеѓу јавните инвестиции и економскиот раст. Авторите Макујана G. и Odhiambo (2016) подготвиле преглед на литературата каде ги систематизираат авторите по основ на користена методологија, како и заклучоците што ги носат во врска со поврзаноста на јавните и приватните инвестиции и економскиот раст. Притоа, следниве автори наоѓаат позитивно влијание на јавните инвестиции врз БДП кај развиените земји: Aaron (1990), Aschauer (1989a), Aubyn and Afonso (2008) Batina (1998), Khan and Kumar (1997) и Mallick (2002). Додека кај земјите во развој следниве автори докажуваат силна корелираност помеѓу јавните инвестиции и БДП: Beddies (1999), Bèdia (2007) Belloc and Vertova (2004), Coutinho and Gallo (1991), Erden and Holcombe (2005), Hague (2013), Ghali (1998), Khan and Kumar (1997) и Mallick (2002).

Прегледот на литературата упатува на тоа дека дека кај развиените земји речиси сите автори доаѓаат до заклучок дека јавните инвестиции се важни за економскиот раст, како и дека најчесто нивното влијание е поголемо од приватните инвестиции. Истовремено, кај земјите во развој, исто така, најголем број од авторите сметаат дека инвестициите имаат позитивно влијание врз економскиот раст, но сепак повеќе од половина од авторите сметаат дека приватните инвестиции имаат повисоко влијание од јавните инвестиции.

Во литературата има и автори кои ги анализирале ефективноста и ефикасноста на јавните инвестиции. Така Gupta (2014), укажува дека добриот менаџмент со јавните инвестиции е значаен фактор во релацијата јавни инвестиции – економски раст. Истиот заклучок го има и консултантската куќа McKensey (2013), каде за економијата на САД идентификувале добивки од илјада милијарди долари при поефикасен менаџмент со јавни инвестиции. Експертите од ММФ во 2015 година подготвија и посебна методологија за оценка на ефикасноста на јавните инвестиции.

Податоци и методологија

Анализата на јавните капитални инвестиции ја правиме со примена на панел податоци за 23 земји. Притоа, најголем дел од анализираните земји се развиени земји од Европа, како и напредните земји во транзиција, додека од помалку развиените земји во анализата ги вклучуваме Република

Македонија, Бугарија и Романија. Податоци користиме од статистичкиот информативен систем на Меѓународниот монетарен фонд и од нивната база, достапна на интернет страницата. Бројот на земји е релативно мал за анализи со панел податоци што е ограничување од расположливите податоци. Притоа користиме годишни податоци за периодот 1996-2016 година, односно располагаме со 21 опсервација. Според Pugh (2015), при анализата на панел податоците имаме на располагање повеќе методи, но кога бројот на опсервации (T) е попнизок од 25, тогаш динамичкиот метод System GMM дава солидни резултати.

Во моделот ги користиме следниве варијабли: бруто домашен производ по глава на жител како зависна варијабла, потрошувачка на јавен капитал, извоз и висина на бруто јавен долг како независни варијабли.

Влијанието на јавните инвестиции врз растот на бруто домашниот производ го испитуваме со Cobb-Douglas-ова производствена функција, која како економска функција е прикажана со следната равенка:

$$GDP = F(K, L, Exp, PD)$$

каде GDP претставува бруто домашен производ по глава на жител, K претставува капитал или во овој случај потрошувачка на јавен капитал (Public gross fixed capital consumption), L претставува вработеност, додека PD претставува ниво на јавен долг.

Истовремено, економетриската функција на моделот е прикажана со следнава равенка:

$$GDP = \alpha + \alpha_1 K + \alpha_2 L + \alpha_3 Exp + \alpha_4 PD + \varepsilon$$

Во вака структурираната равенка висока е веројатноста дека постои ендегеност, односно меѓусебна поврзаност. Имено, според Guilkey (2003) GMM естиматор најчесто се користи за да се корегира пристрасноста која се појавува со ендегени објаснувачки варијабли. Да претпоставиме дека имаме модел

$$Y_{i1} = \beta X_i + \varepsilon,$$

како и

$$Y_{i2} = \alpha Y_1 + \varepsilon$$

Во вториот случај OLS естиматорот ќе биде пристрасен, односно очигледно е меѓусебното влијание на двете варијабли. Сето ова укажува дека System GMM модел е соодветен за оваа анализа. Дополнително, со System GMM се избегнува пристрасноста поврзана со индивидуалната хетерогеност која не ја набљудуваме и консеквентно дава подобри резултати (Arellano and Bond (1991)).

Резултати

Со економетриската анализа ја тестираме хипотезата за позитивно влијание на јавните инвестиции врз економскиот раст. Дополнително очекуваме позитивно влијание на извозот врз растот на БДП по глава на жител, додека влијанието на јавниот долг очекуваме да биде негативно, односно поголемиот јавен долг негативно влијае на економскиот раст. Аналогно на истражувањето во литературата, со панел податоци користејќи system GMM модел.

Табела 1: Модел

$GDP = \alpha + \alpha_1K + \alpha_2L + \alpha_3Exp + \alpha_4PD + \epsilon$	α_1	α_2	α_3	α_4
Коефициент	0,11***	0,69**	0,39***	-0,10***
P – вредност	0,03	0,06	0,0	0,046
Инструменти;	LK(-1) LK(-2) LK(-3)	LL(-1) LL(-1) LL(-1)	LEXP(-1) LEXP(-2) LEXP(-3)	LPD(-1) LPD(-2) LPD(-3)
P-вредност на J статистика 0,90				

*** 5% ниво на значајност, 10% значајност

Резултатите се во рамките на нашите очекувања. Имено, коефициентите α_1 , α_2 и α_3 јасно укажуваат за позитивната поврзаност помеѓу јавните инвестиции, вработеноста и извозот врз растот на бруто домашниот производ по глава на жител. Спротивно, јавниот долг е негативно поврзан со растот на БДП по глава на жител. Имено, зголемувањето на јавниот долг придонесува за помал раст на БДП.

За да сме сигурни дека моделот е коректно специфициран и дека проценетите коефициенти се валидни, ја анализираме P вредноста на J статистиката. Имено, нултата хипотеза гласи: Но инструментите соодветно ја отстрануваат ендегеноста во моделот. Со P вредност од 0,9 не можеме да ја отфрлиме нултата хипотеза што укажува дека моделот е соодветено специфициран.

Ваквата анализа ги потврдува заклучоците на повеќето економисти. Како дополнителна додадена вредност од оваа анализа е всушност заклучокот за поврзаноста на растот на БДП и јавниот долг, нешто слично како што заклучуваат и Belloc и Vertova (2006). Добиените емпириски резултати укажуваат дека земјите секогаш треба да внимаваат со јавните финансии, буџетските дефицити и нивното финансирање. Препораките на Меѓународниот монетарен фонд, дадени преку World Economic Outlook (2014) за пораст на јавните инвестиции, со цел да се намали падот на економската активност всушност и нема да може да се реализира во услови на висок јавен долг (Грција претставува пример за земја каде беше невозможно овие препораки да се спроведат).

ММФ и Менаџмент на јавните инвестиции

Преку прегледот на литературата, но и со конкретната економетриска анализа, утврдивме дека несомнено постои силна корелација помеѓу висината на јавните инвестиции и растот на БДП. Сепак, голем број економисти сметаат дека покрај висината на јавните инвестиции важна е и *ефикасноста* на нивната имплементација.

Секторот за јавни финансии (Fiscal Affairs Department) при Меѓународниот монетарен фонд подготви методологија за оценка на менаџментот на јавните финансии PIMA (Public Investments Management Assessment). Во овој документ најпрво авторите прават преглед на литературата од каде јасно заклучуваат дека е позитивно влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст.

PIMA евалуира три фази во имплементацијата на јавните инвестиции:

- ✓ Планирање
- ✓ Алоцирање
- ✓ Имплементирање

Притоа, секоја фаза има по пет потфази:

А. Планирање. Секоја институција мора да изгради капацитет за ефикасно планирање кое е неопходно за висока ефикасност на јавните инвестиции и одржливост на јавните финансии, како на централно, така и на локално ниво.

Б. Алоцирање. Во оваа фаза се врши анализа процесот на алоцирање на средства за јавни инвестиции преку анализата на буџетите, процесот на анализа и на селекција на проектите и учеството на јавноста во оваа фаза.

В. Имплементација. Третата фаза опфаќа имплементација на проектот, оценка на транспарентноста на процесот, како и мониторинг и ревизија на проектите.

За сите овие 15 фази на евалуација се подготвува извештај кој се класифицира во една од три групи: целосно исполнето, делумно исполнето или неисполнето, за што се добива оценка. На крајот институциите добиваат оцена од 0 до 10.

Дополнително, се подготвува и регресиона анализа со фиксни ефекти, користејќи панел податоци. Земјите се групираат во четири групи, почнувајќи од помалку ефикасна група на земји до повеќе ефикасна група на земји. Се анализираат 114 земји и се доаѓа до следниве заклучоци, претставени на графиконот:

Извор: ММФ

Според резултатите што ги добиле авторите, кај неефикасните земји класифицирани во првата група, зголемувањето на јавните инвестиции за 1 процентен поен придонесува за раст на бруто домашниот производ од 0,3 процентни поени. Истовремено, растот на јавните инвестиции за 1 процентен поен кај земјите со ефикасен менаџмент на јавните финансии придонесува за раст на БДП од над 0,6 процентни поени. Разликата е речиси двојна.

Денес, на земјите членки на Меѓународниот монетарен фонд им стои на располагање можност за техничка мисија PIMA (Public Investment

Management Assessment (PIMA)), со која експертите од ММФ ја посетуваат земјата, ги скенираат јавните инвестиции со ПИМА методологијата и даваат препораки како да се подобри менаџментот на јавните финансии.

Искуството на Република Македонија

На графиконот ја претставуваме реализацијата на капиталните расходи во буџетите на општата Влада за периодот 2008-2018 година. Евидентно е континуирано потфрлање на реализацијата на капиталните инвестиции во сите години, но загрижува тоа што се забележува одредено влошување во последните три години:

Извор: Министерство за финансии.

Во продолжение следи аналитичка оценка за процесот на планирање, алоцирање и имплементација на капиталните јавни инвестиции во Република Македонија според PIMA методологијата, предложена од страна на ММФ.

А. Планирање

1. И покрај најавите, во Република Македонија не се дефинирани *фискални и правила* со кои би се ограничила буџетската потрошувачка. Ова значи дека не постојат цврсти фискални ограничувања при планирањето и подготовката на јавни капитални проекти.

Проектираниот буџетски дефицит е рамката во која може да се движат планираните јавни инвестиции, кои технички претставуваат *резидуал*

по алиментацијата на недискрециските расходи во државниот буџет. Јавноста е особено сензибилизирана за апсолутниот износ и релативното учество на капиталните инвестиции во државниот буџет, затоа што е „уверена“ дека тие имаат позитивен придонес кон растот на БДП и вкупната општествена благосостојба. Ова особено се однесува на медиумите и на опозициските политички партии.

2. Република Македонија има традиција за публикување на Национална долгорочна програма за инвестиции во јавниот сектор. Сепак, во изминатиот период, особено со згаснувањето на Министерството за развој и неговото припојување со министерствата за економија и за финансии, се намали улогата на овој вид планирање. По парламентарните избори 2006-та година приматот на овој план го презедоа водечките политички партии од македонскиот блок.¹ Произлегува дека предизборните ветувања за реализација на капитални инвестиции биле оценети како значителен извор на гласови за партиите! Ваквиот пристап, особено тенденцијата да се оди и до најситни детали и „микро-менаџирање“ од страна на централната власт, отстапува од традицијата на презентација на изборните програми на современите политички партии во Европа.

3. *Централната власт* во Република Македонија сè уште го обезбедува лавовскиот дел од капиталните инвестиции. Финансирањето на единиците на локалната самоуправа (ЕЛС) е така поставено што ним на располагање им се значително ограничени средства за капитални инвестиции, од непостојани извори, какви што се комуналните такси за градба. Исто така, можноста за емитирање на долг за оваа намена од страна на локалните органи е под строга контрола на централната власт.

Ваквата состојба налага потреба од координација помеѓу централната и локалните власти, од причина што во најголемиот број случаи единиците на локалната самоуправа се упатени на користење капитални трансфери од централниот буџет за бројни области од *економската* (локални патишта, пречистителни станици, депонии и сл.) и *социјалната* инфраструктура на локално ниво (училишта, болници, спортски објекти, објекти од културата и сл.).

Не постои транспарентен систем, што се темели на цврсти правила, за приоритизација на трансферите кон општините, туку процесот е оставен на политичко планирање и одлучување.

¹ Политичката партија ВМРО-ДПМНЕ, на сите парламентарни и локални избори настапуваше со детална листа на проекти за капитални инвестиции, со специфицирани рокови за нивна реализација и проценети износи. Ова кулминираше со изборната програма на оваа политичка партија за парламентарните избори од 2016 година, насловена „РЕАЛИНО!“, отпечатена на околу 520 страници.

4. Постои законска регулатива за *регулирање на ЈПП*. Поради сложеноста на моделот оваа форма на партнерство на јавниот со приватниот сектор во РМ во изминатиот период има ограничена примена.

5. Влезот на странски компании е можен во областа на транспортот, енергетиката, телекомуникациите, а е значително ограничен во управувањето со водните ресурси. Формирани се и подолго време дејствуваат независни *регулаторни тела* за регулација на дејностите за кои се цени дека не се доволно конкурентни. Регулирани се цените на електричната и на топлинската енергија, на нафтените деривати (РКЕ), потоа, телекомуникациските услуги (АЕК). Во областа на транспортната инфраструктура отворена е можноста за концесии. Регулаторните тела со различен степен на независност и експертиза ја вршат регулацијата на цените и другите услови од работењето на регулираните претпријатија.

Б. Алоцирање

6. И покрај најавите, Република Македонија сè уште нема воведено *повеќегодишно буџетско планирање*. Ова предизвикува крупни проблеми во реализацијата на капиталните проекти. Меѓу другото, проблемот со неадекватното финансиско планирање е една од основните причини за т.н. *stop-go* (тргни-застани) изведба на проектите. Речиси е невозможно во вакви услови континуираното обезбедување финансиски средства. Нарушената динамика во реализацијата не само што го одолговлекува рокот за завршување на некоја инвестиција, туку влијае на зголемување на конечната цена на проектот. Исто така, ваквата практика негативно се одразува врз работењето на изведувачите кои мораат да се приспособуваат на дисконтинуитетот во исплатите, а често да врзуваат значителни обртни средства, опрема и работници кои би можеле многу порационално да ги искористат.

Ова, од друга страна, неповолно влијае и врз процесот на буџетско планирање, создавајќи бројни неизвесности. Секоја година одделно треба да се планира соодветен обем на средства за веќе започнатите повеќегодишни проекти во услови кога за изведба конкурираат и нови проекти.

7. Што се однесува на *сеоифајноста на буџетот*, нашите институции се придржуваат на стандардите за добри практики. *Прво*, најголем дел од издатоците за капитални инвестиции се реализираат преку буџетот на општата влада. *Второ*, вонбуџетските издатоци за овој вид инвестиции во најголема мера се однесуваат на некои јавни претпријатија и на Агенцијата

за државни патишта. *Трејшо*, средствата, обезбедени од надворешни извори се вклучени во буџетите на одделните министерства и други буџетски корисници кои се носители на инвестициите.

8. *Оценката за оправданоста од проекциите* се сведува на подготовка на т.н. *Физибилити студија* за секој проект одделно. Се има впечаток дека секој проект за кој е донесена политичка одлука, без исклучок, добива преодна оценка од експертите кои ја подготвуваат студијата. Не е секогаш јасно дали се прави некоја ригорозна *кост-бенефит анализа*, туку проектите го поминуваат овој тест со самиот факт што биле претходно аминувани од извршната власт. Ова претставува сериозен недостаток од аспект на транспарентноста и е показател за *волунтаризам* во планирањето и селекцијата на проектите. Во крајна линија, се намалува ефикасноста кај јавните капитални инвестиции, а придонесот кон благосостојбата од реализацијата на одделни проекти не го оправдува трошокот за нив.

Не постои *централно тело* задолжено за пружање помош при оценката на опортуноста од некој проект преку *cost-benefit* анализа, што влијае на користење на нетранспарентна и невоедначена методологија во процесот. Конечно, ретки се случаите кога се прави адекватна *оценка за можните ризици* во реализацијата на проектите, а уште е поретка практиката да се определуваат соодветни средства како резерва во случај на непредвидени околности што придонесуваат кон надминување на планираните износи. Најчесто применета практика во вакви случаи е склучувањето *анекси* на постоечките договори, што уште повеќе ја намалува транспарентноста во планирањето, изборот на најповолен понудувач преку тендер и изведбата на даден проект.

9. Како што беше претходно спомнато, *селекцијата на проекциите* се одвива на нетранспарентен начин. Селекцијата најчесто ја вршат ресорните министерства, при што крајниот збор за клучните проекти го има претседателот на владата и неговиот потесен тим соработници од економските ресори. Не е востановена практика пред да се вклучат во буџетот проектите да бидат ригорозно оценети од страна на експерти во МФ и од надворешни експерти.

Владата не објавува претходно стандардни критериуми за селекција на проектите. Во одредени документи се нотираат клучните проекти што можат да се реализираат во периодот што претстои, но најчесто вклучувањето на проекти за реализација во буџетот се прави на *ad-hoc* основа, или поточно, како што беше претходно спомнато, тие се веќе определени, врз основа на политички критериуми, во изборните програми на политичките

партии или коалиции, кои на изборите се стекнале со можноста да формираат влада.

В. Имплементација

10. Отсуството на повеќегодишно буџетско планирање претставува сериозен хендикеп за *стабилното финансирање* на капиталните проекти во Република Македонија. Средствата алоцирани за даден проект се, главно, заштитени од можноста за упад од страна на некоја друга институција во смисла на пренамена, сè додека владата не оцени дека врз основа на динамиката на реализација во даден период од годината (најчесто, крајот на првото полугодие, или заклучно со третиот квартал) трошењето на средствата за определен проект тече според предвидената динамика. Во спротивно, средствата за кои се цени дека нема да се потрошат до крајот на буџетската (календарската) година, се пренаменуваат за други намени, затоа што неискористените средства од тековната не можат да се пренесат за користење во наредната година. Во буџетот за наредната година треба повторно да се планираат и да се обезбедат средства во обем кој се цени за доволен според очекуваната динамика за реализација.

11. Ресорните министерства преку кои се одвива реализацијата на проектите се во постојан контакт со вработени во МФ околу *планирањето на исплатите* за одделни намени од областа на капиталните инвестиции. Сепак, во одделни периоди, поради слаба ликвидносна состојба на буџетот, можни се доцнења со исплатите кон изведувачите и добавувачите, што предизвикува дисторзии во тековната реализација на проектите.

12. *Транспарентноста* во процесот на реализација на капиталните инвестиции опфаќа повеќе аспекти. *Прво*, тендерските процедури е неопходно да се одвиваат според строго утврдени правила, пропишани со Закон за јавни набавки и други акти. Овие постапки се, главно, транспарентни и се во согласност со законските прописи, од причина што се одвиваат под будното око на јавноста и на надлежните органи. Сепак, треба да се има предвид фактот дека сферата на јавните инвестиции е податлива за корупција. Емпириските студии потврдуваат дека присуството на *корупција* е поврзано со повисоки нивоа јавни инвестиции, од една, а пониски нивоа на ефикасност на ЈИ, од друга страна (Tanzi and Davoodi, 1997). Ова е интересен доказ кој практичарите и интуитивно го препознаваат, а може да биде индикатор за сомнителните намери на носителите на функции кои од една

или друга причина силно притискаат за ставање на листата за реализација на некој проект од кој нема очигледна корист.

Второ, потребата од соодветен надзор е пропишана со закон, а квалитетот на надзорот варира од случај до случај, во зависност од квалитетот на одбраната институција задолжена за надзорот. Се има впечаток дека надзорот е фокусиран врз техничките и безбедносните аспекти од реализацијата на проектот, додека финансиските аспекти се во втор план и се препуштени на соодветните сектори во ресорните министерства. *Трето*, ретки се случаите кога се прибегнува кон екстерна ревизија по завршувањето на проектот.

13. *Менаџментот со проектите* за капитални инвестиции не е секогаш професионален и зависи од капацитетот и искуството на државните службеници задолжени за оваа цел. Ова е еден од домените каде што е можен значителен напредок во зголемувањето на ефикасноста во реализацијата на проектите и нивната ефективност.

Конечно, ќе биде корисно да се адресираат две дополнителни прашања од областа на планирањето и имплементацијата на јавните капитални инвестиции. *Прво* се однесува на расчекорот помеѓу планираните износи за капитални инвестиции во дадена буџетска година, од една, и реализираните износи, од друга страна. Практиката покажува дека планерите се најчесто раководени од *ирекумерен оптимизам* за реализација на започнатите или започнување на нови проекти, предвидени со планот и за кои се планирани средства во буџетот. Имено, скоро редовна е практиката на потфрлање во реализацијата на планираните средства. Ова не се однесува на кризни години, како на пример 2009 и 2012 во Република Македонија, кога економијата претрпе рецесија со „двојно дно“, како резултат од светската финансиска криза од 2008 и Големата рецесија од 2007-2009 година, кога заради драстично намалените приходи во буџетот владата беше приморана значително да ги крати износите за капитални инвестиции во буџетот. Ќе наведеме неколку причини за споменатите потфрлања во реализацијата на КИ:

1) *Политички притисок* од јавноста и *популизам* од страна на владите за креирање на позитивен имиџ во јавноста дека владата е проактивна и се грижи за економскиот раст, од една страна и за потребите на граѓаните од економска или социјална инфраструктура, од друга.

2) Лошо планирање и „затрчување“ со предлагање и буџетирање проекти што се во рана фаза од проектирање, без соодветни процедури (документација, експропријација, подготовка на теренот, сложени тендерски процедури и сл.). Ова особено е присутно при *промена на владејачките*

барниџури, кога на новите власти, особено доколку подолг период поминале во опозиција, им е потребен подолг временски период за подготовка во планирањето, алоцирањето и имплементацијата на јавните капитални инвестиции.

3) Секогаш проблематичниот *капацитет* на *јавната администрација* во реализацијата на капиталните инвестиции, што е уште поизразен при промена на власта, поради потребата од воспоставување синџири на координација и доверба меѓу функционерите и вработените во ресорните министерства и другите буџетски корисници.

Вшорно проблем се однесува на многу честото пречекорување на првично предложените износи за покрупните капитални проекти, кои напати неколкукратно ги надминуваат иницијално планираните износи. Се разбира, извесен простор на несовпаѓање е оправдан поради можноста од некои непредвидени трошоци при имплементација на проектите, за што внимателните органи обезбедуваат однапред и одредена сума на резервни средства. Јавноста кај нас многу често го експлоатира случајот со некои објекти од популарно наречениот проект „Скопје 2014 година“. Карактеристичен е примерот со новата зграда на Македонскиот народен театар. И во овој случај, крајниот износ на инвестицијата неколкукратно го надминува првично планираниот износ. На што се должи ова? Сакаме да укажеме на следниве аспекти:

а) Наведениот пример не претставува изолиран случај. На пр., трошоците за изградба на зградата на парламентот во Единбург, Шкотска во 1997 биле планирани на 40 милиони фунти; зградата чинела вкупно 431 милион фунти до нејзиното завршување во 2004 година. Сличен е случајот и со новата зграда на Државната опера во Хамбург, Германија, конечно ставена во функција во првата половина од 2018 година. Од првично проектираните 40 милиони евра во 2003 година, конечниот износ достигна околу 500 милиони евра, што претставува дванаесеткратно надминување на првично планираниот износ. Роковите за изградба, исто така, беа значително пролонгирани, што претставува една од причините за зголемените износи за реализација на проектот.

б) Покрај претходно спомнатиот прекумерен оптимизам, што се однесува и на роковите за завршување на работите, присутен е и феноменот на *намерно потценување на цената на чинење* на проектите, со цел нивно полесно прифаќање од страна на надлежните органи и на јавноста, барем на почетокот, во периодот на нивна промоција. Проблемите и последиците останува да се решаваат подоцна.

Заклучок и дискусија

Во овој труд го анализиравме влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст. Користевме панел податоци за 23 земји во период од 20 години, а применивме економетриски модел динамичен System GMM. Според емпириските резултати, евидентно е влијанието на јавните инвестиции врз економскиот раст, односно врз растот на бруто домашниот производ по глава на жител. Дополнително, со економетриската метода утврдивме дека висината на јавниот долг негативно влијае врз растот на БДП по глава на жител. Дополнително, користејќи ја PIMA методологијата на Меѓународниот монетарен фонд ја анализиравме состојбата со јавните инвестиции во Република Македонија. Врз основа на емпириските истражувања, како и анализата врз основа на методологијата на ММФ, заклучуваме:

- ✓ Носителите на економски политики, со цел да остварат повисок раст на БДП, а во услови на негативен производствен јаз (output gap) неопходно е да направат напор да ги зголемат јавните инвестиции;
- ✓ Сепак, важно е да се внимава на висината на јавниот долг. Имено, повисокиот јавен долг претставува ограничувачки фактор за остварување на висок економски раст. Следствено, неопходно е јавните инвестиции во поголем дел да бидат финансирани со буџетски средства, а задолжувањето да го следи проектниот циклус (задолжување со долгорочни средства за долгорочни проекти и обратно);
- ✓ Според ММФ, кај земјите што се неефикасни во управувањето со јавните финансии, зголемувањето на јавните инвестиции за 1 процентен поен придонесува за раст на бруто домашниот производ од 0,3 процентни поени. Истовремено, растот на јавните инвестиции за 1 процентен поен кај земјите со ефикасен менаџмент на јавните финансии придонесува за раст на БДП од над 0,6 процентни поени. Разликата е евидентна и висока;
- ✓ Земјите членки на ММФ имаат можност да поканат експертска мисија за техничка помош која ќе ги скенира јавните инвестиции со PIMA методологијата и ќе даде препораки како да се подобри менаџментот на јавните финансии.

Следејќи го методот PIMA на Меѓународниот монетарен фонд, ја анализиравме ситуацијата со извршувањето на јавните финансии во сите три компоненти: планирање, алоцирање и имплементација:

- ✓ При *п*ланирањето нашите препораки се следни: дефинирани фискални правила со кои би се ограничила буџетската потрошувачка; воведување на повеќегодишно буџетско планирање; посериозно и повнимателно следење на Национална долгорочна програма за инвестиции во јавниот сектор, Националниот развоен план и другите стратешки документи и забрзување на процесот на децентрализација и подобра координација помеѓу централната и локалната власт;
- ✓ Кај *а*лоцирањето укажуваме дека е неопходно да се воведат повеќегодишно буџетско планирање, како и задолжителна cost-benefit анализа за секој проект што ќе помогне во изработката на методологијата за селекција на проекти без политичко влијание.
- ✓ При *и*мплементацијата предлагаме подобрување на менаџментот на ликвидност на буџетските средства, како и подобра едукација на јавните службеници за менаџмент со јавни проекти.

Референции

- Arellano, M.; Bond, S. (1997) Some tests of specification for panel data: Monte-Carlo evidence and an application to employment equations. *Rev. Econ. Stud.* 1991, 58, 277–297.
- Cangiano M et al (2015) Improving public efficiency in G20, The Staff Report prepared by IMF staff fiscal affairs department and completed on September 1, 2015, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2016/12/31/Improving-Public-Investment-Efficiency-in-the-G-20-PP4980>
- Guilkey D. (2002) Generalized Methods of Moments (GMM) Estimation with Applications using STATA, available at <https://www.cpc.unc.edu/training/Guilkey%20Talk.pdf>
- Gupta, S., and others, 2014, “Efficiency-Adjusted Public Capital and Growth,” *World Economic Development*, Vol. 57, Issue C: pp. 164–78.
- IMF, *World Economic Outlook*, October 2014 available at <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/>
- Goumrhar H. (2017) Public Investment and GDP Growth in Developing and Advanced Countries: A Panel Data Analysis *Journal of Economics Bibliography*, Volume 4, issue 1.
- Makuyana G. и Odhiambo N. (2016) “Public and private investment and economic growth: a review” *Journal of Accounting and Management* 2016, vol.: 06; no.: 02; page 25 – 42.
- Marianna Belloc and Pietro Vertova, (2006), Public Investment and Economic Performance in Highly Indebted Poor Countries: An Empirical Assessment, *International Review of Applied Economics*, 20, (2), 151-170.
- McKinsey Global Institute, 2013, “Infrastructure Productivity: How to Save \$1 trillion a Year,” McKinsey and Company.

- Perry, G., L. Servén, and R. Suescún, 2008, “Fiscal Policy, Stabilization, and Growth: Prudence or Abstinence,” (Washington: World Bank).
- Rajaram, A., and others, 2014, *The Power of Public Investment Management: Transforming Resources into Assets for Growth*, ed. by (Washington: World Bank).
- Rabnawaz A., Jafar R. (2015) *Impact of Public Investment on Economic Growth*, Munich Personal RePEc Archive available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70377/1/MPRA_paper_70377.pdf
- Schwartz G. et al (2015) *Making public investment more efficient*, The Staff Report prepared by IMF staff, Fiscal affairs department and completed on June 11, 2015, available at: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2015/061115.pdf>
- Schwartz, G., A. Corbacho, and K. Funke, 2008, *Public Investment and Public-Private Partnerships: Addressing Infrastructure Challenges and Managing Fiscal Risks*, ed. by (Basingstoke, England: Palgrave Macmillan/International Monetary Fund).
- Straub, S., 2008, “Infrastructure and Growth in Developing Countries: Recent Advances and Research Challenges,” World Bank Policy Research Working Paper No. 4460 (Washington: World Bank).
- Tanzi, V., and H. Davoodi, (1997), “Corruption, Public Investment, and Growth,” IMF Working Paper 97/139 (Washington: International Monetary Fund).

Владимир ФИЛИПОВСКИ*

ДАНОЧНИТЕ РЕФОРМИ: ИМПЛИКАЦИИ ВРЗ ЕКОНОМСКИОТ РАСТ И РАСПРЕДЕЛБАТА НА ДОХОДОТ И НА БОГАТСТВОТО

Апстракт

Економската наука нуди неколку прилично генерални лекции/препо-раки за тоа како би изгледал еден оптимален систем на оданочување. Но, постојат и сериозни разлики во мислењата на економистите во однос на оданочувањето на некои видови доходи (на пример, доходите од капитал), како и во однос на прогресивноста/израмнетоста на даночните структури. Во основата на комплексноста при дизајнирањето на даночните системи е конфликтот помеѓу ефектите на даноците врз поттиците за ефикасно користење на ресурсите, а со тоа и врз економскиот раст, и ефектите врз распределбата на доходот и богатството во општеството. Дополнително ограничување е фактот дека идеите и политиките за прераспределба се базираат на нормативни, етички судови, што се артикулираат и се агрегираат во политичката сфера, а не во пазарната арена.

Даночните реформи во транзициските земји, посебно во подоцнежните фази на транзицијата, се одбележани со воведувањето на т.н. рамен данок кај основните директни даноци (персоналниот и корпоративниот данок на доход/добивка). Во некои случаи, тоа беше направено со истовремено значајно намалување на маргиналната даночна стапка. Претпоставените придобивки од рамниот данок, генерално, се смета дека се во два аспекти: (1) позитивен ефект врз поттиците за работа, штедење, инвестирање, и (2) намалување на поттиците за избегнување (евазија) и превалување на даноците.

---

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: vladfil@eccf.ukim.edu.mk

Актуализирањето на дебатата рамни vs прогресивни даноци може да се поврзе и со фискалната консолидација во периодот по глобалната финансиска криза и со фискалната криза во некои од земјите на ЕУ, но особено со актуализирањето на проблематиката на зголемување на нерамномерноста во распределбата на доходот и богатството во развиените и во земјите во развој.

Прогресивните даноци се смета дека овозможуваат поголем степен на редистрибуција, а повисоките маргинални даночни стапки за највисоките нивоа на доход се смета дека се и извор на дополнителни фискални приходи. Уште нешто: прогресивните даноци се смета дека отвораат поширок простор за дејствување на автоматските стабилизатори и со тоа ја подобруваат ефикасноста на стабилизационата функција на фискалната политика.

При воведувањето прогресија кај персоналниот данок на доход, како елемент од планираните даночни реформи во земји како Македонија, би требало да се има предвид следново:

- Степенот на редистрибутивност, т.е. степенот на прогресивност, зависи од степенот на нерамномерност во распределбата на доходот во економијата;
- Зголемувањето на оданочувањето, т.е. на очекуваните дополнителни даночни приходи, треба да се поврзе со нивната употреба во форма на расходи/трансфери; притоа, треба да се има предвид дека всушност со социјалните расходи ефективно се врши прераспределба;
- Острите прогресии, т.е. високите маргинални даночни стапки, можат да имаат неповолен ефект врз поттиците за ефикасно користење на ресурсите и врз даночната евазија.

Уште еден важен аспект е оданочувањето на имотот. Се смета дека во транзициските економии, нееднаквоста е поизразена кај распределбата на имотот, т.е. богатството, отколку кај распределбата на доходот. Во тој контекст, постојат предлози за корекции кај даноците на имот како начин за постигнување на прераспределба.

Клучни зборови: даночни реформи, рамен данок, ѝрогресивен данок, ефикасноси, насѝрошси ѝраведноси, ѝрерасѝределба на доходош и на богаѝшсвошшо.

1. Вовед

Даночните реформи и денес се комплицирани и контроверзни потфати. И во денешната „нова“ ера на т.н. дигитална економија, „старите“

класичните дилеми за даноците остануваат. На пример, во Обединетото Кралство во тек (септември 2018) е расправа за воведување данок на дигитални услуги - предлог да се оданочуваат приходите на компаниите во еден сектор што е главен генератор на технолошкиот прогрес во форма на дигитализација, а оттука и носител на иновациите и во крајна линија на растот во современите пазарни економии. Но, интересна е и идејата со која владините функционери (т.е. политичарите) го „оправдуваат“ евентуалното воведување на ваквиот данок. Во овој контекст, министерот за финансии на Обединетото Кралство, Филип Хемонд, (инаку од Конзервативната партија, која теоретски би била со про-бизнис, про-пазарна идеологија) вели:

„Денес, експанзијата на глобалните технолошки (фирми) гиганти и дигиталните платформи...иако носи огромни користи за потрошувачите, покренува нови прашања за тоа дали премногу моќ се концентрира во премал број глобални технолошки бизниси“.

Односно, иако се лидери на технолошкиот прогрес, големите бизниси во тој сектор можеби акумулирале и огромна пазарна (монополистичка) моќ, која сама за себе може да стане проблем од аспект на динамиката технолошкиот напредок во иднина и од аспект на концентрација на доходот и богатството, а со тоа и на економско-политичка моќ, во мала група на фирми и поединци. (Инаку, прашањето колку многу е „премногу“ во однос на концентрацијата на пазарна/економска моќ, во суштина е нормативно-политичко прашање, како што и одлуката ова прашање да се решава преку оданочување е, исто така, нормативно-политичка.)

2. Сознанијата на економската наука за дизајнирањето на даночните структури

Кај даноците секогаш постои конфликтот помеѓу ефикасноста и праведноста/правичноста:

- ефикасноста – даноците влијаат врз поттиците за ефикасна алокација на ресурсите, т.е. врз мотивацијата за дополнителен работен напор, дополнително штедење, дополнително инвестирање во иновации;
- правичноста – принцип дали даночниот товар е распределен помеѓу поединците во согласност со нивната способност за плаќање (т.е. економска моќ).

Важно прашање кај даноците е даночната инцидентност – чиј доход ефективно го „плаќа“ конкретниот данок? Имено, товарот на оданочување-

то може да биде префрлен врз друг субјект, а не врз оној кој номинално е даночен обврзник.

Обично даноците предизвикуваат некоја дисторзија: било во однос на „израмнетоста“ на полето за натпревар помеѓу пооделни фирми/сектори/поединци; или во однос на влијанието врз изборот на економските агенти помеѓу: работно време, наспроти слободно време, тековна потрошувачка, наспроти штедење, финансирање преку задолжување, наспроти сопственички капитал и др.

Во понатамошниот текст, ќе бидат презентирани некои од општите принципи за оптимални решенија кај главните типови на даноци, според мејнстрим економската наука, следејќи го во супстанцијална мера трудот на Mankiw, Weinzierl, Yagan (2009).

А) Работни (тврдови) доходи

Резултатот на теоретската анализа е дека најблиску до „оптимално оданочување“ се рамни (израмнети, линеарни) маргинални даночни стапки, заедно со грантови (трансфери) во еднаков апсолутен износ на сите поединци: тоа ефективно значи маргиналната даночна стапка не расте, но просечната даночна стапка расте со пораст на доходот. Во практиката, пред сè на развиените економии, има тренд на израмнување на структурите на даночните стапки, иако тоа не значи комплетно рамни даноци.

Во контекст на предлозите за премин од рамен кон прогресивен данок кај работните доходи, при одлучувањето на фискалната политика, на пример потребна е еден вид *cost-benefit* анализа, при што може да се укаже на следниве трошоци и користи:

Трошоци:

- Трошок на неефикасност, т.е. демотивација за дополнителен работен напор, иновативност; овој трошок зависи од еластичноста на понудата на труд;
- Опортунитетен трошок на неговото напуштање е и тоа што рамниот данок овозможува *релативно* поголема административна едноставност, полесна спроведливост и транспарентност.

Користи:

- Зголемени даночни приходи, што би можеле да се користат за редистрибуција, т.е. за намалување на нееднаквоста;

- Поголема сензитивност кон макроекономските флукуации, т.е. повеќе простор за контрациклична фискална политика;
- (– Доколку дополнителните приходи го подобрат и примарното салдо на буџетот, може да придонесе за фискалната консолидација.)

Користа од преминот кон прогресивен данок треба да се процени не само во тесно фискален, туку и во поширок економско-политички контекст: колку високо општеството (т.е. политичката сфера) ја вреднува идејата за порамномерна распределба на доходот, т.е. за намалување на нееднаквоста. Тоа, пак, е врзано не само со политичката идеологија, туку и со емпириската нееднаквост на доходот во конкретната економија. Во економската наука сето ова се формулира преку концептот на функција на општествената благосостојба, во која една од варијаблите е степенот на нееднаквост на доходот и чиј пондер на важност во таа функција зависи од нормативно-етички верувања.

Б) Даноци на приходи од капитал

Според мејнстрим-економската теорија, даночните стапки за доходите од капиталот треба да се ниски (дури и нула проценти, во екстремни теоретски верзии). Аргументи за ваквото мислење се следниве:

- Понудата на капитал е високо еластична (глобализација, висока мобилност);
- Дисторзија на одлуките штедење versus тековна потрошувачка, т.е. дестимулирање на штедењето;
- Редуцирање на акумулацијата на капитал како клучен фактор за раст на агрегатниот аутпут на економијата.

Во практиката на земјите од OECD се забележува тренд на опаѓање на номиналните (законски) даночни стапки. Но ефективните стапки не го следат тој тренд, пред сè преку зголемување на даночната основица (намалување на „признаените трошоци“), што донекаде го неутрализира намалувањето на даночните стапки.

В) Даноци на потрошувачката

Според мејнстрим-економската теорија, со даноците на потрошувачката би требало да се оданочуваат само финалните добра, а не треба

да се оданочуваат интермедиерните добра (производните инпути). Притоа, финалните добра треба да се оданочуваат со исти стапки. Исклучок се добрата при чија консумација се генерираат екстерни ефекти (екстерналии, позитивни и негативни), во кој случај се употребуваат Пигуови даноци или субвенции.

Во практиката, расте бројот на земји од ОЕЦД што вовеле данок на додадена вредност. Исто така, се забележува тренд на пораст на општите стапки на ДДВ во таа група земји. Притоа, отстапување од униформноста на стапките се, на пример, повластените стапки на ДДВ за храната.

Има мислења дека наместо вакви повластени стапки, заштитата на стандардот на нискодоходните лица е подобро да се врши преку редистрибутивно оданочување кај даноците на доход.

3. Макроекономска стабилизациона политика и прогресивно оданочување

Според емпириската студија на Европската Комисија (European Commission (2017)), системот на даноци и социјални придонеси и социјални трансфери „играат важна улога во директното стабилизирање на доходот и потрошувачката во рамки на макроекономскиот циклус“ во земјите на ЕУ. Нискодоходните групи се заштитуваат од сиромаштија преку социјалните трансфери како автоматски стабилизатори. Стабилизирањето на агрегатната потрошувачка е уште поизразено преку прераспределба на доходите кон групи со повисока маргинална склоност кон потрошувачка.

Но, овие се директните ефекти. Индиректните ефекти можат да влијаат спротивно на директните: преку (негативно) влијание врз економската мотивација и растот, како и евентуално преку креираните високи циклични дефицити од автоматските стабилизатори, кои на среден рок би барале реакција преку фискални рестрикции.

Во Република Македонија, корелираноста на промените на даночните приходи и промените на номиналниот БДП е најниска кај персоналниот данок на доход. Коефициентот на корелација на стапките на промена на даночните приходи од персоналниот данок и стапките на промена на номиналниот БДП во периодот 2004 – 2017 изнесува 0.06 (Табела. бр. 1). Тоа индицира еден вид ацикличност на персоналниот данок во однос на движењето на економската активност, што може да се поврзе со рамниот данок. Од друга страна, иако данокот на добивка на фирмите е исто так

рамен во периодот по 2007, неговиот коефициент на корелација со НБДП е многу повисок (речиси 8 пати) во споредба со персоналниот данок на доход. Едно објаснување може да биде големата разлика во волатилноста, т.е. степенот на флукутирање на даночните приходи кај овие два даноци: стандардната девијација на приходите кај персоналниот данок на доход е 5.4 п.п., додека кај данокот на добивка е пет пати повисока: 45.5 п.п. (сопствени пресметки).

Табела 1. **Корелацијата на движењето на даночните приходи и движењето на номиналниот БДП во Република Македонија во периодот 2004-2014 година**

Вид на данок	Коефициент на корелација на стапките на промена на даночните приходи и стапките на промена на НБДП (2004-2017 година)
Персонален данок на доход	0,06
Данок на добивка	0,47
Данок на додадена вредност	0,48

Извор: сопствени пресметки врз основа на податоците од Државниот завод за статистика на РМ и од Министерството за финансии на РМ.

4. Нееднаквоста на доходот и богатството, прогресивното оданочување и фискалните трансфери

Нееднаквоста на остварените доходи и на богатството е иманентна карактеристика на претприемничкиот пазарен капитализам. Притоа, различни автори разликуваат два типа на нееднаквост, според изворот кој ја генерира:

- „Добра“ или „пазарна“ нееднаквост: високите доходи на поединци некогаш се надомест за иновативното претприемништво, што вклучува и преземање на натпросечен ризик;
- „Лоша“ нееднаквост („rent-seeking“ inequality): високите доходи / профити некогаш се резултат и на:
  - монополистички/монопсонистички позиции на некои фирми;
  - активности на rent seeking (барање рента).

Во овој контекст, активностите на „барање рента“ (Rent Seeking) се поврзани со појавите на кронизам, клиентелизам, лобирање за „заробување“ на регулаторот – кога партиско-бизнис елитите ги „заробуваат“ регулаторните институции и преку нив ја задушуваат конкуренцијата на пазарот.

Од аспект на справувањето со ваквата „лоша нееднаквост“, реформирањето на институциите се јавува како алтернатива на оданочувањето.

Градењето на независни, професионални и кредибилитетни институции на економското владеење би придонеле за ограничување на можностите за концентрација на економска моќ и богатство која не произлегува од фер пазарна конкуренција.

Емпириските истражувања на ЕБОР за транзиционите економии во нејзиниот *Извештај за транзицијата 2016–17* (EBRD, 2017), укажуваат дека доходната нееднаквост е пониска во земји со повисок квалитет на економските институции. Исто така, се заклучува дека во транзиционите економии поизразена е нееднаквоста (концентрацијата) во однос на богатството отколку нееднаквоста во однос на доходот. Во еден од заклучоците се наведува дека нивото на развиеност на демократските институции изгледа дека има важна улога во лимитирањето на превисоката концентрација на богатството кај многу богатите, но без поголем ефект врз општото ниво на доходната нееднаквост или на сиромаштијата. Како политики за редуцирање на просторот за ваков тип нееднаквост се посочуваат: (1) ефективно спроведување на политиката на заштита на конкуренцијата; (2) јавните набавки од аспект на редуцирање на простор за корупција, клиентелизам; (3) транспарентност и отчетност во јавниот сектор, генерално; (4) владеење на правото, и (5) контрола на договорите во екстрактивните индустрии.

Од аспект на справување со нееднаквоста преку фискалната политика, Извештајот на ЕБОР укажува дека „повисоките нивоа на владини расходи (без воените расходи) се поврзани со пониски нивоа на нееднаквост, бидејќи тие ја зголемуваат прераспределбата во однос на чисто пазарните исходи“, додека од аспект на справување со сиромаштијата, важно е воведување на *таргетирани мерки*, а не само едноставно зголемување на волуменот на вкупните јавни расходи. Исто така, генерално, прераспределбата преку фискалната интервенција во транзиционите економии треба да се прави преку:

- оданочување на богатството;
- јавни расходи за таргетирани, добро дизајнирани програми за социјални трансфери; и
- мерки за намалување на нееднаквоста во можностите/шансите, посебно во сферата на образованието/здобивање со квалитетен човечки капитал.

Во Табелата бр. 2 се дадени податоци за две групи на европски земји според типот на даночната структура: земји со рамен данок (Македонија, Естонија, Латвија и Бугарија) и земји со прогресивно оданочување (Словачка, Словенија и Данска), а дадена е и споредба со просекот на ЕУ. Земји-

те со рамен данок имаат натпросечни, додека земјите со прогресивен данок имаат потпросечни Џини коефициенти, што индицира дека земјите со рамен данок имаат поизразен степен на нееднаквост. Понатаму, нивоата на расходите за социјална заштита се значително пониски кај земјите со рамен данок во однос на земјите со прогресивно оданочување. Може да се заклучи дека постоењето на рамен данок коинцидира со пониски нивоа на социјални трансфери, што сè заедно значи помал степен на редистрибуција преку фискалниот механизам од типот „оданочи-и-трансферирај“, што, пак, соодветствува со поизразена нееднаквост на доходите.

Табела 2. Нееднаквоста, расходите за социјална заштита и вкупните владини расходи во два типа на европски земји (со рамен и со прогресивен данок)

	МКД	ЕСТ	ЛАТ	БУГ	СЛВК	СЛО	ДАН	ЕУ просек
Џини коефициент 2015 (Eurostat)	33,7	34,8	35,4	37,0	23,7	24,5	27,4	31,0
Расходи за социјална заштита/БДП (%)	14,8*	13,5	12,0	12,7	36,4	37,0	23,5	19,1
Вкупни владини расходи/БДП (%)	32,2**	40,2	38,2	40,7	45,2	47,5	54,8	47,0

*Социјални трансфери/НБДП, просек за 2010-2016 год.

**Вкупни расходи/НБДП, просек за 2010-2016 год.; податоци од МФРМ, НБРМ.

Врз основа на податоците за Џини коефициентите (1) пред оданочување и трансфери и (2) по оданочување и трансфери, може да се процени и ефектот на фискалната интервенција од типот „оданочи-и-трансферирај“ врз редуцирањето на нееднаквоста во одредена земја. Имено, може да се пресмета следниов индикатор, кој може да се смета како процент на редукација на нееднаквоста на доходот како резултат на оданочувањето и на трансферите:

Со користење на податоците од Eurostat за двата вида на Џини коефициенти, во Табелата бр. 3 се дадени процентите на редукација на нееднаквоста во две групи на избрани европски земји: оние со рамни даноци (Македонија, Бугарија, Латвија, Литванија) и оние со прогресивни даноци (Данска, Германија, Словенија). Од Табелата бр. 3 може да се забележи дека земјите со рамен данок остваруваат двојно помало намалување на нееднаквоста на доходите во споредба со земјите што имаат прогресивно оданочување. Се разбира, овде не треба да се занемари фактот дека избраните земји со прогресивно оданочување се истовремено земји со значително повисоко ниво на економски развој (т.е. на просечен доход); но, од друга страна, Џини коефициентите пред даноци и трансфери не се многу пониски во овие развиени земји во споредба со избраните помалку развиени земји со рамни даноци.

Табела 3. Мерење на редуцирањето на нееднаквоста преку фискалниот механизам „оданочи-и-трансферирај“ во две групи на европски земји

	МАК	БУГ	ЛАТ	ЛИТ	ЕСТ	ДАН	ГЕР	СЛО	ЕУ просек
% на редуција на нееднаквоста	7,1	6,4	6,7	9,7	9,7	25,0	17,8	18,9	14,9

Извор: Сопствени пресметки врз основа на соодветните податоци на Eurostat.

5. Избрана емпириска анализа на ефектите од рамниот данок во поранешните социјалистички земји

Во анализата на Keen, Kim, Varsano, (2006), во рамките на истражувања, правени во ММФ, практично се разликуваат две генерации на реформи со воведување на рамен данок: првата генерација значеше избор на висока единствена даночна стапка (Естонија, Латвија, Литванија), додека втората генерација значеше избор на ниска единствена даночна стапка (Македонија, Бугарија, Русија). Притоа, кај втората група земји, ефектите се повеќе поврзани со самото намалување на даночните стапки, отколку со воведувањето рамна даночна структура.

Табела 4. Даночните приходи како учество во БДП пред и по воведувањето рамен данок во група екс-социјалистички земји

Земја	Персонален данок на доход		Корпоративен данок на доход		Индиректни даноци	
	Година пред реформата	Година по реформата	Година пред реформата	Година по реформата	Година пред реформата	Година по реформата
Естонија	8,5	8,1	4,8	3,5	11,1	13,3
Грузија	2,7	2,5	1,6	1,9	8,1	11
Латвија	5,4	5,6	2	2,4	12,6	12,5
Литванија	5	5,4	5,3	2,5	6,2*	6,3*
Романија	3	2,3	2,7	2,4	10,2	10,9
Русија	2,4	2,9	5,5	5,8	8,6	9,9
Словачка	3,3	2,6	2,8	2,4	9,8	11,4
Украина	5,1	3,8	5	4,7	8,8	8,6
Едноставен просек	4,4	4,1	3,7	3,2	9,4	10,5
Македонија**	2,5	2,4	1,4	1,5	11,5	12,2

*само ДДВ

** Пресметки на авторот, врз основа на податоци на Министерството за финансии на РМ и на Државниот завод за статистика на РМ.

Извор: Keen, Kim, Varsano, (2006).

Податоците во табелата 4 укажуваат на неколку аспекти. Самото воведување на рамен данок во просек не доведува до пораст на приходите од ди-

ректните даноци како учество во БДП; притоа, од земјите што вовеле ниски стапки на рамен данок, исклучок е Русија, каде доаѓа до пораст на даночните приходи од сите три видови даноци по воведувањето рамен данок. Во Македонија, кај персоналниот данок на доход има мало опаѓање, а кај данокот на добивка на фирмите има мал пораст. Но, во Македонија учеството во БДП на двата данока е најниско и пред и по реформата, споредено со другите земји во групата. Кај индиректните даноци, во просек има зголемување на учеството во БДП во годината на реформата: во Македонија е ист случај, при што учеството во БДП е највисоко од сите земји во групата!

Врз основа на ваквата емпириска анализа, можни се одредени заклучоци во однос на ефектите од воведувањето на рамен данок со истовремено намалување на самото ниво на оданочување:

- Кај персоналниот данок на доход, Лаферовиот („мотивацискиот“) ефект, ако го имало, бил недоволен да го надомести намалувањето на даночните приходи поради намалување на даночната стапка. Едно од објаснувањата на ваквиот ефект што го нуди економската анализа се однесува на следново: кај високодоходните групи, за кои се претпоставува дека се носители на иновативноста (и економскиот раст), намалувањето на маргиналната даночна стапка, т.е. зголемување на платата по оданочувањето, го зголемува опортунитетниот трошок на еден час слободно време, што води кон супституција на дел од слободното со дополнително работно време (ефект на супституција); но, од друга страна, зголемениот доход по оданочувањето предизвикува намалување на потребните работни часови за да се оствари дадено целно ниво на доход (ефект на доход).
- Почитувањето на даночните обврски (tax compliance) се подобрува, иако е прашање колку тоа е поради самото намалување на стапките, а колку поради зајакнувањето на спроведувањето на даночните прописи (поефикасна даночна администрација).
- Предноста од аспект на симплификацијата (и оттука редуцирање на даночна арбитража), не е толку поврзана со израмнувањето на структурата на стапките, туку со намалувањето на различни ослободувања, изземања и специјален третман на доходи/ доходни групи.

6. Заклучни согледувања и препораки

Во Република Македонија е започнат процес на промени во даночниот систем, при што, во време на пишување на овој труд, актуелни се диску-

сиите и предлозите за напуштање на пропорционалниот (рамниот) данок кај персоналниот данок на доход. Притоа, се работи за промена од ограничен обем, во смисла дека, на пример, не се предлага промена на рамниот данок кај данокот на добивка на компаниите, а во основа не се менуваат ни елементите кај индиректните даноци. Во овој контекст, некои од заклучоците што можеме да ги посочиме се следниве:

- Даночната промена треба да биде добро избалансирана, односно буџетирана. Ако со воведувањето на прогресија кај персоналниот данок на доход се очекуваат дополнителни, т.е. зголемени даночни приходи, треба да се одреди за кои конкретни намени се планираат тие приходи да се употребат. Односно, можеби е добро да има експлицитно врзување на зголеменото оданочување, т.е. дополнителниот даночен приход, со неговата употреба во форма на (социјални) трансфери, бидејќи овие вторите се оној инструмент преку кој државата ефективно врши редистрибуција на доходот, во името на правичноста и праведноста;
- Евентуалниот нов даночен товар од прогресивиот данок треба да биде ограничен по обем. При одредување на минимален доход за повисоката стапка треба да се има предвид степенот на асиметричност, т.е. нерамномерност на дистрибуцијата на доходите во РМ, во смисла на структурата на платите над и под просечната. Еден од принципите што го сугерира анализата е избегнување на остри прогресии („the flatter the better“), бидејќи високите маргинални даночни стапки можат да имаат неповолен ефект врз активностите на создавање на доходот и да влијаат на префрлување на доходите од една во друга форма. Во овој контекст, би било потребно постигнување компромис, trade-off, помеѓу остријата на прогресијата, проширувањето на даночната база и висината на лимитот на нискиот доход ослободен од оданочување;
- Даноците на имот и богатство често пати се посочуваат како елемент на даночните реформи кој се поврзува со засилување на редистрибутивната функција на фискалната политика. Поголемо потпирање на даноците на имот и богатство се предлага глобално (и за развиените земји и за земјите во развој) (Dabla-Norris et al. (2015)); во слична насока, ММФ сугерира поголема употреба на даноците на имот и даноците на потрошувачка на енергија (данок на јаглерод) како своевиден иновативен пристап во зајакнување на редистрибутивната функција, а со истовремено минимизирање

на трошоците од неефикасност на даноците (IMF, (2014)). Во РМ, евентуални промени во даноците на имот можат да се поврзат и со еден вид на фискална консолидација, а тоа е зајакнувањето на фискалниот капацитет на општините, со што би се редуцирал просторот за акумулирање на имплицитни обврски на централната власт како гарант во крајна инстанција за долговите на локалните власти. Од фискален аспект, даноците на имот се даноци кај кои е минимизирана можноста за превалување на данок (од страна на сопствениците); но, тие даноци не се „политички популарни“, т.е. при нивното определување важни се и нормативните политичко-економски аспекти.

Референции

1. Dabla-Norris, E., Kochhar, K., Ricka, F., Suphaphiphat, N., Tsounta, E., (with contributors: Sharma, P., Salins, V.), (2015), *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective*, IMF Staff Discussion Note, SDN/15/13.
2. Deaton, A., (2017), “Thinking about Inequality”, *Cato’s Letter*, Quarterly Message on Liberty, Vol. 15, No. 2.
3. Diamond, P., Saez, E., (2011), “The Case for a Progressive Tax: From Basic Research to Policy Recommendations”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 25, No. 4, pp. 165–190.
4. EBRD, (2017), *Transition Report 2016-17: Transition for All: Equal Opportunities in an Unequal World*.
5. European Commission (2017), *Impact of fiscal policy on income distribution*, Report on Public Finances in EMU 2017, 71-131.
6. IMF (2014), *Fiscal Policy and Income Inequality*, IMF Policy Paper.
7. Keen, M., Kim, Y., Varsano, R., (2006), “The “Flat Tax(es)”: Principles and Evidence”, *IMF Working Paper Series*, WP/06/218.
8. Mankiw, N. G., (2009), “Smart Taxes: An Open Invitation to Join the Pigou Club”, *Eastern Economic Journal*, No. 35, pp. 14 – 23.
9. Mankiw, N. G., Weinzierl, M., Yagan, D., (2009), “Optimal Taxation in Theory and Practice”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 23, No. 4.
10. Piketty, T., Saez, E., (2012), “Optimal Labor Income Taxation”, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No. 18521.

Никола ПОПОВСКИ*

МОДЕЛ НА ИНТЕНЗИВЕН РАСТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА ПРЕКУ КОРИСТЕЊЕ НА НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЗНАЕЊА

Апстракт

Економскиот раст на Македонија се соочува со сериозни проблеми во текот на целиот период од изминативе скоро три децении. Тој е недоволен и нема соодветна динамика, па така, со исклучок на неколкуте години во текот на средината од првата декада на овој век (2004-2008), кога просечната стапка на раст изнесуваше 5,3 отсто, во текот на сите други периоди просечните стапки на раст се постојано ниски или негативни и кумулативно во просек за периодот 1994-2003 година и 2009-2017 година изнесуваат само 1,6 отсто. Со такви стапки на раст земјата ќе имаше голем предизвик да го одржи и онака скромниот *per capita* стандард на населението доколку не се случеше сериозно намалување на природниот прираст од една и огромното механичко иселување на населението, од друга страна. Резултат на тоа е што во период од скоро три децении бројот на населението во земјава воопшто не се зголеми, а веројатно и значително се намали.

Минималниот и недоволен економски раст се одржуваше преку традиционалниот екстензивен модел во кој доминираа традиционалните дејности на индустријата, земјоделството, градежништвото и трговијата и екстензивните гранки во нивни рамки што ги користат предностите на природните ресурси и на инпутите од дополнителен капитал и работна сила. Тоа се поттикнува и со екстензивни државни субвенции и државна помош, што во најголем дел се насочени токму кон традиционалното производство во земјоделството, индустријата и градежништвото. Во основа, доколку и

---

* Вонреден професор, Факултет за економски науки, ФОН Универзитет, контакт: nikola.popovski@fon.edu.mk

во иднина се продолжи со таков модел на раст, не треба да се очекува дека тој може значително да се динамизира. Напротив, тој модел треба постепено да се напушта и економијата да се подготвува за нов циклус на инвестиции и нова економска политика, што ќе се насочат кон интензивен модел на динамичен раст, потпрен на секторите и дејностите што користат нови знаења и технологии, особено во услужните дејности или во рамките на традиционалните дејности да се поттикнуваат материјалните производи што се технолошки напредни и содржат високо ниво на знаење. Идентификацијата на моделот, како и на секторите, дејностите и гранките што ќе се носители на интензивниот раст и придружните економски политики се предмет на истражувањето на овој труд.

***Клучни зборови:** интензивен раст, знаење, технологија, Македонија, економска политика.*

Вовед – за состојбите со растот и структурата на македонската економија

Во изминативе две и пол декади, од 1994 година до денес, состојбите со динамиката на македонската економија се одликуваат со многу ниско просечно ниво на раст кое не овозможува економијата да стане динамична, да ги решава потребите за растечки стандард на населението и да овозможи нејзини посериозни структурни промени. Според расположивите податоци (*НБРМ, 2018*) просечната стапка на раст на реалниот бруто домашен производ (БДП) на македонската економија во периодот 1994-2003 година и 2009-2017 година е само 1,6 отсто. Единствен период во кој економијата има забележано релативно високи и одржливи стапки на раст е периодот од 2004-2008 година кога просечната стапка изнесувала 5,3 отсто, но тој период повеќе е исклучок отколку потврда дека економијата може да се динамизира на трајни основи.

Македонија спаѓа во групата на земји со висок среден доход во светот и со БДП по жител од 4.827 евра во 2017 година, односно 10.500 евра по жител во 2015 година мерено според методологијата на паритетот на куповната моќ (*МФ, 2018*). Со оглед на ваквата состојба и имајќи го предвид нискиот раст на економијата во минатиот период може да се тврди дека и онака скромниот стандард на населението успеа да се одржи само заради соодветната популациска рецесија во земјата. Имено, природниот прираст

во земјата е сериозно намален и како и во многу земји од Европа, тој се движи по загрижувачка надолна линија. Само за илустрација, бројот на живородените деца во 2017 година е 21.754, наспроти 39.784 во 1980 година, односно истиот е практично преполовен, а природниот прираст е сведен од 26.242 во 1980 година на само 1.436 лица во 2017 година. (Види: Табела 1). На ова треба да се додадат и статистиките за миграциските движења на населението за што не постојат официјални податоци, но врз основа на соодветните податоци од Евростат, со сигурност може да се тврди тие се негативни.

Табела 1. Природен прираст на населението во Македонија 1981-2017 (избрани години)

година	1980	1991	2000	2007	2013	2017
живородени	39.784	34.830	29.308	22.688	23.138	21.754
починати	13.542	14.789	17.253	19.594	19.208	20.318
природен прираст	26.242	20.014	12.055	3.094	3.930	1.436

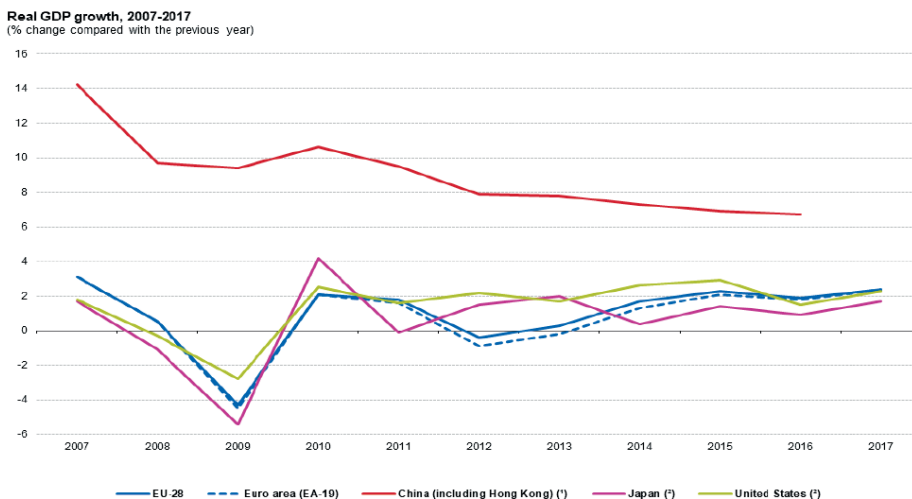
Извор: Државен завод за статистика на РМ: СРМ 1988 (стр. 112-119), 2008 (стр. 66), 2018 (стр. 81)

Освен со ниските стапки на раст, македонската економија има сериозни проблеми и со својата структура. Таа е многу традиционална, со елементи на технолошка застареност во најголем број на дејностите и без посериозни знаци за почеток на нејзино реструктуирање во насока на современите и идни глобални трендови. Според анализата на податоците за вредноста на БДП по дејности во 2017 година може да се заклучи дека традиционалните економски дејности во БДП учествуваат со 37% и тоа: земјоделство 9,2%; рударство, индустрија и енергетика 20,6%; и градежништво 7,2%; (ДЗС, 2018(1), *стр.* 3) и дека истите дури и го зголемиле своето учество во БДП од пред една деценија, поточно од 2007 година, кога тие учествувале со 34,3 отсто. Ваквата состојба се должи на фактот дека од аспект на секторската анализа на растот на македонската економија, најголемо значење имаат токму наведените дејности и плус трговијата.¹

Ова упатува на сознанието дека македонската економија функционира во услови на низок раст и без структурни промени. Некои анализи во земјава сугерираат дека „структурните реформи, фактички, беа најслабот дел од реформскиот процес.“ (МАНУ, 2017(1), стр. 87). Наспроти тоа, економиите во светот во последнава декада, на пример, растат со побрзо темпо, што може да се види и од графиконот 1.

¹ За ова повеќе види во: Петрески Г., Лазаров Д., Костоска О., (2017): „Пайекиите на транзицијата“, Глава 1, стр. 17-25, МАНУ, Скопје

Графикон 1. Динамика на раст на реалниот БДП за избрани светски економии (2007-2017)

eurostat

Извор: (Eurostat, 2018 (1), p. 2)

Исто така, економиите во светот и во нашето непосредно опкружување, наспроти македонската, се движат на патот на своето постепено долгорочно реструктурирање со релативно намалување на учеството на традиционалните дејности во нивниот БДП и релативно побрз раст на современите услужни сектори, каде што доминираат новите технологии и знаењето. Тоа може да се види на примерот на европските економии прикажани во табелата 2.

Табела 2. Структура на економиите на избрани земји од Европа, мерена според показателите за учеството на традиционалните дејности во БДП во % (2007-2017)

година	ЕУ-28	Буг	Грц	Хрв	Срб	Алб	Пол	Хол	Фин	Мак
2007	28,2	36,3	23,8	32,6	38,3	48,8	36,6	25,7	37,7	34,3
2017	26,6	32,6	20,9	29,9	39,3	45,6	36,9	21,5	30,9	37,0

Извор: (Eurostat, 2018 (1), p. 7)

Во економиите на ЕУ, во целина, за една деценија традиционалните дејности го намалиле своето вкупно учество во економијата за 1,6 процент-

ни поени на сметка на оние што се интензивни во знаење, а во некои земји (Бугарија, Грција, Хрватска, Албанија, Холандија, Финска) дури и за 3-5 процентни поени, што укажува на брза структурна трансформација. Наспроти нив, македонската економија, слично на српската, како што веќе констатиравме го продлабочила учеството на традиционалните сектори, што во најголем дел почиваат на користење на природните и трудовите ресурси и физичкиот капитал.

Анализата може да оди и чекор понатаму и во рамките на индустријата, како најголема поединечна дејност во рамките на македонската економија со 20,6% во 2017 година да се утврди учеството на поединечните индустриски гранки. Во услови на недостаток на податоци за гранскиот БДП во индустријата тоа се направи врз основа на пондерите за секоја индустриска гранка што ги користи ДЗС во 2018 година за да го пресмета учеството на секоја од нив во физичкиот обем на производство во вкупната индустриска дејност. Така ќе се дојде до фрапантните сознанија дека во рамките на индустријата превисоко учество од дури 57,52% имаат четирите, веројатно најтрадиционални индустриски гранки во кои новите технологии и знаења не се застапени, а истите се доминантно капиталointензивни или трудоинтензивни и тоа: рударство и вадење на камен - 8,31%; производство на електрична енергија - 12,41%; производство на прехранбени производи и пијалоци - 25,20%; и производство на текстил и облека - 11,60%.

Промените во структурата на земјоделското производство кое на краток и среден рок за македонската економија се покажува како многу важно заради апсорпцијата на огромните вишоци на работна сила можеби се и уште попроблематични. Прво, сите физички индикатори за состојбата во земјоделството покажуваат контроверзни тенденции, што се целосно спротивни со нивото на грижата и вниманието, што од страна на економската политика истото го добива во последниве 10-15 години и второ, тоа се случува во услови кога оваа дејност учествува со околу 1/10 во вкупниот БДП и околу 1/5 од вкупната вработеност во економијата. Така, на пример, вкупното обработливо земјиште има тенденција постојано да се намалува, па така, според официјалните податоци, во периодот од скоро две децении (1999-2016 год.) тоа е намалено за 117.000 хектари, а наспроти него, зголемено е необработливото земјоделско земјиште, т.е. пасиштата за 101.000 хектари. Целото намалување практично е кај ораниците и бавчите што е прикажано во табелата 3.

Табела 3. Состојба со обработливото и необработливото земјоделско земјиште во Македонија по категории (1999–2016 година)

година	Обработливо земјиште (000 ха)					Пасишта (000 ха)
	Вкупно	Ораници и бавчи	Овошни градини	Лозја	Ливади	
1999	633	534	17	28	54	649
2002	577	470	16	28	53	738
2006	537	439	13	25	60	687
2010	509	415	14	21	59	611
2013	509	413	15	22	59	751
2016	516	417	16	24	59	750

Извор: Државен завод за статистика (СГРМ 2008,2016, 2018)

Ако во рамките на обработливото земјиште посебно се разгледа состојбата со најважната категорија – ораници и бавчи, повторно ќе се добијат разочарувачки податоци за промената во структурата. Имено, површините се намалени и тоа кај сите поткатегории – житни, индустриски и градинарски култури што може да се види од табелата 4.

Табела 4. Состојба со земјоделското земјиште под ораници и бавчи во Македонија по поткатегории во 000 ха (1999 и 2016 година)

Година	Житни	Индустриски	Градинарски
1999	218	42	57
2016	168	22	52

Извор: Државен завод за статистика (СГРМ 2008,2016, 2018)

Слично е и со произведените количини на најзначајните житни производи – пченицата и пченката што постојано се намалуваат. Во последниве 15-20 години се изгубени околу 37.000 ожнеани хектари и приноси од околу 25.000 тони годишно што може да се види во табелата 5.

Табела 5. Ожнеани хектари и произведени количини на пченка и пченица во Македонија 1999 и 2016 година

Година	Пченица		Пченка	
	Ожнеани ха	Род во тони	Ожнеани ха	Род во тони
1999	113.972	319.419	39.229	160.550
2016	79 832	306.433	31 045	143 823

Извор: Државен завод за статистика (СГРМ 2008,2016, 2018)

Таква идентична состојба е присутна и во производството на главните индустриски култури – тутунот и сончогледот, што е прикажано во табелата 6.

Табела 6. Ожнеани хектари и произведени количини на тутун и сончоглед во Македонија 1999 и 2016 година

Година	Тутун		Сончоглед	
	Ожнеани ха	Род во тони	Ожнеани ха	Род во тони
1999	24.696	29.638	9.836	13.937
2016	16.376	25.443	3.896	6.266

Извор: Државен завод за статистика (СГРМ 2008,2016, 2018)

Веројатно најдрастични промени има кај структурата на постојниот добиточен фонд во земјава. Во последниве две децении тој е значително намален, а кај одделни видови на добиток, дури и преполовен, што е прикажано во табелата 7.

Табела 7. Состојба со сточниот фонд во Македонија 1999 и 2016 година (број на грла)

Година	Овци	Говеда	Свињи	За споредба во 1987:*
1999	1.288.733	270.147	226.047	2,5 мил. овци
2016	723.000	255.000	203.000	287.000 говеда

Извор: Државен завод за статистика (СГРМ 2008,2016, 2018);

*СГ на СРМ 1988

Ваквите релативно неповолни долгорочни структурни промени во македонската економија во правец на раст на учеството на наведените традиционални дејности и уште понеповолните структурни промени во рамките на соодветните гранки во самите нив, за жал, се случуваат во услови кога државната регулатива и економската политика се насочени токму кон нивно помагање со интервенционистички мерки на државна помош. Со тоа практично се создадени два проблеми – едниот на структурно погрешно поставената економска политика и другиот на нејзин релативен неуспех. За илустрација ќе ја наведеме државната политика на обилно и практично неселективно субвенционирање на скоро целокупното земјоделско производство со околу 80-110 милиони евра годишно од 2006 година наваму, што претставува околу 1% од БДП на земјата, или околу 1,2 милијарди евра за целиот период, а чии резултати по цела една деценија се сведени на презентирани податоци за намалување на сите физички индикатори за земјоделството производство.

Слично на земјоделството, поддршката со директни или дискретни субвенции во индустријата, исто така е присутна и таа се засилува. На почетокот на тој циклус, некаде по 2007 година, тоа се овозможуваше со директни, но и прикриени субвенции по многу основи за странските директни инвестиции, особено оние во слободните индустриски и развојни зони, за подоцна да премине во неселективна поддршка на сите СДИ, по разни основи, за што не постојат податоци за да може да се квантифицира. Одредени владини проценки се дека таа достигнала и до 300 милиони евра директни буџетски субвенции, на што треба да се додадат и непресметаните, а одобрени даночни ослободувања и олеснувања, како и бесплатното или симболично отстапување на многу природни ресурси, пред сè градежно земјиште на странските инвеститори.

Новите мерки за поддршка на индустријата се воведени во 2018 година и се дел од поширокиот владин пакет за економски раст, што доминантно е насочен кон компаниите од индустријата, поддржувајќи го нивното инвестирање во создавање на нови работни места, раст на производството и извозот, како и директни субвенции од Фондот за иновации. Овие ефекти на годишно трајно ниво, исто така би требало да бидат во висина од околу 100 милиони евра, или 1 отсто од БДП.

Конечно и во градежната дејност државниот интервенционизам е пренагласен и со тоа оваа дејност се форсира на непазарен начин, со што се врши притисок врз структурата на економијата. Механизмот за стимулирање на градежната дејност е преку нагло зголемените јавни издатоци за разни проекти што во себе, пред сè, содржат градежни компоненти: преку мерна изградба на скапа патна инфраструктура со нови автопатишта (60 км автопат Кичево – Охрид, во висина од скоро 600 милиони долари; довршување на околу 25 км од автопатот Демир Капија – Смоквица, во висина од околу 250 милиони евра); таканаречениот градежен проект „Скопје 2014“, со најмалку 600 милиони евра и слично.

Со ваквото државно насочување кон традиционалните дејности на земјоделството, индустријата и градежништвото и во нив кон уште потрадиционалните гранки, економијата де факто се турка кон модел во кој ќе доминираат екстензивните дејности и гранки со високо учество на факторите природни ресурси, труд и физички капитал, а со мало учество на пропульзивните високодоходовни услужни и високотехнолошки дејности што се базираат на новите знаења и од нив материјализираните високи технологии.

Избор на модел на раст

Економската теорија познава поголем број на модели на раст. Сите тие имаат свои предности и недостатоци, но нивното разбирање и применливост се прилично сложени, особено во услови на мали и отворени економии, каква што е македонската. Досегашното македонско искуство со растот, најдобро може да се опише со пристапот на моделите на дуалните економии, што почиваат на сфаќањето за структурната хетерогеност, која прави цврсти разграничувања меѓу традиционалните и модерните економски дејности и начинот на нивното функционирање во економијата. Оттука и наклонетоста кон поттикнување и помагање на традиционалните дејности што, логично, не створи и не можеше да створи повисок економски раст.

Некои од традиционалните модели, како што е Харод-Домаровиот модел, со отсуство на технолошки промени во него, е потпрен на растот на работната сила и „зависноста на растот од навиките за штедењето и инвестициите на домаќинствата и фирмите“ (Solow, 1956, p. 65). Овој модел стихијно применуван во нашата земја како обид да се зголемуваат вработеноста и инвестициите преку државен интервенционизам во традиционалните дејности само ја оддалечија економијата од состојба на стабилен раст и нови структурни промени, заради непостоење на растот на продуктивноста, односно некористењето на предностите на технолошкиот прогрес. Истражувањата на МАНУ за периодот 2000-2012 година (МАНУ, 2017(1)) покажаа дека годишниот раст на македонската економија во тој период во просек се должи на трудовите инпути со 35,75%, на физичкиот капитал со 34% и конечно „најмал придонес во растот има вкупната факторска продуктивност (знаењето е сфатено во најширока смисла на зборот). Имено, придонесот на вкупната факторска продуктивност изнесува 30% од растот на БДП“ (МАНУ 2017(1), стр. 89). Тоа е пониско од потребите на економијата.

Слично е и со неокласичните модели (Solow, 1956) што даваат даваат само делумен одговор во конкретниот случај. Таканаречениот „егзоген технолошки прогрес“ што е содржан во нив не е доволен за раст на продуктивноста и динамизирање на економијата, заради динамичката релативна непродуктивност на инвестициите во дејностите што се фаворизираат.

Од друга страна, толку применуваниот, но и оспоруван кејнзијански модел (или некој негов дериват) во нашата земја со својата мала и отворена економија има системски проблеми во спроведувањето, иако тој дословно се користеше преку класичниот механизам на поттикнување на агрегат-

ната побарувачка (AD) во време на рецесии (во 2009 и 2012 година) па дури и во време на ниската економска експанзија (2010-2011 и 2013-2018 година). За тоа сведочат годините на релативно висок буџетски дефицит во Македонија од околу 3-4 отсто годишно во периодот 2012-2017 година и соодветниот континуиран раст на јавниот долг до сегашното ниво од околу 48-50% од БДП во 2018 година. Кејнзијанскиот модел во Македонија се чини добар само за краткорочно решавање на деловните циклуси, но не и за обезбедување на долгорочните извори на раст. „Одржувањето на растот е многу потешко од почетното краткорочно иницирање и бара многу подлабоки структурни реформи.“ (Петрески, Лазаров, Костоска, 2017, стр. 30). Тој дури и подобро функционира на теоретско отколку на практично ниво.² Неговата доследна примена во мала и отворена економија со увозна зависност и фиксен курс на валутата врзан за странска стабилна и конвертибилна валута (во случајов со еврото) може да доведе до последици од невнимателното поттикнување на AD во вид на појава на неконтролабилни дефицити, зголемен јавен долг и проблеми со неговото сервисирање, последици по платниот биланс, девизните резерви, висината на каматната стапка и конечно врз нивото на инвестициите со конечни последици по стапката на раст (g). Всушност, за ова постојат и бројни критики во литературата од аспект на тоа дека постои „разочарувачко искуство од продолжената дефицитна потрошувачка во подолг временски период во голем број на земји.“ (Sanandaji, 2011, p. 6). Дури и кога има одредени ефекти економистите се соочуваат со проблемите „да се разграничат нето-ефектите на буџетската експанзија во надминувањето на рецесијата, односно нето-ефектите врз реалниот БДП, кои се резултат на фискалната политика од оние што се резултат на дејствувањето на другите фактори.“ (МАНУ, 2017(2), стр. 28).

Се чини дека новите ендегени модели на раст (Lucas, 1988; Romer, 1990) можат да дадат некои задоволителни одговори и најдобро да се применат во Македонија, во врска со потребата за долгорочен и одржлив раст, иако проблемот со генерирањето и дифузијата на знаењето и технолошкиот прогрес во мали економии со средно ниво на развиеност може да е проблематично. Сепак, тие се поприкладни за проектирање на долгорочниот економски раст во услови на динамични структурни промени, бидејќи во себе ги вклучуваат некои од најважните фактори меѓу кои:

² Во студијата на МАНУ од 2017 година со наслов „Макроекономските ефекти на фискалната политика во Република Македонија“ дословно се нагласува дека: „ефектите од капиталните расходи кај нас се атипични и отстапуваат од стандардната кејнзијанска теорија...“ (МАНУ, 2017(2), стр. 135).

- развојот на човечкиот капитал во најширока смисла ($\Delta A/A + \gamma \Delta H/H$);
- јавните добра во најширока смисла, вклучувајќи ги јавните институции и политики;
- приватните инвестиции во фактори со позитивни екстерналии; и
- зголемување на иновациите од инвестиции во ИР.

Ендогенизацијата на технолошкиот прогрес, како процес во економијата, е спор и бара комбинација од пазарни механизми и влијание на улогата на државата, но малите економии можат побрзо да ја прават ендогенизацијата на технолошкиот прогрес во своите економии преку прелевање и дисеминација на знаењето и технологијата од светот во еден контролиран и координиран процес. Новите ендогени модели нудат решенија за растечките приноси по обем од капитал по единица труд, а во Македонија капиталот е скуден фактор, додека пак трудот на долг рок, исто така, може да стане скуден заради елаборираната популациска рецесија. Ослободувањето на пазарните механизми се незаменливи во значењето за ендогениот модел на раст, бидејќи средишен извор на техничкиот прогрес се приватните инвестиции, заради што пазарот мора да е функционален, но и активната улога на државата е важна заради нејзините надлежности во сферата на: 1. создавањето на човечкиот капитал, особено преку јавното образование и здравство; 2. снабдувањето на пазарот со јавните добра; 3. контролата и раководењето со институциите; и 4. јавните издвојувањата за НИР. За жал, во моментов, се чини дека „слабата иновативна перформанса на македонската економија главно е детерминирана од слабата иновативна активност на секторот на претпријатијата.“ (МАНУ, 2017(1), стр. 92)

Првите три надлежности на државата во македонски услови се многу важни за структурните промени и интензивен економски раст. Самата ендогенизацијата на моделот во точката 4, пред сè, треба да се бара преку веќе споменатиот трансфер на технологија и сосема ограничени и многу тесно фокусирани сопствени ИР (R&D), бидејќи состојбата со научно-истражувачките организации сега е неповолна. Имено, во Македонија денес постојат 9 јавни научно-истражувачки организации и тоа претежно од општествените науки и само 3 во приватните фирми во вид на релативно скромни сектори за истражување и/или развој. Вкупните издвојувања за ИР во земјава во последнава деценија се на нивото од околу 0,15-0,25% од БДП (околу 10 пати пониски од просекот на ЕУ), а во нив учеството на приватниот сектор е само околу 1/5.

За промоција на новите развојни можности во земјава постојат и бројни пречки а некои од поважните од нив се:

- сложеноста на потребните промени;
- потребата од многу долги рокови за промени;
- постоење на недоверба во јавноста кон реформите;
- ограничени средства и ограничувања на буџетите на општата влада;
- чести промени во економската и развојната политика и лидерството;
- култура на неприфаќање ризици ниту многу долги рокови; и
- други.

Важно е и носителите на промените мора да се дефинирани однапред. „Стратегијата мора да е одговорност на челните раководители. Не можете да ги делегираате одговорностите за најважните промени“. (Boland, Thomas Werfel, 2018, p. 7). Одлучување за врвните приоритети во стратегијата за раст и за структурни промени е предизвик во услови кога не може сè да биде приоритет во политиките за раст на економијата.

Во технолошка смисла дигиталните технологии се од особено значење за идниот раст. Најбрзорастечките дејности денес се оние што се овозможени од ИКТ, а тие се лоцирани во високотехнолошките производи од материјалното производство (фармација, хардвер, печатени кола, електроника и друго) и во дејностите со висок степен на учество на човечкиот капитал (финансии, консалтинг, образование, здравство, наука и истражување и друго). Од аспект на постојните цели и задачи на економската политика, отворено е прашањето дали нејзините инструменти и мерки се насочени во тој правец и дали сме спремни на патот кон растечка и динамична економија базирана на знаење да ја прескокнеме или бај-пасираме фазата на сегашната реиндустријализација и на растечката аграризација? Во едно свое обраќање во април 2018 година извршниот директор на ММФ, Кристин Лагард, истакна: „Најнапред отворете го потенцијалот на услужните дејности, особено во економиите во развој.“ (Lagarde, 2018, p.6). Оваа порака за идните секторски промени во Македонија можа да биде многу важна, бидејќи постојат многу предизвици, а малку маневарски простор и потреба од брзо активирање на процеси на многу долг рок.

Заклучоци и препораки

1. Економскиот раст на Македонија се одликува со ниски просечни стапки на раст во услови на непостоење на позитивни структурни промени и тенденции на влошување на економската структура и тоа, како помеѓу дејностите во економијата, така и во рамките на одредени дејности, особено традиционалните.
2. Во целиот изминат период земјата и нејзините институции не успеаја да пронајдат и имплементираат соодветен модел на економски раст што ќе биде динамичен и ќе се потпира на динамични структурни промени кон релативно побрз раст на секторите што се базираат на користење на висококвалификуваниот човечки капитал, знаењето и високите технологии во кои се содржи предметно знаење, особено дигиталните и други современи технологии.
3. Ендогените модели на раст се тешки за примена во мали и отворени економии кои не можат лесно да ги ендогенизираат новите знаења и високи технологии во економијата, но тие можат да обезбедат интензивен економски раст со позитивни структурни промени.
4. За обезбедување на интензивен раст со ендеген модел мора да се створат услови за воспоставување на ефикасен пазарен механизам и ефективна пазарна економија, како и јавен сектор што е ориентиран кон обезбедување на услови за: брз и динамичен развојот на човечкиот капитал во најширока смисла; испорака на ефикасни и ефективни јавни добра во најширока смисла, вклучувајќи ги јавните институции и политики што сами по себе се ендегени; поттикнување на приватните инвестиции во фактори со позитивни екстерналии во економијата; и обезбедување на механизми за брз и ефикасен трансфер и дисеминација на новите знаења и технологии од светот во домашната економија, вклучувајќи го зголемувањето на иновациите од сопствените инвестиции во ИР.

Користена литература

- Boland Mat, Thomas Troy, Werfel Danny (2018): *"Four Steps to High-Impact Strategic Planning in Government"*, BCG Publications, Boston, USA
- Државен завод за статистика (1988, 2008, 2016, 2018): „*Статистички годишник на РМ на 1988 (СРМ); 2008; 2016; 2018*“, ДЗР, 1988, 2008, 2018, Скопје, Македонија
- Државен завод за статистика (2018 (1)): „*Брuto-домашен производство на Република Македонија во 2017 година - прелиминарни податоци*“, Соопштение Број: 3.1.18.19 од 28.09.2018, ДЗС, Скопје, Македонија
- Eurostat (2018 (1)): *"National accounts and GDP, Statistics Explained, Data extracted in July 2018"*, Eurostat - Statistics Explained, Brussels, EU, 14/09/2018 (<http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/>)
- Lagarde Christine (2018): *"Fix the Roof While the Window of Opportunity is Open: Three Priorities for the Global Economy"*, Speech at Univ. of Hong Kong, April 11, 2018 IMF, Wash. D.C. USA
- Lucas Robert E. (1988): *"On the Mechanics of Economic Development"*, Journal of Monetary Economics, Vol. 22, pp. 3-42, USA
- МАНУ (2017 (1)): „*Приоритетите на идниот економски развој на Република Македонија*“, МАНУ, Скопје
- МАНУ (2017 (2)): „*Макроекономските ефекти на фискалната политика во Република Македонија*“, МАНУ, Скопје
- Peralta-Alva Adrian and Roitman Agustin (2018): *"Technology and the Future of Work"*, IMF Working Paper, WP/18/207, Washington, D.C., USA, September 2018
- Петрески Г., Лазаров Д., Костоска О., (2017): „*Патиетите на транзицијата*“, МАНУ, Скопје
- Romer Paul (1990): *"Endogenous Technological Change"*, Journal of Political Economy No 98, University of Chicago Press, Chicago, Illinois, United States
- Sanandaji Tino (2011): *"Why Keynesianism Works Better in Theory Than in Practice"*, American Enterprise Institute, Publications on-line, Dec. 1 2011 <http://www.aei.org/publication>
- Solow Robert M. (1956): *"A Contribution to the Theory of Economic Growth"*, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. 1 (Feb., 1956), pp. 65-94, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, USA
- Web:**
- НБРМ (2018): http://www.nbrm.mk/osnovni_ekonomski_pokazатели.nspх (окт. 2018)
- МФ на РМ (2018): <https://www.finance.gov.mk/mk/node/401> (окт. 2018)
- Еуростат (2018): <https://ec.europa.eu/eurostat/> (септ. 2018)

Сашо АРСОВ*

КОНЗЕРВАТИВИЗМОТ ВО ФИНАНСИСКОТО И КОРПОРАТИВНОТО УПРАВУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИТЕ КОМПАНИИ КАКО ПРЕЧКА ЗА ПОБРЗ ЕКОНОМСКИ РАСТЕЖ

Апстракт

Во трудот е направена анализа на различни аспекти на управувањето со финансиите и на корпоративното управување на македонските компании низ призмата на принципите на современите корпоративни финансии. Анализата на структурата на капиталот на 32 најголеми котирувани акционерски друштва, со примена на панел регресија, покажа дека кај нив доминира т.н. пристап на хиерархија (редослед) во финансирањето. Според него, компаниите своите потреби од финансирање најпрво ги задоволуваат од сопствени извори, потоа прибегнуваат кон задолжување, а само по исклучок емитуваат акции. Импликациите на ваквиот пристап се во ограничените можности за растеж на компаниите. Податоците за готовинските текови се во согласност со претходниот заклучок. Во текот на набљудуваниот десетгодишен период, вкупните инвестиции на компаниите се пониски од вкупните генерирани готовински текови од оперативни активности.

Анализата на сите 106 котирувани компании во поглед на нивниот однос кон сегашните и потенцијалните акционери, исто така, покажа дека овие релации не се негуваат на посакуваното ниво. Само кај 7,5% од компаниите на нивните веб-страници можат да се најдат податоци за нивните акции. Годишните извештаи често се формални и минимални по обем, а само 15% од компаниите преку нив се обраќаат на своите акционери. Конечно, целта на

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: sarsov@eccf.ukim.edu.mk

работењето во пазарните економии која се состои од „максимизација на вредноста на компанијата“, се среќава само кај две од анализираните компании.

Како последица на овие состојби, кај компаниите се јавува отсуство на амбиција (но и можности) за посериозна експанзија можеби и надвор од границите на земјата. Недостасува мотивираност за преземање поголем ризик, но недостасува и чувство за релацијата ризик-принос. Системот е банкоцентричен, а пазарот на капитал не ја извршува својата функција на ефикасен алокатор на ресурсите.

Можни мерки во правец на подобрување на состојбата би биле насочени кон поттикнување на преземање поголем ризик од страна на банките, на пример преку задолжително вложување на дел од своите фондови во т.н. „стартапи“. Понатаму, поттикнување на иновативните бизниси и иновации во постоечките компании преку државни или привлекување на странски фондови. Истовремено, компаниите (приватни и котирани) треба да ја согледаат вистинската улога на берзите и акционерството и да се мотивираат да размислуваат на долги рокови. Мора да се инсистира на поставување долгорочни цели и донесување стратемиски планови. Добра можност нудат конвертибилните обврзници, како хибридна хартија од вредност, така што нивната примена треба да се промовира.

***Клучни зборови:** финансиски менаџмент, корпоративно управување, берза, структура на капиталот.*

Вовед

На почетокот на транзицискиот период на македонската економија, една од претпоставките за нејзино поефикасно функционирање во иднината беше усвојувањето на принципите на работење на компаниите кои се веќе востановени и низ вековите се развиле кај компаниите од развиените пазарни економии. Очекувањето беше дека воспоставувањето на институциите, иманентни на една пазарна економија ќе биде доволно за да се моделира однесувањето на менаџерите по урнек на оние од развиените земји и дека конкурентската борба за поголем пазарен успех неминовно ќе води кон економски напредок на ниво на целата економија.

По поминати речиси три децении, забележливо е извесно разочарување од фактот што стапките на економски растеж се далеку од нивоата, потребни да се фати чекор не само со поразвиените земји, туку и со повеќе-

то земји со кои заедно влеговме во процесите на транзиција. Не е спорно дека за тоа значајна улога одиграа и бројни политички, па дури и воени случувања во минатото, специфичното опкружување на земјата, нејзината географска положба и атрактивност и други објективни околности. Сепак, со тоа не можеме целосно од себе да ја отфрлиме одговорноста и потребата да продолжиме со изградба на системот што ќе делува стимулативно за развој на претприемништвото и експанзија на постоечките бизниси.

Во таа насока, во овој труд најпрво ќе бидат направени неколку анализи. Со цел да го испитае однесувањето на компаниите во поглед на управувањето со финансиите, прво ќе направиме анализа на структурата на капиталот на македонските котирани компании и ќе се обидеме да откриеме кои фактори најмногу влијаат врз изборот на изворите на финансирање кај нив. Потоа, ќе ја анализираме состојбата со нивната инвестициска активност, како и со дивидендната политика, како компоненти на финансискиот менаџмент. Со цел да ги дополниме потребните елементи за донесување валидни заклучоци, ќе направиме и истражување на некои аспекти на нивното корпоративно управување. На примерок од 101 котирана компанија, ќе се обидеме имплицитно да ги извлечеме нивните ставови во поглед на релацијата акционери-компанија и низ призмата на таквите сознанија евентуално да ги разјасниме некои од дилемите што ќе се отворат со претходната анализа на финансиското управување.

Анализите и нивните заклучоци ќе бидат основа за елаборација на импликациите од воочените состојби за развој на компаниите и на целата економија. Конечно, врз основа на нив, ќе се обидеме да предложиме некои можни мерки како насоки за менување на востановените практики, во правец на остварување побрз економски растеж.

Трудот е структуриран на следниов начин. Во вториот дел е даден преглед на релевантната литература, со посебен осврт на трудовите што ја третираат анализираната проблематика во земјите од источна Европа. Во третиот дел е содржано самото истражување, методологијата и добиените резултати. Трудот завршува со констатации на импликациите на воочените состојби и предлагање на можни мерки за надминување на овие слабости.

Преглед на релевантната литература

Во последниве две децении, сè повеќе станува јасно дека принципите на корпоративните финансии, востановени низ теоријата и праксата на

развиените западни земји, не можат директно да се пренесуваат и да се препознаат во праксата на посттранзициските економии. Тоа веќе најде свој одраз и во научните истражувања од оваа област (Mramor and Valentinčić, 2001; Peev, 2001; Filatotchev et al., 2003; Yeoh, 2007; Bena and Hanousek, 2008; Cvijanović and Redžepagić, 2011).

Основите на теоријата за структурата на капиталот ги поставуваат Модилјани и Милер во 1958 година. По нив, се развива една цела област во финансискиот менаџмент, која првично содржи обиди теоретски да се утврди т.н. оптимална структура на капиталот, за подоцна таа да премине кон идентификување на клучните детерминанти што ги водат компаниите кон нејзиното формирање Myers (1984) и Myers и Majluf (1984). Во земјите во развој и економиите во транзиција ова прашање е истражувано во поново време (Gopenc, 2003; Bauer, 2004; Tekel и др., 2009). Неколку истражувања постојат и за балканските земји (Berk, 2007; Črnigoj и Mramor, 2009; Arsov и Naumoski, 2016), кои покажуваат слични тенденции кај сите нив и доминација на теоријата за редослед (хиерархија) во финансирањето.

Дивидендната политика е едно од најновите подрачја кои систематски се истражуваат во рамките на финансискиот менаџмент. Основите на ова теоретско истражување го поставуваат повторно Модилјани и Милер (1961), според кои, дивидендната политика е ирелевантна за вредноста на компанијата. По низа нови придонеси (теоријата за „врапче во рака“ и теоријата за даночни преференции), економската наука застанува на ставот за потребата од водење на стабилна дивидендна политика, односно се заклучува дека компаниите не прават изненадувачки потези, ниту во нагорен, ниту во надолен правец, освен во екстремни ситуации, со што успеваат да одржат стабилност и пораст на вредноста на нивните акции (Roy и Cheung, 1985; Kato и Lowenstein, 1995; Lasfer, 1996; Dewenter и Warther, 1998; Aivazian и др., 2001). Сепак, најголем дел од овие заклучоци се базираат на истражувања реализирани во развиените економии, но малиот број истражувања на пазарите на земјите во развој покажуваат дека кај нив стабилноста не е редовна појава (Adaoglu, 2000; Aivazian и др., 2001; Omet, 2004; Kowalewski, 2012).

Литературата за корпоративното управување е многу обемна и разновидна. За нас се особено значајни делата во кои се потенцира дека законите што го регулираат управувањето со акционерските друштва и праксата на самото управување се разликуваат од земја до земја (La Porta и др., 1998). Во последниве две децении се зголеми и бројот на истражувањата, насочени кон карактеристиките на корпоративното управување во земји-

те што поминаа низ процесите на приватизација и транзиција (Djankov и Murrell, 2002; Filatotchev и др. 2003; Korent, Đunđek и Čalopa, 2014 и др.). Во тие рамки се појавува и дилемата во поглед на конечната цел на компанијата, која според едни треба да се поврзе со нејзините сопственици, а според други, со сите засегнати страни (стејкхолдери). Во праксата, а и во поголем дел од теоријата и во речиси целата релевантна учебничка литература доминира максимизацијата на вредноста на компанијата, односно богатството на акционерите како конечна цел на работењето. Според Hörner (2001), таа отвора можности за мотивирање на менаџерите преку наградување со опции, а според Brickley и др. (2002), таквиот фокус е неопходен за опстанок на компанијата во светот, базиран на конкуренција. Ова прашање не е многу истражувано во земјите во транзиција, со ретки исклучоци (Mramor и Valentinčič, 2001; Stubelj и др., 2017), посебно на случајот на Словенија.

Методологија на истражување и резултати

а) Структурирање на капиталот на македонските компании

Во овој дел ќе се обидеме да утврдиме каква е структурата на изворите на финансирање на македонските компании и кои се клучните детерминанти на таквата структура. Целта на таквото истражување е да откриеме која од теориите за структурата на капиталот најмногу соодветствува на однесувањето на нашите компании, па врз основа на тоа да ги согледаме можните импликации на таквите практики.

За таа цел, направен е примерок од 32 котирани акционерски друштва на Македонската берза. Во согласност со праксата на ова поле, од истражувањето се исклучуваат компаниите од финансискиот сектор, поради специфичната структура на изворите на финансирање. За овие компании се добиени детални податоци од нивните финансиски извештаи за периодот 2005–2015 година од сервисот Thomson Reuters. Со оглед на тоа што располагаме со вакво множество од податоци, применуваме панел регресионен модел со повеќе варијабли. Дополнително, за проверка на точноста, истите пресметки се направени и со помал примерок од 29 компании, исклучувајќи 3 компании што во споменатиот период минуваат низ процес на реструктурирање. Изборот на фиксни или случајни ефекти е направен врз основа на Hausmann тестот.

Варијаблите во моделот се оние што најчесто се среќаваат во трудови на оваа тема и тоа се всушност потенцијалните детерминанти на структурата на капиталот, што треба да ни откријат која од теориите најмногу одговара на нашата ситуација. Како зависна променлива стандардно се зема показателот за задолженоста на компанијата, но и тој се јавува во неколку варијанти: вкупни обврски/вкупна актива (кај нас: ВО), вкупни кредити/вкупна актива (ВК) или долгорочни кредити/вкупна актива (ДК). Како независни променливи ќе ги земеме:

- Големината на компанијата (ГОЛЕМ), која се добива како природен логаритам на вкупните средства, односно вкупната актива;
- Профитабилноста (ПРОФ), пресметана како однос помеѓу оперативната добивка и просечните вкупни средства;
- Допирливоста, т.е. материјалноста на средствата (МАТ) како однос меѓу вкупните постојани допирливи средства и вкупната актива;
- Данокот на добивка (ДАНОК), кој треба да е ефективната стапка на данок на добивка што ја плаќа компанијата, но поради неквалитетни податоци, ја употребивме и номиналната стапка во анализираниот период;
- Растежот на компанијата, односно нејзините капитални инвестиции (РАСТЕЖ), како збир од инвестициите во последните две години во однос на вкупната актива.

Тука нема детално да го аргументираме изборот на овие варијабли и нивните мерила, зашто тоа може да се најде во бројни дела од релевантната литература (Вауер, 2004). Очекуваните знаци на променливите можат да бидат различни, а токму нивниот исход ни дава аргумент за избор на конкретна теорија за структурата на капиталот како најсоодветна. Оттука, равенката на регресиониот модел гласи:

$$ДОЛГ_{i,t} = \alpha + \alpha_1 МАТ_{i,t} + \alpha_2 ГОЛЕМ_{i,t} + \alpha_3 ПРОФ_{i,t} + \alpha_4 ДАНОК_{i,t} + \alpha_5 РАСТЕЖ_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Резултатите од панел регресиониот модел, со примена на неколку варијанти на зависната променлива и за обата примероци се дадени во табелата 1.

Табела 1. Коefициенти на детерминантите на задолженоста на компаниите

	32 компании			29 компании		
	ДК	ВК	ВО	ДК	ВК	ВО
Коefициент С	-1,2448*** (0,435)	-0,070 (0,341)	-0,2727 (0,444)	-2,330*** (0,471)	-0,297 (0,349)	-0,725* (0,402)
МАТ	0,0642 (0,0491)	0,070 (0,057)	-0,1620** (0,077)	-0,049 (0,055)	0,016 (0,006)	-0,102 (0,068)
ГОЛЕМ	0,0622*** (0,0204)	0,0111 (0,016)	0,0367* (0,0207)	0,1169*** (0,0222)	0,023 (0,016)	0,055*** (0,0189)
ПРОФ	-0,3462*** (0,0532)	-0,256*** (0,066)	-0,8952*** (0,0888)	-0,173** (0,080)	-0,188** (0,066)	-0,247** (0,104)
ДАНОК	-0,1006 (0,0638)	-0,157* (0,080)	-0,064 (0,107)	-0,074 (0,0635)	-0,143* (0,077)	-0,064 (0,080)
РАСТЕЖ	0,1774* (0,0667)	0,205*** (0,083)	0,2306** (0,112)	0,148** (0,065)	0,229*** (0,080)	0,254*** (0,084)
Број на опсервации	320	320	320	290	290	290
Прилагоден R2	0,62	0,08	0,25	0,62	0,05	0,07
Веројатност (F-stat)	0,000	0,000	0,00	0,000	0,000	0,00
Фиксни/случајни ефекти	Ф	С	С	Ф	С	С

Од резултатите можат да се извлечат неколку заклучоци. Според R^2 коefициентот, најрелевантни се моделите во кои ја анализираме долгорочната задолженост. Дури и независно од тоа, очигледно е дека големината на компаниите влијае позитивно на нивната задолженост, што потврдува дека веројатно постои одредена неформална врска помеѓу компаниите и банките, така што поголемите компании полесно доаѓаат до кредити. Профитабилноста влијае негативно врз задолженоста, што значи дека компаниите што остваруваат повисоки добивки помалку користат кредити. Тоа е во прилог на теоријата на хиерархија, односно редослед во финансирањето. Во тој правец оди и негативниот знак, односно несигнификантноста на данокот, односно даночниот штит, како и фактот дека компаниите што повеќе инвестираат се позадолжени (*РАСТЕЖ*). Материјалноста на средствата, според резултатите, не игра улога во степенот на задолженост.

Според тоа, македонските компании применуваат една варијанта на теоријата на хиерархија, односно за потребите на инвестирањето најпрво ги користат сопствените средства, доколку имаат потреба од повисок износ, прибегнуваат кон задолжување, а само по исклучок, во крајна нужда, би прибегнале кон емисија на акции. Знаејќи дека нашите компании јавно не емитувале корпоративни обврзници, задолжувањето кое беше спомена-

то, исклучиво се однесува на користење банкарски кредити. Овие резултати не се изненадување, затоа што и во бројни други студии на земјите во транзиција се потврдува примената токму на оваа теорија за структурата на капиталот (Gonenc, 2003; Bauer, 2004; Črničoj, Mramor, 2009; Jõebeer, 2013).

б) Инвестициската политика на компаниите

Друга компонента на финансискиот менаџмент на компаниите претставува одлучувањето во поглед на долгорочните вложувања, односно инвестирањето на расположливите средства. За да расте компанијата, неопходно е таа да реализира инвестициски проекти, но тоа мора да биде согласно востановените принципи на инвестирањето, а тоа значи реализација само на проектите што ја зголемуваат вредноста на компанијата. Процесот на инвестирање е комплексен и подразбира: генерирање идеи, анализа на идеите и изработка на физибилити студии, реализација на проектите и нивно ставање во употреба.

Со цел да се реализираат проектите, покрај другото, неопходно е да се обезбедат потребните финансиски средства. Претходно го видовме образецот на однесување на македонските компании во поглед на финансирањето. На ова место сакаме да го проанализираме степенот на нивната инвестициска активност, наспроти расположливите извори на финансирање. Тоа значи дека наместо макроекономските податоци, како бруто-инвестиционата стапка, ќе се послужиме со истиот примерок од компании и нивните микро-податоци.

Податокот за вкупните инвестиции по години го имаме. Истиот ќе го споредиме со податокот за готовинските текови од оперативни активности за секоја компанија. Готовинските текови од оперативни активности (ГТО) претставуваат износ на готови пари кој компанијата го генерира од своето работење. Овие средства можат да се употребат за инвестирање и за враќање на претходно земените кредити. Тоа е подобар показател за оваа намена од добивката, бидејќи добивката не ни дава претстава за остварените готовински приливи и не може директно да се користи за инвестирање.

Резултатите покажуваат дека во скратениот примерок од 29 компании, кај 11 од нив разликата вкупни ГТО во текот на 11 години минус вкупни инвестиции е негативна, додека кај 18 е позитивна. Позитивната разлика значи дека овие компании создале повеќе готовина од оперативното работење отколку што инвестирале долгорочно. Само по себе, тоа е неповолен

заклучок, но треба да видиме и колку од нив вишокот готовина го искористиле за отплата на долгови. Од овие 18 компании, во текот на овој период, намален вкупен долг има кај 9, што значи дека една половина од компаниите што создале вишок готовина не нашле соодветна употреба за него.

в) Дивидендна полијтика

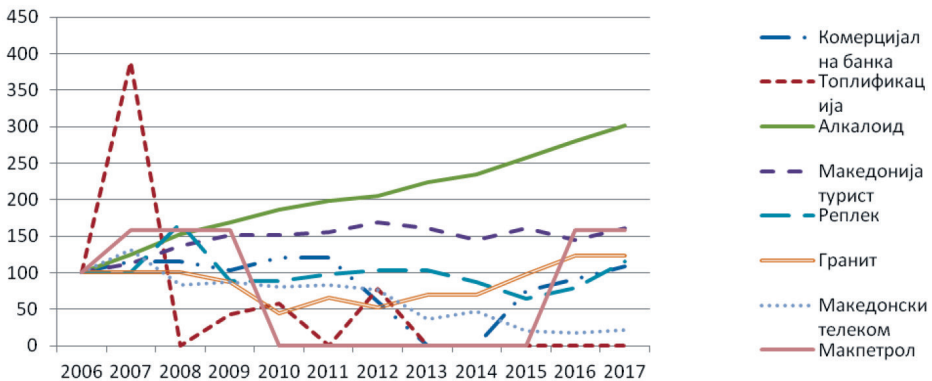
Третата составна компонента на управувањето со финансиите се однесува на распоредувањето на остварениот финансиски резултат или како што уште се нарекува, дивидендната политика. Клучното прашање кое треба да го реши дивидендната политика е како да се распореди финансискиот резултат помеѓу двете основни можности – реинвестирање на добивката или поделба на дивиденда, а притоа да се оствари основната цел на компанијата – максимизација на нејзината вредност. Не навлегувајќи тука во клучните теории што го третираат овој проблем, само ќе наведеме дека при дивидендното одлучување компаниите се водат од неколку основни фактори: остварената добивка, расположливоста на готови пари, можностите за инвестирање, законски и договорни ограничувања и сл. Притоа, основниот постулат е дека дивидендната политика треба да биде стабилна на долг рок, поради што најголем дел од компаниите во развиените економии, доколку исплатуваат дивиденда, неа ја одржуваат на исто ниво или со ниска стапка на пораст во текот на долги временски периоди. Причината е токму пазарното вреднување на компанијата, односно ефектот на сигнализирање кој го испраќа стабилната дивидендна политика и кој позитивно делува на сегашните и на потенцијалните акционери.

За оваа намена, направивме анализа на дивидендната политика на нашите компании и тоа на оние што редовно исплатуваат или исплатувале дивиденда. Многу едноставно, графички ќе ги прикажеме износите на дивиденда по акција што тие ги исплатувале низ годините. Со цел да обезбедиме споредливост помеѓу компаниите, дивидендите ќе ги прикажеме како индекси со база 100 во 2006 година.

Од сликата на наредната страница е евидентно дека нашите акционерски друштва речиси и не водат сметка за стабилноста на дивидендите. Се среќава осцилирање, периоди на висок пораст проследени со големи падови на дивидендите, прекини во исплатата и повторно воведување и сл. Од тоа можеме да заклучиме дека компаниите кај нас не го согледале значењето на дивидендната политика за формирањето на цените на акци-

ите или, пак, воопшто не водат сметка за таа цена, за што подолу ќе стане збор. Друг заклучок е дека компаниите и немаат воспоставена дивидендна политика, туку одлуките за распределба ги носат ад хок, водени исклучиво од тековните фактори.

Слика 1. Дивидендите на македонските компании (2006=100)

Извор: пресметки на авторот, врз основа на податоци објавени на Македонската берза.

џ) Корпоративното управување и односот кон акционерите

Последниот сегмент на ова истражување се однесува на односот на компаниите кон нивните акционери, односно начинот на кој компаниите и менаџерите ја разбираат конечната цел кон која тие треба да придонесат со своето делување.

Имено, во науката за корпоративните финансии одамна е прифатено дека клучната цел на компаниите е максимизација на нивната вредност, односно максимизирање на богатството на сопствениците на капиталот. Тоа практично значи дека сите акции што компаниите ги преземаат треба да се проценуваат низ призмата на нивниот придонес кон создавањето вредност за компанијата. Иако е поврзано, ова сепак е прилично различно од стереотипното сфаќање за максимизацијата на нето-добивката како цел на работењето или, пак, на други цели, како што се зголемувањето на приходите, освојувањето нови пазари, задоволувањето на потребите на потрошувачите и сл. кои можат да бидат само интермедиерни, посредни цели. Сите воспоставени постапки за донесување на одлуките во корпоративните финансии се засновани токму на вака поставената цел. Тоа се однесува на одлуките за избор на инвестициски проекти, за оптимизација на структурата

на капиталот, на оптимализацијата на дивидендната политика и други. Од согледувањето на оваа конечна цел, во голема мера ќе зависи и односот на компанијата кон акционерите, односно залагањето на менаџерите да остварат резултати на кус или на долг рок, можностите за нивно мотивирање, а конечно и пазарното вреднување на компанијата.

Со цел да испитаме какви се состојбите на ова поле, направивме истражување на сите 106 компании што се котираани на Македонската берза. Истражувањето се состоеше од визуелна проверка на нивните интернет страници и информациите доставени до Македонската берза, при што беа анализирани сите расположливи податоци и извештаи, со цел да се дојде до одредени сознанија, како експлицитно презентирани, така и имплицитно извлечени од расположливите документи. Врз основа на ова истражување, добиени се статистички податоци, што се презентирани во табели.

Прашањата за кои се бараа одговори во јавно достапните информации беа следниве:

- Дали друштвото на својата веб-страница има сегмент „односи со инвеститорите“ (во која било варијанта)?
- Дали на веб-страницата на друштвото се дадени информации за неговите акции?
- Дали во својот годишен извештај друштвото се осврнува на тргувањето со нивните акции?
- Дали во својот годишен извештај друштвото се обраќа на своите акционери (макар и делумно)?
- Дали во годишниот извештај експлицитно е наведена целта на компанијата и која е таа?
- Дали годишниот извештај е поставен на веб-страницата на друштвото?
- Колкава е должината на годишниот извештај во страници (без делот на финансиските извештаи)?

Резултатите се презентирани во табелата 2 на следната страница. Од табелата може да се види дека односот на акомпаниите кон информирање на нивните и на потенцијалните акционери е сè уште на рудиментарно ниво. Годишните извештаи, кои во развиените економии претставуваат и облик на маркетиншко претставување на компанијата и се предмет на постојано иновирање, кај нас се сфаќаат прилично формално. Со закон е пропишана нивната структура, но евидентно е дека и тоа не се почитува, со оглед на малиот број страници кај добар дел од нив.

Табела 2. Однос на компаниите кон информирање на акционерите

	Берзанска котирација	Задолжителна котирација
Вкупно анализирани компании	28	78
Број на компании што имаат своја веб страница	28	50
Број на компании што имаат дел за информирање на акционерите на веб страницата	24	42
Информации за акциите на компанијата на нејзината веб страница		
Тековни пазарни информации (бр. на компании)	1 од 28	0
Да, некакви информации (бр. на компании)	2 од 28	5 од 50
Никакви информации (бр. на компании)	25 од 28	45 од 50
Годишниот извештај е даден на веб страницата на компанијата (бр. на компании)	20 од 28	29 од 50
Должина на годишниот извештај (бр. на страници)		
Просек	25,3	11,9
Медијана	15	7
Максимум	105	58
Минимум	4	1
Во годишниот извештај компанијата им се обраќа директно на акционерите (бр. на компании)	6 од 25	7 од 63
Во годишниот извештај има осврт на пазарот на нивните акции (бр. на компании)	3 од 25	1 од 63

Уште попозително е тоа што компаниите во овие извештаи многу ретко им се обраќаат на своите акционери. Имено, во развиените пазарни економии вообичаена пракса е извештајот да започнува со т.н. „Порака до акционерите“ од страна на главниот извршен директор, а и во извештајот да се зборува за создавањето вредност во полза на акционерите. Дополнително, фактот дека само во неколку од овие извештаи се содржани информации за тековното движење на цените на акциите ни укажува дека компаниите не водат многу сметка за пазарот како независен евалуатор на нивните перформанси.

Во табелата 4 се сумирани резултатите во поглед на она што компаниите најчесто го споменуваат како своја цел во работењето. Напоменуваме дека еден дел од овие сознанија се извлечени имплицитно, односно компанијата не ја навела својата цел во експлицитна форма ниту во извештајот, ниту на веб-страницата.

Табела 3. Цели на работењето кај македонските котираны компании

Целта најмногу се однесува на:	Берзанска котација	Задолжителна котација
	Број на компании	Број на компании
Максимизација на вредноста	1	
Акционерите	2	
Стејкхолдерите	5	4
Максимизација на добивката	6	17
Приходи и пазар	5	10
Опстанок	2	2
Задоволување на потрошувачите		2
Раст и развој	1	

Извор: пресметки на авторот

Пред да анализираме, треба да се напомене дека во литературата за корпоративните финансии како основна цел на работењето на компаниите е усвоена максимизацијата на вредноста на компанијата, а со тоа и на богатството на акционерите. Може да се забележи дека македонските менаџери сè уште се фокусирани на максимизацијата на добивката, што, како конечна и стратешка цел, одамна е оценета како несоодветна за долгорочен успех на компанијата. Наспроти тоа, фокусирањето на интересите на акционерите е речиси непостоечко, што дава јасен сигнал за односот на менаџерите кон нивните најзначајни стејкхолдери. Еден дел од компаниите ја прифатиле определбата да се грижат за интересите на сите стејкхолдери, што, би рекле, дека е повеќе наследство од минатото, отколку реално осмислена стратешка цел кај нив.

Импликации на добиените резултати и препораки за надминување на состојбите

Пред да формулираме одредени предлози со кои би можело да се подобрат состојбите, неопходно е да ги согледаме импликациите на погоре утврдените резултати врз компаниите и македонската економија во целост.

Фактот дека компаниите сè уште немаат развиено однос кон своите акционери како клучни стејкхолдери кои ги инвестирале своите средства во нив и се изложиле на најголем ризик има повеќекратни последици. Прво,

сите принципи на одлучување во финансискиот менаџмент се темелат на сфаќањето на максимизацијата на вредноста како основна цел. Одлуките за инвестирање, за структурата на капиталот, дивидендната политика, за емисија на нови акции, спојувањата на компаниите и многу други имаат смисол само доколку се гледаат низ призмата на нивниот долгорочен придонес кон зголемувањето на севкупната вредност на компанијата. Токму однесувањето на нашите компании на овие полиња е евидентен одраз на споменатиот став и поинаку поставените цели. Второ, ваквиот однос неповолно влијае и на случувањата и развојот на пазарот на капитал. Сè додека компаниите не почнат да размислуваат на долги рокови, да поставуваат далекусежни цели и да покажат посветеност на создавањето вредност за акционерите, не можеме да очекуваме ниту силен интерес на акционерите за нив. Ова го кажуваме во контекст на можноста емисиите на акции да се користат како алтернативен извор на капитал. Тоа, пак, има повратно негативно влијание врз некои други можности, како што е, на пример, наградувањето на менаџерите засновано на движењето на цените на акциите, што е и основниот метод за надминување на конфликтите на релација менаџери-акционери. Исто така, неразвиениот и неликвиден пазар на капитал не им отвора т.н. опции за излез на бизнис-ангелите, што е еден од условите за развој на оваа форма на делување. Понатаму, ориентацијата кон преземање ризици доведува до субоптимално ниво на инвестирање. Тоа го кочи развојот на компаниите, ја намалува нивната конкурентност и ги одржува стапките на економски раст на пониско ниво.

Целесходноста на ваквите анализи и истражувања доаѓа до израз само доколку тие послужат како основа за предлагање и преземање мерки за надминување на воочените слабости. Веднаш би навел дека не можеме да ги сметаме компаниите, односно нивните менаџери за единствено одговорни лица, со оглед на тоа што тие делуваат во конкретен стопански и политички амбиент, со наследени состојби и низа други ограничувања. Оттука, и предлозите што ќе бидат дадени во продолжение ќе бидат насочени кон повеќе носители на одлучувањето.

Клучен двигател на развојот на економијата се инвестициите. Поради тоа, мораме да најдеме начини како да се зголеми инвестирањето. Обично компаниите се жалат дека банките се премногу рестриктивни во одобрувањето кредити, додека банките сметаат дека до нив не доаѓаат доволно добри предлог-проекти. Една можност за намалување на претпазливоста на банките и нивно охрабрување за преземање поголем ризик е во **одредувањето одреден процент од нивниот кредитен потенцијал кој задолжи-**

телно би требало да се додели како кредити на одреден тип проекти, како, на пример, нови компании (стартапи). За овој дел банките би биле ослободени од одредени обврски (на пример, задолжителна резерва) или тој не би влегувал во пресметката на стапката на адекватност на капиталот и сл. Тука, свој придонес кон раздвижувањето на инвестициите би дала и Народната банка, која ќе треба да прифати и извесно мало намалување на степенот на стабилност на банкарскиот сектор, која и така е на исклучително високо ниво, што се покажува и како одредена кочница за динамизирање на стопанскиот раст. Исто така, со овие мерки би требало да се стимулираат и сите вложувања во создавање производи со повисока додадена вредност во постоечките компании.

Доколку зборуваме за кредитирање како традиционален облик на финансирање кој тешко се напушта, една можност лежи и во **промоцијата на т.н. конвертибилни обврзници**. Тоа се корпоративни обврзници што можат да се заменат за акции на истата компанија во одреден момент. Тие се хибридна хартија од вредност, која од една страна обезбедува сигурно враќање на главнината и носи камата, но од друга, носи и потенцијал за голема заработка доколку компанијата постигне висока пазарна вредност. Овие хартии се особено поволни во случајот на нови и неафирмирани компании, со потенцијал за брз растеж. На овој начин може да се надмине јазот помеѓу аверзијата кон ризикот на инвеститорите (кредиторите) и нивната потреба за остварување повисоки стапки на поврат во време на ниски каматни стапки. Дополнително, тоа може да придонесе и за поинтензивен развој на пазарот на капитал. Покрај промовирањето, пожелно е и одредено стимулирање на нивната примена од страна на Владата или од Македонската берза.

Една можност за надминување на проблемот со аверзијата кон ризик што ја имаат банките како кредитори е во **финансирањето на нови и иновативни проекти преку т.н. „бизнис-ангели“ или национални фондови**. Релативниот недостиг на бизнис-ангелите во Европа се надоместува со различни форми на фондовско финансирање, но ЕУ презема и конкретни стимулативни мерки. Нивната појава може да се стимулира со некои ослободувања, но и со партнерство од фондови на државата. Дополнително, треба да се бараат можности за прекугранична соработка на ова поле, односно промоција на иновативни бизниси во Македонија кај потенцијални инвеститори во соседните земји.

Со цел да се зголеми атрактивноста на компаниите како емитенти на хартии од вредност, неопходно е да се развива чувството за **потребата**

од стратегиско планирање. Доколку се анализираат веб-страниците на нашите компании, речиси воопшто не се среќаваат стратегиски планови и поставени долгорочни цели. Ова е сосема дивергентно од искуствата со странските компании, коишто своите цели и амбиции за следните 5-10 години прецизно ги формулираат и јавно ги објавуваат. Во контекст на претходното образложение за односот на компаниите кон акционерите, ова дополнително ја намалува нивната атрактивност, со споменатите последици по развојот на пазарот на капитал. Оттука, потребно е стратегиското планирање да се афирмира, стимулира, па дури и да се воведи како обврска, како што претходно беше случај со некои барања што произлегоа од законите или од правилата за котација на Македонската берза, а кои придонесоа за развој на корпоративното управување во нашата земја.

Литература

- Adaoglu, C. (2000), "Instability in the Dividend Policy of the Istanbul Stock Exchange (ISE) Corporations: Evidence from An Emerging Market," Easter Mediterranean University, Dept. of Banking and Finance Working Paper, 1- 34.
- Aivazian, V., L. Booth, and S. Cleary (2001), "Dividend Policy in Developing Countries," *Paper Presented at the Eighth Annual Conference, Multinational Finance Conference, Italy*, 1- 42.
- Arsov, Sasho, Aleksandar Naumoski (2016), "Determinants of capital structure: An empirical study of companies from selected post-transition economies", *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci*, 34(1):119-146.
- Bauer, P. (2004) "Determinants of Capital Structure - Empirical Evidence from the Czech Republic", *Finance a úvěr – Czech Journal of Economics and Finance*, Vol. 54, No. 1-2, pp. 2-21.
- Bena, J., Hanousek, J. (2008), Rent Extraction by Large Shareholders: Evidence Using Dividend Policy in the Czech Republic, *Finance a úvěr – Czech Journal of Economics and Finance*, Vol. 58, No. 3-4, pp.106-130.
- Berk, A. (2007) "The Role of Capital Market in Determining Capital Structure: Evidence from Slovenian Public and Private Corporations", *Acta Oeconomica*, Vol. 57, No. 2, pp. 123-155.
- Brickley, J.A., Smith Jr. , C.W. & Zimmerman, J.L. (2002). Business ethics and organizational architecture, *Journal of Banking and Finance*, 26(9), 1821-1835.
- Cvijanović, V., Redžepagić, D. (2011) "From political capitalism to clientelist capitalism? The case of Croatia", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, Vol. 29, No.2, pp. 355-372.
- Črnigoj, M., Mramor, D. (2009) "Determinants of Capital Structure in Emerging European Economies: Evidence from Slovenian Firms", *Emerging Markets Finance & Trade*, Vol. 45, No. 1, pp. 72–89.

- Dewenter, K. and V. Warther, 1998, "Dividends, Asymmetric Information, and Agency Conflicts: Evidence from A Comparison of the Dividend Policies of Japanese and US Firms," *Journal of Finance* 53, 879-904.
- Djankov, S. & Murrell P. (2002). Enterprise restructuring in transition: A quantitative survey, *Journal of Economic Literature*, 40, 739–792.
- Filatotchev, I., Wright M., K. Uhlenbruck, Tihanyi L., Hoskisson R. E. (2003). Governance, organizational capabilities, and restructuring in transition economies, *Journal of World Business* 38, 331–347.
- Gonenc, H., (2003) "Capital Structure Decisions Under Micro Institutional Settings: The Case of Turkey", *Journal of Emerging Market Finance*, Vol. 2, No.1, pp. 57-82.
- Höpner, M. (2001). *Corporate governance in transition: Ten empirical findings on shareholder value and industrial relations in Germany*, Köln: Max-Planck-Institut Für Gesellschaftsforschung.
- Jõeveer, K., (2013) "Firm, country and macroeconomic determinants of capital structure: Evidence from transition economies," *Journal of Comparative Economics*, Vol. 41, No. 1.
- Kato, K. and U. Lowentain, 1995, "The Ex-dividend-day Behaviour of Stock Prices: The case of Japan," *Review of Financial Studies* 8, 817-847.
- Korent D., I. Đundek & M.K. Čalopa (2014),. Corporate governance practices and firm performance measured by Croatian Corporate Governance Index (CCGI®), *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, Vol. 27, No. 1, 221–231.
- Kowalewski, Oskar (2012), "Does Corporate Governance Determine Corporate Performance and Dividends During Financial Crisis: Evidence from Poland", *Wharton Financial Institutions Center Working Paper* No. 12-14.
- La Porta, R., F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer, and R. Vishny, 1998, Law and finance, *Journal of Political Economy* 106, 1113-1155.
- Lasfer, M., 1996, "Taxes and Dividends: The UK Evidence," *Journal of Banking and Finance* 20, 455-472.
- Myers, S.C. (1984) "The capital structure puzzle", *The Journal of Finance*, Vol. 39, pp. 575–592.
- Myers, S. C., Majluf, N. S. (1984) "Corporate Financing and Investment Decisions when Firms have Information the Investors do not have", *Journal of Financial Economics*, Vol. 13, pp. 187–221.
- Mramor D., Valentinčić, A. (2001). When Maximizing Shareholders' Wealth Is Not the Only Choice, *Eastern European Economics* 39 (6), 64-93.
- Modigliani, F., Miller, M. (1958) "The Cost of Capital, Corporation Finance, and the Theory of Investment", *American Economic Review*, Vol. 48, pp. 261–297.
- Miller, M., and F. Modigliani, 1961, "Dividend Policy, Growth, and the Valuation of Shares," *Journal of Business* 34, 411-433.
- Omet, Ghassan (2004), "Dividend Policy Behaviour in the Jordanian Capital Market", *International Journal of Business*, 9(3).
- Peev, E. (2001) "Corporate Governance Transformation in Transition Economies: Evidence from Bulgaria", *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung / Quarterly Journal of Economic Research*, Vol. 70, No. 2, pp. 289-300.

- Roy, S., and J. Cheung, 1985, "Target Payout and the Association between Dividends and Share Prices," *Accounting and Finance* 25, 57-76.
- Stubelj, I., Dolenc P., Biloslavo R., Nahtigal M. & Laporšek S. (2017). Corporate purpose in a small post-transitional economy: the case of Slovenia, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30 (1), 818-835.
- Teker D., Tasseven, O., Tukul, A. (2009) "Determinants of Capital Structure for Turkish Firms: A Panel Data Analysis", *International Research Journal of Finance and Economics*, Vol. 29, pp. 179-187.
- Yeoh, P. (2007) "Corporate Governance Models: Is there a Right One for Transition Economies in Central and Eastern Europe?", *Managerial Law*, Vol. 4, No. 3, pp. 57-75.

Аниџа АНГЕЛОВСКА-БЕЖОСКА*
Ана МИТРЕСКА**

КООРДИНАЦИЈА НА МОНЕТАРНАТА И НА ФИСКАЛНАТА ПОЛИТИКА ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Координираното водење на монетарната и на фискалната политика е една од основните премиси за одржување на макроекономска стабилност во економијата. Појавата на глобалната криза повторно го акцентираше ова прашање, а особено тоа колку може да биде ефективна координацијата, во услови на ограничен фискален простор и растечки јавен долг. Овој труд дава кус осврт на конзистентноста на монетарно-фискалниот микс во Македонија во изминатите петнаесетина години. Комбинацијата на политиките ја набљудуваме преку два аспекта. Прво, преку ex-post анализа на монетарната реакција и нејзина споредба со фискалниот импулс, дефиниран како промена во структурното буџетско салдо. Монетарната реакција е условена од промената во девизните резерви и нивното отстапување од оценетата рамнотежа, што всушност значи реакција на промените во билансот на плаќања и во валутните преференции во домашната економија, како важни фактори што го детерминираат монетарниот простор. Вториот аспект е согледување на ефектите од фискалната политика и монетарните инструменти врз ликвидноста. И двата пристапа покажуваат дека со исклучок на епизодата на глобалната криза, како силен шок, генерално двете политики се водеа на конзистентен начин. Но она што е важно да се потенцира, дека при избувнувањето на кризата и едната и другата политика имаа доволно простор. Пост-кризните поволни текови во надворешниот

* Гувернер, Народна банка на Република Македонија, контакт: angelovskaba@nbrm.mk

** Директор на Дирекцијата за монетарна политика и истражување, Народна банка на Република Македонија, контакт: mitreskaa@nbrm.mk

сектор и понатаму креираат комфор за монетарната политика. Но, одредени показатели покажуваат дека фискалниот простор сепак се стеснува. Имајќи предвид дека ефективната координација на политиките подразбира и располагање со доволно простор за превенција и справување со поголеми шокови, во следниот период главниот предизвик се однесува токму на потребата за креирање ваков простор. Особено важно ќе биде спроведувањето на структурни реформи, што ќе значи и поволни текови во надворешниот сектор, односно натамошен раст на девизните резерви како клучен фактор што го детерминира акомодативниот карактер на монетарната политика. Истовремено, тоа ќе значи и поддршка на растот, што ќе ја олесни фискалната консолидација, којашто е неопходна за обновување на фискалниот простор и за одржливоста на јавните финансии. Во овој контекст, унапредувањето на системот за управување со јавните финансии е особено важен за да обезбеди механизми за подобра фискална контрола и поефикасно искористување на јавните ресурси. Промените во глобалното опкружување, односно постепеното зголемување на каматните стапки и повлекувањето ликвидност, уште повеќе ја нагласуваат потребата за здрави политики и побрза и одржлива фискална консолидација. Во спротивно, премијата за ризик на земјата може да расте, што преку различни канали може да се одрази врз надворешната позиција на економијата и да креира притисоци врз монетарната политика.

***Клучни зборови:** монетарно-фискална координација, монетарен притисок, фискален притисок, одржливост, премија за ризик*

1. Општи согледувања

Една од основните премиси за креирање на поволно опкружување за повисок и одржлив раст, отсуство на нерамнотежи во една економија и раст на вкупната економска благосостојба е постоењето на координиран систем на макроекономски и структурни политики. Иако ова е еден од основните принципи на економијата, подолг период пред појавата на глобалната криза самото прашање на монетарно-фискална координација не беше главен приоритет на носителите на политиките. Ова, главно, беше поврзано со прифатениот консензус за јасно разграничување на целите, улогата и инструментите на монетарната и на фискалната политика, што самото по себе би довело до оптимален микс на политиките без

поголема експлицитна интеракција и потреба за нивно синхронизирање. Имено, високата инфлација во 70-те години поткрепена со теоретската рамка за „инфлациска пристрасност“ на дискреционата фискална политика придонесе за појасно раграничување на двете политики- акцентирање на независноста на централните банки и поставување на фискални правила, а во функција на заштита од т.н. фискална доминација. Растечката големина на јавните сектори во многу економии, процесот на финансиска дерегулација и ризикот за насочување за финансирање на владите кон централните банки, како и капиталната либерализација со ризици од прекумерно задолжување на државите беше во основата на потребата за намалување на дискрецијата за јавните финансии. Исто така, напуштањето на бретонвудскиот систем и преминот кон флексибилни режими на курс по дефиниција се сметаше дека обезбедува поголем простор за делување на централните банки без поголемо потпирање на другите политики.

Оттаму, фокусот кај монетарната политика беше прецизно ставен на ценовната стабилност како основна цел и на каматната стапка, како основен инструмент, чие прилагодување требаше до доведе до прилагодување во целокупната економија. На овој начин, преку одржување на ниска инфлација се сметаше дека истовремено ќе се делува и контрациклично преку затворање на производниот јаз што доведе и до промена на видувањата за стабилизационата улога на фискалната политика. Со оглед на дилемите за ефективност на стабилизационата фискална политика, поврзани пред сè со долгото временско задоцнување од моментот на усвојување на мерките до нивното влијание, тешкотиите за таргетирано делување, како и тешкотиите при промената на насоката на политика при пресврти во економскиот циклус, фискалната политика требаше да се грижи, главно, за редистрибуција на доходот и за обезбедување на јавни добра. Овој концепт на поставеност на политиките се оценуваше како успешен што се поткрепуваше со исклучително поволниот глобален, со солидни стапки на економски раст, а отсуство на позначајни инфлациски притисоци, што и не упатуваше на поизразена потреба за координација на политиките.

Сепак, глобалната криза покажа дека стабилизационата реакција на монетарната политики има лимити, наметнувајќи потреба од посилна контрациклична реакција и од страна на фискалната политика. Со оглед на интензитетот на економската криза, централните банки одговорија со ултра-релаксирана и неконвенционална монетарна политика, вклучително и со негативни каматни стапки, креирање на огромна ликвидност, комуницирање со пазарите на идната патека на основната каматна

стапка, како и откуп на државни хартии од вредност. Во услови на значајно исцрпување на просторот на монетарната политика, вниманието повторно беше свртено кон фискалната политика, при што кај најголем дел од земјите оваа фискална експанзија значително го стесни фискалниот простор, доведувајќи ја во прашање одржливоста на јавниот долг.

Оттаму, пост-кризниот контекст отвори низа прашања и околу основните постулати на двете политики, а следствено и на оптималноста на нивниот микс. Во однос на монетарната политика се појавија дилеми во однос на тоа дали и во која мера, покрај ценовната стабилност, монетарната политика треба да води сметка и за финансиската стабилност со потенцирање на т.н. канал на монетарната трансмисија на “преземање ризици”, кои монетарни стратегии се најсоодветни, дали неконвенционалниот инструментариум треба да стане конвенционален, како и тоа дали некои од неконвенционалните мерки ја доведоа во прашање независноста на централните банки. Улогата на фискалната политика исто така се испитува, при што не се потенцира само нејзината контрациклична улога, туку и потребата да го поддржи растот (“growth-friendly” measures), или да обезбеди инклузивен раст. Овие нови димензии ја зголемуваат комплексноста во процесот на координацијата на двете политики. Особено голем акцент е ставен на прашањето колку може да биде моќна и ефективна монетарно-фискалната координација, во услови на ограничен фискален простор и растечки јавен долг. Понатаму, тезата дека ценовната стабилност не е гаранција за финансиска стабилност, ја зголеми потребата за преземање макропрudentни мерки, со што се збогатува миксот на политиките што треба да бидат координирани.

Тековно, во поразвиените економии е во тек процесот на постепена нормализација на монетарната политика. Процесот на фискална консолидација во дел од земјите претходеше на монетарното нормализирање, но сè уште трае и се соочува со одредени предизвици. Постепеното зголемување на каматните стапки, секако, е ризик за веќе должнички оптоварените биланси и на државата, уште повеќе што овој процес се одвива во услови на сè уште умерен економски раст. Во еден ваков контекст сè повеќе се упатува на структурните реформи како приоритет, што ќе го намали товарот и на монетарната и на фискалната политика.

Концептот на монетарно-фискалната координација уште повеќе доаѓа до израз тогаш кога монетарната стратегија е базирана на правило на фиксен девизен курс. Конвенционалното видување е дека товарот за одржување на стабилен курс директно го носи монетарната политика,

поради што поефективна стабилизациона улога би требало да има фискалната политика, а нејзиниот капацитет би зависел од нивото на јавниот долг, но и од перцепцијата на финансиските пазари за среднорочната фискална одржливост. Сепак, од друга страна, фискалната политика е значајна компонента, којашто го дефинира монетарниот амбиент и чија поддршка е од клучно значење за одржувањето на стабилноста на курсот. При ваква поставеност на политиките, каде монетарната политика е концентрирана на стабилноста на курсот во функција на ценовната стабилност, девизниот курс не може да се користи за справување со шокови, а фискалната политика има лимитиран простор за стабилизациона улога, логично е да има поголем фокус на другите политики, а особено на структурните политики во насока на креирање на здрави фундаменти и отпорност на економиите. Тоа индиректно ќе овозможи и поголема можност за контрациклично делување и на монетарната, а особено на фискалната политика.

2. Монетарно-фискалната координација во Македонија

Во минатото координацијата на овие две политики емпириски е експлоатирана во неколку студии со примена на различни пристапи. Поголем дел од студиите (Рибникар и Боле, 2006; Кадиевска –Војновиќ, 2007; Фетаи, 2008; Ангеловска–Бежоска и др., 2010.; Куртиши, 2013; Ангеловска-Бежоска, 2017), општо упатуваат на присутна монетарно - фискална координација каде фискалната политика води сметка за среднорочната одржливост на долгот, оставајќи поголем простор за монетарната политика (монетарно-доминантен режим на координација), како и на доминантно контрациклична фискална политика во преткризниот период во услови на поволна екстерна позиција на економијата. Ваквите наоди упатуваат на дисциплинирани политики, коишто во своите одлуки ја вградуваат потребата за превенција од создавање ранливости во економијата. Другите студии (Дамчевски, 2013; Богоев и др., 2013; Треновски, 2014), покажуваат променливост во координацијата или, пак, процикличност во фискалната реакција, со што имплицитно покажуваат пренесување на товарот врз монетарната политика, како и присуство на фискална доминација.

Во нашиот материјал ги испитуваме интеракциите на двете макроекономски политики, односно дали и во која мера политиките биле синхронизирани, со цел да се обезбеди макроекономска стабилност, при што користиме два пристапа. Прво, го анализираме соодносот

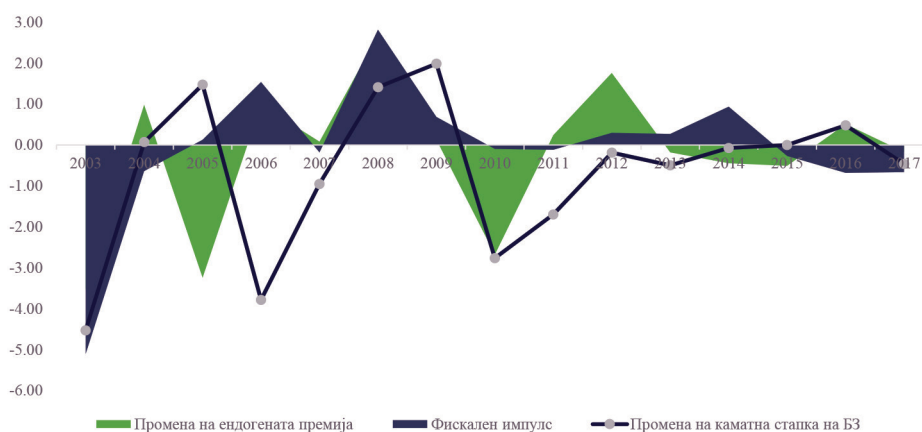
помеѓу промената на каматната стапка на благајнички записи, како основен инструмент на НБРМ и фискалниот импулс, кој се деривира како промена во циклично прилагодено буџетско салдо на општа влада. Дополнително, координираноста на политиките ја анализираме и преку ефектот од политиките врз нивото на ликвидноста во банкарскиот систем, односно оценуваме во која насока и во која мера политиките влијаеле врз ликвидносното ниво кое, пак, ја детерминира агрегатната побарувачка. Анализата го опфаќа периодот 2002-2017 година.

Во Македонија, постојниот монетарен режим на фиксен девизен курс за централната банка, воспоставен 1995 година, сам по себе наметнува и неконвенционална функција на монетарна реакција. Монетарната поставеност се менува во зависност од тоа дали постојат притисоци врз девизните резерви, коишто можат да ги позиционираат под или над оптималното ниво. Вообичаено, овие притисоци во голема мерка се условени од тековите во билансот на плаќања, но и од довербата на домашните субјекти, чиешто валутни преференции може значајно да делуваат врз рамнотежата на девизниот пазар.

Во оперативната рамка на монетарната политика, ваквиот контекст е стилизиран преку модифицирано правило на монетарната политика, во коешто основната каматна стапка, во согласност со паритетот на каматните стапки, зависи од странската каматна стапка, којашто природно се следи при фиксен девизен курс (камата на земјата сидро) и од премијата за ризик која е составена од две компоненти¹. Првата компонента е т.н. егзогена премија за ризик или ниво на камата што ќе обезбеди распон во однос на каматата на централната банка-сидро, доволно за да ги апсорбира долгорочните структурни разлики во ризиците помеѓу едната и другата економија. **Втората компонента** на којашто ќе ставиме посебен фокус е т.н. ендогена премија за ризик, којашто се менува циклично, а зависи од тоа колку промената на девизните резерви отстапува од своето рамнотежно ниво. Во нашиот случај, промената на девизните резерви во овој контекст е збир од јазовите на нето-извозот, приватните трансфери и странските директни инвестиции, како фундаментални категории. Токму преку споредба на промените на основната каматна стапка (која во голема мера базира на промената на ендогената премија) и фискалниот импулс (промена на учеството на циклично прилагоденото

¹ Структура на функцијата на монетарна реакција, којашто се користи во МАКПАМ моделот на Народната банка, како битна алатка во процесот на проекции и носење на монетарните одлуки.

вкупно буџетско салдо во БДП), можеме да ја согледаме конзистентноста во водењето на политиките во изминатиот период. Она што треба да го нагласиме е дека конзистентноста ја гледаме во однос на надворешната позиција на економијата која е клучна детерминанта на одржувањето на стабилноста на курсот, а преку тоа и за ценовната стабилност.

Графикон 1. Ендогена премија за ризик, каматна стапка и фискален импулс*

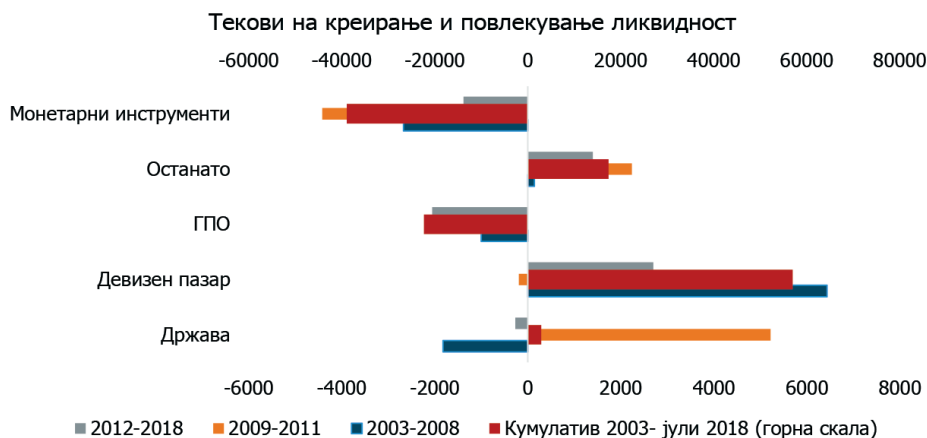
Извор: НБРМ. *Позитивна ендогена премија сигнализира потреба за монетарно затегнување, базирано на тековите во билансот на плаќања, коишто се движат под нивното рамнотежно ниво. Обратно е толкувањето при негативна ендогена премија за ризик.

Доколку монетарно-фискалниот микс го гледаме низ перспективата на споредба на основната каматна стапка и фискалниот импулс, можеме да извлечеме неколку констатации. Од 2003 година до појавата на глобалната криза, циклично прилагоденото салдо во просек е позитивно, а фискалниот импулс во просек е негативен, покажувајќи релативно прудентна фискална политика, со дискрециони мерки коишто значеа фискално затегнување. Всушност и вкупната фискална позиција, која вградува во себе и циклична компонента, по шокот со безбедносната криза од 2001-2002 година, значително се консолидираше, одржувајќи низок буџетски дефицит. Дисциплинираните јавни финансии, во овој период, заедно со поволното надворешно опкружување и поволната премија за ризик на земјата беа значајна поддршка на монетарната политика, креирајќи простор за монетарна акомодација. Кумулативното намалување на каматната стапка од 2002 година до 2007 година изнесуваше близу 8 п.п. **Појавата на кризата во 2008 година го промени контекстот**, влошувајќи ја привремено ендогената премија за ризик, креирајќи силни притисоци врз резервите и каматната стапка,

со што во одбрана на курсот монетарната политика делуваше проциклично. Од друга страна, фискалната политика го искористи расположливиот фискален простор и делуваше контрациклично, видливо преку силниот позитивен фискален импулс во овој период, што упатува на одредена некоординираност. Овој импулс, иако значително помал, опстојуваше до 2015 година, од кога се забележува мал негативен, или речиси неутрален фискален дискреционен ефект. Овие движења кореспондираат со продлабочувањето на циклично прилагодениот дефицит сè до 2014 година кога достигна 5% од БДП. Истовремено, монетарната политика, по првичниот шок започна со акомодација, како одраз на поволната позиција на билансот на плаќања, во услови на структурни реформи во извозниот сектор, растечка доверба во домашната валута и приливи врз основа на странски инвестиции. И покрај тоа што во дел од набљудуваниот период самата фундаментална премија за ризик (2011-2012 година) сигнализираше текови нешто под потенцијалните, сепак амбиентот беше стабилен, а приливите од надворешното задолжување на државата во тој период дадоа дополнителна поддршка и комфорт во однос на резервите и монетарната политика. Оттука, пост-кризно монетарната политика го задржа, генерално, акомодативниот карактер, со исклучок на 2016 година, кога домашната политичка криза и притисоците врз домашната валута и депозитите во банкарскиот систем доведоа до привремено затегнување. Нормализацијата на монетарната политика започна уште истата година со постепеното исцрпување на ефектите од кризата.

Генерално, може да се заклучи дека во најголем дел од анализираниот период политиките делуваа координирано во функција на одржување на стабилноста на девизниот курс, а со тоа и на вкупната макроекономска стабилност, со исклучок на почетокот на глобалната криза. Дисциплинираната фискална политика, видлива преку ниските буџетски дефицити и ниското ниво на јавен долг во преткризниот период, овозможи значајно релаксирање на курсот на монетарната политика. Со отпочнување на кризата се забележува дивергентна насока на политиките, односно фискалната политика примарно делуваше во насока на ублажување на ефектите врз реалниот сектор, не обезбедувајќи адекватна поддршка на монетарната политика за стабилизирање на девизниот пазар, што наметна и потреба од поостра реакција со монетарниот инструментариум. Во натамошниот период, иако фискалните дефицити се одржуваа на повисоко ниво, фискалниот импулс беше умерен, што во комбинација со солидни приливи од билансот на плаќања овозможи спроведување акомодативна монетарна политика.

Графикон 2. Креирање и повлекување ликвидност, просек за периодот (во милиони денари)

Извор: НБРМ.

Слични констатации за монетарно-фискалната позиционираност можат да се извлечат и преку следење на нивните ефекти врз нивото на ликвидност во банкарскиот систем. Оваа димензија во одредени периоди може да биде исклучително важна од монетарен аспект, не само во однос на ефикасното управување со ликвидноста, туку, пред сè, во однос на проценките колку вишокот ликвидност може да креира притисоци на девизниот пазар, дали ќе се насочи во непродуктивни сектори и ќе предизвика прегревање на економијата и нерамнотежи. Перспективата на тековите на ликвидност ја набљудуваме во периодот 2003-2018 година, опфаќајќи го периодот пред, за време и по глобалната криза преку следнава рамка:

$$\Delta ЛБ = \Delta АФ + \Delta МИ; \Delta АФ = \Delta ТД + \Delta ГПО + \Delta ДИ + \Delta ОТ$$

каде што: ЛБ – сметките на банките кај НБРМ во денари; МИ – монетарни инструменти (без задолжителна резерва); АФ – автономни фактори; ТД – трансакции на државата; ГПО – готови пари во оптек; ДИ – интервенции на девизен пазар; ОТ – други трансакции

Во основа, ликвидноста во економијата е детерминирана од автономни фактори и од стерилизирањето/креирањето ликвидност од страна на централната банка, со цел да се одржи оптимално ниво на ликвидност. Покрај трансакциите на државата, значајни автономни фактори се и движењето на готовите пари во оптек и интервенциите на НБРМ на девизниот

пазар, што со оглед на избраната монетарна стратегија имаат автономен карактер. Податоците упатуваат дека речиси во половина од анализираниот период насоките на влијание на монетарната и на фискалната политика врз ликвидноста во економијата се разликуваат, при што поголеми отстапувања се присутни во периодот на кризата во услови на експанзивна фискална политика. Во просек гледано, во периодот пред кризата, слично на негативниот фискален импулс, државата е фактор на повлекување ликвидност од банкарскиот систем коешто е конзистентно со трендот на спроведување прудентна фискална политика во овој период. Контрацикличната фискална реакција за време на глобалната криза е видлива и преку креирањето на ликвидност преку позицијата на државата, којашто во голем дел е стерилизирана преку монетарните инструменти. Од 2012 година, во просек ликвидносниот ефект на државата е речиси неутрален. Од друга страна, монетарните инструменти во сите потпериоди се фактор на апсорпција на ликвидност, што покажува дека покрај цикличните фактори, постојат структурни фактори коишто создаваат потреба за зголемување на стерилизацијата. Податоците покажуваат дека во суштина кумулативно за целиот период главен фактор на креирање ликвидност се девизните приливи во економијата што резултираат со солидна понуда на девизниот пазар, чијшто откуп во услови на стратегија на стабилен курс на денарот тоа доведува до зголемување на домашната ликвидност, а одржувањето соодветно ниво на ликвидност наметнува потреба од стерилизација.

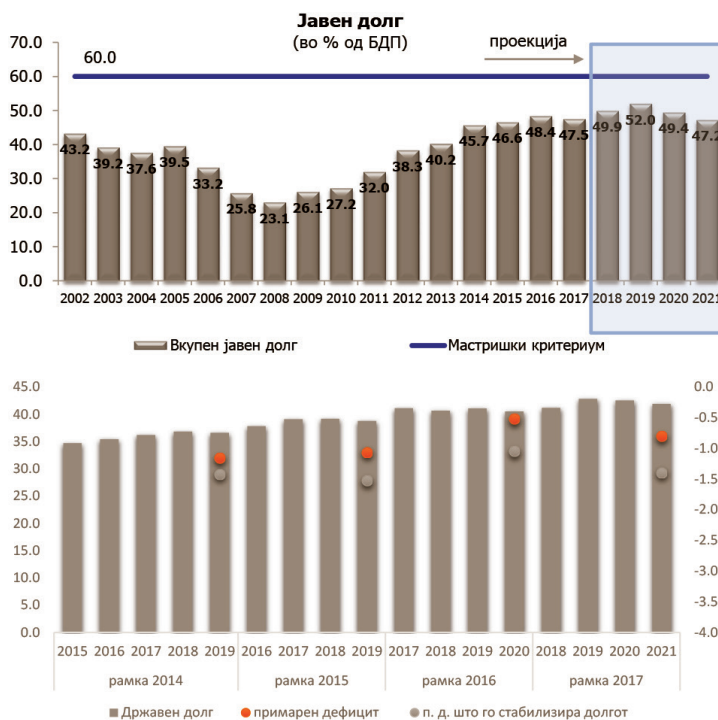
Оттука, ако ги набљудуваме изминатите петнаесетина години, можеме да констатираме дека со исклучок на епизодата на глобалната криза како силен шок, генерално двете политики се водеа на конзистентен начин, без притоа да отворат простор за притисоци врз девизниот курс или инфлацијата. Всушност, фактот што долг временски период во економијата нема поголеми нерамнотежи, видливи преку умерениот произведен јаз, отсуство на инфлациски притисоци и стабилна екстерна позиција е индикација за координираноста на политиките. Со оглед на режимот на фиксен девизен курс, при поголеми неповолни шокови различната монетарна и фискална реакција не е неочекувана. Но она што е важно да се потенцира дека при избувнувањето на глобалната финансиска криза и едната и другата политика имаа доволно простор за реакција на кризата и истовремено задржување на макроекономската стабилност.

Во пост-кризниот период и покрај започнатиот процес на умерена фискална консолидација, сепак лимитите за јавните финансии се

видливи. Тоа се воочува и преку проектираната патека на јавниот долг², којашто, иако е под поставениот критериум од 60%, сепак упатува на значително стеснет простор и одредена фискална ранливост. Слична констатација може да се извлече и од анализите за одржливост на државниот долг. Осврто на неколку последни циклуси од интерните анализи на Народната банка упатува на **мала оддалеченост на проектираното примарно буџетско салдо од салдото што го стабилизира долгот** на нивото од последната година на проекциите, што покажува мал фискален простор за апсорпција на евентуални поголеми шокови. Овие шокови можат да бидат во форма на послаб економски раст од претпоставениот, отстапување од најавената патека на консолидација или, пак, нагло зголемување на каматните стапки.

Графикон 3. Проценки од анализите на одржливост на јавниот долг на НБРМ

Извор: Пресметки на НБРМ врз основа на податоци од Министерството за финансии.

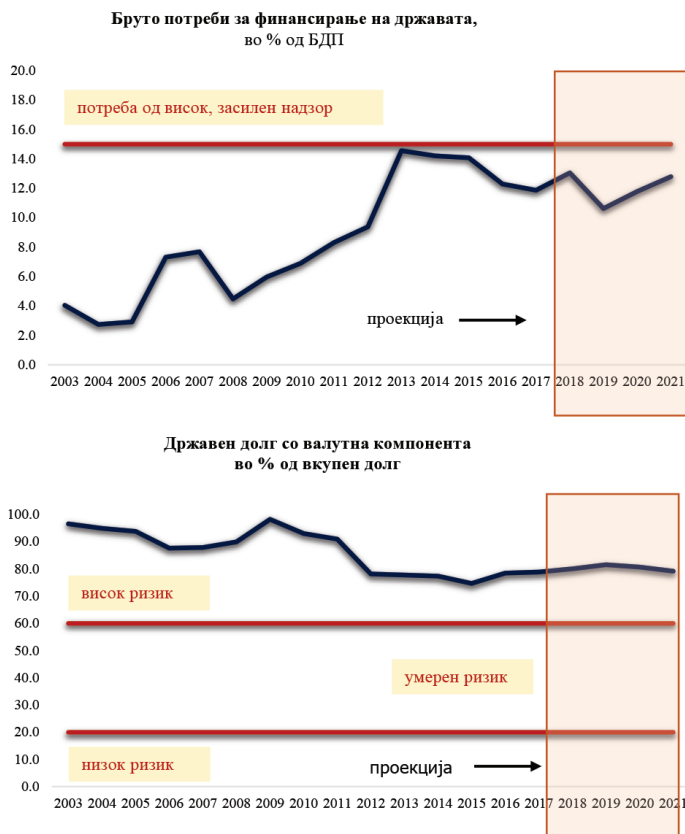
² Проекциите за фискалните показатели базираат на остварувања до 2017 година, проекции вградени во Фискалната стратегија 2018-2020 година и согледувања на НБРМ за периодот по 2020 година. Сите други влезни претпоставки се интерни среднорочни проекции на НБРМ.

Ризикот од зголемување на каматните стапки е особено важен во постојниот глобален контекст. Во тековниот амбиент на ниски каматни стапки и на домашниот и на меѓународниот финансиски пазар постои можност за задолжување по исклучително ниска цена, што може дестимулативно да делува врз процесот на фискална консолидација и да креира дополнителен должнички товар. Излегувањето од циклусот на монетарна акомодација и зголемувањето на каматните стапки на меѓународните пазари, може да предизвика дополнително фискално оптоварување. Доколку фискалната политика навреме не создаде простор, тоа може да имплицира и пораст на премијата за ризик на земјата, што преку различни канали може да се одрази врз надворешната позиција на економијата. Нарушената доверба на домашните субјекти и на меѓународните инвеститори при загрозувана фискална одржливост секако може да креира притисоци врз девизниот курс. Токму тоа значи и потенцијален притисок врз монетарната политика за затегнување, што е конвенционален начин на реакција во услови на непрudentна фискална политика и режим на фиксен девизен курс.

Релативно тесниот фискален простор е видлив и преку очекуваната патека на потребите за финансирање на државата. Овие потреби, коишто се композит од буџетскиот дефицит, долгот на краток рок и обврските за сервисирање на долгорочниот долг, коишто достасуваат во текот на соодветната година, на среден рок гравитираат во просек околу 12% од БДП. Горниот лимит за овој показател за земјите во развој е поставен на 15% од БДП, што сигнализира потреба од почитување на претпоставената консолидација, па дури и на потреба од поголемо консолидирање во периодот што следува. **Покрај овие агрегатни параметри, коишто упатуваат на одредени ризици на јавните финансии, постојат и структурни карактеристики на фискалниот профил коишто исто така бараат поголема претпазливост.** Во овој контекст, еден од најизразените елементи на ризик е учеството на странската валута, иако доминантното учество на еврото и постојната монетарна стратегија го намалува овој ризик и на долгот кон нерезиденти во вкупниот државен долг, коешто значително ги надминува поставените горни лимити.

Во однос на монетарната политика, режимот на девизен курс по својата природа упатува на девизните резерви како битен показател за просторот, со којшто располага монетарната политика за реакција на одредени шокови. Анализата на портфолиото на показателите за адекватност на девизните резерви покажува дека во периодот пред кризата сите показатели за адекватност беа во комфорна зона, обезбедувајќи амортиза-

Графикон 4. Бруто-потреби за финансирање и валутна структура на државниот долг

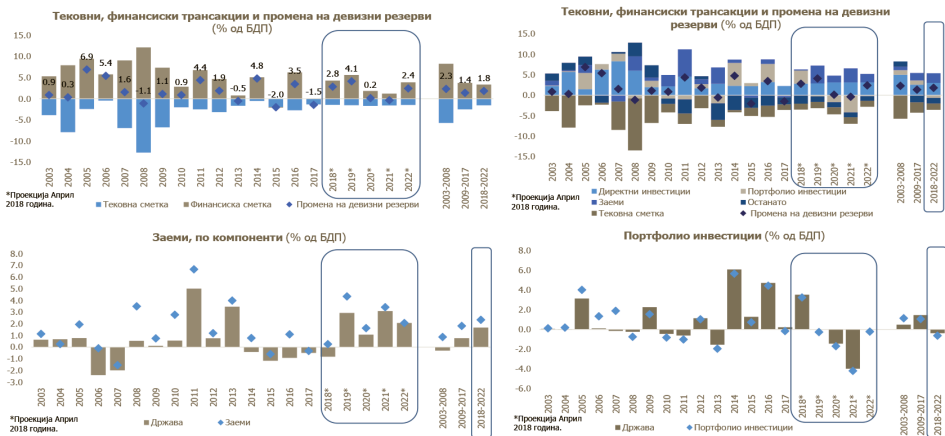
Извор: НБРМ.

ција на првичниот шок и стабилност на девизниот курс. Но она што е исто така важно, е што по првичниот шок, во пост-кризниот период девизните резерви во континуитет се одржуваат во сигурна зона, обезбедувајќи доволно монетарен простор. Доколку се анализира динамиката на девизните резерви пред и по појавата на кризата, може да се забележи нивен раст и во пред кризниот и во пост кризниот период, при што во просек зголемувањето е слично и во двата постпериода.

Во овој контекст, би посочиле на три битни фактори коишто го поддржаа посткризното зголемување на резервите и монетарниот простор. Прво, значајното стеснување на дефицитот во тековната сметка, кое, покрај цикличната компонента, има и структурни карактеристики. Имено, во посткризниот период започнатиот процес на интензивни структурни реформи во извозниот сектор креираше позитивни преносни ефекти врз

трговскиот дефицит и придонесе за стеснување на дефицитот на тековната сметка. Второ, за разлика од други економии, во македонската економија, во посткризниот период не дојде до одлив на капитал од економијата, туку само до забавување на капиталните текови, со што тие во континуитет обезбедуваа поддршка за девизните резерви. Уште поважно, во нивната структура и во двата постпериода доминираа приливите врз основа на странски инвестиции, претежно во секторот на разменливи производи и услуги, како долгорочни и одржливи текови коишто ја зголемуваат отпорноста на економијата на шокови. Трето, значајна поддршка за резервите претставуваше и задолжувањето на државата преку портфолио инвестиции и заеми. Всушност, целокупниот глобален амбиент на ниски каматни стапки и висока глобална ликвидност овозможи релативно лесен пристап на државата до меѓународниот пазар на капитал. Сепак, фактот што во моментот се појавува одредена фискална ранливост, покажува дека овој извор постепено би требало да се намалува. Во спротивно, фискалната ранливост може да се прелее во ранливост во надворешниот сектор, создавајќи ризици и за монетарната политика.

Графикон 5. Текови во билансот на плаќања

Извор: НБРМ.

3. Насоки во контекст за поефикасна монетарно фискална координација

Зголемување на фискалниот простор преку понатамошна фискална консолидација, којашто треба да се направи на одржлив на-

чин. Одржливоста во овој контекст се однесува на процес на комбинирана консолидација, којшто ќе вклучи и намалување на расходите, но и пораст на приходите, на начин којшто нема да предизвика дисторзии во економијата, а ќе обезбеди поефикасна алокација на ресурсите. Но идентификувањето на непродуктивните и несоодветно таргетираните трошоци (на пример, различни видови социјални трансфери) е комплексен процес, којшто бара силен капацитет и континуитет. Целиот процес на консолидација базирана на расходи е уште посложен, имајќи ја предвид структурата на буџетските расходи, којашто индицира релативно мала флексибилност. Ваквата структура јасно упатува на потреба за подлабоки структурни реформи коишто ќе отворат простор за постепена и одржлива консолидација и пренасочување на ресурсите кон сегменти коишто ќе го поддржат растот на економијата на ефикасен начин. Воедно, постои и простор за консолидација – базирана на приходи, што покрај конвенционалните насоки (помало оптоварување преку директните даноци и придонесите, а поголем фокус кон индиректните даноци), претпоставува и зголемување на даночната основа преку намалување на степенот на сива економија.

Консолидацијата и одржливоста на јавните финансии е клучна за избегнување на недоверба и влошување на перцепциите и на домашните и на надворешните субјекти. Недовербата на домашните субјекти, во услови на висок степен на евроизација, како и повеќепати досега може да доведе до епизоди на конверзија на средствата во странска валута и да ги оптовари девизните резерви. Недовербата на надворешните субјекти може да доведе до зголемување на премијата за ризик и отежнување на пристапот до финансии и можноста за рефинансирање на обврските коишто достасуваат и за финансирање на вкупните фискални потреби.

Одржување и зголемување на монетарниот простор во периодот што следува, а особено имајќи го предвид очекуваното нормализирање на надворешните финансиски услови. Клучен предуслов за задржување на релаксираната монетарна политика е понатамошното градење на нејзиниот простор, што подразбира понатамошно зајакнување на надворешната позиција на економијата, преку континуитет на структурните реформи и продолжување со политиките за подобрување на институционалниот и на деловниот амбиент за привлекување на долгорочни и одржливи финансиски текови. На ваков начин, ќе се овозможи алокација на надворешните ресурси во продуктивни сектори, што ќе го поддржат растот и со тоа и ќе го олеснат просторот за фискална консолидација. Среднорочните сценарија за следниот период упатуваат на “бенигнен” економски контекст, во којшто

процесот на реформи, особено на извозната страна продолжува и заедно со континуитетот на приливи врз основа на долгорочни странски инвестиции и јасна патека на фискално консолидирање овозможува континуитет на растот на девизните резерви и со тоа поволен амбиент за водењето на монетарната политика. Почитувањето на овие принципи на реструктурирање на економијата и зголемување на продуктивноста, дисциплинирани и поефикасни јавни финансии и одржливи финансиски текови се клучни за поволна надворешна позиција. Овој “пакет” има уште поголема тежина со сè поголемата финансиска интеграција и со понатамошната либерализација на економијата, особено во делот на портфолио инвестициите и недвижностите. Иако оценките покажуваат мал ризик од овој фактор, сепак ризик од волатилност постои, што уште повеќе ја истакнува потребата од прудентно и координирано водење на монетарната и на фискалната политика, поголем фокус на макропрудентната политика и доволно фискален и монетарен простор и зајакнување на фундаментите на економијата.

Референции

- Бежоска А. А, “Координација на монетарната и фискалната политика во Република Македонија”, објавена докторска дисертација, 2017 година.
- Angelovska Bezovska, A., Bogoev, J., Mitreska, A., & Kadievska Vojnovik, M. (2011). Investigating the cyclical behavior of fiscal policy in the Republic of Macedonia during the period of transition. *Croatian Economic Survey*, 13(1), 57-104.
- Богоев Ј., Петревски Г., Тевдовски Д. (2015), “Fiscal and monetary policy effects in Southeastern European Economies”. http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_FiscalandMonetaryPolicyEffectsinSEEEconomies.pdf.
- Дамчевски Ј., (2013), “Координација на монетарната и фискалната политика во Република Македонија ”, неobjавена докторска дисертација, Универзитет “Свети Кирил и Методиј”, Економски факултет –Скопје.
- Fetai, B. (2008), Optimal strategy of monetary and fiscal policy in function of maintaining macroeconomics stability in the Republic of Macedonia. Unpublished doctoral dissertation, University of Ljubljana, Faculty of Economics, Ljubljana, Slovenia.
- Кадиевска В. М., (2007). Economic policy and macroeconomic performance: the case of Republic of Macedonia. Unpublished master’s thesis, City Liberal Studies, Affiliated Institution of the University of Sheffield, Thessaloniki, Greece.
- Куртиши Н., (2013) Фискалната политика и нејзиното влијание врз економијата во Македонија, http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_Nedjat_Kurtisi_Fiskalnata_politika_vlijanie_ekonomija_RM.pdf.
- Ribnikar I., Bole V., (2006), “The impact of great current account imbalance on monetary and fiscal policy: the case of the Republic of Macedonia. In Monetary policy challenges under current account deficit (pp.52-71)”.
- Треновски Б., (2014) “Анализа на интеракциите и ефектите од монетарната и фискалната политика во Македонија”. http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_trud_avtor_Borce_Trenovski.pdf.
- Proceedings of a seminar jointly organized by the Bank of Slovenia and the International Monetary Fund (2017) “Rethinking monetary and Fiscal Coordination”.

Глигор БИШЕВ*

ПРЕДИЗВИЦИ НА МОНЕТАРНАТА ПОЛИТИКА И ФИНАНСИСКИОТ СЕКТОР ВО ПЕРИОДОТ НА ЗАБРЗАНО ПРИСТАПУВАЊЕ КОН ЕУ

Апстракт

Емпириското искуство покажува дека во периодот на пристапување кон ЕУ, земјите од Југоисточна Европа се соочија со значителен прилив на капитал – странски директни инвестиции, портфолио инвестиции и кредитно задолжување кон странство. Со голема извесност се очекува тоа да биде случај и со Република Македонија. Во такви услови, ќе постои исклучително висока корелираност на кредитниот раст со приливот на капитал. Монетарната политика и финансискиот сектор во Република Македонија ќе се најдат пред предизвик да го трансформираат овој прилив на капитал во здрав кредитен раст, развој и зголемување на конкурентноста кон странство. Во такви услови, при задржување на стратегија на таргетирање на девизниот курс, нивото на девизните резерви ќе треба да претставува клучна варијабла при поставувањето на каматните стапки. Монетарната политика ќе мора да користи и сет на макропрудентни мерки за да се избегне стапицата на преголема експанзија на приватниот долг во однос на БДП и мерки за насочување на кредитниот раст, претежно во корист на секторот на иновативни и компетитивни претпријатија, за да се избегне прелевањето на платнобилансните дефицити во потрошувачка. Со тоа безболно ќе се овозможи затворање на платнобилансните дефицити во подоцнежниот период, кои што ќе се зголемат во периодот на забрзано приближување кон ЕУ, за да може ефективно да се апсорбира приливот на капитал.

* Професор, Економски факултет – Прилеп, Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола и генерален извршен директор, Шпаркасе банка Македонија АД Скопје, контакт: Gligor.Bishev@sparkasse.mk

Докапитализацијата на постојните претпријатија и реализација на IPOs, ќе треба да ги поддржат макропрudentните мерки за контрола на вкупната задолженост на приватниот сектор. Исто така, развојот и продлабочувањето на пазарот на капитал, особено пазарот на обврзници, треба да го направи полесно управувањето на рочната структура на активата и пасивата кај финансиските институции.

Клучни зборови: *монетарна политика, капитални пазари, кредитен ризик, девизен курс.*

Вовед

Од средината на деведесеттите години, монетарната политика ја одржува стабилноста на цените преку таргетирање на фиксен девизен курс на денарот во однос на еврото (до 2001 година во однос на германската марка). Со тоа, инфлацијата е варијабла што се дефинира на меѓународно ниво – од факторите на инфлација во Еврозоната. Производството и невработеноста се варијабли што се дефинирани од домашни фактори на производството – нивото на инвестиции, технологијата, стручноста и знаењето на работната сила, како и инфраструктурата за пристап до меѓународните пазари на стоки и услуги.

Растот на извозот, главно беше воден од инвестициите и производството во економските зони, каде што инвестициите и конкурентноста кон странство се поттикнуваа со ослободување од плаќање на данок на личен доход и данок на профит за период од десет години. Извозот од економските зони достигна учество од скоро 50 отсто (НБРМ, 2017).

По големата економска рецесија: 2007-2009 година, како и во другите земји од Западен Балкан, растот е главно воден од вишокот на глобалната ликвидност и неодржливите капитални приливи, отколку од реалниот прогрес во економските реформи. Процесот на структурни реформи започна да стагнира во средината од првата декада на 2000-тите, како резултат на различните интереси на спротивставените групи – rent seeking groups и заморот од перманентни реформи. Јасен индикатор за слабостите на македонскиот економски модел можат да се најде во високата невработеност – сè уште над 20 отсто и ширењето на „гапот“ во нивото на доходот помеѓу Македонија и ЕУ, со што се успори процесот на конвергенција (IMF, March 2015).

Новиот економски модел и стратегијата на монетарната политика ќе мора да обезбедат одржување на стабилноста на цените на ниво на потен-

цијалниот економски раст на македонската економија кој се проценува помеѓу 4,5-5,5 отсто, враќање кон патеката на сеопфатни и трајни структурни реформи, одржување на конкурентноста кон странство на целокупната економија, без експлицитни даночни поволности за извозниците, одржливи приливи на капитал и развивање на пазарот на капитал и останатите финансиски институции, покрај банкарскиот сектор.

Во текстот што следи, овие прашања ќе бидат детално обработени во пооделните поглавја.

1. Одржување на стабилноста на цените и стварање на услови за поголема кредитна поддршка на претпријатијата

Централните банки имаат за цел да остварат макроекономска стабилност преку спроведување на монетарната политика и политики на макропрudentни стандарди. Целта на монетарната политика е да оствари стабилност на цените на ниво на потенцијалниот економски раст, а цел на макропрudentните стандарди е да се обезбедат здрав и стабилен банкарски сектор. Сигналите на монетарната политика, кои главно се реализираат преку промена на референтната каматна стапка на Централната банка, во голема мера зависат од здравоста на банкарскиот сектор, и обратно, т.е. монетарната политика влијае врз однесувањето на банките и нивната перцепција за нивото на ризичност на економијата. Стабилните банки се клучен предуслов за кредитирање во текот на успорувањето на економската активност, за брзо да се надмине економската криза. Исто така, монетарната политика, треба да го успори кредитирањето во експанзивната фаза од економскиот циклус, за да го спречи прегревањето на економијата. Така, кога ја спроведува монетарната политика, Централната банка, мора да реагира брзо и навремено за да го ограничи или стимулира кредитирањето на банките. За да го оствари тоа, Централната банка треба да го следи движењето на голем број на базични индикатори или т.н. рано предупредувачки сигнали: јазот помеѓу проектираната и тековната стапка на инфлација, гапот помеѓу нивото на природната стапка на економски раст и тековниот економски раст, нивото на девизни резерви, растот на паричната маса и кредитите, кредитите во однос на БДП, нефункционалните кредити, соодносот кредити-депозити, каматните маргини и разликата помеѓу домашните каматни стапки и каматните стапки во Еврозоната и сл. Гледано од тој аспект, фокусирањето на Централната банка само на стабилноста на цените, може

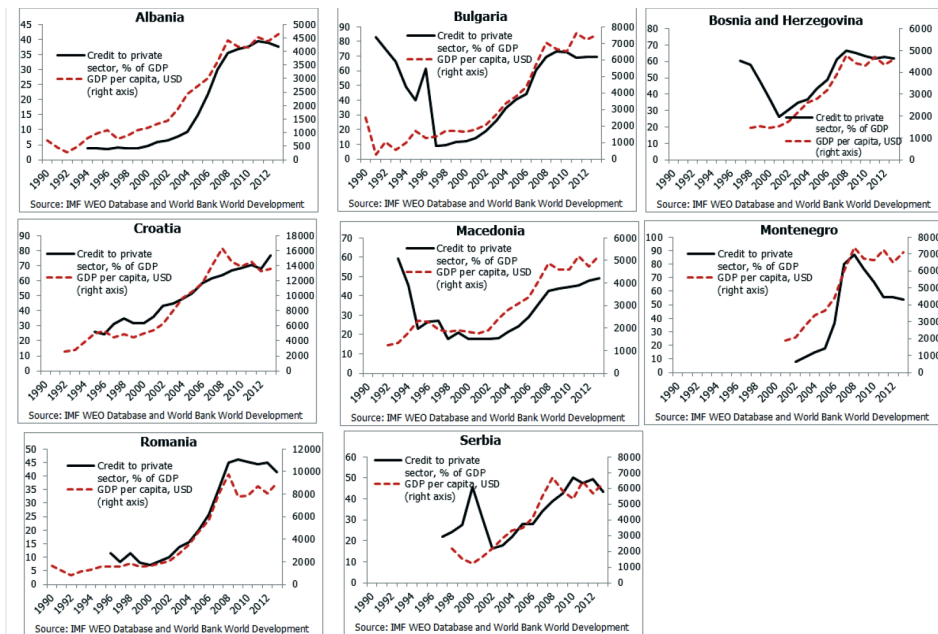
да биде само краткорочна цел на монетарната политика, која долгорочно нема да биде одржлива доколку не се обезбеди здрав и стабилен банкарски сектор и долгорочно стабилно кредитирање. Со обезбедување само на стабилност на цените, монетарната политика може да ги стимулира банките да кредитираат и преземаат ризик. Доколку се материјализираат ризиците, тогаш се влошува здравоста на банкарскиот сектор и доаѓа до намалување на нивниот капитал. Во таков случај е многу тешко Централната банка да го стимулира кредитирањето на банките, бидејќи тие се заинтересирани да го зачуваат капиталот. Така, покрај целта на стабилност на цените, монетарната политика треба да ги земе предвид и претходно споменатите базични варијабли, или индикатори за рано предупредување, за навремено да реагира и да ја обезбеди стабилноста на банкарскиот сектор, исто така. Од друга страна, здравоста на банките зависи од макропрudentните стандарди и мерките на монетарната политика. Уште повеќе, банките имаат свои сопствени политики и процедури врз основа на кои тие ја засновуваат нивната перцепција на ризикот и „апетитот“ за прифаќање на ризик врз основа на кој прифаќаат и управуваат со ризиците. Перцепцијата на банките за нивото на ризичноста на економијата е исклучително важно за обезбедување на стабилно кредитирање. Така, здравоста на банките не зависи само од монетарната политика и макропрudentните стандарди, туку и од солидните интерни акти – политики и процедури на банките. Од претходно кажаното, произлегува дека монетарната политика, макропрudentните стандарди и здравоста на банките се нераскинливо поврзани и влијаат едни врз други.

Емпириските анализи покажуваат дека постои висока поврзаност помеѓу кредитниот раст и растот на БДП до одредено ниво на задолженост на економските субјекти. Доколку тоа ниво на задолженост се надмине, во услови кога кредити/БДП надминат 100 отсто, тогаш корелацијата помеѓу растот на кредитите и БДП станува негативна (Arcand, Berkes and Panizza, 2012).

За Земјите од Западен Балкан, емпириските истражувања покажуваат дека постои позитивна поврзаност помеѓу кредитниот раст и БДП. Во земјите од Западен Балкан, каде што: соодносот кредити/БДП е под 100 отсто, банкарскиот сектор е здрав и стабилен, кредитниот ризик е низок и прифатлив за банките што се огледа во ниското ниво на лоши пласмани и Централната банка дозволува трансформација на приливот на средства од странство во кредитен раст, постои висока корелација помеѓу растот на кредитите и БДП (Бишев, Неновски, Елисковски, 2016).

Банкарскиот сектор во Република Македонија во целост ги исполнува критериумите со забрзан кредитен раст да може да се динамизира

Графикон 1. Поврзаност помеѓу кредитниот раст и растот на реалниот БДП

македонската економија. Прво, вкупните кредити учествуваат со 57 отсто во БДП. Гледано од тој аспект е можно да има позитивна корелација помеѓу растот на кредитите и БДП. Второ, банките се здрави и добро капитализирани: адекватноста на капиталот на банките на крајот на јуни 2018 година изнесуваше 15,7 отсто а учеството на лошите пласмани во вкупните кредити на банките изнесува 5,2 отсто. Трето, банките имаат соодветен апетит за прифаќање на ризик, што треба да биде потпомогнато и преку соодветно индицирање од Централната банка на циклусите на висок и низок кредитен ризик во економијата. Централната банка мора веднаш да реагира и навремено да го ограничува или поттикнува кредитирањето на банките, преку зголемување и намалување на каматните стапки и среднорочни насоки (forward guidance), за очекуваната ризичност во економијата.

Воведувањето на неконвенционални инструменти на монетарната политика, во облик на давање на среднорочни насоки (forward guidance) за движењето на каматите и кредитниот раст, треба да придонесе за поефикасно координирање на апетитот за кредитен ризик на банките и за очекувањата за кредитна поддршка на економските субјекти. За да го оствари тоа, Централната банка ќе мора да го следи движењето на голем број на индикатори на рано предупредување: заемите во однос на БДП, нефункционалните кредити, заемите во однос на депозитите, каматните маргини

помеѓу каматите во Еврозоната и Македонија, каматните маргини помеѓу кредитите и депозитите, нивото на нето девизната актива на банките и Народна банка на Македонија и слично (Claeessens, 2013).

Графикон 2. Поврзаност помеѓу кредитниот раст и растот на реалниот БДП во Македонија

Извор: НБРМ.

Во услови на ограничено домашно штедење, главен извор за финансирање на растот и кредитната експанзија ќе биде приливот на капитал од странство преку странски директни инвестиции, портфолио инвестиции и задолжување на приватниот сектор, особено на банките спрема странство. Притоа, во периодот на забрзана конвергенција кон ЕУ, приливот на капитал од странство значително ќе се зголеми, што е во согласност со искуствата на новите земји-членки на ЕУ (Oesterreichische National Bank Q1/2016).

Кредитната активност на банките ќе биде во директна корелација со зголемувањето на нето девизните обврски на банките и зголемувањето на нето девизната актива на Народна банка на Македонија. Тоа ќе овозможи да се одржува кредитниот раст во корист на приватниот сектор во зоната од околу 15 отсто годишно, што се проценува дека е оптимален кредитен раст како од аспект на динамизирање на економијата, исто така и од аспект на креирање на ново задолжување на приватниот и банкарскиот сектор.

На краток рок, тоа ќе доведе до зголемување на дефицитот во тековната сметка на платниот биланс кој во наредните 5 до 10 години би се движел на ниво од 4,5-5,5 отсто годишно. Затворањето на дефицитот би било самокорегирачко, преку зголемено производство и извоз. Од тој аспект е битно порастот на нето девизната пасива на банките да резултира во пораст на кредитите на претпријатијата што се извозно ориентирани, и

кои ја јакнат конкурентноста спрема странство. Финансирањето на извозни проекти ќе овозможи и полесно управување со девизниот ризик од страна на банките.

Ефикасно управување со девизниот ризик треба да биде во фокусот и на монетарната политика. Прифаќање на висок девизен ризик е рецепт за поткопување на здравоста на банкарскиот сектор и финансиска криза.

Гледано од тој аспект, и сегашното ниво на здравост на институциите, произлегува дека просторот за избор на монетарната стратегија е многу тесен и испаѓа дека е најдобро да се продолжи со постојната монетарна стратегија заснована на фиксен девизен курс, која остварува истовремено три цели: испорачува стабилност на цените, што е дефинирана во Еврозоната, обезбедува ефикасно управување со девизниот ризик, и обезбедува макроекономски амбиент за здрав и стабилен банкарски сектор.

Недостаток на стратегијата на фиксен режим на девизен курс е одржувањето на конкурентноста спрема странство и управувањето со каматните стапки што е во функција на одржување на фиксниот девизен курс, а не во функција на стабилизирање на кредитирањето во текот на деловниот циклус на економијата. Имено, во овој режим конкурентноста спрема странство треба да се одржува преку структурни реформи, раст на продуктивноста на трудот и нивоата на цени на стоките и услугите. Истовремено, монетарната политика, мора да се откаже од каматните стапки како примарен инструмент за стабилизирање на кредитирањето и деловниот циклус. Притоа, доколку конвергенцијата се реализира во услови на исклучително ниска стапка на инфлација во Еврозоната како што е денешната, тогаш, македонската економија ќе мора да се соочи со огромни, сеопфатни и долгорочни структурни реформи, што во случајот со Грција се покажаа исклучително болни: дефлација, пад на БДП од 20 отсто за период од 8 години, и зголемување на невработеноста над 20 отсто. Во Македонскиот случај, тоа би не оддалечило, наместо да се приближиме кон ЕУ.

Народна банка на Македонија, ќе мора ефикасно да управува со агрегатната побарувачка во услови на фиксен режим на девизен курс за да се избегнат продолжени дефлаторни притисоци во периодот на активната конвергенција на економијата кон ЕУ. Исто така, стабилизирањето на кредитирањето на банките ќе мора да се врши пред сè преку макропрudentни стандарди и преку среднорочно насочување (forward guidance) на перцепцијата за нивото на ризици во економијата. Исто така, координацијата помеѓу монетарната и фискалната политика ќе биде од извонредно значење.

2. Макропрудентни стандарди

Кредитното однесување на банките зависи од мерките на Централната банка, но многу повеќе зависи од перцепцијата на ризичноста на економијата од страна на банките. Имено, за да се оджува стабилно кредитирање на економијата, банките го оценуваат повратот на средствата по резервациите за ризиците со кои се соочуваат за да го избегнат вградувањето на ризици кои не се резервирани или за кои на банката ќе ѝ биде потребен дополнителен капитал. Банките избегнуваат да ги зголемуваат лошите пласмани над одредено ниво. Исто така, од аспект на повратот на средствата по издвојувањето на резервации, банките ги ценат и мерките на Централната банка преку нивниот ефект врз билансот на банката, профитабилноста и капацитетот за абсорбирање на ризик (Cecchetti and Kohler, 2014). Според Bernake и Blinder (1988), Централната банка треба да влијае врз вишокот на ликвидни средства на банките за мерките на монетарната политика да се прелеат низ економијата. Најновата финансиска и економска криза, покажа дека тоа не е доволно. За ефикасна трансмисија на монетарните мерки потребна е макропрудентна регулатива и стандарди кои ќе ја одржуваат капиталната сила на банките (Cecchetti and Kohler, 2014). Исто така, ако банките се преизложат во материјализацијата на ризиците, тогаш мерките на Централната банка ќе имаат ограничен ефект, бидејќи банките ќе бидат заинтересирани да ја заштитат својата ликвидносна и капиталната позиција. Така, свесноста на банките за ризиците и особено за кредитниот ризик во економијата е клучниот фактор за стабилно кредитирање. Имено, во фазата на експанзија банките би требало да бидат свесни и да ги саледат рано-предупредувачките сигнали и макроекономските индикатори за да не се изложат на висок кредитен ризик кој ќе се материјализира во услови на рецесија и ќе ги зголемат лошите пласмани. Така, менаџерските одлуки на банките кои се засновани на ефикасни политики и процедури се важни за стабилност во кредитирањето.

Значењето на монетарната политика и стандардите за ризици на банките, а особено на кредитниот ризик во детерминирањето на стабилноста на кредитниот раст, се истражува согласно со моделот специфициран од Бишев, Неновски и Елисковски (Bishev, Nenovski, Eliskovski, 2016).

Следниве равенки ќе се користат за оценка на соодносот на кредитите во однос на бруто домашниот производ (БДП):

$$\begin{aligned} LOANSTOGDP_t & \\ &= \beta_1 LNRGDP_t \\ &+ \beta_2 CBBIR_t + \beta_3 DIFMKD_t + \beta_4 CAPBUFFER_t + \beta_5 NPLR_t + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} LOANSTOGDP_t & \\ &= \beta_1 LNRGDP_t \\ &+ \beta_2 INF_t + \beta_3 CBBIR_t + \beta_4 DIFMKD_t + \beta_5 DIFFX_t + \beta_6 NPLR_t + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

$$\begin{aligned} LOANSTOGDP_t & \\ &= \beta_1 LNRGDP_t \\ &+ \beta_2 DIFMKD_t + \beta_3 CAPBUFFER_t + \beta_4 NPLCOVERAGE_t + \beta_5 CBBIR_t + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (3)$$

каде што:

$LOANSTOGDP_t$ коефициент на кредитите на банките во однос на БДП,
 $LNRGDP_t$ е природен логаритам на реалниот БДП,

$CBBIR_t$ е номинална каматна стапка на благајничките записи на Народна банка,

$DIFMKD_t$ е разлика помеѓу каматната стапка на денарските кредити и каматната стапка на благајнички записи на Народна банка,

$DIFFX_t$ е разлика помеѓу каматната стапка на девизните кредити во Евра и 1 месечен ЕУРИБОР,

$CAPBUFFER_t$ е капитален бафер, добиен како разлика меѓу законски пропишаниот минимум и адекватноста на капиталот на банките,

$NPLR_t$ е стапка на лошите кредити во однос на вкупните кредити,

$NPLCOVERAGE_t$ е покриеност на лошите кредити со резервации, и

INF_t е стапка на инфлација мерена преку индексот на цените на потрошувачките добра.

Од специфицираните равенки, може да се очекува кредитирањето на банките ($LOANSTOGDP$) да зависи позитивно од движењето на $LNRGDP$. Позитивниот GDP придонесува кон повисок доход на домаќинствата и претпријатијата што води кон повисока побарувачка за кредити. Исто така, поволните движења во $LNRGDP$ ја намалува перцепцијата за ризичност кај банките и води кон зголемување на понудата на кредити. $CBBIR$ обично е позитивно корелирана со кредитирањето во услови кога Централната банка го зголемува вишокот на ликвидни средства и обратно $CBBIR$ е негативно корелирано со кредитирањето, доколку Централната банка го намалува вишокот на ликвидни средства кај банките. Разликите во каматните стапки ($DIFMKD$ and $DIFFX$) можат да влијаат позитивно или негативно врз кредитирањето во зависност од тоа дали движењето на овие варијабли се перцепира како шанса за повисок профит или за повисок ризик кој што ќе го влоши квалитетот на кредитното портфолио. Ефектот на $CAPBUFFER$ е

исто така неизвесен. Имено, зголемувањето на CAPBUFFER како резултат на намалувањето на ризично пондерираните средства во деноминаторот на равенката за адекватност на капиталот, влијае негативно врз кредитирањето на банките. Спротивно, зголемувањето на капиталот, номинаторот во равенката за адекватност на капиталот, обезбедува поголем потенцијал за кредитирање и од тој аспект ефектот може да биде позитивен. Варијаблите преку кои се мери остварениот кредитен ризик се NPLR и NPLCOVERAGE т.е. повисоката вредност на овие варијабли индицира повисок превземен ризик и имаат негативно влијание врз кредитирањето. Ефектот на INF може да биде неодреден, бидејќи повисоката но стабилна инфлација може позитивно да влијае врз кредитирањето, но високата и непредвидлива инфлација води кон пониско кредитирање.

Оценката на равенките е извршено на квартални податоци за периодот: 2005Q1-2015Q2.

Резултатите од естимацијата се прикажана во табелата на следната страница. Резултатите од табелата 1 советуваат дека LNRGDP имаат статистички сигнификантни ефекти кои се протегаат од 0,42 процентни поени до 0,83 процентни поени во регресионите равенки. Така, зголемувањето на производството ја зголемува побарувачката за кредити и согласно банките ја зголемуваат понудата на кредитин за да ја задоволат побарувачката. Уште повеќе, NPLR постојано има негативен ефект врз заемите од 1,32 п.п, а 0,88 п.п. во просек, како што е презентирани во првите две равенки (1 и 2), индицирајќи дека влошувањето на кредитниот ризик е многу важен фактор за кредитирањето на банките. Овој ефект на NPLR одговара со наодите на Богоев (2010 и 2011). Од друга страна, зголемувањето на NPLCOVERAGE влијае позитивно врз LOANSTOGDP за 0,23 п.п. во просек, под претпоставка сите останати варијабли да останат непроменети. Таков невообичаен позитивен ефект може да се објасни со фактот дека високите резервации во однос на лошите кредити, може да се набљудуваат како индиректен капитал што го зајакнува билансот на банката и претставува потенцијал за стабилно кредитирање на банката. Коефициентот на СBBIR е позитивен и статистички несигнификантен, што советува дека монетарната политика не влијае врз кредитирањето на банките.

Ризичната перцепција и каматниот товар на клиентите кој се мери со разликата на денарските каматни стапки (DIFMKD) го намалува LOANSTOGDP со просечен ефект од 0,64 п.п. до 1,49 п.п. во сите презентирани равенки. Спротивно на DIFMKD, разликата во девизните каматни стапки DIFFX има релативно висок позитивен ефект врз кредитирањето од 5,13 п.п. до 8,65 п.п. Збирната варијабла преку која се мери макропрudent-

Табела 1. **Оценка на регресионите равенки: зависна варијабла - LOANSTOGDP**

	Regression 1		Regression 2		Regression 3	
	2 cointegrating vectors Probability for not rejecting restrictions ¹ of the coefficients (0.16)		2 cointegrating vectors Probability for not rejecting restrictions ² of the coefficients (0.04)		2 cointegrating vectors Probability for not rejecting restrictions of the coefficients (0.07)	
LNRGDP		0.70*		0.42*		0.83*
Standard errors		(0.09)		(0.08)		(0.01)
CBBIR	0.64		0.07		0.20	
Standard errors	(0.61)		(0.44)		(1.53)	
DIFMKD	0.02	-0.76*	-1.13**	-1.49**	0.08	-0.64**
Standard errors	(0.71)	(0.30)	(0.59)	(0.70)	(1.73)	(0.32)
DIFFX			5.13*	8.65*		
Standard errors			(0.61)	(1.18)		
INF			0.40*	0.40		
Standard errors			(0.14)	(0.28)		
CAPBUFFER	0.03				-1.74*	
Standard errors	(0.19)				(0.24)	
NPLR	-1.32*		-0.88*			
Standard errors	(0.16)		(0.06)			
NPLCOVERAGE						0.23*
Standard errors						(0.07)
Error Correction Mechanism (ECM)	-0.49*	-0.03	0.22	-0.02	-0.27*	-0.11
Standard errors	(0.17)	(0.12)	(0.38)	(0.20)	(0.08)	(0.08)

* and ** indicate statistically significant coefficient at 1% and 5% level of significance

ната политика CAPBUFFER ги намалува банкарските кредити за 1,74 п.п., просечно. Стапката на инфлација INF позитивно влијае врз кредитирањето на банките (0.40 п.п.). Во анализираниот период, стапката на инфлацијата беше ниска и стабилна, и нејзиниот предзнак е согласно со очекувањата. ECM (error correction term) советува за динамичко врамнотежување на кредитирањето кон долгорочната рамнотежа. Нерамнотежата на краток рок се коригира кон долгорочната рамнотежа на кредитите во однос на БДП.

Од презентираната анализа е видно дека монетарната политика не влијае врз кредитната активност. Ваквите резултати се во согласност со стратегијата на таргетирање на фиксен девизен курс, каде каматните стапки се во функција на одржување на фиксен девизен курс на денарот во однос на Еврото. Согласно со тоа, користењето на мерката на среднорочно насочување на очекувањата на банките во однос на движењето на делов-

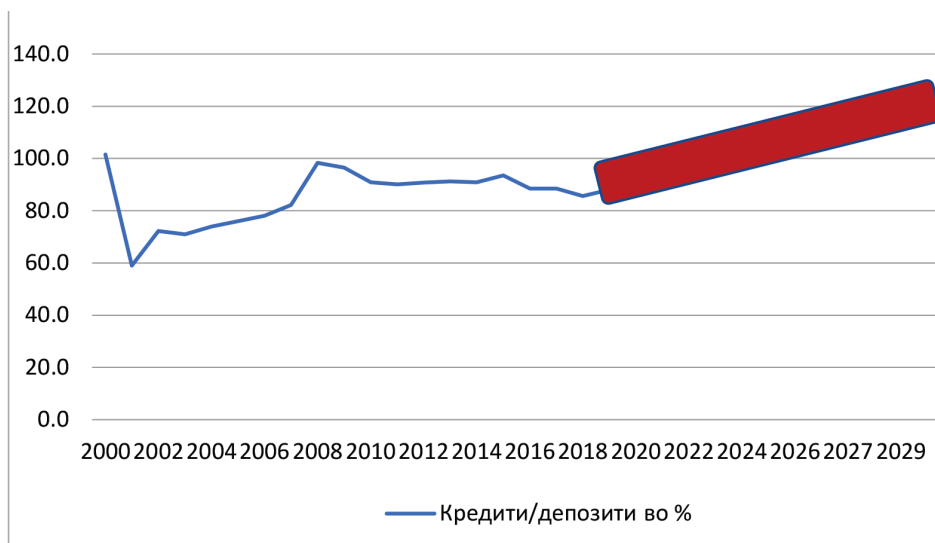
ниот циклус и кредитниот ризик ќе претставува клучна мерка во арсеналот на Централната банка за да се обезбеди стабилно кредитирање. Исто така, користењето на макропрudentни политики и стандарди ќе треба да бидат во функција на одржување на стабилно кредитирање насочено пред се кон претпријатијата.

Графикон 3. Движење на соодносот кредити/депозити во последните три земји што станаа членки на ЕУ

Графикон бр. 4. Сооднос кредити/депозити и проекција на нивното движење во Република Македонија

Преку макропрудентните стандарди, покрај заштитата на капиталната сила на банките треба да се спречи приливот на капитал од странство да се прелее во прекумерна лична потрошувачка преку ексцесивен раст на кредитирањето на населението. Ито така, треба да се избегне прекумерното задолжување на приватниот сектор спрема странство. Од тој аспект кредитирањето на банките треба да се насочува во кредитирање на здрави, извозно ориентирани проекти на претпријатијата, при што на долг рок со-

односот кредити/депозити на банките не би надминал 130-135 отсто. Проекција за движењето на соодносот кредити/депозити на банките е дадена во графиконот 4.

Насочувањето на кредитирањето на банките кон претпријатијата ќе ја зголеми ризичната изложеност на банките. Во просек, кредитирањето на претпријатијата е за 2 до 2,5 пати поризично од кредитирањето на населението. За да се избегне аверзијата на банките од прифаќање на повисок кредитен ризик, ќе треба да се формира Државен гарантен фонд преку кој би се покривал кредитниот ризик на банките во висина од 50 отсто од потребните резервации за лоши кредити одобрени во корист на претпријатијата.

3. Развој на пазарот на капитал

Иако, кредитите на банките ќе останат најзначаен извор за финансирање на економскиот раст, тие не смеат да бидат единствениот извор на растот. Докапитализацијата на претпријатијата, иницијалните јавни понуди (IPOs), инвестиционите фондови, емисијата на обврзници, исто така треба да дадат свој придонес во динамизирањето на растот на македонската економија.

Зголемувањето на конкурентноста на македонските претпријатија, покрај од структурните реформи ќе зависи и од тоа дали ќе можат бргу да експандираат на странските пазари за да реализираат заштеди од типот на економија на обем. Тоа ќе бара значително зголемување на капиталната сила на македонските претпријатија и нивна трансформација од трговски друштва со ограничена одговорност во акционерски трговски друштва. На тој план, државата би требало да го поттикне процесот преку приватизација на ЕЛЕМ, Македонски железници, Македонски пошти и да го продаде преостанатиот дел на акции во Македонски телеком.

Истовремено, ќе треба да се поттикне јавно-приватното партнерство на ниво на централна и локална државна власт. Да продолжи јавно приватното партнерство во сферата на енергијата: електричната енергија – хидроцентрали, фотоволтаици, биогазни електрани и ветерници, и во сферата на дистрибутивна гасна мрежа.

Котирањето на државните обврзници на Македонската берза, треба да ја зголеми нивната ликвидност и да го зголеми интересот на портфолио инвеститорите. Истовремено, големите компании со соодветен кредитен рејтинг дел од своите потреби за финансирање би требало да прибавуваат

преку издавање на корпоративни обврзници. Тоа се однесува и на локалната државна власт, а особено за градот Скопје, кои дел од потребите средства за финансирање на локалната инфраструктура можат да обезбедат со издавање на обврзници.

Од тој аспект, државата и Централната банка би требало да ја рзгледат можноста за воведување на одредени погодности, особено од даночен аспект, за запишување на акции, државни и корпоративни обврзници. Исто така, слични погодности би се обезбедиле и за меѓународните приватни портфолио инвеститори.

4. Заклучок

Просторот за избор на монетарна стратегија е многу тесен, и испаѓа дека е најдобро да се продолжи со постојната монетарна стратегија заснована на фиксен девизен курс, која остварува истовремено три цели: испорачува стабилност на цените, што е дефинирана во Еврозоната, обезбедува ефикасно управување со девизниот ризик, и обезбедува макроекономски амбиент за здрав и стабилен банкарски сектор.

Растот на кредитите во наредниот период ќе биде поврзан со зголемувањето на нето девизната пасива на банките. Преку мерките на монетарната политика, нема да може значително да се влијае врз кредитниот раст. Стабилизирањето на нивото на кредитната активност првенствено ќе се врши преку макропрudentни мерки и преку среднорочно насочување на очекувањата за идните ризици во економијата и идното движење на деловниот циклус.

Библиографија

- Arcand, J.L., Berkes, E., and Panizza, U., Too much Finance?, Available: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12161.pdf>, 14 September 2014.
- Bernanke, B., and Blinder, A., (1988) "Credit, Money, and Aggregate Demand", *American Economic Review*, Vol. 78, No. 2.
- Bernake S. Ben, The Courage to Act, A Memoir of a Crisis and Its Aftermath, W. W. Norton & Company, New York/London, 2015.
- Bishev, G., "Have loose monetary policy and enhanced regulatory standards for banks led to sustainable economic recovery?", *Proceedings from International Conference Economic Recovery in the Post-Crisis Period*, Faculty of Economics Skopje, 2015.

- Bishev, G., and Boshkov, T., (2016) "Principles of Managing Currency Risk by Macedonian Companies", *International Journal of Information, Business and Management*, Vol. 8, No. 3.
- Bishev Gligor, Dali su rast kredita I prudentni standardi dobro koordinirani za odrzliv rast privrede, Ekonomski Fakultet Ljubljana, Milocer, 22-24.09.2014.
- Bishev Gligor, Have Loose Monetary Policy and Enhanced Regulatory Standards for Banks Led to Sustainable Economic Recovery.
- Bishev Gligor, Nenovski Tome, Eliskovski Milan, Is There a Role for Monetary Policy in Stabilizing banking Sector Soundness and Lending, International Conference: "The Changing Role of Finances in Today's Global Economy, Faculty of Economics Skopje, September 16, 2016.
- Bogoev, J., (2010) "Banks' Risk Preferences and Their Impact on the Loan Supply Function: Empirical Investigation for the Case of the Republic of Macedonia", *Economic Policy and Economic Trends*, Vol. 20..
- Bogoev, J., (2011) "What Drives Bank Lending in Domestic and Foreign Currency Loans in a Small Open Transition Economy with Fixed Exchange Rate? The Case of Macedonia", *Comparative Economic Studies*, Vol. 53.
- Cecchetti, S., and Kohler, M., (2014) "When Capital Adequacy and Interest Rate Policy Are Substitutes (And When They Are Not)", *International Journal of Central Banking*, Vol. 10, No. 3.
- Claessens, S., (2013) "Interactions between Monetary and Macroprudential Policies in an Interconnected World", Paper prepared for IEA-BCU Roundtable on "Capital Flows, Capital Controls and Monetary Policy," Montevideo, December 7th and 8th, 2013.
- Daniel Daianu, Ella Kallai, Gabriela Mihailovici, Aura Socol, Romania's Euro Area Accession: The Question is Under What Terms!, *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 17, No.2 December 2017.
- Erste Group Research, After stagnation in 2017, this year we expect acceleration of economic activity, *Macro Outlook Macedonia*, 16 May 2018.
- FT Series Financial Crisis Anniversary, Bailout costs will be a burden for years, *Financial Times*, August 8, 2017.
- International Monetary Fund, Regional Economic Issues, Special Report, The Western Balkans 15 Years of Economic Transition, March 2015.
- Juan Carlos Cuestas and Karsten Staehr, The Great Leveraging in the European crisis countries, Domestic credit and net foreign liabilities, *Journal of Economic Studies*, Vol. 44, No. 6, 2017.
- Mohamed A. El-Erian, The Only Game in Town, Central Banks, Instability, and Avoiding the Next Collapse, Yale University Press, New Haven and London, 2017.
- Народна банка на Република Македонија, Дирекција монетарна политика и истражување, Анализа на ефектите од новите извозно ориентирани компании во домашната економија, јули 2017.
- Oesterreichische National Bank, Focus on European Economic Integration, Monetary Policy Rules in Emerging Europe, Q1/2016.
- Philippe Aghion, Antonin Bergeaud, Timo Boppart, Peter J. Klenow, Huiyu Li, Missing Growth from Creative Destruction, Working Paper 24023, National Bureau of Economic Research, April 2018.

Горан ПЕТРЕВСКИ*

МАКРОЕКОНОМСКИ И БАНКАРСКИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА ПРОФИТАБИЛНОСТА НА БАНКИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Предмет на истражување во овој труд се банкарските и макроекономските детерминанти на профитабилноста на банките во Македонија во периодот од 2008 до 2017 година. Конкретно, во трудот е дадена емпириска анализа на просечниот принос на средствата (РОА), како мерка на профитабилноста на банките, а примерокот се состои од сите приватни банки во Македонија, т.е. не ја вклучува Македонската банка за поддршка на развојот. Профитабилноста на банките е претставена како функција на следниве банкарски детерминанти: големината на банката, степенот на капитализација, структурата на средствата, квалитетот на средствата, нивото на ликвидноста, изворите на финансирањето, оперативните трошоци и степенот на диверзификација на банкарските активности. Во продолжение, емпирискиот модел ги вклучува и следниве надворешни (макроекономски) детерминанти на профитабилноста на банките: стапката на растеж на БДП, стапката на инфлација и референтната каматна стапка на централната банка. Истражувањето покажува дека големината на банката, степенот на капитализација, вонбилансните активности и финансирањето преку депозити имаат поволно влијание врз профитабилноста на банките, додека оперативните трошоци ја намалуваат профитабилноста. На страната на макроекономските детерминанти, истражувањето покажува дека референтната

---

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: goran@eccf.ukim.edu.mk

каматна стапка на централната банка има поволно влијание врз профитабилноста на банките, која покажува циклично движење.

Клучни зборови: Профитабилноста на банките, Македонија, модели со панел-податоци.

JEL Classification numbers: G21, M21

1. Вовед

Иако, споредено со просекот во Европската Унија, македонскиот банкарски сектор се одликува со низок степен на финансиско посредување, банките имаат доминантно учество во македонскиот финансиски систем. Доминантната позиција на банките може да се илустрира преку споредба на големината на банкарскиот сектор со големината на небанкарските финансиски институции (изразена со односот меѓу вкупните средства и БДП), како и со обемот на пазарот на капитал (пазарната капитализација на берзата во однос на БДП). На пример, на крајот од 2017 година, банките учествувале со 83,4% во вкупните средства на македонскиот финансиски систем, т.е. вкупните средства на банкарскиот сектор биле петпати поголеми од средствата на недепозитните институции, како што се: пензиските фондови, осигурителните друштва, друштвата за лизинг, инвестиционите фондови и финансиските друштва. Втората споредба, пак, покажува дека вкупните средства на банкарскиот сектор се поголеми од пазарната капитализација на Македонската берза за 3,5 пати.

Оттука, само по себе е јасно дека здравиот и профитабилен банкарски сектор има витално значење за одржување на стабилноста на финансискиот систем. Во таа смисла, високата и одржлива профитабилност претставува потребен услов за подобрување на капацитетот на банките за зачувување на солвентноста во пресрет на негативни шокови. Тоа најдобро може да се илустрира со помош на искуството од периодот по Глобалната финансиска и економска криза: иако таа предизвика големи последици во Европската Унија, нејзините ефекти врз македонскиот банкарски систем беа скромни. Од друга страна, покрај макроекономското опкружување, профитабилноста на банките е одраз на некои важни квалитативни аспекти во работењето на поединечните банки, како што се: квалитетот на менаџментот, корпоративното управување, деловната стратегија, системот на раководење со ризиците, итн.

Основната цел на овој труд е да се откријат макроекономските и банкарските детерминанти на профитабилноста на македонските банки во периодот 2007 до 2017 година, т.е. во периодот по Глобалната финансиска и економска криза. Притоа, профитабилноста на банките, мерена со приносот на просечните средства, е специфицирана како функција на следниве банкарски детерминанти: големината на банката, стапката на капитализација, квалитетот на средствата, ликвидноста на средствата, начинот на финансирање, оперативните трошоци и диверзификацијата на банкарските активности. Освен тоа, во емпирискиот модел се вклучени и три макроекономски фактори: стапката на растеж на реалниот БДП, стапката на инфлација и референтната каматна стапка на централната банка. Главните заклучоци од истражувањето се: големината на банката, степенот на капитализација, вонбилансните активности и финансирањето преку депозити имаат поволно влијание врз профитабилноста на банките, додека оперативните трошоци ја намалуваат профитабилноста. На страната на макроекономските детерминанти, истражувањето покажува дека референтната каматна стапка на централната банка има поволно влијание врз профитабилноста на банките, која покажува циклично движење. Остатокот на трудот е организиран на следниов начин: вториот дел дава осврт на емпириската литература, во третиот дел се разгледуваат прашањата, поврзани со податоците и со методологијата на истражувањето, во четвртиот дел се дискутираат резултатите од емпириското истражување, а последниот дел го претставува заклучокот.

2. Преглед на емпириската литература

Имајќи ја предвид големата улога на банките во финансискиот систем, во текот на времето е акумулирана обемна емпириска литература која ги проучува детерминантите на профитабилноста на банките. Притоа, трудовите се разликуваат од аспект на применетата методологија и начинот на мерењето на профитабилноста. Исто така, некои истражувања се однесуваат на поединечни земји, додека во други се анализира примерок од повеќе земји. На пример, Haslem (1968, 1969), Berger (1995a) и Angbazo (1997) ги истражуваат детерминантите на профитабилноста на американските банки. Од другите трудови што обработуваат поединечни земји ги споменуваме: Kosmidou et al. (2005), Heffernan and Fu (2008), García-Herrero et al. (2009), Alper and Anbar (2011) и Guru et al. (2002).

Некои автори ја истражуваат профитабилноста на банките на примероци составени од повеќе земји. Анализата на Bourke (1989) се однесува на индустриските земји, Molyneux and Thornton (1992), Goddard et al. (2004a, 2004b) Iannotta et al. (2007) и Pasiouras and Kosmidou (2007) ги испитуваат детерминантите на профитабилноста на банките на примерок од повеќе европски земји, додека истражувањето на Saunders and Schumacher (2000) се однесува на земјите од ОЕЦД. Од друга страна, Flamini et al. (2009) ги покриваат земјите од суп-сахарска Африка, Olson and Zoubi (2011) ги анализираат земјите од Блискиот Исток и Северна Африка, додека Demirguc-Kunt and Huizinga (1999) спроведуваат обемно истражување на банкарските, правните, институционалните и макроекономските фактори на профитабилноста на банките во 80 земји во периодот 1988-1995. Сличен пристап е присутен и во трудовите на Claessens et al. (2001) и на Micco et al. (2004).

Неколку труда ги анализираат ефикасноста и профитабилноста на банките во Централна и во Источна Европа, како: Havrylchyk and Jurzyk (2006), Grigorian and Manole (2002) и Bonin et al. (2005). Во поглед на земјите од Југоисточна Европа, емпириската литература е скромна и претежно се состои од неколку трудови што го обработуваат случајот на Грција, како: Athanasoglou et al. (2008), Mamatzakis and Remoundos (2003) и Spathis et al. (2002), додека Athanasoglou et al. (2006) го анализираат целиот регион. Најпосле, Ioska (2014a, 2014b) и Petrevski (2015) прават емпириски анализи на детерминантите на профитабилноста на македонските банки.

3. Податоци и методологија

Како мерка на профитабилноста е земен приносот на средствата (ROA) наместо приносот на капиталот (ROE), бидејќи вториот не ги зема предвид ефектите на финансискиот леверџ. Бидејќи добивката е „тек“, а средствата се „залиха“, показателот ROA е пресметан како просек од вредностите на почетокот и на крајот од секоја година. Во однос на примерокот, тој ги опфаќа сите приватни банки во Македонија (15 банки), со 158 годишни опсервации. Примерокот го покрива периодот од 2007 до 2017 година, што се совпаѓа со периодот по Глобалната финансиска и економска криза. Изборот на примерокот беше направен врз основа на расположливите податоци, но и со намера да се избегнат потенцијалните структурни прекини. Податоците за банкарските детерминанти се собрани рачно од

финансиските извештаи на банките, што можат да се најдат на нивните интернет-страници.

Показателот на профитабилноста на банките (ROA) е поставен како функција на следниве фактори: големина на банката (логаритам од вкупните средства), стапка на капитализација (капитал и резерви/вкупни средства), структура на средствата (кредити/вкупни средства), квалитет на средствата (резервации за потенцијални загуби/вкупни кредити), финансирање (депозити/вкупни средства), оперативни трошоци (плати/вкупни средства), диверзификација (вонбилансни обврски/вкупни средства), пазарното учество (средствата на банката/вкупните средства на банкарскиот сектор), годишна стапка на растеж на реалниот БДП, годишна стапката на инфлација и просечна каматна стапка на благајничките записи. Во продолжение е дадено кусо објаснување на варијаблите, вклучени во моделот.

Структурата на средствата е прикажана преку учеството на кредитите (*loan*), која служи како груба мерка на ликвидноста на банката. Очигледно, врската меѓу профитабилноста и ликвидноста е негативна: ако банката инвестира претежно во ликвидни инструменти (со понизок ризик и со понизок принос), таа ќе се соочи со пониска профитабилност (Rose and Rose 2001, Koch and Macdonald 2003). Исто така, овој показател ја покажува и изложеноста на кредитен ризик. Меѓутоа, со цел да се опфати квалитетот на кредитите, нивото на кредитниот ризик е изразено преку годишната стапка на резервациите за потенцијални загуби (*llp*). Во продолжение, диверзификацијата на банкарските активности е прикажана и преку вонбилансните ставки (*off*) за кои се смета дека имаат поволно влијание врз профитабилноста.

Изворите на финансирањето имаат големо значење врз профитабилноста на банката. Притоа, ако банката претежно се потпира врз депозитите, како најстабилни и најевтини извори, тоа би имало позитивен ефект врз профитабилноста. Овој ефект е претставен со варијаблата (*depos*). Капитализацијата (*cap*) е очигледен фактор што влијае врз профитабилноста, но знакот на нејзиното влијание е неодреден. Од една страна, повисоката капитализација значи поголема кредитоспособност на банката и пристап до поевтини извори на финансирање. Но, од друга страна, оваа врска може да биде негативна, бидејќи повисоката стапка на капитализација може да значи и помал обем на ризични (приносни) средства (Berger 1995a).

Интуитивно, пониските оперативни трошоци ја зголемуваат профитабилноста (Bourke 1989). Меѓутоа, ако оперативните трошоци се претставени преку нивната најзастапена компонента, платите (*wage*), тогаш

знакот на регресиониот коефициент може да биде и позитивен, како одраз на обучениот персонал и на т.н. „плати на ефикасност“. Големината на банката (*size*) се смета за еден од најважните фактори на профитабилноста, иако не постои согласност во врска со знакот на врската. Од една страна, големите банки имаат можност да ги искористат економиите на обемот и да ги намалат трошоците на финансирањето (Bourke 1989, Goddard et al. 2004, Haslem 1968, Molyneux and Thornton 1992, Short 1979). Од друга страна, големите банки се сложени организации, што се тешки за раководење, што може да предизвика прекумерни трошоци и пониска профитабилност (Berger et al. 1987). Варијаблата (*share*) ја изразува пазарната моќ на банката. Притоа, двете водечки хипотези (Structure-Conduct-Performance и Efficient-Structure) предвидуваат дека поголемата пазарна моќ е поврзана со повисока профитабилност (Berger 1995b).

Најпосле, емпирискиот модел содржи и две варијабли што го прикажуваат макроекономското опкружување, економската активност (*gdp*) и инфлацијата (*infl*), како и една варијабла која ја претставува насоката на монетарната политика (*rate*). Присуството на последнава варијабла е значајно и поради тоа што еден дел од средствата на македонските банки се чуваат во благајнички записи на централната банка.

Профитабилноста на банките е анализирана со примена на методот на фиксни ефекти, поради две причини: прво, предмет на истражување е профитабилноста на банките во Македонија, т.е. само дел од општата популација; второ, повикувајќи се на Wooldridge (2002), методот на случајни ефекти не е привлечен поради нереалноста на претпоставката за некорелираност меѓу регресорите и случајниот израз во моделот. Инаку, формално, оваа претпоставка е отфрлена врз основа на резултатите од тестот на Хаусман (Hausman 1978).

4. Пресметка и дискусија

Табелата 1 ги прикажува резултатите од моделот со фиксни ефекти, пресметан со Воопштени најмали квадрати (Generalised Least Squares). Во почетната верзија на моделот (регресија 1) се прикажани пресметките на регресионите коефициенти и нивните стандардни грешки за сите варијабли, додека регресијата 2 ја прикажува крајната верзија на емпирискиот модел. Како што може да се види, инфлацијата и кредитната изложеност не се статистички сигнификантни, што, веројатно, се должи на ниските стапки

на инфлација што преовладуваат во анализираниот период, како и на фактот дека сите банки имаат слична структура на средствата, во кои доминираат кредитите. Всушност, несигнификантноста на варијаблата *loan*, заедно со ниската вредност на регресиониот коефициент, потврдува дека оваа варијабла не го одразува нивото на кредитниот ризик што го презема банката.

Табела 1. Резултати од пресметаниот регресионен модел

Variables	(1)	(2)
const	-0,1539** (0,0775)	-0,1536** (0,0744)
gdp	0,1924*** (0,0367)	0,1813*** (0,0347)
infl	-0,0333 (0,0319)	
rate	0,1395** (0,0707)	0,1729*** (0,0629)
size	0,0066 (0,0045)	0,0072* (0,0043)
loan	0,0010 (0,0121)	
cap	0,0598*** (0,0191)	0,0500*** (0,0181)
depos	0,0531*** (0,0148)	0,0492*** (0,0146)
wage	-0,7155** (0,2764)	-0,6962*** (0,2546)
off	0,0236 (0,0155)	0,0330** (0,0134)
llp	-0,1182*** (0,0387)	-0,1327*** (0,0394)
share	-0,0863 (0,0624)	-0,1311** (0,0550)
Adjusted R2	0,6400	0,6309
Obs,	158	158

Notes: White heteroskedasticity robust standard errors in parentheses.

*** / ** / * denotes significance at 1%, 5% and 10% level of significance, respectively.

Повеќето од статистички сигнификантни регресори го имаат очекуваниот знак, со исклучок на *share*, чиј „погрешен“ знак имплицира дека македонските банки не можат да ја искористат пазарната моќ за да остварат олигополски профит. Во однос на двата макроекономски регресора, може да се забележи дека тие имаат позитивно влијание врз профитабилноста, при што нивните ефекти се економски значајни. Тоа упатува на неколку заклучоци: прво, профитабилноста на македонските банки е под големо влијание на макроекономското опкружување; второ, нивната профитабилност има цикличен карактер, т.е. претставува одраз на промените на економската активност; трето, политиката на релативно високи каматни стапки на централната банка има повољно влијание врз профитабилноста на банките во Македонија, кои традиционално држат големи износи на благајнички записи во своите портфолија.

Што се однесува до банкарските детерминанти на профитабилноста, може да се извлечат следниве основни заклучоци: оперативните трошкови (*wage*) и кредитниот ризик (*llp*) имаат најголемо влијание врз профитабилноста на банките во Македонија. Овие резултати се очекувани ако се има предвид релативно високото ниво на нефункционални кредити во македонскиот банкарски сектор, како и големото учество на платите во оперативните трошоци на банките. Понатаму, регресијата 2 покажува дека претежното потпирање врз депозитите (*depos*), повисоката капитализација (*cap*) и диверзификацијата на банкарските активности (*off*) имаат скромно, но позитивно влијание врз профитабилноста на банките. Првиот резултат може да се објасни со големата стабилност и ниската цена на депозитите, додека вториот резултат е поврзан со вонбилансните активности како извори на некаматен приход. Што се однесува до стапката на капитализација, нејзините повољни ефекти можат да се објаснат на два начина: прво, висококапитализираните банки имаат пристап до поевтини извори на финансирање и второ, тие имаат поголем капацитет да ги апсорбираат потенцијалните загуби и да одобруваат поризични кредити.

Најпосле, големината на банката (*size*) има позитивно влијание врз профитабилноста, но вредноста на регресиониот коефициент е многу ниска. Тоа имплицира дека македонските банки се соочуваат со скромни можности за искористување на економиите на обемот, што се должи на малиот обем на македонскиот пазар во кој *сите* банки се релативно мали. Овој резултат е во согласност со „погрешниот“ знак на пазарното учество (*share*), што потврдува дека големите банки во Македонија не можат да ја искористат својата пазарна положба за да остварат олигополски профит.

5. Заклучок

Во овој труд се истражуваат банкарските и макроекономските детерминанти на профитабилноста на македонските банки во периодот од 2007 до 2013 година. Од истражувањето може да се извлечат следниве основни заклучоци: прво, профитабилноста на банките има цикличен карактер, што оди во прилог на грижата на супервизијата за спречување на претераната процикличност во банкарскиот сектор; второ, монетарната политика има поволно влијание врз профитабилноста, што се должи на релативно високите каматни стапки на благајничките записи; трето, банките треба да се насочат кон подобра контрола на оперативните трошоци (зголемување на ефикасноста во работењето), што има позитивен ефект врз профитабилноста; четврто, подобрата контрола на кредитниот ризик, т.е. намалувањето на нивото на нефункционалните кредити е поврзано со зголемување на профитабилноста; депозитите како доминантен извор на финансирање, соодветната капитализација и вонбилансните активности имаат поволно влијание врз профитабилноста; петто, големината на банката и пазарната моќ имаат скромно или никакво влијание врз профитабилноста, што упатува на ограничени придобивки од округнувањето на банките во однос на нивната профитабилност.

Референции

- Angbazo, L. (1997), "Commercial Bank Interest Margins, Default Risk, Interest-Rate Risk, and Off-Balance Sheet Banking", *Journal of Banking and Finance*, 21(1), pp. 55-87.
- Alper, Deger, and Adem Anbar (2011), "Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: empirical evidence from Turkey", *Business and Economics Research Journal*, 2(2), pp. 139-152.
- Athanasoglou P., M. Delis, and C. Staikouras (2006), "Determinants of Banking Profitability in the South Eastern European Region", Bank of Greece Working Paper 06/47.
- Athanasoglou, Panayiotis P., Sophocles N. Brissimis, and Matthaios D. Delis (2008), "Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), pp. 121-136.
- Berger, A. N. (1995a), "The Relationship between Capital and Earnings in Banking", *Journal of Money, Credit and Banking*, 27(2), pp. 432-456.
- Berger, A. (1995b), "The profit - structure relationship in banking: Tests of market-power and efficient-structure hypotheses." *Journal of Money, Credit and Banking*, 27, pp. 404-431.

- Berger, A., Hanweck, G., and D. Humphrey (1987), "Competitive viability in banking: Scale, scope and product mix economies", *Journal of Monetary Economics*, 20, pp. 501-520.
- Bonin, J.P., Hasan, I., and P. Wachtel (2005), "Bank performance, efficiency and ownership in transition countries", *Journal of Banking and Finance*, 29, pp. 31-53.
- Bourke, P. (1989), "Concentration and Other Determinants of Bank Profitability in Europe, North America and Australia", *Journal of Banking and Finance*, 13, pp. 65- 79.
- Claessens, S., Demirguc-Kunt, A., and H. Huizinga (2001), "How does foreign entry affect domestic banking markets?", *Journal of Banking and Finance*, 25, pp. 891- 911.
- Demirgüç-Kunt, Ash, and Harry Huizinga (1999), "Determinants of commercial bank interest margins and profitability: Some international evidence", *The World Bank Economic Review*, 13(2), pp. 379-408.
- Flamini, Valentina, Calvin A. McDonald, and Liliana Schumacher (2009), "The Determinants of Commercial Bank Profitability in Sub-Saharan Africa", IMF Working Paper, WP/09/15, International Monetary Fund.
- García-Herrero, Alicia, Sergio Gavilá, and Daniel Santabábara (2009), "What explains the low profitability of Chinese banks?", *Journal of Banking and Finance* 33(11), pp. 2080-2092.
- Goddard, John, Phil Molyneux, and John OS Wilson (2004a), "The profitability of European banks: a cross-sectional and dynamic panel analysis", *The Manchester School*, 72(3), pp. 363-381.
- Goddard, John, Phil Molyneux, and John O. S. Wilson (2004b), "Dynamics of growth and profitability in banking", *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(6), pp. 1069-1090.
- Grigorian, David A., and Vlad Manole (2002), "Determinants of commercial bank performance in transition: An application of data envelopment analysis", Policy Research Working Paper No. 2850, The World Bank.
- Guru, Balachandher K., J. Staunton, and B. Balashanmugam (2002), "Determinants of commercial bank profitability in Malaysia", *Journal of Money, Credit, and Banking* 17, pp. 69-82.
- Haslem, John A. (1968), "A statistical analysis of the relative profitability of commercial banks", *The Journal of Finance*, 23(1), pp. 167-176.
- Haslem, John (1969), "A statistical estimation of commercial bank profitability", *Journal of Business*, 42(1), pp. 22-35.
- Havrylchyk, Olena, and Emilia Jurzyk (2006), "Profitability of foreign and domestic banks in Central and Eastern Europe: does the mode of entry matter?", LICOS Discussion Paper, No. 166.
- Heffernan, Sheelagh and Maggie Fu (2008), "The Determinants of Bank Performance in China", WP-EMG-03, Emerging Markets Group.
- Hausman, J., A. (1978), "Specification Tests in Econometrics", *Econometrica*, 46(6), pp. 1251-1271.
- Iannotta, Giuliano, Giacomo Nocera, and Andrea Sironi (2007), "Ownership structure, risk and performance in the European banking industry", *Journal of Banking & Finance* 31(7), pp. 2127-2149.

- Iloska, Nadica (2014a), "An analysis of bank profitability in Macedonia", *Journal of Applied Economics and Business*, 2(1), pp. 31-50.
- Iloska, Nadica (2014b), "Determinants of Net Interest Margins – the Case of Macedonia", *Journal of Applied Economics and Business*, 2(2), pp. 17-36.
- Koch, Timothy W., and S. Scott Macdonald (2003), *Bank Management* (Fifth ed.), Thomson South-Western.
- Kosmidou, Kyriaki, Sailesh Tanna, and Fotios Pasiouras (2005), "Determinants of profitability of domestic UK commercial banks: panel evidence from the period 1995-2002", In *Money Macro and Finance (MMF) Research Group Conference*, Vol. 45. 2005.
- Mamatzakis, E. C., and P. C. Remoundos (2003), "Determinants of Greek commercial banks profitability, 1989-2000", *Spoudai*, 53(1), pp. 84-94.
- Micco, Alejandro, Ugo Panizza, and Mónica Yañez (2004), "Bank ownership and performance", Inter-American Development Bank, Research Department Working Papers No. 518.
- Molyneux, Philip, and John Thornton (1992), "Determinants of European bank profitability: A note", *Journal of Banking and Finance*, 16(6), pp. 1173-1178.
- NBRM (2014b), *Report on Risks in the Banking System of the Republic of Macedonia in the Third Quarter of 2014*, Skopje: National Bank of the Republic of Macedonia, December.
- Olson, Dennis, and Taisier A. Zoubi (2011), "Efficiency and bank profitability in MENA countries", *Emerging markets review* 12(2), pp. 94-110.
- Pasiouras, F., and K. Kosmidou (2007), "Factors influencing the profitability of domestic and foreign commercial banks in the European Union", *Research in International Business and Finance*, 21(2), pp. 222-237.
- Goran Petrevski (2015), „Bank-specific determinants of profitability in Macedonia“, in: Vladimir Filipovski, (Ed.), *Economic Recovery in the Post-Crisis Period*, Proceedings from International conference. Skopje: Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Economics, pp. 239-249.
- Rose, Peter S. and Peter S. S. Rose (2001), *Commercial Bank Management* (Fifth ed.), McGraw-Hill/Irwin.
- Saunders, Anthony, and Liliana Schumacher (2000), "The determinants of bank interest rate margins: an international study", *Journal of International Money and Finance* 19(6), pp. 813-832.
- Short, B.K. (1979), "The relation between commercial bank profit rates and banking concentration in Canada, Western Europe and Japan", *Journal of Banking and Finance*, 3(3), pp. 209-219.
- Spathis, Ch, K. Kosmidou, and M. Doumpos (2002), "Assessing profitability factors in the Greek banking system: a multicriteria methodology", *International Transactions in Operational Research*, 9(5), pp. 517-530.
- Wooldridge, J. (2002), *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Cambridge, MA: MIT Press.

Оливера КОСТОСКА*

ИЗВОЗНИТЕ ПЕРФОРМАНСИ И ЕКСТЕРНАТА КОНКУРЕНТНОСТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Апстракт

Одржувањето и подобрувањето на екстерната конкурентност претставува круцијално прашање за сите економии, особено за земјите-кандидати за членство во ЕУ, чиишто мали економии мора да се потпираат, главно, врз раст воден од извозот. Овој труд има за цел да ја оцени динамиката, поврзана со извозната конкурентност на Република Македонија. Домашните мали и средни фирми се соочуваат со предизвикот на пенетрација во меѓународните пазари, главно, како резултат на интерни фактори (недостиг на менаџерски и технички капацитет) и екстерни фактори, како што се асиметричните информации во рамки на нововоспоставените операции на странските инвеститори во земјата. Дополнително, пристапот до финансии и бавниот раст на кредитите претставуваат предизвик, како на страната на понудата (финансискиот сектор), така и на страната на побарувачката (фирмите). Странските директни инвестиции (СДИ) имаат незанемарлив ефект врз билансот на плаќања, особено во делот на извозните перформанси на земјата, односно акцелерацијата на извозот и неговата диверзификација. Оваа димензија би можела позитивно да ја афектира екстерната одржливост, но не треба да се смета за доволен услов при развојот на еластичен домашен разменлив сектор на долг рок. Прелевањата врз домашната економија имаат круцијална улога. Една од суштинските интервенции којашто ги олеснува прелевањата од СДИ е присуството на програми за поврзување на локалните фирми со странските инвеститори и мултинационалните корпо-

---

* Вонреден професор, Економски факултет – Прилеп, Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола, контакт: olivera.kostoska@uklo.edu.mk

рации. Овие конекции, вообичаено, ја поставуваат основата за долгорочна индустриска диверзификација и раст на извозот, интернационализација на домашните фирми (најчесто на индиректен начин преку зголемени барања за исполнување на меѓународните стандарди), како и привлекување дополнителни странски инвеститори и нивно задржување во земјата, пред сè заради трошоците, поврзани со градењето нови мрежи на снабдувачи. Несомнено, капацитетот на државата да продолжи да привлекува инвестиции со пакетот на стимуланси ќе биде афектиран од зголемиот фискален притисок, потребата од натамошна анализа за изводливоста од воспоставувањето нови зони, сеопфатната и транспарентна оценка за импактот на стимулансите врз донесувањето одлуки од страна на инвеститорите и ерозијата на предностите во однос на трошоците на трудот. Оттука, за продлабочување на интеграцијата во европските синџири на снабдување, потребно е подобрување на фундаментите (инфраструктурата и квалификациите на трудот), како и натамошни реформи за олеснување на оперативната средина и зацврстување на иновациониот капацитет на домашниот приватен сектор.

***Клучни зборови:** Република Македонија, извозна конкурентност, странски директни инвестиции, структурни карактеристики*

1. Вовед

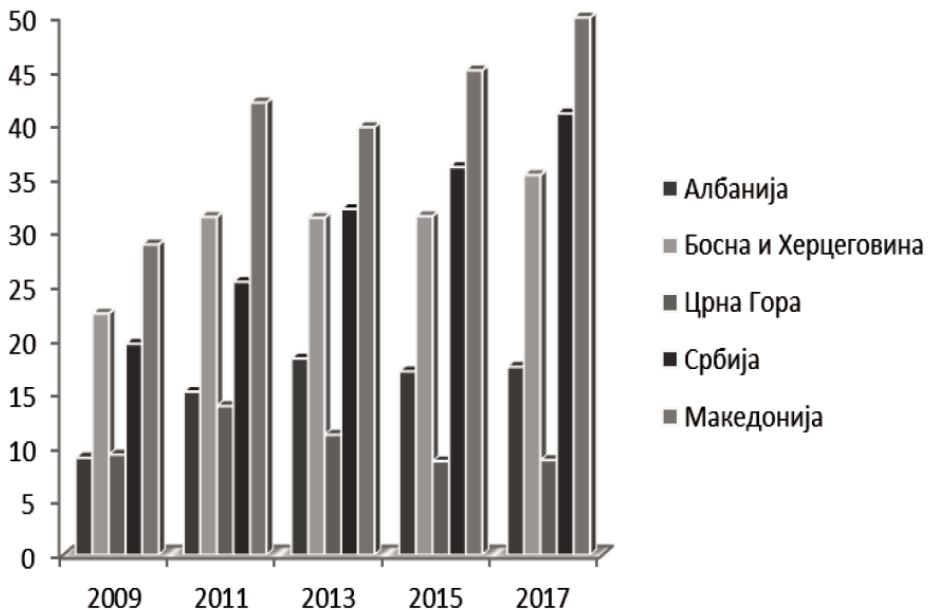
Неодамнешната економска криза јасно демонстрираше дека макро-економската нерамнотежа, рефлектирана низ перзистентниот трговски дефицит и дефицитот на тековната сметка, може сериозно да ја наруши еластичноста на една земја на меѓународни економски шокови. Ова прашање е особено значајно за земјите кандидати за членство во Европската Унија. Преткризниот модел на раст превалентен во повеќето од овие земји (воден од потрошувачка и финансиран од екстерни извори) се покажа како неодржлив, така што многу од нив се соочуваат со предизвикот за постигнување одржлив и балансиран раст. Имајќи предвид дека повеќето од овие економии (со исклучок на Турција) се мали, од особена важност е растот воден од извозот. Оттука, екстерната конкурентност претставува круцијално прашање за земјите кандидати (меѓу коишто е Република Македонија), а нејзиното подобрување има особена важност во контекстот на пристапување на овие земји кон ЕУ, бидејќи за успешно функционирање на Економската и монетарна унија потребна е трајна економска конвергенција меѓу земјите

членки (Orszaghova, Savelin, & Schudel, 2013). На краток до среден рок, подобрените извозни перформанси се потребни за зацврстување на трговскиот биланс и редуцирање на зависноста на земјата од дознаки. На долг рок, технолошките и менаџерски прелевања (spillovers), вообичаено асоцирани со воспоставување на странски извозно-ориентирани фирми, може да се очекува да ги поттикнат повратните врски (backward linkages) со локалните производители (Javorcik, 2004), а на тој начин, да се промовира интегрирање на домашниот сектор на разменливи стоки во глобалните синџири на снабдување и поттикнување на одржливиот раст. Отука, привлекувањето странски директни инвестиции и градењето извозни капацитети претставуваат значаен сегмент на политичката агенда, пред сè, на транзициските економии, каде што потенцијалните бенефити од СДИ се особено вреднувани поради лимитираните домашни ресурси за екстензивно реструктурирање на фирмите и модернизација (Demekas, Horvath, Ribakova, & Wu, 2005). Истражувањата покажуваат дека подобрените извозни перформанси и трговска отвореност се вообичаено асоцирани со подобра алокација на ресурси и развој на еластичен сектор на разменливи стоки (Edwards, 1993), а тоа, во крајна линија, придонесува кон повисок животен стандард. Оваа позитивна корелација меѓу извозот и реалниот БДП по жител се задржа во земјите од Централна и Источна Европа (новите земји членки на ЕУ) во текот на минатата деценија. Иако корелацијата е послаба за некои балкански економии, истражувањата покажуваат дека реалниот раст на БДП во Македонија е силно асоциран со растот на извозот (Chai et al., 2015). Сепак, постои значителен простор за подобрување на севкупниот квалитет на македонските производи, наменети за извоз (на дезагрерирано ниво оправдан дури и за најуспешните производи, како што се автомобилските компоненти). Оттука, овој труд има за цел да ги оцени извозните перформанси и динамиката на екстерната конкурентност на Македонија, критички да ги анализира параметрите на агресивните напори за реформи и промоција на инвестициите, како и да даде определени препораки за зголемување на придонесот на извозниот сектор кон растот на економијата. Вториот дел од трудот е посветен на анализа на извозот на Република Македонија, главно, низ призмата на неговата диверзификација, откриените компаративни предности и придонесот кон домашната економија. Третиот дел ги евалуира резултатите од програмата за привлекување инвестиции, со посебен фокус кон автомобилските компоненти. Последниот дел од трудот се осврнува на идентификуваните предизвици и неадресираните прашања, но и дава определени препораки за идните чекори.

2. Евалуација на извозните перформанси на Република Македонија

Од средината на 2000-те години, севкупните извозни перформанси на Македонија се подобри од оние забележани во другите балкански земји. Извозот на стоки се движи меѓу 29% и 50% од номиналниот БДП, т.е. повеќе од учеството во другите земји од Западниот Балкан (графикон 1). Овие нивоа се во согласност со оние што преовладуваа во текот на минатата деценија во понапредните земји од Централна и Источна Европа, како што се Чешка, Словачка и Унгарија. Во суштина, извозот придонесе повеќе кон растот на БДП во Македонија, отколку во другите балкански земји. Иако нето-извозот имаше негативен придонес кон растот, главно заради високата увозна содржина на новите инвестиции и важноста на склопувањето производи со ниска цена, извозот имаше исклучителен придонес кон реалниот раст, овозможувајќи економијата да се извлече од краткотрајната рецесија којашто се појави во 2012 година (Chai et al., 2015). Извозот, којшто произлегува од технолошко-индустриските развојни зони (ТИРЗ) постојано се

Графикон 1. Учество на извозот во БДП (%)

Извор: WTO Statistics Database, WEO, сопствени пресметки.

зголемува, достигнувајќи 47,1% од вкупниот извоз во 2016 година (графикон 2). Имајќи предвид дека овие компании увезуваат репроматеријали и опрема од странство, учеството на увозот на овие капацитети, исто така, перманентно расте (27,3% од вкупниот увоз во 2016 година), но со побавна динамика од растот на извозот (графикон 2).

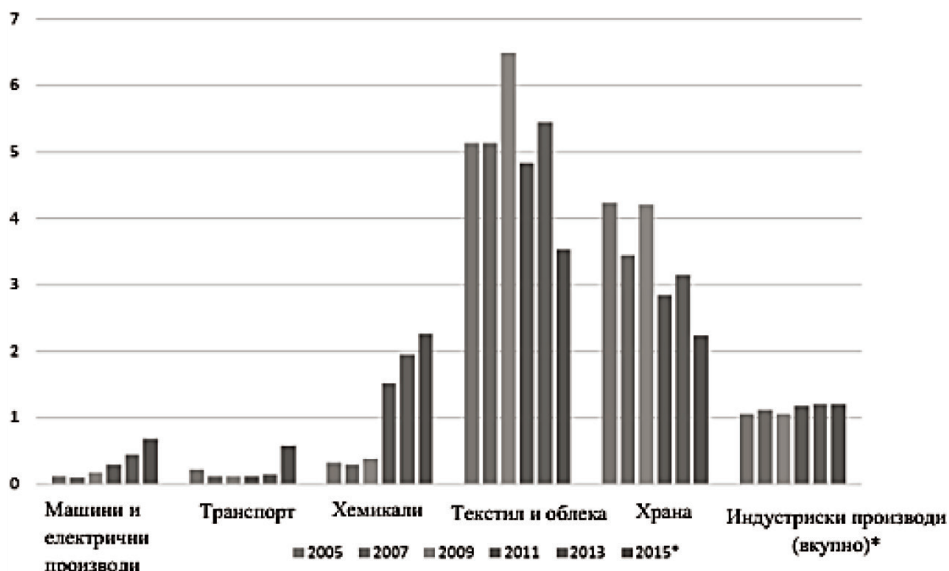
Графикон 2. Извоз и увоз на ТИРЗ, структурно учество во %

Извор: Рамадани, Г., Петровска, М., Стојчевска, В., Јаневска-Стефанова, Д., „Анализа на ефектите од новите извозно ориентирани компании во домашната економија“, НБРМ, 2017

Ваквите движења упатуваат на постојано редуцирање на увозната компонента на извозот, односно постојан раст на додадената вредност на извозот на стоки (Рамадани, Петровска, Стојчевска, & Јаневска-Стефанова, 2017). Рефлектирајќи ја развојната динамика на ТИРЗ, извозот, исто така, забележува поголема технолошка софистицираност. Имено, учеството на високо и среднотехнолошките производи во извозната кошница на земјата се зголеми од 39% во 2011 година на 57% во 2016 година (World Bank Group, 2017). Иако главните компаративни предности остануваат во производството на интермедијарни производи и стоки за широка потрошувачка, структурата на откриените компаративни предности на Македонија, во одреден степен, се промени во текот на последните неколку години (графикон 3).

Графикон 3. Откриени компаративни предности за селектирани производи, 2005–2015 год.

Извор: World Bank Group 2017; <http://hdl.handle.net/10986/29427>

Забелешка: * означува дека податоците за 2015 не се достапни.

Податоци од 2014 се користат за индустриските производи.

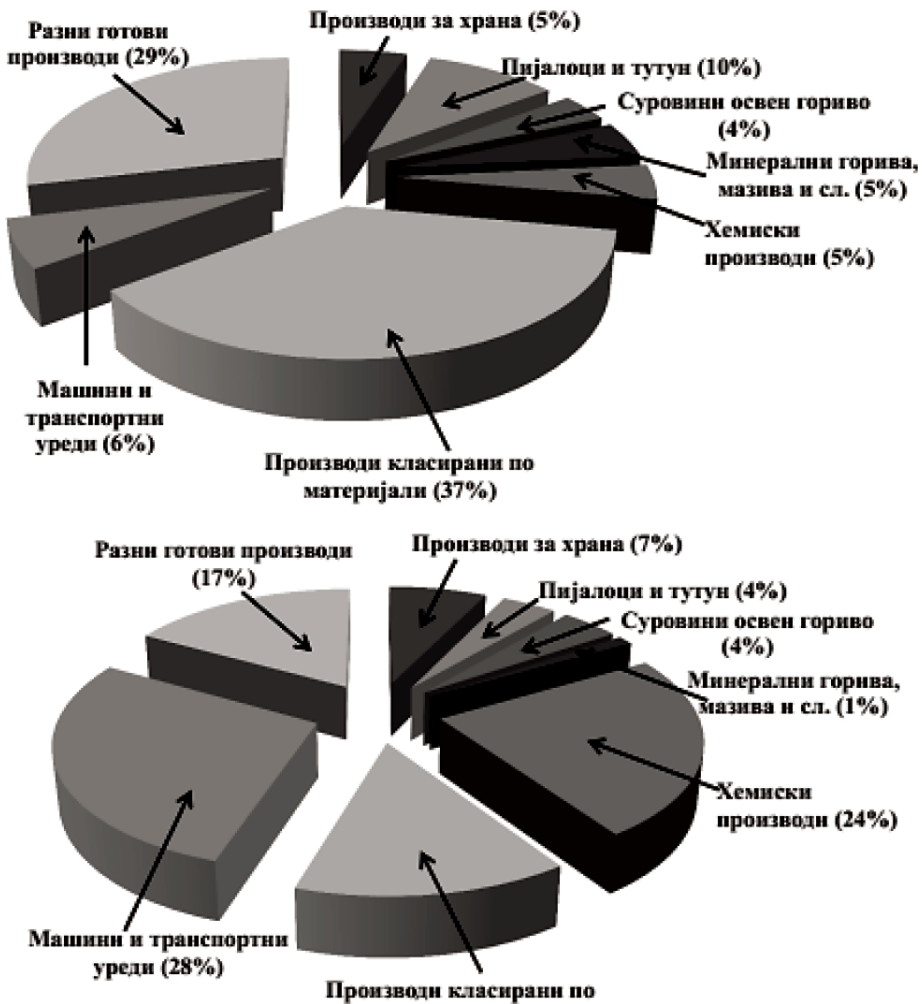
Во принцип, резултатите се припишуваат на диверзификацијата на извозот и структурните промени во економијата, главно, како резултат на странските инвестиции. Со зголемување на производството на странските инвеститори, структурата на извозот се помести кон производи со повисока додадена вредност коишто не се чувствителни на промени на берзански цени, а со тоа се намалува неговата ранливост на ценовни шокови (Kostoska & Hristoski, 2018). Со други зборови, во услови на пад на учеството на традиционалните извозни сектори¹, извозот на делови за автомобилската индустрија (во рамките на категоријата „машина и транспортни уреди“)² претставува основен двигател за раст на целокупната извозна активност на земјата (графикон 4). Извозот на хемиски материи и производи, исто така, се зголеми како резултат на експлоатацијата на еден од извозно ориентираните капацитети во ТИРЗ. Сепак, и покрај реструктурирањето на севкупната

¹ Извозот на железо и челик во вкупниот извоз се намали од 22% во 2000 на 9% во 2016 година. Извозот на облека сочинуваше 24% и 11% од вкупниот извоз во 2000 и 2016 година, респективно.

² Извозот на машини и транспортни уреди сочинуваше 6% и 28% од вкупниот извоз во 2000 и 2016, соодветно.

композиција на трговијата во текот на последните години, Република Македонија се придвижува многу бавно надвор од производите коишто бараат неквалификуван труд, ниска технологија и значителни ресурси (вклучувајќи ги и примарните производи). Повеќе од сигурно, ова би ги лимитирало перспективите за натамошен раст, земајќи ја предвид конкуренцијата од Азија и другите земји со ниски плати (Kostoska & Mitrevski, 2016).

Графикон 4. Структура на извозот на Република Македонија, учество во % на одделни сектори³ во вкупниот извоз, 2000 и 2016 година

Извор: НБРМ, сопствени пресметки

³ Според стандардната меѓународна трговска класификација.

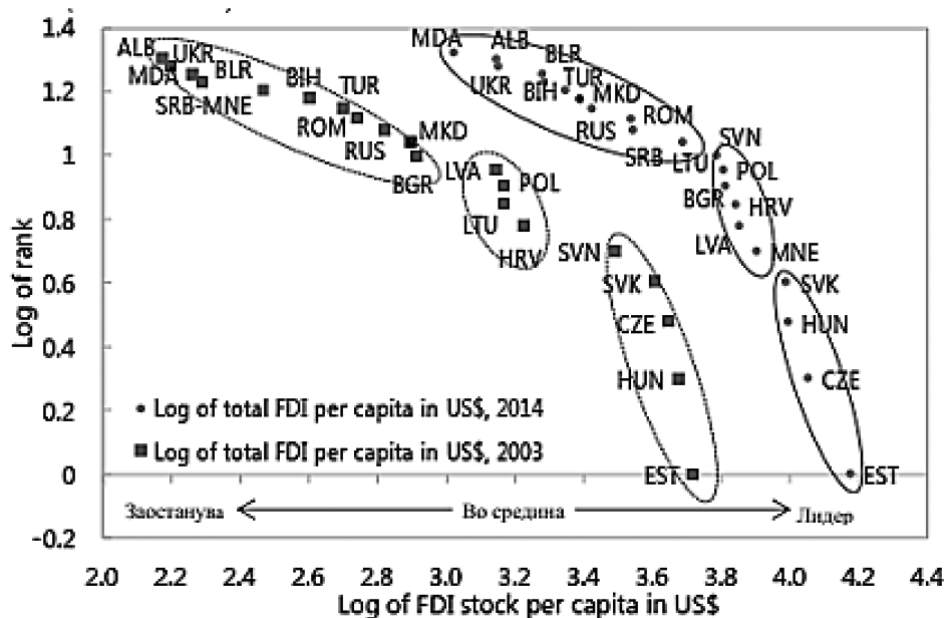
3. Резултати од програмата за привлекување инвестиции: колкав е придонесот кон интеграцијата во глобалните вредносни синџири?

Како главна компонента на извозната стратегија на земјата, од средината на 2000-те години, Македонија презеде крупни политички чекори за да ја подобри бизнис средината и да обезбеди стимуланти за привлекување СДИ во разменливите сектори. Главен столб на стратегијата за привлекување СДИ беше поволната даночна политика. Во текот на минатиот период, имплементацијата на овие мерки, во комбинација со релативно ниската ефикасност на приходите (според регионални стандарди), придонесе кон континуиран пад на државните приходи како процент од БДП, за разлика од искуствата во другите европски земји во развој. Од неодамна, повеќето приливи на СДИ, главно, се фокусирани кон гринфилд проекти и се концентрирани на извозно ориентираниот сектор од преработувачката индустрија (за разлика од финансискиот сектор во раните 2000-ти години). Во однос на индустријата, инвестициите постепено се разгранија од традиционалните сектори, како што се преработката на храна и метали, во технолошкоинтензивни гранки, особено автомобилски компоненти за коишто големите глобални играчи станаа главни извозници на Македонија. Сепак, анализирано по жител, приливите на СДИ во Република Македонија забележуваат скромни резултати во споредба со другите земји од Централна, Источна и Југоисточна Европа. Кластерската анализа заснована на Demekas et al. (2005) ја позиционира Македонија во групата на земји коишто „заостануваат“ во 2003 и 2014 година заедно со другите балкански земји и земјите од Комонвелтот на независни држави (графикон 5). Во суштина, перформансите за СДИ го рефлектираат нискиот потенцијал на земјата, главно, како резултат на недостатокот на природни ресурси и атрактивноста на пазарот (малата економија и популација) (табела 1).

Економските политики можеби не можат да направат многу во врска со поседувањето природни ресурси и проширувањето на големината на пазарот, но би можеле да се фокусираат на подобрувањето на инфраструктурата (транспорт и енергија) и вештините, потребни за преработувачката индустрија.

Преку агендата за реформи и промовирање на инвестициите, Македонија, всушност, имаше за цел да им се придружи на земјите коишто имаат значајна улога во глобалните синџири на снабдување. Таргетираните сектори ги вклучија извозно ориентираните индустрии, вклучувајќи го аг-

Графикон 5. СДИ кластери во Централна и Југоисточна Европа (2003 vs. 2014)

Извор: IMF, the FYR of Macedonia Country Report No. 16/357.

Табела 1. Рангирање на земјите според индексот на потенцијали за СДИ, 2011

	Атрактивност на пазарот	Трошоци на трудот и вештини	Инфраструктура	Природни ресурси	Севкупен ранг
Полска	15	32	26	20	18
Чешка	61	26	30	38	35
Романија	67	34	47	32	39
Унгарија	68	35	50	43	43
Бугарија	91	36	40	46	49
Словачка	53	44	62	61	52
Хрватска	103	...	23	92	63
Србија	102	...	51	68	64
Литванија	33	68	57	71	65
Естонија	29	86	63	97	75
Летонија	55	73	77	100	80
Словенија	97	85	21	102	81
БлХ	135	...	93	91	93
Албанија	133	...	96	114	123
Македонија	114	87	84	130	130

Извор: IMF, the FYR of Macedonia Country Report No. 15/243.

робизнисот, текстилот и облеката, како и автомобилските компоненти. Некои од традиционалните лесни индустрии на земјата, како што се текстилот и прехранбените производи, се значајни заради нивната големина, но се соочуваат со предизвикот да постигнат повисоки нивоа на конкурентност и раст. Во суштина, перформансите на овие гранки се мешовити, односно извозот на прехранбените производи и текстилот порасна за 3,5% и 4,2%, респективно, меѓу 2011 и 2014 година, но во 2015 и 2016 година тој опадна под нивоата забележани во 2011 година (World Bank Group, 2017). Во агробизнисот, Владата на Република Македонија, со поддршка на Светската банка, направи напори да ги реориентира земјоделските субвенции за да поттикне инвестиции коишто ќе ја зголемат продуктивноста. Сепак, транзициското наследство на фрагментирани земјопоседи и функционалните недостатоци на пазарите и натаму претставуваат структурен предизвик којшто ги намалува иницијативите да се инвестира во секторот. Во текстилот и облеката, земјата се соочува со сериозна слабост, поврзана со глобалното поместување кон снабдувачи коишто се во состојба да обезбедат услуги со повисока додадена вредност, но и пад на конкурентноста, поврзана со платите во однос на другите извозници на облека, особено оние коишто доаѓаат од Азија. Земјите, како што е Република Македонија, со текстилни производители фокусирани на cut-make-trim (СМТ) влегуваат во замка каде што цената е единствен диференцијатор на пазарот. Оттука, предизвик за земјата би бил да поттикне инвестиции во сегменти со повисока додадена вредност, но и да ги таргетира стратегиите за привлекување СДИ кон компании коишто имаат СМТ способности за мал пазарен сегмент и коишто се интегрирани во глобалните синцири на снабдување.

Раните СДИ во доцните 2000-ти години започнаа да ја поместуваат автомобилската индустрија на Македонија кон модерна, високо извозно ориентирана производна база, којашто е интегрирана во глобалните вредносни синцири. Извозот во секторот се прошири неколку пати во номинални рамки, достигнувајќи 1,8 милијарди евра во 2016 година (World Bank Group, 2017). Земјата се појавува како дестинација за СДИ во автомобилскиот сектор за снабдувачите на Ниво 1 и Ниво 2.⁴ Странските инвестито-

---

4 Автомобилскиот вредносен синцир е организиран во нивоа на глобална, регионална и локална основа. Производителите на оригинална опрема се асемблери и финални производители во вредносниот синцир на преработувачката индустрија (пр. BMW, Mercedes). Тие снабдуваат инпути и услуги од фирмите на Ниво 1, коишто, вообичаено, се големи компании коишто обезбедуваат круцијални компоненти. Овие компании обезбедуваат индивидуални делови од компаниите на Ниво 2, коишто, пак, во одредени случаи, доставуваат директно до производителите на оригинална опрема и, поради

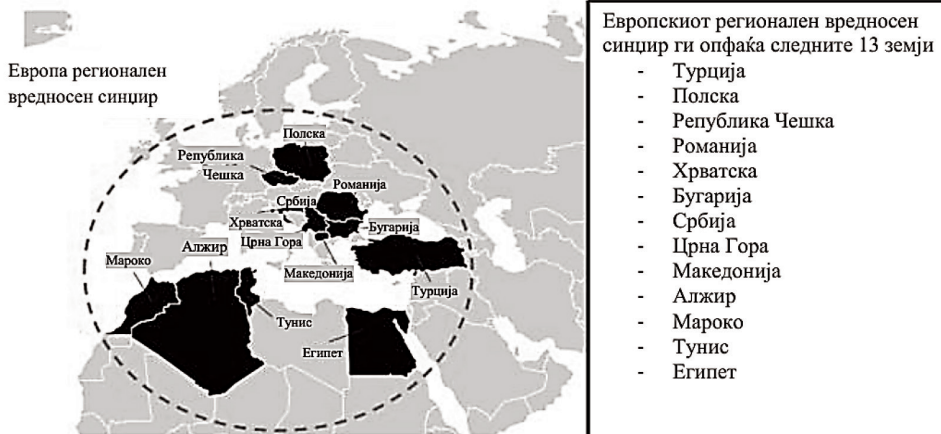
ри во автомобилскиот сектор се целосно интегрирани во EP RVC, сочинувајќи приближно 92% од приходот, генериран од страна на автомобилската индустрија во Македонија и околу 96% од извозот во секторот (Crisuolo, 2015). Според податоците на Народната банка и Државниот завод за статистика, во периодот од 2009 година до 2015 година, Македонија привлече нето-приливи од 503 милиони евра СДИ во секторот на возила и транспортна опрема, а тоа, пак, претставува 85% од СДИ во преработувачката индустрија и 35% од севкупните нето-приливи на СДИ во економијата во овој период. Сепак, географската концентрација на локалните фирми на Ниво 2 и Ниво 3 само делумно се поклопува (во областа околу Скопје) со производната локација на неодамнешните бранови СДИ во автомобилскиот сектор во Македонија, коишто, главно, се лоцирани во ТИРЗ. Лимитиранiot степен на заедничко лоцирање меѓу локалните фирми и СДИ на Ниво 1 укажува на минималните ефекти од кластерирање, како и на речиси непостојните повратни врски меѓу локалните фирми и големите мултинационални компании коишто воспоставиле активности во земјата. Иако одлуките за лоцирање се услогласени со стратегиите за оптимизација на синцирот на снабдување на матичните компании во однос на EP RVC, овие компании ја имаат селектирано Македонија како локација за најтрудоинтензивните фази на производство во респективните синцири на снабдување. Генерално, одлуките за лоцирање на автомобилските СДИ во Македонија се водени од пониските плати, во споредба со другите земји во EP RVC и достапноста на квалификувани работници (со севкупна стапка на писменост од 96%), како и пониските цени на енергија достапни за нивните потреби во Македонија (во споредба со соседите) и можностите што ги нуди слободниот пристап до европските пазари.

Сепак, неопходно е да се потенцира дека, иако потрошувачката на енергија не претставува клучна компонента во трошоците при склопување автомобили и производство на компоненти, лимитираната сигурност на понудата на природен гас надвор од зоните каде што се сместени странските инвеститори (главно заради недоволно развиената инфраструктура во земјата), претставува критична препрека за потребното надградување на производните процеси на домашните снабдувачи. Во принцип, перспек-

---

тоа, можат да дејствуваат како компании на Ниво 1. Компаниите на Ниво 3 се помали снабдувачи коишто им служат на компаниите на Ниво 2. Автомобилскиот регионален вредносен синцир на европската периферија (European Periphery Automotive Regional Value Chain - EP RVC) вклучува приближно 13 земји во Централно-Источна и Југоисточна Европа, Северна Африка и Средниот Исток (слика 1). Главниот краен пазар за EP RVC е Западна Европа.

Слика 1. Земји во автомобилскиот регионален вредносен синџир на европската периферија

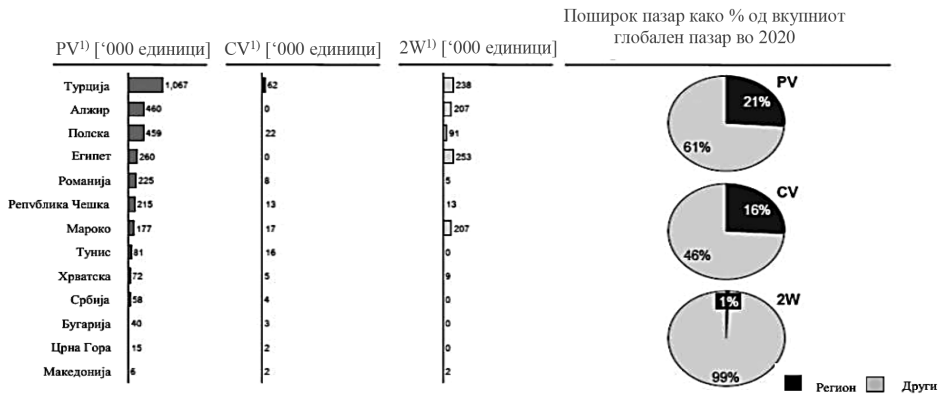
Извор: Criscuolo, Alberto. 2015. "FYR Macedonia and the European Periphery Automotive Regional Value Chain, industry-specific global value chain analytics project." Washington, DC: World Bank

тивите за раст на EP RVC се позитивни, со проекции поширокиот пазар (Западна, Централна и Источна Европа) да претставува 21% од глобалните продажби на патнички возила (passengers vehicles – PV), 16% на комерцијални возила (commercial vehicles – CV) и 1% од видовите на велосипед или мотоцикл (two wheelers – 2W) во 2020 година. Сепак, се очекува Република Македонија и натаму да остане мал пазар и минорен играч во рамките на EP RVC (графикон 6). Малиот домашен пазар за возила и составот на трговските текови со главните трговски партнери (извозот се состои примарно од компоненти, а додека, пак, увозот од финални возила) упатуваат на фактот дека потенцијалите за специјализација на Македонија во рамките на EP RVC се наоѓаат во стратешкото позиционирање како значителен центар за производство на автомобилски компоненти. Сепак, доколку има за цел да се репозиционира како регионален центар за производство на автомобилски компоненти, Република Македонија ќе се соочи со основниот предизвик да ја надгради базата снабдувачи и да развие критична маса на локални производители за специфични компоненти. Во принцип, аспирациите на Македонија кон оваа цел се спротивни на перцепираната слика од инвеститорите за коишто Полска, Чешка и Турција претставуваат консолидирани центри за снабдувачи по компоненти.

Исто така, перспективите за стратешко репозиционирање на Македонија во рамките на EP RVC треба да го земат предвид и ограничено-то присуство на придружните индустрии, релевантни за автомобилскиот

Графикон 6. Очекувани продажби во 2020 година

¹⁾ Податоци за продажби

Забелешка: Поширокиот пазар вклучува продажби од Западна Европа, Централна Европа, Источна Европа

Извор: Criscuolo, Alberto. 2015. "FYR Macedonia and the European Periphery Automotive Regional Value Chain, industry-specific global value chain analytics project." Washington, DC: World Bank

сектор⁵⁾, коишто имаат вкупно производство од 194 милиони американски долари, за разлика од Турција, Полска и Чешка, коишто прикажуваат 121 милијарда, 118 милијарди и 66 милијарди американски долари, респективно (Criscuolo, 2015).

4. Констатации за идентификуваните предизвици и предлози за идните чекори

Пазарната динамика и зголемената конкуренција од соседните земји ќе претставуваат предизвик за способноста на Република Македонија да продолжи да привлекува СДИ. Оттука, клучен приоритет ќе претставува потребата за надградување на домашните фирми. Во иднина, обидите да се убедат инвеститорите преку користење на пакети стимуланси ќе бидат под влијание на неколку фактори, како што се: притисокот врз државните ресурси, потребата да се оцени побарувачката за нови зони, потребата од сеопфатна и транспарентна оценка за импактот на стимулансите за СДИ врз донесувањето одлуки од страна на инвеститорите, како и ерозијата на предностите во однос на трошоците на трудот. Прво, во услови на ниски нивоа на приходи, просторот за фискални стимуланси се чини дека е исцрпен, дури и кога би се

⁵⁾ Придружните индустрии вклучуваат хемикалии и хемиски производи, производи од гума и пластика, основни метали, фабрикувани метални производи, машини и опрема, електрични машини и апарати.

споредил со другите европски земји во развој коишто, исто така, обезбедуваат фискални стимуланси за странските инвеститори. Нагату, фирмите имаат тенденција да се концентрираат во зоните околу Скопје. Зоните Скопје 1 и Скопје 2 се домаќини за половина од активните фирми и 70% од активните инвестиции во автомобилскиот сектор во зоните (World Bank Group, 2017). Оттука, јавните инвестиции во новите зони мора да ја следат пазарната побарувачка, односно кога се планира изградбата на нови зони, владата треба да ги земе предвид идните инвеститори, достапноста на труд со квалификации коишто ги бараат инвеститорите и нивото на транспортна поврзаност. Република Македонија, исто така, ќе има корист од сеопфатна и транспарентна оценка за ефективноста на стимулансите. Истражувањата покажуваат дека СДИ се најмногу респонзивни на стимуланси кога таргетираните фирми бараат ефикасност, односно кога станува збор за извозно ориентирани компании коишто бараат начин да ја зголемат нивната глобална конкурентност (IMF, 2015). Иако фирмите коишто инвестираат во Македонија припаѓаат на оваа категорија, потребно е да се направи детална анализа за да може соодветно да се одговори на прашањето „дали земјата би генерирала слични износи на СДИ со помалку дарежливи пакети на стимуланси и дали инвеститорите би заминале по истекувањето на стимулансите?!“. Одговорите на овие прашања ќе бидат корисни за да можат поефикасно да се алоцираат државните ресурси, особено ако земјата има намера да привлече СДИ како начин за развивање дополнителни сектори во економијата. Нагату, имајќи ја предвид тенденцијата за нивно прогресивно еродирање со текот на времето, постои многу мала веројатност за обезбедување одржлива долгорочна конкурентивна предност преку ниските трошоци на трудот (една од клучните предности на земјата во очите на инвеститорите). Имено, побарувачката за труд, генерирана од континуируваниот прилив на СДИ, на релативно мала работна сила, го зголемува инфлаторниот притисок врз платите. Номиналните трошоци на трудот се зголемија од 334 евра во 2009 на 394 евра во 2015 година. Реалните трошоци на трудот флукутираат, но забележуваат растечки тренд од 2013 година (World Bank Group, 2017). Иако растот на продуктивноста може да го компензира растот на трошоците на трудот, постојат анализи што упатуваат на сознанието дека платите во индустрискиот сектор на земјата не може целосно да се објаснат со промените во продуктивноста на трудот, односно платите може да растат побрзо од растот на продуктивноста (Trpeski, Eftimov, & Svetanoska, 2016). Оттука, привлекувањето дополнителни СДИ во разменливиот сектор, на долг рок, ќе бара подобрување на фундаментите, како што се вештините и инфраструктурата.

Предизвиците, поврзани со конкурентноста на домашните фирми, се подеднакво важни за да може земјата да генерира раст којшто е потребен за постигнување конвергенција со нивоата на доход во Европската Унија и адресирање на невработеноста. Но и покрај прогресот во привлекување СДИ, врските меѓу локалните снабдувачи и странските фирми во Македонија и натаму остануваат неразвиени. Износот на вкупните набавки на компаниите од индустриските зони од субјекти на домашниот пазар во 2014 и 2015 година изнесуваат по околу 45 милиони евра, додека во 2016 година износот е близу 33 милиони евра (Рамадани et al., 2017). Малата домашна содржина на производните активности во зоните, главно, оригинира од стриктните стандарди за безбедност и квалитет коишто интермедијарните стоки треба да ги исполнат, а додека, пак, повеќето локални снабдувачи, сè уште не се во состојба тоа да го испорачаат. Тековно, главните ефекти на прелевање можат да се забележат кај локалните транспортери и кај градежните компании. Една од клучните интервенции којашто може да ги олесни прелевањата од СДИ е креирањето програми за повратни врски. Главниот бенефит од имплементацијата на овие програми би можел да се забележи во потенцијалите за привлекување дополнителни СДИ и нивно задржување во земјата. Со други зборови, постои помала веројатност од заминување на странските инвеститори коишто развиваат силни врски со економијата на земјата домаќин, пред сè заради трошоците поврзани со градење нови мрежи на снабдувачи. Сознанијата од работата со домашните снабдувачи преку пилот програмата за развој на снабдувачите во областа на автомобилската индустрија укажуваат на неколку клучни поенти и тоа: постои недостаток на јавно достапни информации за странските инвеститори и за нивните потреби; пристапот до инвеститорите може да биде тежок процес за домашните фирми, особено можноста да се дојде до менаџерите за набавки. Во случаи на постоен договор и воспоставени врски меѓу локалната фирма и странскиот инвеститор, инвеститорот е тој којшто, честопати, пристапува кон локалниот снабдувач; кога локалните МСП имаат можност да склучат договор со странскиот инвеститор, тоа е најчесто на *ad hoc* основа којашто ретко води кон долгорочен ангажман; доколку инпутите коишто ги снабдуваат локалните МСП се вклучени во производниот процес, самиот процес на преговори (вклучувајќи го и тестирањето квалитет), вообичаено, одзема повеќе од една година; менаџментот на компаниите, вообичаено, добро го познава локалниот пазар, но на повеќето им е потребно повеќе време за подобро да го разберат глобалниот пазар и барањата на странските инвеститори. Тоа би им помогнало во развивањето стратегии за натпревар со по-

ефикасните снабдувачи од другите земји во развој; не постои недостаток на инвестиции во машини и опрема. Сепак постои недоволна искористеност на ресурсите и потреба од оптимизација на производството; потребни се натамошни инвестиции во обуки за менаџерски вештини, како и за техничкиот персонал и персоналот за квалитет и продажби, со цел да се постигне долгорочен развој и договори со странските инвеститори.

Економскиот мултипликаторски импакт на СДИ, исто така, би можел да се зголеми и преку таргетирање на напорите за привлекување стратешки инвеститори коишто се снабдувачи или купувачи на постојни домашни индустрии, бидејќи веќе постои компетентна база на снабдување којашто може да ги опслужи потребите на странските инвеститори, а на тој начин и потребата од поддршка би била лимитирана, како од страна на владата, така и од страна на инвеститорот. Можноста за овие активности би можеле да се истражат во секторите на агробизнисот, облеката, ИКТ и туризмот. На крај, потребно е да се разгледа можноста за придвижување кон регионална платформа за привлекување СДИ во автомобилскиот сектор од Западниот Балкан и дизајнирање програми за развој на снабдувачите коишто нема да бидат фокусирани само на Македонија (како што беше случај со минатите програми за развој на повратни врски), ами ќе бидат насочени кон искористување на регионалната димензија на европскиот автомобилски регионален вредносен синџир.

Референции

1. Chai, H., Chen, S., Gerard, M., Gitton, P., Last, D., & Na, J. (2015). The Former Yugoslav Republic of Macedonia: selected issues. IMF, Country Report, No. 15/243.
2. Criscuolo, A. (2015). FYR Macedonia and the European Periphery Automotive Regional Value Chain, industry-specific global value chain analytics project. World Bank, Washington, DC.
3. Demekas, D. G., Horvath, B., Ribakova, E., & Wu, Y. (2005). Foreign Direct Investment in Southeastern Europe: How (and how much) can policies help?. IMF, Working Paper, No. 05/110.
4. Edwards, S. (1993). Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*, 31(3), 1358–1393.
5. International Monetary Fund. (2015). Options for low income countries' effective and efficient use of tax incentives for investment. Washington, DC.
6. Javorcik, B. S. (2004). Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In *Search of Spillovers Through Backward Linkages*. *The American Economic Review*, 94(3), 605–627.

7. Kostoska, O., & Hristoski, I. (2018). Trade Dynamics, Revealed Comparative Advantage, and International Competitiveness: Evidence from Macedonia. *Economic Annals*, 63(218), 23-59. doi: <https://doi.org/10.2298/EKA1818023K>.
8. Kostoska, O., & Mitrevski, P. (2016). Evaluating foreign trade specialization and qualitative competitiveness of a transition economy: the case of Macedonia. *Empirica. Journal of European Economics*, 43(3), 633-655. doi: 10.1007/s10663-015-9308-0.
9. Orszaghova, L., Savelin, L., & Schudel, W. (2013). External competitiveness of EU candidate countries. European Central Bank, Occasional Paper Series, No. 141.
10. Trpeski, P., Eftimov, Lj., & Cvetanoska, M. (2016). Labor Productivity and Real Wages in Macedonia: An Overview Before and After the Global Economic Crisis. *European Scientific Journal*, 12(10), 352-365.
11. World Bank Group. (2017). Positioning FYR Macedonia for the Global Economy: the Impact of Reforms and Investment Promotion in the Automotive Components Manufacturing Sector. World Bank, Washington, DC.
12. Рамадани, Г., Петровска, М., Стојчевска, В., & Јаневска-Стефанова, Д. (2017). Анализа на ефектите од новите извозно ориентирани компании во домашната економија. Народна банка на Република Македонија.

Ѓорѓи ГОЦКОВ*

МАКРОЕКОНОМСКА СТАБИЛНОСТ И АНЕМИЧЕН ЕКОНОМСКИ РАСТ - НЕКОИ „НЕЛОГИЧНОСТИ“ ВО МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Апстракт

Македонската економија во изминатите 15–20 години се карактеризира со нагласена макроекономска стабилност и анемичен економски раст. Имено, во сите сегменти од економијата е присутна стабилноста: *реалниот сектор* оперира во амбиент на релативно висока ценовна стабилност; во *екстерниот сектор* имаме стабилен девизен курс, релативно низок и одржлив дефицит на тековната сметка од билансот на плаќање и солвентна позиција на надворешната задолженост на економијата; *фискалниот сектор*, главно, се карактеризира со урамнотезени буџетски салда и релативно низок јавен долг; *банкарскиот сектор* не претрпе позначајни потреси и останал стабилен одржувајќи високи вредности на индикаторите за стабилност.

Сепак, ваквата изразена стабилност не беше следена со остварување на позначајни стапки на економски раст, туку напротив, македонската економија во изминатите две децении растеше со умерено и незадоволително темпо, реализирајќи мало придвижување во реалната конвергенција кон ЕУ. Ваквата состојба пркоси и делумно противречи на бројните теоретски и емпириски истражувања кои укажуваат на позитивната и поттикнувачка врска помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст. Слабата функционалност на горната врска во основа го поставува прашањето: дали пренагласената макроекономска стабилност во македонската економија

---

* Вонреден професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: gockovg@eccf.ukim.edu.mk

дејствува ограничувачки на економскиот раст или проблемот со недоволниот раст треба да се бара во други сегменти од македонската економија, прифаќајќи дека макроекономската стабилност е потребен, но не и доволен услов за остварување на економски раст. Трудот нема за цел да даде целосен одговор на прашањето, туку настојува да идентификува одредени нелогичности во политиките и движењата во македонската економија што можат да помогнат во објаснувањето на слабата функционалност на врската макроекономска стабилност – економски раст. За таа цел, предмет на анализа е банкарскиот и нефинансискиот сектор од аспект на нивната ликвидност, профитабилност и поврзаност, настојувајќи да се објасни состојбата на преликвидни и истовремено профитабилни банки, а неликвиден корпоративен сектор. Високата ликвидност на банкарскиот сектор истовремено ја детерминира и поставеноста на монетарната политика, која честопати дејствува проциклично на движењата во македонската економија и во услови на *de facto* фиксен девизен курс ги одржува каматните стапки на релативно повисоко ниво. Трудот настојува да утврди нелогичности и во екстерниот сектор, анализирајќи ги приливите и одливите по основ на странски директни инвестиции во услови на ниско даночно оптоварување, како и релативно подолготрајната нето-штедачка позиција на приватниот сектор.

Клучни зборови: стабилност, економски раси, ликвидност, профитабилност, каматни стапки, биланс на плаќање

Врската макроекономска стабилност и економски раст – теоретски аспекти

Една од многу дебатирани теми во последните неколку декади е врската помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст во земјите во развој. Оваа дебата стана особено релевантна со т.н. програми за структурно прилагодување на Светската банка и на ММФ, кои требаше да обезбедат промоција на растот кај земјите во развој. Во рамките на овие програми значаен дел претставуваше потребата од обезбедување на стабилна макроекономска рамка. Иако е доста дебатирана тема, најголем дел од истражувањата, направени на оваа тема, се однесуваат на ефектите од макроекономската нестабилност врз економскиот раст, отколку на ефектите од макроекономската стабилност врз економскиот раст. Притоа, постојат одредени разлики во дефинирањето на макроекономската стабил-

ност. Најчесто користена дефиниција е онаа на Светската банка, според која под макроекономска стабилност се подразбира состојба во која инфлацијата е ниска и предвидлива, реалните каматни стапки се соодветни, реалниот девизен курс е конкурентен и предвидлив и состојбата во билансот на плаќање е одржлива (World Bank, 1990). Останатите дефиниции, покрај вклучување на стабилни и одржливи јавни финансии, вклучуваат и стабилност во аутпутот (мерен преку БДП) и стапките на невработеност, што, можеби, се и најзначајните варијабли кога станува збор за макроекономски флукуации. За потребите на оваа анализа под макроекономска стабилност ќе се подразбира состојба на ниска и одржлива стапка на инфлација, стабилен девизен курс, низок и одржлив дефицит на тековната сметка од билансот на плаќање, солвентна позиција на надворешната задолженост на економијата и стабилни јавни финансии.

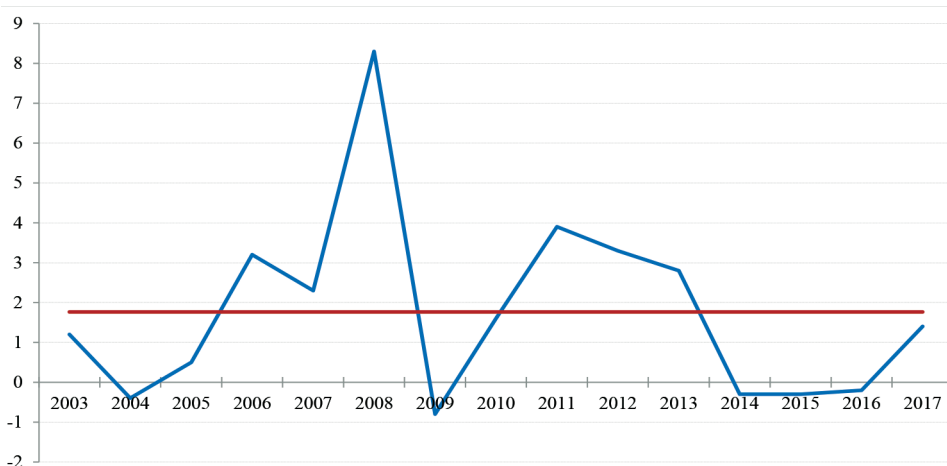
Можните теоретски поврзаности помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст се бројни. Постојат неколку истражувања што се обидуваат да најдат емпириски докази за поврзаноста помеѓу различни индикатори на макроекономската стабилност, или лошото макроекономско управување и економскиот раст. Fisher (1991) анализира како економскиот раст реагира на промените во макрокономските политики, при што заклучува дека за да се оствари одржлив економски раст потребен е долг период на макроекономска стабилност. Истиот автор наоѓа значајна негативна корелациона врска помеѓу стапките на инфлација, буџетскиот дефицит и преценетоста на валутите од една страна и економскиот раст, од друга страна, на примерок од 101 анализирана земја (Fisher, 1993). Претходно, Barro (1980) и Kormendi, Mequire (1985) откриваат инверзна поврзаност на варијациите во паричната маса и економскиот раст. Dornbusch, Edwards (1990) и Onis (1997) во нивните истражувања заклучуваат дека причина за макроекономската нестабилност во земјите во развој е лошото фискално и монетарно управување, следено со структурни проблеми (како, на пр., нееднаквост во дистрибуцијата на доходот). Нивниот заклучок е дека постои негативна поврзаност помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст. Резултатите од анализата помеѓу земјите на Easterly и Kraay (2000) покажуваат дека постои позитивна врска помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст. Bleaney (1996) го испитува влијанието на квалитетот на макроекономското управување врз инвестициите и растот, при што наоѓа дека мерките на носителите на политики што предизвикуваат макроекономска нестабилност се значајно негативно корелирани со растот. Сепак, тој не наоѓа убедливи докази за постоење на значајна поврзаност

помеѓу макроекономската нестабилност и инвестициите. Заклучокот од сите овие истражувања е дека макроекономската стабилност е неопходен услов за остварување на одржлив економски раст, односно постои позитивна врска помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст.

Макроекономската стабилност во Република Македонија – анализа по сектори

Македонската економија во изминатите 15-20 години се карактеризира со нагласена и изразена макроекономска стабилност од една страна и анемичен и недоволен економски раст од друга страна. Стабилноста е присутна во сите сегменти од економијата - реалниот, екстерниот, фискалниот и монетарниот сектор. Имено, *реалниот сектор* оперира во макроекономски амбиент на ниска стапка на инфлација и обезбедена ценовна стабилност од страна на централната банка веќе подолг временски период. Просечната годишна стапка на инфлација во последните 15 години изнесува 1,8% (графикон 1). Со исклучок на 2008 година, кога поради повисоката цена на нафтата и храната на светските берзи, стапката на инфлација изнесуваше околу 8%, во сите други години беше реализирана релативно ниска стапка на инфлација.

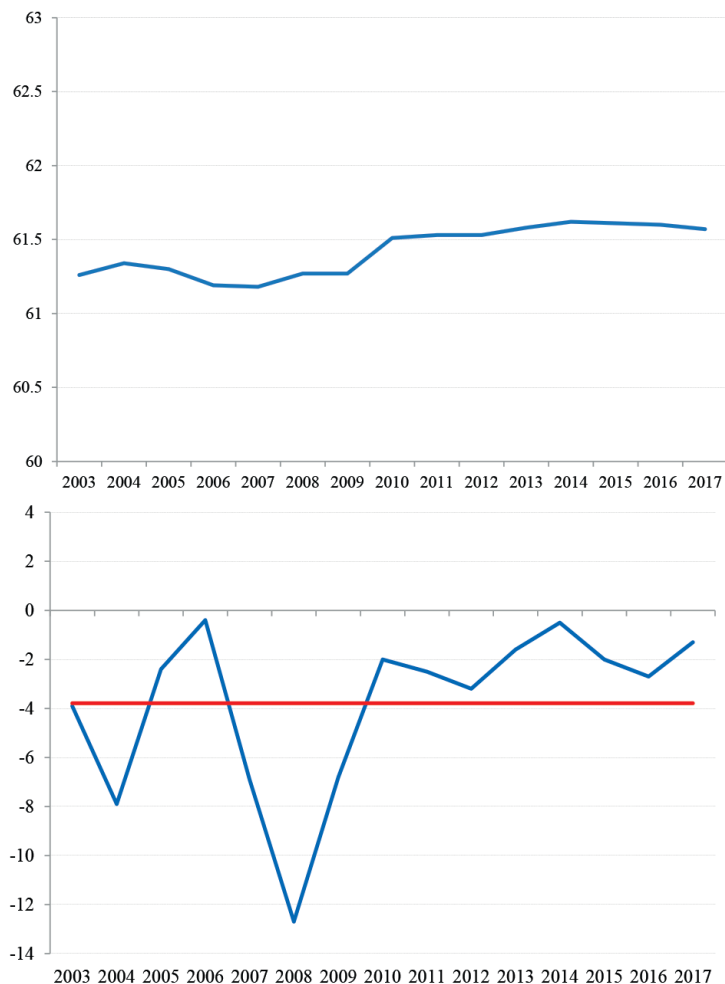
Графикон 1. Просечна годишна стапка на инфлација (во %)

Извор: ДЗС, НБРМ

Стабилноста во *екстерниот сектор* се огледа во одржување на висока стабилност на девизниот курс, реализирање на релативно низок и одржлив дефицит на тековната сметка од билансот на плаќање и обезбедување на солвентна позиција на надворешната задолженост на економијата во подолг временски период. Високата стабилност на девизниот курс на денарот (одржување на *de facto* фиксен курс на денарот во однос на еврото) е обезбедена од монетарната стратегија на таргетирање на девизниот курс на денарот во однос на еврото (претходно германската марка) што ја применува НБРМ од 1995 година наваму. Во билансот на плаќање, просечниот

Графикон 2. Девизен курс (МКД/ЕУР, горе) и салдо на тековна сметка (% од БДП, долу)

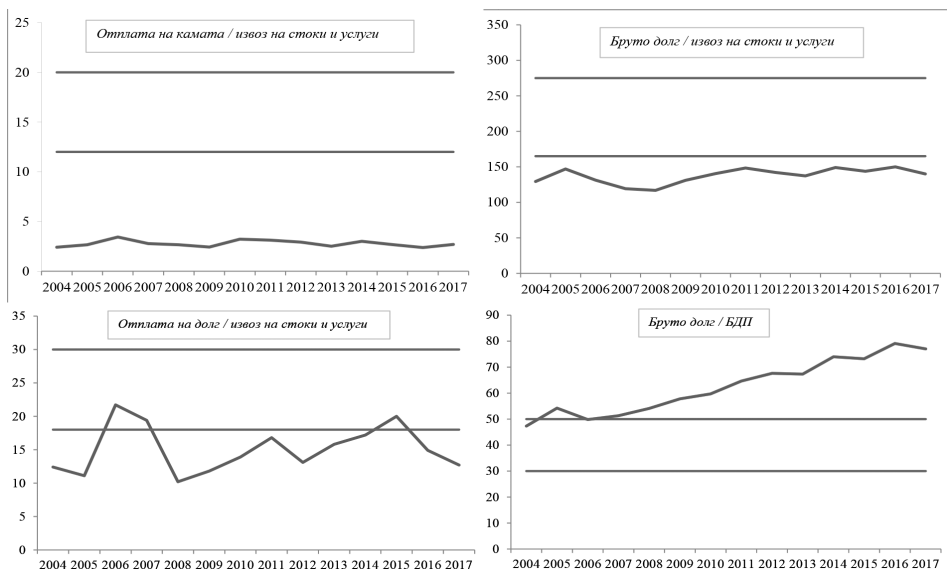

Извор: НБРМ.

годишен дефицит на тековната сметка во изминатите 15 години изнесува околу 4% од БДП, што е одржливо ниво, имајќи ги предвид истражувањата што укажуваат дека дефицит кој не надминува 6-9% од БДП не предизвикува проблеми во билансот на плаќање од аспект на неговата одржливост (НБРМ, 2011).

Солвентната позиција на надворешната задолженост на македонската економија се потврдува преку пресметка и анализа на индикаторите за задолженост во согласност со методологијата на Светската банка (Графикон 3). Имено, според најголемиот дел од индикаторите, Македонија е во зоната на ниско задолжена земја. Единствено според критериумот бруто долг/БДП Македонија е во зоната на висока задолженост. Со оглед дека се работи за конзистентна аналитичка рамка, ваквата неконзистентност кај еден од индикаторите во случајот на Македонија може да укажува на потценета вредност во мерењето на БДП.

Графикон 3. Индикатори за надворешна задолженост на Република Македонија

Извор: НБРМ, сопствени пресметки

Напомена: двете црвени линии на графикот ја означуваат зоната на средна (умерена) задолженост, над оваа зона е зоната на висока, а под е зоната на ниска задолженост

Исто така, стабилноста е присутна и во *фискалниот сектор*, која се огледа во реализирањето на релативно урамнотежени буџетски салда и низок државен долг во изминатите 20 години. Просечниот буџетски дефицит во изминатите 20 години е под 2% од БДП, додека државниот долг

перманентно е под 60% од БДП. Истовремено, *банкарскиот сектор* не претрпе позначајни потреси и остана стабилен, дури и во периодот на глобалната финансиска криза. Одржувањето на високи вредности на индикаторите за стабилност се само потврда за високата стабилност на македонскиот банкарски сектор.

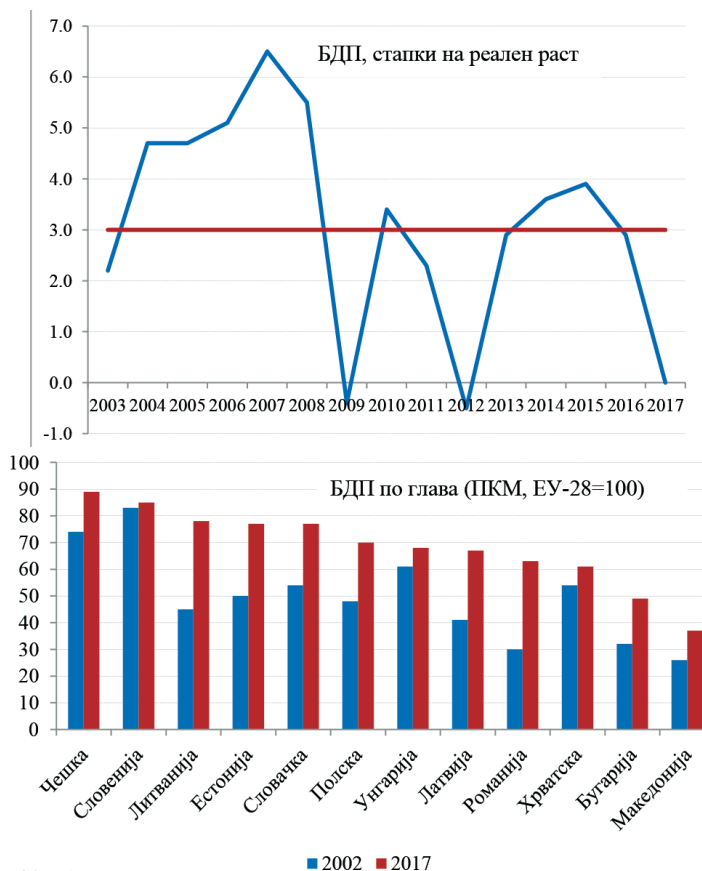
Економски раст – анемичен и недоволен

Ваквата изразена стабилност, присутна во сите сегменти од македонската економија, не беше следена со остварување на позначајни стапки на економски раст, туку напротив македонската економија во изминатите две децении растеше со умерено и незадоволително темпо. Во изминатите 15 години просечниот економски раст изнесува нешто под 3% на годишна основа (графикон 4 на следната страница). Ваквиот умерен економски раст предизвика мало придвижување во реалната конвергенција на македонската економија кон ЕУ. Имено, македонскиот БДП по глава на жител тековно изнесува 37% од просекот на 28-те земји членки на ЕУ, што е многу мало придвижување (за 10% од БДП) во изминатите 20 години. Само за споредба, земји коишто имаа иста стартна основа како Македонија пред 20 години (Бугарија, Романија), двојно, односно тројно го зголемија нивниот БДП по глава на жител и тековно имаат околу 50% (Бугарија), односно 60% (Романија) од просечниот БДП во ЕУ.

Нелогичности во политиките и движењата – практични аспекти

Состојбата на изразена макроекономска стабилност, присутна во сите сектори од македонската економија, од една страна и недоволниот и „анемичен“ економски раст, од друга страна, во основа не е во согласност со бројните теоретски и емпириски истражувања што укажуваат на позитивната и поттикнувачка врска помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст. Слабата функционалност на горната врска во основа го поставува прашањето: дали пренагласената макроекономска стабилност во македонската економија дејствува ограничувачки на економскиот раст или проблемот со недоволниот економски раст треба да се бара во други сегменти од македонската економија, прифаќајќи дека макроекономската

Графикон 4. Движење на БДП (горе) и на БДП по глава на жител (долу)

Извор: Еуростат, ДЗС, НБРМ, сопствени пресметки.

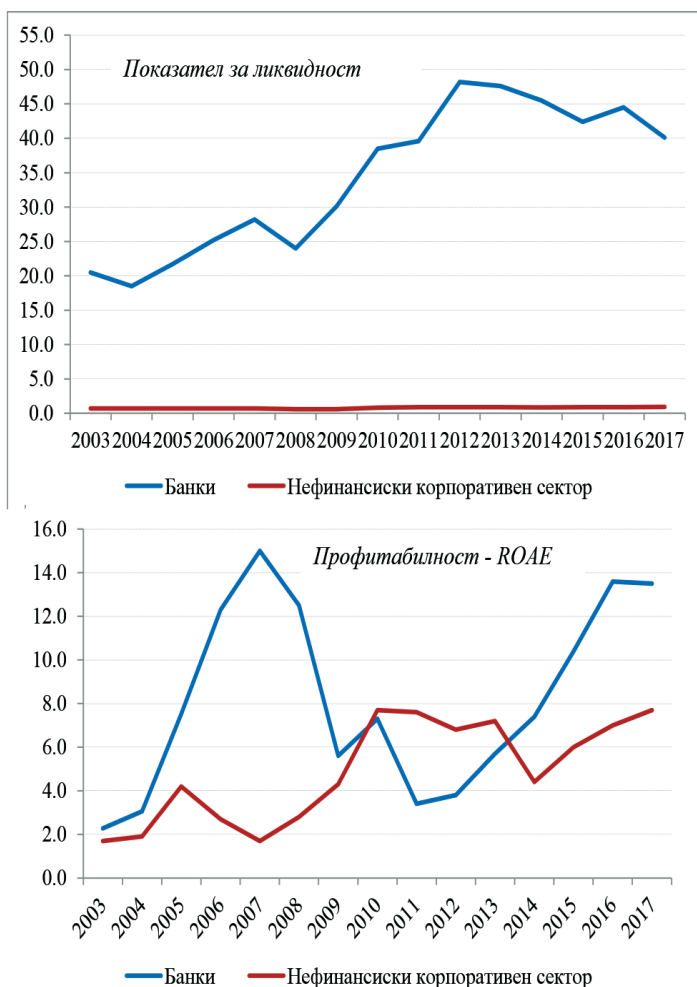
стабилност е потребен, но не и доволен услов за остварување на економски раст. Во продолжение се прави обид да се идентификуваат одредени нелогичности во политиките и движењата во македонската економија што делуваат ограничувачки на растот и што можат да помогнат во објаснувањето на слабата функционалност на врската макроекономска стабилност – економски раст во македонската економија. Притоа, нелогичности и ограничувачки фактори врз растот, главно, се бараат во банкарскиот и во екстерниот сектор.

Банкарски сектор

Македонскиот банкарски систем изминатите 15 години се карактеризира со вишок на ликвидност, при што сите индикатори, поврзани со лик-

видноста на банкарскиот сектор покажуваат многу високи вредности. Од друга страна, корпоративниот сектор во Македонија се карактеризира со изразена неликвидност. Имено, сите индикатори, поврзани со ликвидноста на македонскиот корпоративен сектор покажуваат многу ниски вредности, што се не само неколкукратно пониски од оние за банкарскиот сектор, туку и под оние минимални задоволителни нивоа. Ликвидносните индикатори се особено ниски кај правните лица со микро големина (што се најбројни). Графиконот 5 јасно ја покажува состојбата на преликвиден банкарски сек-

Графикон 5. Ликвидност и профитабилност на банкарскиот, наспроти корпоративниот сектор

Извор: НБРМ

Напомена: заради споредба, како показател за ликвидноста е користен односот на високоликвидната актива и краткорочните обврски, а како показател за профитабилноста е земена стапката на поврат на капиталот.

тор, а неликвиден нефинансиски корпоративен сектор. Една состојба која се одржува подолг временски период, а која дејствува ограничувачки на економскиот раст.

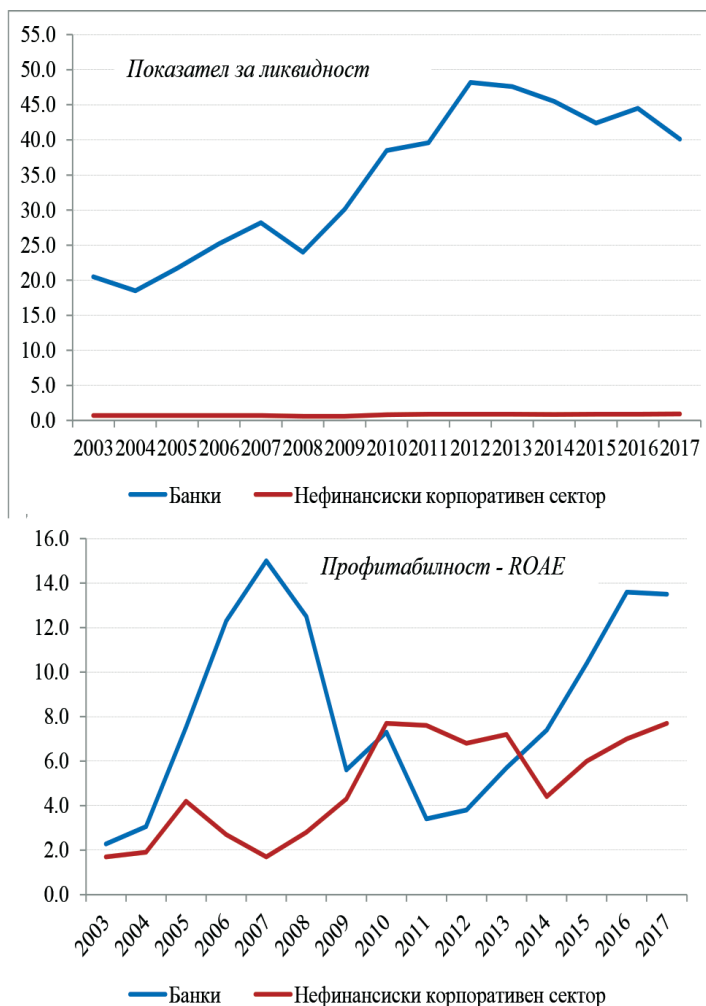
Покрај високата ликвидност, македонските банки се карактеризираат и со релативно висока профитабилност, која во најголем дел од анализираниот период е значително повисока во споредба со онаа на нефинансискиот корпоративен сектор. Ова не доведува до заклучокот дека македонските банки се карактеризираат и со висока ликвидност и со висока профитабилност. Високата ликвидност и профитабилност на македонските банки се потврдува и при споредбата со банкарските системи на одредени земји (Графикон 6). Анализата покажува дека учеството на суперликвидната актива¹ во вкупната актива е најголемо во македонскиот банкарски сектор (просечно учество од 14%), што е значително повисоко во однос на банкарските системи на Словенија (просечно учество од 4%) и на Германија (просечно учество од 1,5%). Притоа, за разлика од другите земји, ликвидноста во македонскиот банкарски систем не беше погодена од последната финансиска криза, туку напротив во годините непосредно по кризата беа реализирани особено високи вредности на овој најтесно дефиниран ликвидносен индикатор. Слични констатации можат да се извлечат и од анализата за профитабилноста на банкарскиот сектор во овие земји. Податоците покажуваат дека најголема профитабилност во анализираниот период има Македонија (со просечна вредност на ROAA од 1,4%), следена од Хрватска (со просечна вредност од 1,1%). Исто така, евидентно е дека македонскиот банкарски систем повисоки вредности на стапката на поврат на капиталот остварува во последните неколку години, односно во годините кога каматните стапки се на историско најниско ниво на светско ниво.

Од направената компаративна квантитативна анализа може да се заклучи дека македонскиот банкарски систем се карактеризира истовремено и со висока ликвидност и со релативно висока профитабилност. Тоа во добар дел противречи на бројните теоретски и емпириски истражувања што укажуваат на конфликтната и негативна врска помеѓу овие два значајни принципи во банкарското работење. Односно, во случајот на македонскиот банкарски систем, високата ликвидност не влијае ограничувачки на неговата профитабилност. Ова особено важи за периодот пред кризата (2003-2007 година), кога зголемувањето на ликвидноста не предизвика намалување на профитабилноста, но и во подоцнежниот период, кога високата ликвидност беше следена со зголемување на профитабилноста.

¹ Суперликвидната актива ја вклучува готовината во благајната и средствата што ги имаат банките на своите сметки кај централната банка.

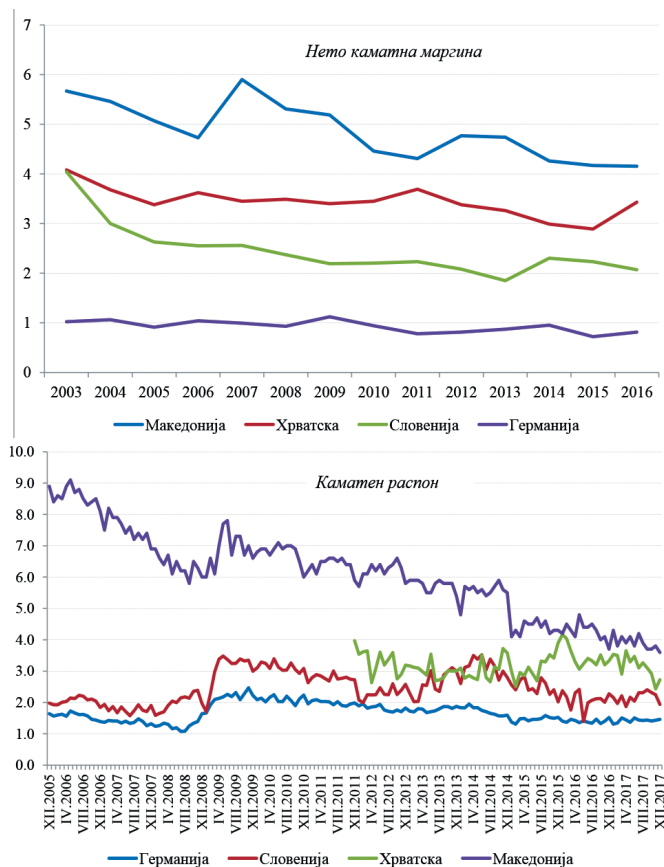
Графикон 6. Ликвидност (горе) и профитабилност (долу) на банкарските сектори на избрани земји

Извор: НБРМ, Светска банка, ЕЦБ, интернет страници на Централни банки.

Еден од објаснувачките фактори за ваквата состојба е нето-каматната маргина, која се пресметува како однос помеѓу нето-каматните приходи и каматносна актива на банките. Податоците на графиконот 7 јасно покажуваат дека македонскиот банкарски сектор се карактеризира со релативно високи нето-каматни маргини (просечната нето-каматна маргина во македонскиот банкарски сектор изнесува 4,9%, што е значително повисока во однос на банкарскиот сектор на Хрватска - 3,4%, Словенија - 2,5% и Германија - 0,9%). Во услови на низок степен на финансиска

Графикон 7. Нето-каматна маргина (горе) и каматен распон (долу) во избрани земји

Извор: НБРМ, Светска банка, ЕЦБ, интернет страници на централни банки.

интермедијација², релативно повисоката нето-каматна маргина во македонскиот банкарски сектор се должи на повисоката разлика во активните и пасивните каматни стапки (каматен распон). Во другите банкарски системи, особено во развиените земји, профитабилноста во најголем дел произлегува од високиот обем на каматоносна актива (кредити, хартии од вредност), додека разликата помеѓу активните и пасивните каматни стапки е значително помала. Тоа се должи на поголемата ефикасност, но и конкурентност на банкарските системи во тие земји. Одржувањето на релативно висок каматен распон е јасен показател за слабата и недоволна конкурентност во македонскиот банкарски сектор. Потврда за ова се

² Степенот на финансиска интермедијација, мерен како однос на вкупната банкарската актива и БДП, во Македонија изнесува 74%, во Словенија 100%, во Хрватска 120% и во Германија 250%.

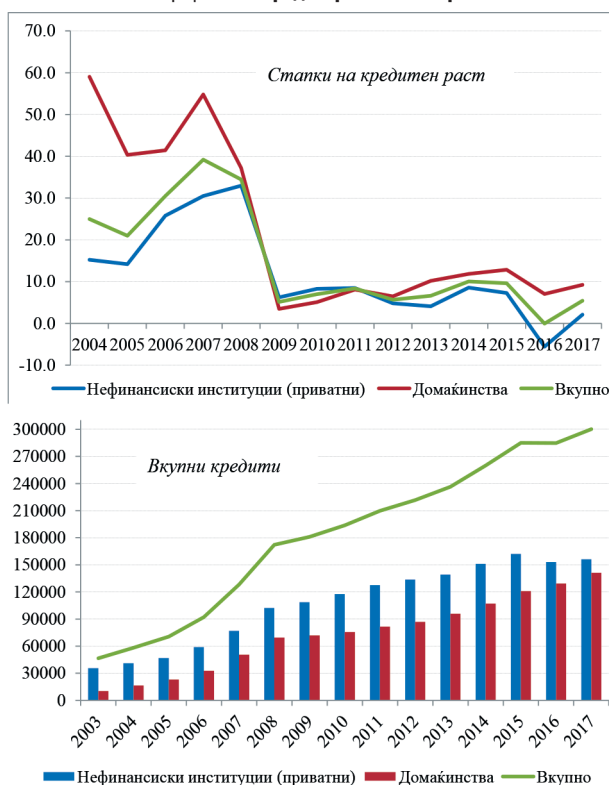
и податоците за концентрацијата на банкарските системи, мерени преку учеството на активата на трите најголеми банки во вкупната актива на банкарскиот сектор и преку Herifidahl-Hirschman индексот, кои покажуваат релативно високи вредности и укажуваат на висока концентрација во нашиот банкарски сектор.

Вообичаено, банките посредуваат помеѓу оние субјекти кои имаат вишок на средства (суфицитни единици – во основа тоа се домаќинствата) и оние кои имаат недостаток на средства, но имаат идеја или проект (дефицитни единици – во основа тоа се претпријатијата). Она што се случува во македонскиот банкарски сектор во последните неколку години е поголемо кредитирање на населението во споредба со кредитирање на претпријатијата. Така, во периодот 2010-2017 година кредитите на населението се зголемени за 87%, додека кредитите дадени на нефинансиските друштва се зголемени за само 34% (графикон 8 на следната страница). Ова нè наведува на заклучок дека македонските банки вршат трансферирање на средства од суфицитен на суфицитен сектор, односно вршат прераспределба на средствата во рамки на суфицитниот сектор (домаќинствата). Со ова во најголем дел се кредитира потрошувачката, а отсутствува позначајна кредитна поддршка на инвестициите, што влијае ограничувачки врз економскиот раст во земјата.

Состојбата на структурен вишок на ликвидност во македонскиот банкарски систем ја детерминира и поставеноста на монетарната политика на НБРМ, каде главен инструмент веќе подолг временски период се аукциите на благајнички записи, односно инструмент со кој се повлекува, а не креира ликвидност во банкарскиот систем³. Ова е различно од практиката на најголемиот број на централни банки (особено на централните банки на развиените земји), каде вообичаено главни инструменти се оние со кои се креира ликвидност во банкарскиот систем, со што се обезбедува и поголема ефикасност на трансмисиониот механизам на монетарната политика, односно ефикасност во спроведувањето на монетарна политика. Тешко може да се најде централна банка која толкав долг временски период (речиси 20 години) за главен инструмент има инструмент со кој повлекува ликвидност од банкарскиот сектор. Според тоа, еден од предизвиците на носителите на монетарната политика во Македонија во наредниот период е како да ја промени ваквата состојба, односно како да ја зголеми ефикасноста во спроведувањето на монетарната политика.

³ Износот на повлечена ликвидност по основ на издадени благајнички записи во последните неколку години перманентно се одржува на ниво од околу 400 милиони евра.

Графикон 8. Кредитирање – секторска анализа

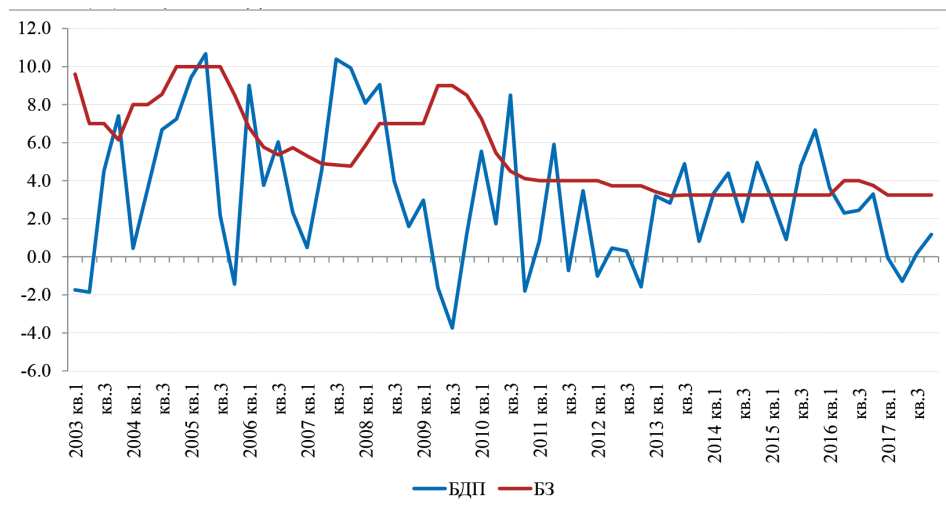

Извор: НБРМ, сопствени пресметки

Друга „нелогичност“ во доменот на монетарната политика која ограничувачки влијае врз економскиот раст е водењето на рестриктивна монетарна политика во услови кога економската активност во земјата се намалува. На графиконот 9 јасно можат да се воочат одредени периоди кога НБРМ ја зголемува каматната стапка на благајничките записи во услови кога имаме намалување на растот на БДП. Најочигледен е периодот по глобалната економска криза, кога македонската економија бележи намалување на економската активност, а НБРМ ги зголемува каматните стапки. Не навлегувајќи во причините и оправданоста на ваквата реакција, НБРМ во наредниот период треба да работи на предизвикот како да ја зголеми

автономноста и проактивната улога во водењето и во спроведувањето на монетарната политика.

Графикон 9. Движење на каматната стапка на благајничките записи и БДП (во %)

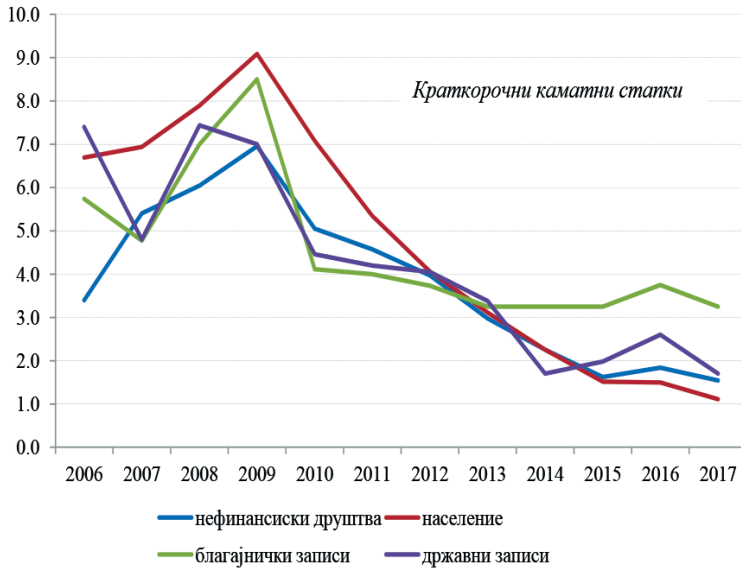
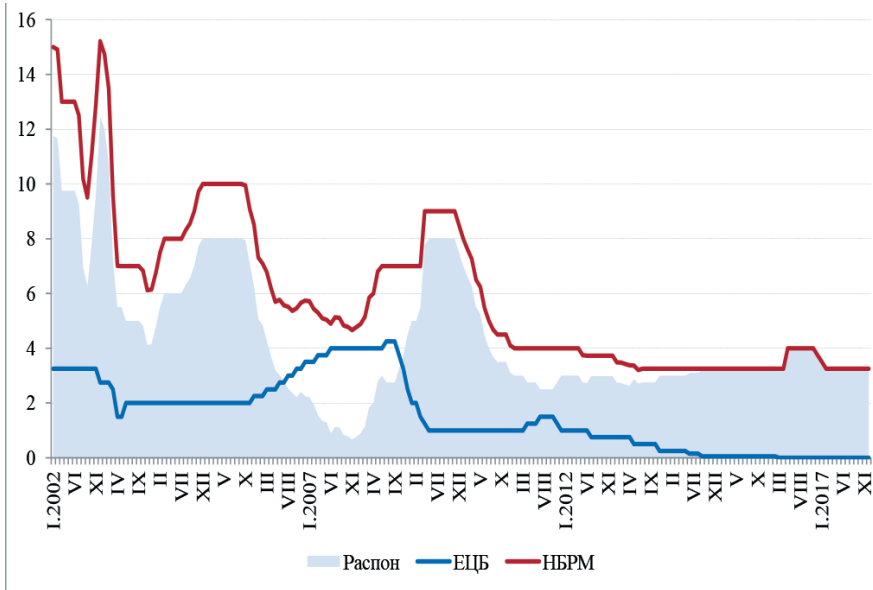
Извор: НБРМ, ДЗС

Натамошна карактеристика во доменот на монетарната политика е одржување на релативно повисоки каматни стапки. Имено, и покрај значителното намалување на каматните стапки на историско најниско ниво (во развиените земји се сведени на нула), референтната каматна стапка на НБРМ (на благајничките записи) сè уште се одржува на релативно високо ниво. Потврда за тоа е споредбата во однос на референтната каматна стапка на ЕЦБ⁴ (графикон 7), каде јасно може да се забележи зголемување на распонот во последните неколку години. Распонот помеѓу каматните стапки на НБРМ и ЕЦБ во последните неколку години се одржува на ниво од 3-4 процентни поени, што е повисоко и од распонот на меѓубанкарските каматни стапки, реализирани на пазарите на пари во Македонија и во еврозоната (распонот изнесува околу 1,5 процентен поен).

И споредбата со другите каматни стапки во македонската економија укажува дека каматната стапка на благајничките записи на НБРМ се одржува на релативно високо ниво. Така, каматната стапка на НБРМ е повисока од краткорочните пасивни каматни стапки на населението и нефинан-

⁴ Како референтна каматна стапка на ЕЦБ е земена каматната стапка на операциите за главно рефинансирање.

Графикон 10. Каматни стапки (во %, на годишна основа)

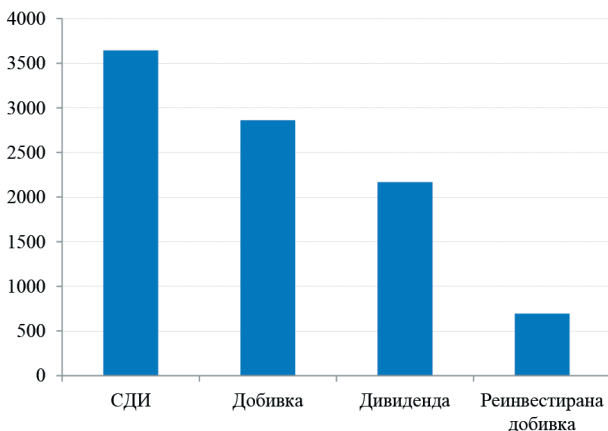
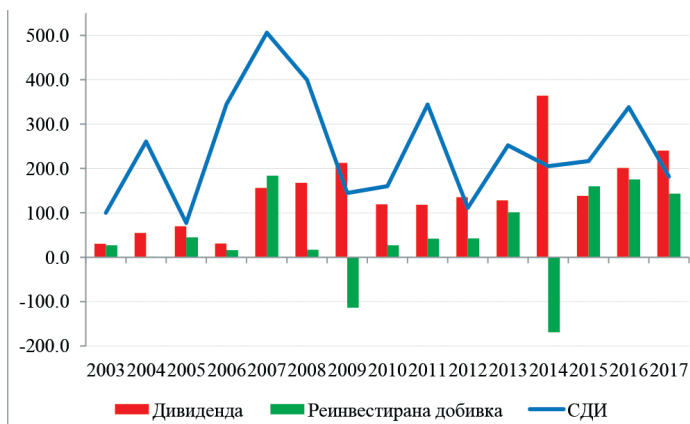
Извор: НБРМ, ЕЦБ

сиските друштва, но и од каматните стапки на државните записи (Графикон 10, десно). Каматната стапка на 12-месечните државни записи во 2018 година изнесува околу 1%, додека каматната стапка на благајничките записи на НБРМ (со рачност од 1 месец) изнесува 3,25%.

Екстерен сектор

Примената на рамен данок со релативно ниски даночни стапки од 10% кај персоналниот данок на доход и кај корпоративниот данок на доход доведе Р. Македонија да има едно од најниските даночни оптоварувања (мерено како однос на даночните приходи и БДП) помеѓу европските земји, но и пошироко. Заедно со прилично “дарежливиот“ систем на субвенции на странските инвеститори, тоа би требало да биде стимул за странските инвеститори повеќе да инвестираат во нашата земја. Меѓутоа, податоците покажуваат дека износот на странски директни инвестиции во Р.Македонија е многу низок споредено не само со земјите од ЕУ, туку и со земјите од регионот. Имено, во периодот 2003-2017 година по основ на странски директни инвестиции е остварен кумулативен прилив од околу 3,6 милјарди евра (графикон 11). Само за споредба, приливот по основ на

Графикон 11. Странски директни инвестиции и распределба на добивката (во милиони евра)

Извор: НБРМ, сопствени пресметки

приватни трансфери од странство во истиот период изнесува 18,6 милјарди евра, односно 5 пати повеќе во споредба со приливот по основ на странски директни инвестиции. Без да навлеземе во детална анализа на ефектите од тековниот систем на субвенционирање на странските инвеститори, ова ја наметнува потребата од преиспитување на неговата оправданост, но и потребата од преземање на мерки за канализирање и попродуктивно искористување на огромниот потенцијал по основ на приватни трансфери од странство.

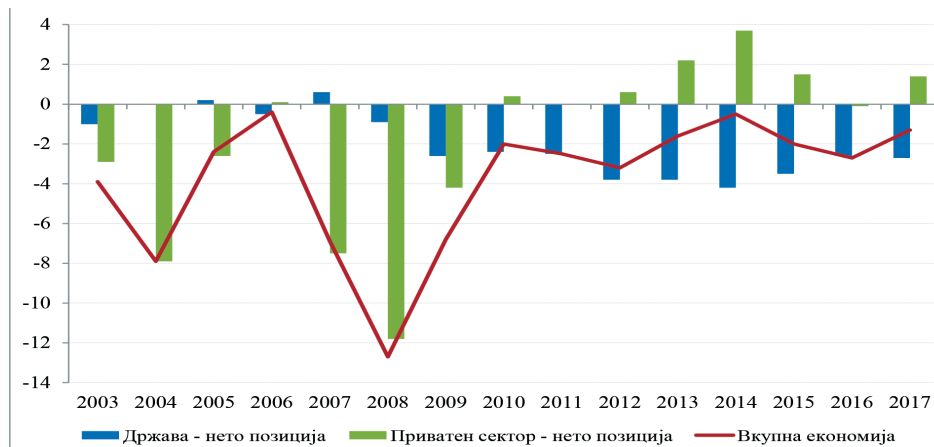
Интересни констатации можат да се добијат доколку се анализира добивката што ја остваруваат претпријатијата со странски капитал во Р. Македонија и нејзината распределба. Податоците покажуваат дека во периодот 2003-2017 година, фирмите со странски капитал во Р. Македонија оствариле вкупна добивка во износ од околу 2,8 милијарди евра, што е околу 80% од вкупниот износ на странски директни инвестиции во истиот период. Најголем дел од добивката (2,2 милјарди евра, или 76%) се распределени и одлеани како дивиденда во странство, а само 0,7 милјарди евра (24%) претставува реинвестирана добивка (Графикон 11). Ова само по себе ја наметнува потребата од преземање на мерки и политики во насока на зголемување на реинвестираната добивка на фирмите со странски капитал.

Останато

Покрај јасно детектираните ограничувачки фактори, „нелогичности“ и потенцијали во банкарскиот и во екстерниот сектор, во овој дел наведуваме уште неколку состојби во економијата што дејствуваат ограничувачки врз економскиот раст и што бараат соодветни промени во политиките и мерките. Една од таквите состојби е нето-штедачката позиција на приватниот сектор во Р. Македонија присутна во континуитет од 2010 година наваму. На графиконот 12 се презентирани разликите штедење-инвестиции кај приватниот и државниот сектор во периодот 2003-2017 година, при што јасно можат да се разграничат два потпериоди. Првиот, 2003-2008 година, кога имаме нето-инвестициска позиција на приватниот сектор (поголеми инвестиции од штедење) и релативно урамнотежена позиција на државата. Ова е воедно периодот кога беа остварени историски највисоки стапки на економски раст во земјата. И вториот потпериод, 2010-2017 година, кога приватниот сектор има нето-штедачка позиција (поголемо штедење од инвестиции), а државата е во нето-инвестициска позиција.

Графикон 12. Односот штедење-инвестиции кај одделните сектори (% од БДП)

Извор: НБРМ, сопствени пресметки

Напомена: позитивните вредности значат нето-штедачка, а негативните нето-инвестициска позиција на секторот

Дел од објаснувањето за ваквото однесување на приватниот сектор лежат во пренесените ефекти од глобалната економска криза врз македонската економија, што предизвика воздржаност од инвестиции на приватниот сектор. Но, загрижува подолгото вакво однесување на приватниот сектор, што во добар дел се должи на политичката криза со која се соочува нашата земја во последните неколку години. Во секој случај, без промена во ваквото однесување на приватниот сектор, не може да очекуваме позначајно динамизирање на економската активност. Поголемото трошење на државата во овој период би требало да дејствува компензирачки на однесувањето на приватниот сектор. Но, намената на таквото трошење (во голем дел во непродуктивни цели) го поткопува таквиот компензирачки ефект. Всушност, слабите и во многу случаи негативни мултипликатори на одделните ставки од расходната страна на македонскиот буџет (потврдени во неколку истражувања) само ја потврдуваат ваквата констатација и укажуваат на потребата од зголемување на ефикасноста и ефективноста во државното трошење.

На крајот на анализата само да потсетиме на некои „нелогичности“ во земјоделството. Имено, во последните неколку години големи износи на средства се исплатени по основ на субвенции во земјоделството. Но, наместо зголемено земјоделско производство и намален увоз на земјоделски производи од странство, македонската економија се соочува со спротив-

ни движења – зголемени субвенции, намалено земјоделско производство и зголемен увоз на земјоделски производи. Ваквата состојба недвомислено ја покажува неефикасноста во политиката на субвенционирање на земјоделството и укажува на потреба од нејзино преиспитување и промена. Промената веројатно би требало да биде во насока на субвенционирање на произведен земјоделски производ, а не на површина на засаден земјоделски производ. Исто така, субвенционирањето во ист обем и на лица чија дејност примарно не е земјоделието предизвикува нелојална конкуренција и бара јасно разграничување во бенефициите што ги добиваат овие лица во однос на лицата чија примарна дејност им е земјоделието.

Горната анализа не е исцрпна, тука таа треба да продолжи и понатаму во детектирање на други фактори и „нелогичности“ што дејствуваат ограничувачки врз растот, но и во откривање на потенцијали за раст и развој на македонската економија.

Предизвици и препораки

Анализата на состојбите во одделните сектори на македонската економија недвосмислено ја потврди констатацијата за постоење на нагласена макроекономска стабилност, од една страна, и “анемичен“ и недоволен економски раст, од друга страна. Ваквата состојба во основа не е во согласност со бројните теоретски и емпириски истражувања што укажуваат на позитивната и поттикнувачка врска помеѓу макроекономската стабилност и економскиот раст. Трудот прави обид да идентификува одредени фактори и “нелогичности“ во политиките и во движењата во македонската економија што делуваат ограничувачки на растот и што можат да помогнат во објаснувањето на слабата функционалност на горната врска. Покрај идентификување на ограничувачките фактори, трудот настојува да детектира и одредени потенцијали што можат да помогнат во напорот за динамизирање на растот и развојот на македонската економија. Врз основа на направената анализа, во продолжение се наведени одредени насоки, препораки и предизвици на креаторите на политики во наредниот период:

- Потреба од зголемување на конкурентноста во македонскиот банкарски сектор;
- НБРМ да обезбеди поголема ефикасност во трансмисиониот механизам и да ја зголеми автономноста и проактивната улога во водењето и во спроведувањето на монетарната политика;

- Преземање на мерки и политики во насока на зголемување на износот на реинвестирана добивка на фирмите со странски капитал;
- Мерки и политики во насока на попродуктивно искористување на огромниот потенцијал по основ на приватни трансфери од странство;
- Зголемена ефикасност и ефективност во државните трошења;
- Промени во политиката на субвенционирање во земјоделието.

Користена литература

- Barro, R. J. (1991), Economic growth in a cross section of countries, *The Quarterly Journal of Economics* 106 (2).
- Bleaney, M. F. (1996), Macroeconomic stability, investment and growth in developing countries, *Journal of Development Economics* 48.
- Dornbusch, R. and S. Edwards (1990), Macroeconomic populism, *Journal of Development Economics*, Volume 32(2).
- Easterly, W. and A. Kraay (2000), Small states, small problems? Income, growth, and volatility in small states, *World Development*, Volume 28(11).
- Fischer, S. (1983), Inflation and growth, NBER Working Paper (w1235).
- Fischer, S. (1991), Growth, macroeconomics, and development, *NBER Macroeconomics Annual*, Volume 6.
- Fischer, S. (1993), The role of macroeconomic factors in growth, *Journal of Monetary economics* 32 (3).
- Kormendi, R. C. and P. G. Meguire (1985), Macroeconomic determinants of growth: cross-country evidence. *Journal of Monetary economics* 16 (2).
- Onis, Z. (1997), Democracy, populism and chronic inflation in Turkey: The post liberalization experience, *Yapi Kredi Economic Review*, Volume 8(1).
- Reinhart, C. M. and K. S. Rogoff (2010), Growth in a time of debt, *The American Economic Review* 100 (2).
- Rodrik, D. (1999), Where did all the growth go? External shocks, social conflict, and growth collapses, *Journal of economic growth* 4 (4).
- World Bank (1990), Adjustment lending policies for sustainable growth, *Policy and Research series No. 14*, Oxford University Press, Washington DC.

Дарко ЛАЗАРОВ*
Бранко АЗЕСКИ**

ИЗВОЗНА ДИВЕРЗИФИКАЦИЈА И МОДЕРНА РЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА КАКО ФУНДАМЕНТАЛНИ ПРОЦЕСИ ВО ЗАБРЗУВАЊЕ НА РАСТОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Апстракт

Развојните перформанси на македонската економија, гледано низ призмата на клучните економски показатели, во изминатиот период воопшто не се задоволителни. За илустрација, бележиме бавна и неодржлива динамика на раст, проследена со неповолен тренд на деиндустријализација и технолошко заостанување, недоволен прилив на СДИ, без некои позначајни мултипликативни ефекти од постојните странски компании, ниско ниво на продуктивност и извозна конкуретност, забрзано темпо на задолжување и негативна тенденција на платниот биланс.

Во тој контекст, основна цел на овој трудот е адресирање на причините за досегашните лоши економски резултати низ една научна и објективна призма, идентификување на развојните можности и потенцијали на економијата и, можеби најважно, креирање на предлог-политики во насока на динамизирање на економскиот раст. За таа цел, ќе биде користена современа 31 научна методологија, базирана на детална дијагностика на постојниот модел на раст и проценка на изворите на растот, современи методи за истражување на индустриските перформанси на ниво на поединечна

---

* Доцент, Економски факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, контакт: darko.lazarov@ugd.edu.mk

** Претседател, Стопанска комора на Македонија, контакт: president@mchamber.mk

индустриска гранка и извозна структура на ниво на поединечен производ, и систематизирање на успешните политики и практики од светските искуства.

Базичната теза на која почива самото истражување е тезата дека долгорочниот економски раст е детерминиран од индустриската и од извозната структура на земјата. Имено, земјите што имаат поголемо учество на индустријата и извозот во БДП со индустриска и извозна структура, примарно базирана на производи кои се карактеризираат со поголема комплексност и ниво на софистицираност, се истовремено и земјите што имаат поголем капацитет да генерираат високи стапки на раст.

Република Македонија, како мала отворена економија, има само една развојна алтернатива која се однесува на подобрување на индустриските перформанси и зголемување на извозната конкурентност. Во таа насока, потребни се економски политики што ќе го поттикнат процес на модерна реиндустријализација (зголемување на учеството на преработувачката индустрија во БДП преку пренасочување на индустриската структура кон индустриски гранки што имаат поголема додадена вредност и повисоко ниво на продуктивност) и ќе го забрзаат процесот на извозна диверзификација (зголемување на бројот на извозни производи кои имаат повисок степен на финализација во рамките на глобалните синџири на снабдување).

Клучни зборови: *извозна диверзификација, модерна реиндустријализација, економски раси, македонска економија.*

Вовед

Развојните перформанси на македонската економија гледано низ призмата на клучните економски показатели во пост-транзицискиот период воопшто не се задоволителни. За илустрација, бележиме бавна и неодржлива динамика на раст проследена со неповолен тренд на деиндустријализација и технолошко заостанување, недоволен прилив на странски директни инвестиции (СДИ) без некои позначајни мултипликативни ефекти од постојните странски компании, ниско ниво на продуктивност и извозна конкурентност, забрзано темпо на задолжување и негативна тенденција на платниот биланс.

Резултатите од дијагнозата на растот која ја направивме преку анализа на изворите на растот покажуваат дека растот на македонската економија

е детерминиран од квантитативни промени во факторите на производство (труд и капитал) без значителни подобрувања на факторската продуктивност (технолошки прогрес и човечки капитал). Ниската продуктивност на македонската економија се рефлектира преку значителниот негативен придонес на нето-извозот што само ја отсликува неконкурентноста на економијата. За сметка на тоа, главниот мотор на растот е на страната на побарувачката (финалната потрошувачка на домаќинствата и јавната потрошувачка на државата). Дополнително, нашата анализа покажува дека растот на економијата е воден од услужниот сектор (доминантно непазарни услуги и услуги кои не се предмет на тргување) со незначително учество на индустрискиот сектор.

Сето тоа, води кон заклучокот дека овој модел на раст е неодржлив на долг рок и истиот нема капацитет да испорача високи и одржливи стапки на економски раст. Оттука, се јавува потребата од редефинирање на истиот каде главниот фокус ќе биде ставен на иницирање на процесот на модерна индустријализација (зголемување на учеството на преработувачката индустрија во БДП преку пренасочување на ресурсите кон индустриски гранки кои имаат поголема додадена вредност и повисоко ниво на продуктивност) и извозна диверзификација (зголемување на бројот на извозни производи кои имаат повисок степен на финализација во рамките на глобалните синџири на снабдување) како фундаментални процеси за забрзување на динамиката на растот во наредниот период.

Имено, Република Македонија, како мала отворена економија, има само една развојна алтернатива која се однесува на реструктурирање на индустриската структура преку пренасочување на ресурсите од индустриски дејности со пониска додадена вредност кон индустриски сектори, потсектори и производи кои имаат повисока додадена вредност и зголемување на извозната конкурентност. Во таа насока, потребни се економски политики кои ќе го поттикнат процесот на реструктурирање на економијата со значително подобрување на извозната конкурентност на земјата.

Трудот е составен од два дела. Во првиот дел е направена детална емпириска анализа на индустриските и извозните перформанси на македонската економија, додека во вториот дел се презентирани предлог-политики како да се динамизира растот на македонската економија преку иницирање на процесот на реструктурирање на економијата и зголемување на извозната конкурентност на земјата.

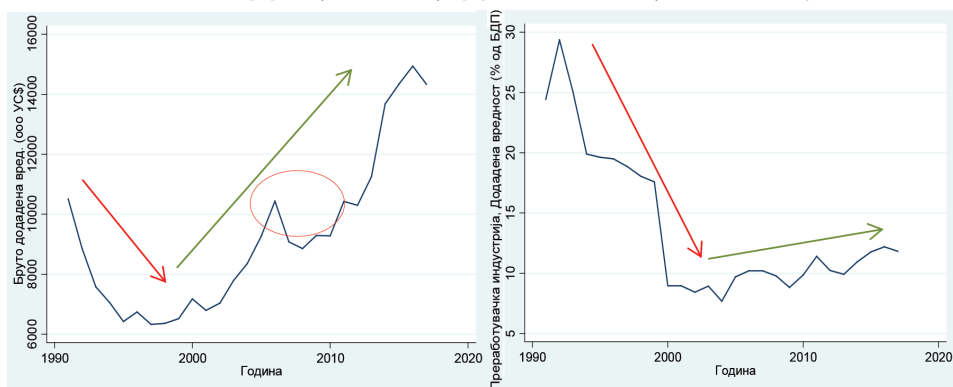
1. ЕМПИРИСКА АНАЛИЗА НА ИНДУСТРИСКИТЕ И ИЗВОЗНИТЕ ПЕРФОРМАНСИ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Во вториот дел од трудот наша основна цел е детално проучување на перформансите на преработувачката индустрија на ниво на поединечна индустриска гранка и анализа на извозната структура на ниво на поединечен производ, со цел осврнување на предизвиците и идентификување на развојните можности и потенцијали за реструктурирање на македонската економија.

1.1. Анализа на перформансите на преработувачката индустрија

Анализата ќе ја започнеме со детално проучување на трендот на движење на учеството на преработувачката индустрија во БДП на земјата од денот на осамостојувањето до денес, како еден синтетички показател и индикатор за мерење на перформансите на преработувачката индустрија. Имено, како што може да се забележи на самиот графикон подолу, постои сериозен пад на релативното учество на преработувачката индустрија во БДП (тренд на деиндустријализација) со благо подобрување во периодот по 2001 година (со исклучок на периодот на светската економска криза), што не е доволно за остварување на посакуваните цели за побрз економски раст на земјата.

Слика 1. **Панел А** – Бруто додадена вредност на преработувачката индустрија, базични цени (000 САД \$) и **Панел Б** – Преработувачката индустрија (% од БДП) во Република Македонија

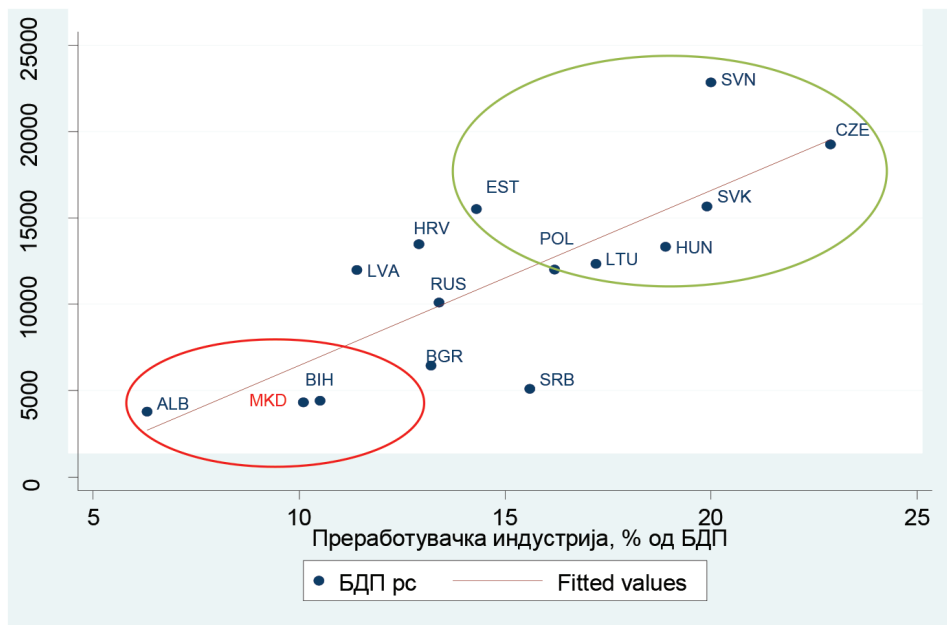

Извор: Пресметка на авторите врз база на податоци од Светска банка

Во 2017 година релативното учество на преработувачката индустрија во БДП изнесува 11,8%, што е под просекот на ЕУ кој изнесува 14%. Тоа ниво е значително поголемо во најголем број на поразвиени земји од регионот на ЦИЕ како што се: Словенија (20%), Словачка (20%), Чешка (24%), Унгарија (19%), Полска (18%), Романија (20%) и други. Тоа се практично земјите кон кои Република Македонија треба да се стреми ако сакаме да се стремиме кон побрз раст во идниот период.

Слика 2. Преработувачка индустрија (% од БДП) во земји од ЦИЕ

Извор: Пресметка на авторите врз база на податоци од Светска банка

Анализата на перформансите на преработувачката индустрија гледано низ призмата на бројот на вработени и продуктивноста по работник покажува позитивни трендови кои не се доволни да ја променат неповолната состојба во структурата на вработени. Имено, и покрај тоа што бројот на вработени во **преработувачката индустрија** бележи тенденција на зголемување за **20.187 нови работни места** (од 123.066 во 2006 година на 143.253 во 2017 година), тој пораст е значително понизок во однос на **140.000 новокреирани работни места во услужниот сектор** (особено во непазарни услуги и услуги кои не се предмет на тргување) за истиот период.

Слика 3. Продуктивност и број на вработени во преработувачката индустрија во РМ

Извор: Пресметка на авторите врз база на податоци од Светска банка.

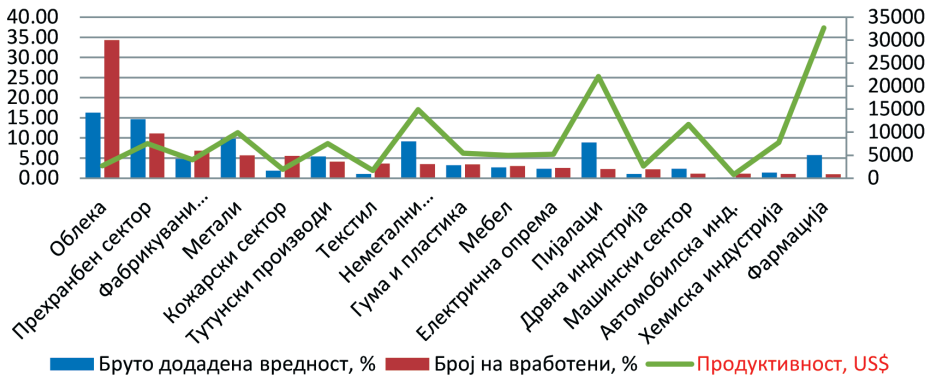
Таквата бавна динамика на креирање нови работни места во преработувачката индустрија не може да придонесе за некои позначајни структурни промени во економијата, особено ако се има предвид фактот дека сè уште голем дел од работната сила е заглавена во **земјоделскиот сектор** (120.311 вработени или 16% во релативен износ) и **градежништвото** (53.391 вработени или 7% во релативен износ), и дека сè поголемо значење има **услужниот сектор** (зголемување на релативното учество од 47% во 2006 година на повеќе од 54% во 2017 година).

Од друга страна, **нивото на продуктивност на преработувачката индустрија** (мерена како однос помеѓу бруто додадената вредност по базични цени во однос на бројот на вработени) во анализираниот период **бележи благо подобрување** (од 8485 САД\$ во 2006 година на 10.000 САД\$ во 2017 година) со циклични осцилации, особено за време на светската економска криза 2007/2008 година и 2011/2012 година.

Една од главните **причини за лошите перформанси на преработувачката индустрија**, гледано низ призмата на бруто додадената вредност, извозот, бројот на вработени и нивото на продуктивност, треба да се бараат во **неповолната структура и бавните интра и интер секторски структурни промени**. Имено, ако ја погледнеме структурата на преработувачката индустрија, ќе видиме дека најголемо учество според број на вработени и бруто додадената вредност во 2010 година имаат оние индустриски гранки со релативно ниска продуктивност, како што се текстилната индустрија (облека и текстил), фабрикувани метали, кожарската индустрија, мебел и сл. Од друга страна, индустриските гранки кои имаат висока продуктив-

ност како што се хемиската, фармацевтската и машинската индустрија имаат значително помало релативно учество.

Слика 4. Бруто додадена вредност, продуктивност по работник и број на вработени во одделни индустриски гранки во 2010 година

Извор: Пресметка на авторите врз база на податоци од Државниот завод за статистика.

За илустрација, **текстилната и кожарската индустрија**, како трудоинтензивна индустрија, со релативно ниска продуктивност по работник (*помалку од 5.000 евра годишно*) ангажира повеќе од **20%** од вкупниот број на вработени во преработувачката индустрија. Од друга страна, фармацевтската и **машинската индустрија**, како индустриски гранки со висока продуктивност (*32.659 евра и 11.700 евра, респективно*), имаат релативно мало учество во вкупната преработувачка индустрија во Република Македонија од аспект на бројот на вработени (**1%** и **1,15%** релативно учество во вкупниот број на вработени во преработувачката индустрија, респективно). Дополнително, дејностите како што се поправки и инсталирање на машини и опрема и производство на компјутерски, електронски и оптички производи, како индустриски дејности со висока продуктивност имаат уште помало учество во преработувачката индустрија.

Ако ги споредиме овие податоци за структурните карактеристики на преработувачката индустрија на ниво на поединечна индустриска гранка со истите податоци во 2017 година, ќе видиме дека нема некои позначајни структурни промени во изминатиот период со исклучок на значителното зголемување на учеството на **автомобилската индустриска, машинската индустрија и текстилот** како резултат на влезот на СДИ во оваа индустриска гранка во ТИРЗ (технолошко индустриските развојни зони), на сметка на **тутунски производи, облека и фабрикувани метали**.

1.2. Анализа на извозните перформанси на македонската економија

Република Македонија во изминатиов период бележи значителен пораст на извозот од **1 милијарда евра во 2000 година на 5 милијарди евра во 2017 година**, што значи дека извозот во анализираниот период растел со *просечна стапка* од **10,7%**. Најголем дел од тој пораст, особено во периодот по 2007 година, се должи на СДИ и извозот од ТИРЗ.

Табела 1. **Бруто додадена вредност, продуктивност по работник и број на вработени во одделни индустриски гранки, 2010 година и 2017 година**

Индустриска гранка	Бруто додадена вредност, %		Број на вработени, %		Продуктивност, САД\$	
	2010	2017	2010	2017	2010	2017
Облека	16.27	13.88	34.31	28.54	2719	3790
Прехранбен сектор	14.66	13.93	11.12	14.48	7554	7490
Фабрикувани метали	4.77	4.08	6.82	5.43	4014	5854
Метали	9.83	7.07	5.69	5.07	9896	10.871
Кожарски сектор	1.86	1.88	5.57	4.69	1914	3128
Ѓутунски производи	5.38	3.25	4.10	1.46	7538	17304
Текстил	1.09	3.11	3.67	4.62	1700	5251
Неметални минерали	9.16	6.46	3.53	3.07	14877	16453
Гума и пластика	3.23	/	3.41	/	5433	/
Мебел	2.66	2.41	3.06	3.65	4979	5155
Електрична опрема	2.35	2.82	2.58	1.87	5210	11764
Пијалаци	8.85	5.46	2.30	2.32	22111	18317
Дрвна индустрија	1.03	1.13	2.22	1.73	2656	5102
Машински сектор	2.35	11.00	1.15	1.06	11700	80885
Автомобилска инд.	0.15	6.46	1.10	9.50	798	5300
Хемиска индустрија	1.42	1.08	1.05	0.98	755	849
Фармација	5.75	5.77	1.01	1.19	32659	37963

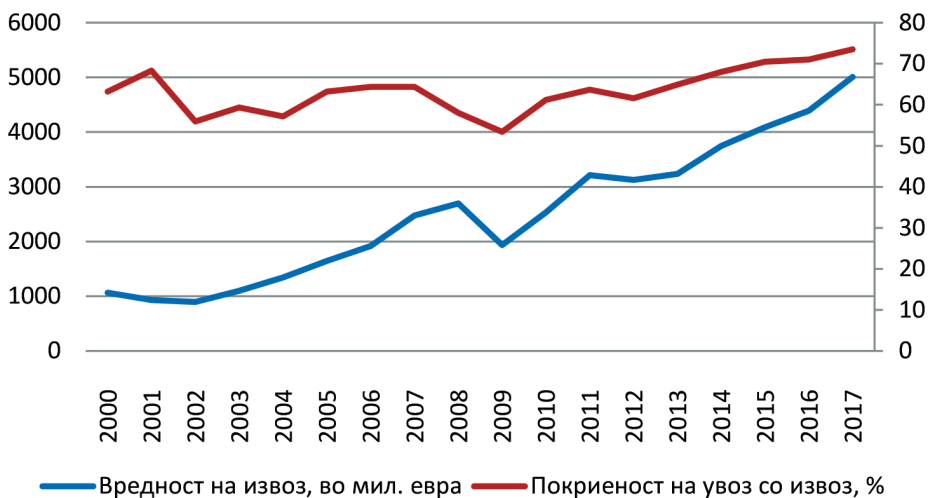
Извор: Пресметка на авторите врз база на податоци од Државниот завод за статистика

Сепак, таквиот пораст на извозот не придонесе значително во динамизирање на растот на економијата поради фактот што истиот се карактеризира со значителна „увозна“ компонента, што укажува дека домашната додадената вредност во извозот на странските компании во ТИРЗ е исклу-

чително мала без позначајни мултипликативни ефекти за македонската економија.

Податокот дека **процентот на покриеност на увозот со извоз** во анализираниот период сèуште е на ниво од околу **70%**, само ја потврдува погоре изнесената констатација дека извозот на земјата не придонесува за намалување на трговскиот дефицит и практично овде треба да се бара причината зошто постои слаба магнитуда во корелациската поврзаност помеѓу извозот и економскиот раст.

Слика 5. Вредност на извозот и покриеност на увозот со извоз во РМ

Извор: Државен завод за статистика на РМ

Она што е поважно во ова истражување е детално проучување на структурата на извозот, со цел осврнување на ограничувањата и идентификување на развојните можности за реструктурирање на македонската економијата, како фундаментален предуслов за динамизирање на растот на земјата. За таа цел, ќе користиме неколку синтетички индикатори кои ги мерат извозните перформанси преку анализа на извозната структура. Тие индикатори се: **1) извозна диверзификација** – се мери како апсолутен број на производи што земјата ги извезува со компаративна предност¹;

¹ Индексот на компаративни предности (Balassa, 1965) се пресметува како однос помеѓу релативното учество на конкретниот производ во вкупниот извоз на земјата во однос на релативното учество на тој производ во вкупниот светски извоз. Еден производ има компаративна предност ако вредноста на индексот е поголема од еден ($RCA > 1$) и истиот покажува дека опортунитетните трошоци за да се произведе тој производ во земјата е помал во однос на трошоците тој производ да се произведе во некоја друга земја.

2) извозна софистицираност – го мери нивото на софистицираност на извозната структура на земјата преку *EXPY-индексот* кој претставува пондерирани збир од нивото на комплексност на секој поединечен производ (*PRODY*) кој е дел од извозната структура на земјата; **3) извозна стандардност** – покажува колкав дел од производите што земјата ги извезува со компаративна предност се извезуваат истовремено од останатите земји во светот и **4) „open forest“-индекс** – ги мери развојните потенцијали на земјата за структурни промени преку отпочнување на производство и извоз на производи со поголема додадена вредност и повисоко ниво на софистицираност².

Анализата за извозните перформанси на македонската економија ќе ја започнеме со проучување на извозната структура на ниво на поединечна индустриска гранка, гледано низ призмата на извозната диверсификација и извозната софистицираност. Имено, Република Македонија во **2017 година** реализирала извоз на вкупно **447 производи со компаративна предност**, или вкупно **616 производи** биле извезени со вредност поголема од **200 илјади евра**, што по Црна Гора и Албанија е најниска извозна диверсифицираност во регионот на ЦИЕ.

Дополнително, извозна концентрација постои и од аспект на бројот на извозни производи и земјите каде се извезува. Имено, од вкупно 7.000 регистрирани деловни субјекти во преработувачката индустрија, само **3.000 компании се извозно ориентирани** и имаат одредени извозни активности, при што, многу мал број од нив се стабилни извозни компании. Исто така, ако ја погледнеме **крајната дестинација на македонскиот извоз** ќе заклучиме дека најголем дел од него е **лоциран во мал број на земји од ЕУ**, што дополнително ги прави македонскиот извоз и економијата ранливи и сензитивни на какви било неповолни трендови во тие земји. Тоа практично се покажа во периодот на светската економска криза кога како резултат на кризата во развиените ЕУ-земји, македонскиот извоз забележа рекорден пад од речиси 30% во 2008 година (види ја сликата 1). За илустрација, дури **85%** од македонскиот извоз е концентриран во само **10 земји**, додека земјата реализира извоз **во вредност поголема од 200 илјади евра** во помалку од **80 земји**.

Таквата географска концентрација на македонскиот извоз создава дополнителни пречки во понатамошните извозни напори на земјата во контекст на недоволно проучени и развиени можности на други светски пазари

² Hidalgo and Hausmann (2008), “Product Complexity and Economic Development”. Harvard University, mimeo.

и недостиг на трговски мрежи и соработки кои можат да бидат ставени во функција за понатамошна пазарна пенетрација и извозна диверсификација.

За споредба, **Словенија**, како земја со слични карактеристики на Македонија во смисла на големина и ресурси, остварила вкупен извоз во вредност од **28 милијарди евра** во 2017 година, што е за **5,5 пати повеќе** од вредноста на извозот на Македонија. Таквиот извоз е базиран на **1076 производи** што земјата ги извезува со **компаративна предност** што е за **2,5 пати повеќе** од бројот на производи што Република Македонија ги извезува со компаративна предност. Од аспект на географската дестинација, Словенија во 2017 година реализирала извоз во **вредност поголема од 200 илјади евра** во повеќе од **150 земји**, додека **топ 10-те извозни земји** чинат **64%** од вкупниот извоз на земјата.

Уште понеповолен е фактот што наместо зголемување на бројот на извозни производи, Република Македонија бележи уште поголема извозна концентрација. Практично, и покрај значителниот пораст на извозот за повеќе од 4 милијарди евра во анализираниот период, бројот на производи што Република Македонија ги извезува со компаративни предности денес е помал за повеќе од 200 производи споредено со 2000 година, што не треба да нè изненадува ако го земеме предвид фактот што најголем дел од порастот на тој извоз се должи само на неколку производи што странските компании во ТИРЗ ги извезуваат. За илустрација, само **четири нови производи од ТИРЗ** креираат **приближно 40%** од **вкупниот извоз** на Република Македонија што само ја потврдува констатацијата за силната извозна концентрација на земјата.

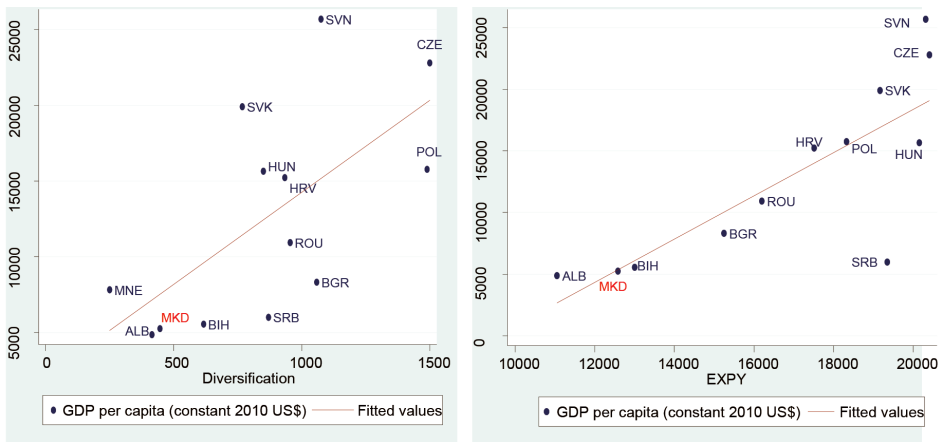
Дополнително, она што е исклучително важно во анализата на извозните перформанси е нивото на софистицираност на производите кои се дел од извозната структура на земјата. Имено, нашата анализа покажува дека најголем дел од производите што земјата денес ги извезува со компаративна предност се: **текстилни производи и облека** (142 производи), **производи од базична метална индустрија** (77 производи) и **примарно земјоделски производи** (59 производи) кои се карактеризираат со релативно пониска додадена вредност и ниско ниво на продуктивност, што во голема мера е причина за ниската софистицираност на целокупниот извоз на македонската економија и покрај тоа што се забележани одредени подобрувања првенствено како резултат на извозот на пософистицирани производи од ТИРЗ.

За споредба, Словенија освен фактот што има значително поголема извозна диверзификација (**2,5 пати** поголем број на извозни производи), во

исто време има значително поголема извозна софистицираност, што значи дека производите кои ги извезуваа имаа поголемо ниво на додадена вредност и поголем степен на финализација (комплексност). Имено, **просечната вредноста на ЕХРУ-индексот³ во анализираниот период (кој ја мери просечната софистицираност на извозот на една земја врз база на софистицираност на секој поединечен производ кој е дел од извозната структура) во Словенија е 20.315 американски долари, споредено со значително помалата вредност на ЕХРУ-индексот во Македонија која во истиот период е 12.580 американски долари.**

Значењето и влијанието на извозната диверзификација и извозната софистицираност за економските перформанси (мерени преку реалниот БДП по глава на жител) е претставено на графиконот подолу, каде јасно се гледа дека земјите кои имаат поголема извозна диверзификација и поголема извозна софистицираност (како што се Чешка, Словенија, Полска, Словачка, Унгарија) се земји кои во исто време имаат подобри економски перформанси во однос на земјите како што се Албанија, Босна, Македонија и Црна Гора кои имаат значително пониска извозна диверзификација и софистицираност, па како резултат на тоа и пониска економска развиеност.

Слика 6. **Панел А** – извозна диверзификација и ниво на БДП по глава на жител и **Панел Б** – извозна софистицираност (ЕХРУ-индекс) и ниво на БДП по глава на жител

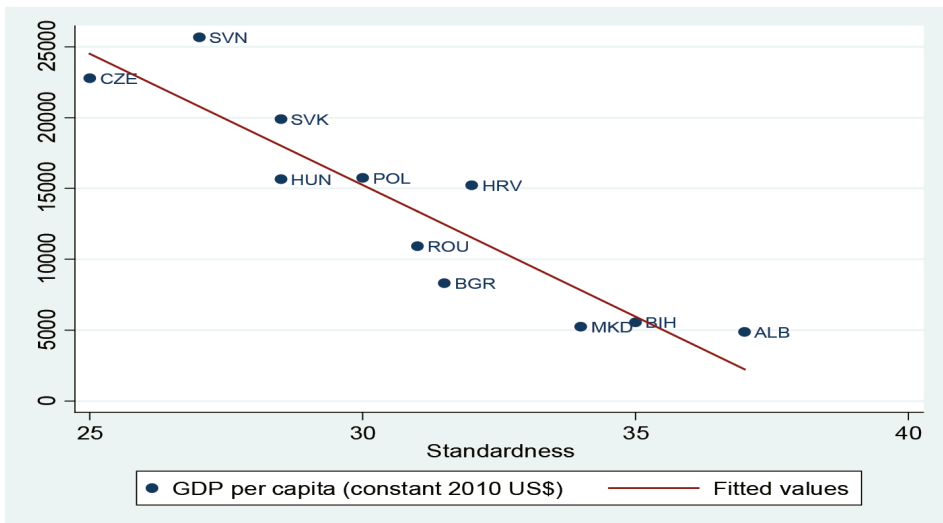
Извор: Пресметка на авторите

³ Нивото на извозна софистицираност на земјата, i , $EXPY_i$, се пресметува според следната равенка: $EXPY_i = \sum_j \left(\frac{x_j}{X_i} \right) PRODY_j$, при што, истиот претставува пондерирани просек на софистицираност на секој поединечен производ мерење преку т.н. PRODY-индекс, каде пондерите се однесуваат на релативното учество на секој производ во вкупниот извоз на земјата.

Дополнително, нашата анализа ги потврдува тезите на новата структурна економија дека оние земји кои имаат висока извозна стандардност (ниска уникатност) се земји кои имаат пониска економска развиеност. На графиконот подолу се гледа дека земјите како што се Македонија, Босна и Херцеговина, Албанија, и Бугарија, чија извозна структура е компонирана од стандардни производи кои се извезуваат од голем број на земји во светот, се токму земјите со најлоши економски перформанси мерени преку нивото на БДП по глава на жител, наспроти Словенија, Чешка, Словачка, Унгарија и Полска кои имаат значително поголема извозна уникатност (пониска извозна стандардност) и како резултат на тоа поголема економска развиеност.

Слика 7. Извозна стандардност и ниво на БДП по глава на жител

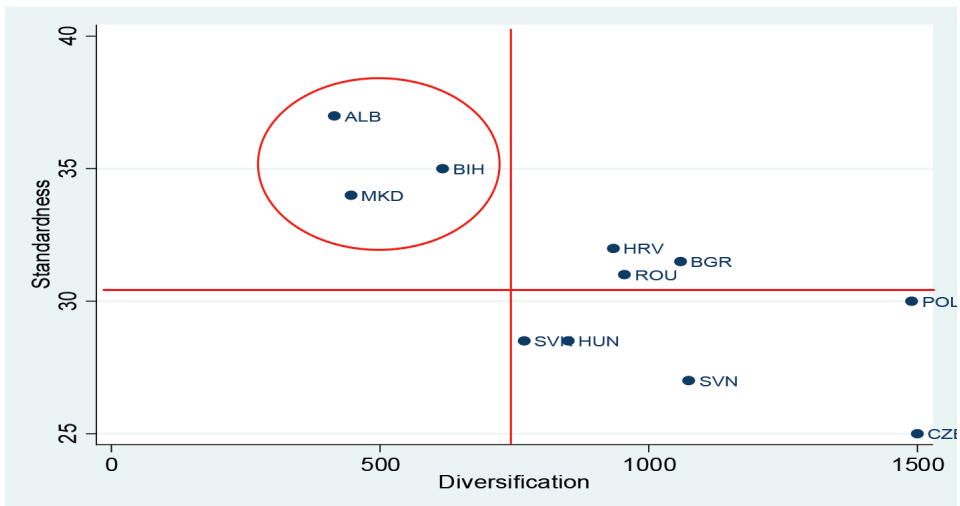
Извор: Пресметка на авторите

Сознанијата на новата структурна економија кои се однесуваат на корелациската врска помеѓу извозната диверзификација и извозната стандардност укажуваат дека земјите кои имаат висока извозна диверзифицираност (произведуваат и извезуваат голем број производи со компаративна предност), во исто време се земји кои имаат ниска стапка на извозна стандардност, т.е. висока стапка на уникатност (извезуваат производи кои мал број земји ги произведуваат). Од друга страна, земјите со ниска диверзифицираност на извозот, ги произведуваат и ги извезуваат

производите што голем број други земји, исто така, ги произведуваат и ги извезуваат⁴.

Согласно со добиените резултати во нашата анализа, оваа теорија е целосно валидна за земјите од ЦИЕ, при што, резултатите добиени врз база на анализа на поврзаноста помеѓу извозната стандардност и извозната диверзификација покажуваат дека Република Македонија, заедно со Босна и Херцеговина и Албанија, се во најнеповолната група на земји со ниска извозна диверзификација и висока извозна стандардност за разлика од Словенија, Словачка, Унгарија, Полска и Чешка како група на земји кои се карактеризираат со висока извозна диверзификација и ниска извозна стандардност. Од друга страна, Хрватска, Бугарија и Романија се земји кои имаат висока извозна диверзификација, но она што е неповолно кај овие земји е тоа што извозната структура е составена од стандардни производи кои имаат пониска софистицираност и степен на финализација.

Слика 8. Извозна стандардност и извозна диверзификација

Извор: Пресметка на авторите

За илустрација е направена компаративна анализа на извозните перформанси на Република Македонија и Словенија како земји кои имаат многу сличности помеѓу себе од повеќе аспекти, но значително се разликуваат

⁴ Hausmann, Ricardo and Bailey Klinger (2006), "Structural Transformation and Patterns of Comparative Advantage in the Product Space". Center for International Development at Harvard University, Working Paper No. 128.

по економската развиеност. Самата анализа е направена на еден симболичен преку компарација на бројот на извозни производи, карактерот на тие производи, број на извозни компании и бројот на земји кои се јавуваат како извозни дестинации на двете земји.

Слика 9. Компаративна анализа на извозните перформанси на Словенија и Македонија

Извор: Пресметка на авторите

Очигледен е фактот дека Словенија и покрај тоа што има слична големина и ресурси како Македонија има значително поголем број на извозни производи, производи кои се карактеризираат со поголем степен на финализација и додадена вредност (електроника, компоненти за автомобилска индустрија, машинство, фармација и хемиска индустрија); бројот на словенечки извозни компании е далеку поголем од број на македонските извозни компании; и на крај, Словенија извезува во далеку поголем број на земји споредено со Македонија. Сето тоа докажува зошто Словенија е далеку поразвиена земја од Македонија со значително поголем животен стандард од нашиот и воедно води до констатацијата дека единствена развојна алтернатива на Република Македонија е структурна трансформација на преработувачката индустрија и извозот.

2. ПРЕДЛОГ-ПОЛИТИКИ ЗА ДИНАМИЗИРАЊЕ НА РАСТОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Ако тргнеме од тезата дека структурните промени во економијата, процесот на реиндустријализација и извозна диверзификација се фундаментални процеси за генерирање на високи и одржливи стапки на економски раст, тогаш се поставува клучното прашање: „*како тие фундаментални развојни процеси може да се иницираат и интензивираат во насока на динамизирање на економскиот раст на земјата?*“. Всушност, брзината и успешноста во спроведувањето на овие процеси во голема мера се детерминирани од *прејходната индустриска и извозна структура на земјата* што де факто ги определува нејзините развојни потенцијали, како и од *активната улога на државата* гледано низ призмата на *ефикасноста и ефективноста на економските и индустриските политики*.

Оттука, **првиот чекор** кој треба да се направи е **детално проучување на одделните индустриски гранки (на ниво на производ) и нивната репродукциска поврзаност (вертикално и хоризонтално)**, со цел идентификување на развојните можности и потенцијали на оние индустриски сектори кои поседуваат реални економски претпоставки да се развиваат во иднина и оние стратешки гранки каде македонската економија согласно со постојната структура може да гради компаративни предности.

Откако ќе бидат **мапирани стратешките индустриски сектори, потсектори и производи** кои имаат најголеми развојни можности и потенцијални компаративни предности, вториот чекор е изработка на **секторски дијагностики на ниво на компанија или група на компании** во дефинираните стратешки сектори и потсектори, со цел **адресирање на сите бариери и ограничувања** со кои се соочуваат самите компании во нивните напори за започнување производство и извоз на нови пософистицирани производи во рамките на адресираните стратешки сектори. Тоа подразбира идентификување на потребната технологија која треба да се имплементира и производни способности кои треба да се акумулираат со цел зголемување на извозната конкурентност на самите компании во рамките на мапираните сектори. Сето ова ќе придонесе за подобро дизајнирање на економските и индустриските политики **кои треба да обезбедат системска поддршка** за поттикнување на процесот на **модерна реиндустријализација** преку **преструктурирање на економијата и подобрување на извозната конкурентност на земјата**.

Во таа насока, во продолжение ќе бидат понудени **предлог-политики и мерки** содржани во неколку клучни столбови кои, веруваме, може да придонесат за значително забрзување на динамиката на економскиот раст преку зголемување на **учеството на индустријата** од сегашните **12%** на повеќе од **16%**, базирано на **преструктурирање од индустриски сектори, потсектори и производи со помала додадена вредност кон индустриски гранки со поголема продуктивност** и зголемување на учеството на извозот од сегашните **55%** на повеќе од **70%**, базирано на **зголемување на бројот на производи наменети за извоз со поголем степен на финализација и додадена вредност и намалување на увозната компонента на извоз.**

Првиот ѝакеј на мерки треба да бидат насочени кон обезбедување **финансиска поддршка за инвестиции** на извозно ориентираните домашни компании во рамките на претходно анализираните стратешки индустриски сектори, потсектори и производи. Таквите инвестиции треба да овозможат трансфер на нова технологија, инсталирање на нови производни и технолошки процеси, креирање нови бизнис и организациски модели, воспоставување современи менаџмент системи за квалитет и стандардизација, спроведување на истражување на пазарот, маркетинг стратегии и други мерки за интернализација на македонската економија, вклучувајќи ги активностите за интегрирање на домашните компании во регионалните и глобалните синџири на снабдување.

Вториот ѝакеј на мерки се однесува на **подобрување на кадровските и менаџерските способности** на извозно ориентираните домашни компании. Во таа насока, нашите предлози се однесуваат на креирање современи програми за подобрување на менаџерските способности преку обуки за специјализација на менаџерите во домашните извозно ориентираните компании; организирање менторинг и коучинг програми; организирани посети на најдобрите саеми за опрема, машини и нова технологија во стратешките сектори и потсектори; обука на вработените и инженерите кои ќе управуваат со новите технолошки процеси; даночни поволности за вработување на нови млади инженери и луѓе со технички квалификации; субвенционирање на платите на високо квалификувани инженери; креирање.

Третиот ѝакеј на мерки се однесува на **редефинирање на програмата за привлекување на странски директни инвестиции (СДИ)** во која фокусот ќе биде ставен на привлекување само на оние странски компании во рамките на претходно адресираните стратешки сектори и потсектори, со цел нивно ставање во функција на домашната економија преку интегрирање на домашните компании во нивните синџири на снабдување. Тоа

ќе придонесе за зголемување на мултипликативните ефекти од СДИ за домашната економија, што ќе значи намалување на увозната компонента на извозот кој доаѓа од ТИРЗ. Во исто време, таквата политика за таргетирање на странски компании ќе обезбеди поголем трансфер на знаење и технологија од СДИ кон домашната економија, што на долг рок ќе придонесе за подобрување на извозните перформанси на домашните извозно ориентирани компании.

Четириот пакет на мерки е насочен кон **градење на инфраструктура за Индустрија 4.0** поради фактот што глобалните трендови се немилосрдни и потребата од што побрзо соочување со тие глобални предизвици е неопходно доколку не сакаме да се продлабочува јазот во технолошкиот развој на земјата vis-à-vis развиените земји.

На крај, *петтиот, не помалку важен пакет на мерки* се однесува на **зајакнување на институционалните капацитети на државата и подобрување на бизнис регулативата**. Сите ние сме свесни дека основен предуслов за успешно водење бизнис се силни институционални капацитети, професионална јавна администрација и бизнис регулатива која ќе биде пријателска кон приватниот сектор и без бирократски бариери и селективно постапување. Во таа насока, нашата препорака е политички консензус за ова прашање, со насочување на голема енергија и фокус кон решавање на овие фундаментални проблеми без кои не можеме да се надеваме дека наскоро ќе ги оствариме целите за подобрување на развојните перформанси на земјата.

Користена литература

- Lavopa A, and Szirmai A (2014). Structural modernization and development traps: An empirical approach. UNU-MERIT Working Paper 2014-076. United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology.
- Lavopa A, and Szirmai A (2015). Industrialization in time and space. UNU-MERIT Working Paper 2015-039. United Nations University - Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology.
- Lee K (2013). Schumpeterian Analysis of Economic Catch-up: Knowledge, Path-creation, and the Middle-income Trap. Cambridge University Press. Cambridge, United Kingdom.
- Lin JY, and Chang HJ (2009). Should industrial policy in developing countries conform to comparative advantage or defy it? A debate between Justin Lin and Ha-Joon Chang, Development Policy Review 27(5): 483–502.

- Lin JY, and Monga C (2010). Growth identification and facilitation: The role of the state in the dynamics of structural change. Policy Research Working Paper 5313. World Bank. Washington, DC.
- Lin JY, and Treichel V (2014). Making industrial policy work for development. In: Salazar-Xirinachs JM, Nübler I, and Kozul-Wright R, eds. Transforming Economies: Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development. International Labour Organization. Geneva: 65–78.
- Darko Lazarov and Goce Petreski (2018). Export Opportunity, Economic Growth and Structural Change: A Case for Industrial Policy in the Republic of Macedonia. Progress in Economics Research. Volume 40 - Nova Science Publishers
- Darko Lazarov and Kocovski Mitko (2017) Empirical analysis of Macedonian export structure: the role of metal industry. Industry Journal, 45 (1). pp. 148-160.
- Дарко Лазаров и Митко Кочовски (2015). Економска импакт анализа на металната индустрија, Стопанска комора на Македонија.
- Дарко Лазаров и Митко Кочовски (2017). Анализа на развојните потенцијали и можности за производна диверзификација на металната индустрија, Стопанска комора на Македонија.
- McMillan M, and Rodrik D (2011). Globalization, structural change and productivity growth. In: Bacchetta M, and Jansen M, eds. Making Globalization Socially Sustainable. International Labour Organization. Geneva.
- Palma G (2005). Four sources of “de-industrialization” and a new concept of the “Dutch-disease.” In: Ocampo JA, ed. Beyond Reforms, Structural Dynamics and Macroeconomic Vulnerability. Stanford University Press. Stanford, CA. Available at <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7378>
- Rodrik D (2013b). Structural change, fundamentals, and growth: An overview. Institute for Advanced Study. Princeton, NJ.
- Rodrik D (2014). Are services the new manufactures? Project Syndicate. October 13. Available at <https://www.project-syndicate.org/commentary/are-services-the-new-manufactures-by-dani-rodrik-2014-10>.
- Rodrik D (2016). Premature deindustrialization. Journal of Economic Growth 21: 1–33.
- Romer PM (1987). Growth based on increasing returns due to specialization. American Economic Review 77(2): 56–62.
- Rosenstein-Rodan P (1943). Problems of industrialisation of Eastern and South-eastern Europe, Economic Journal 53: 202–11.
- Timmer MP, Erumban AA, Los B, Stehrer R, and de Vries GJ (2014a). Slicing up global value chains. Journal of Economic Perspectives 28(2): 99–118.
- UNCTAD (2014b). The Least Developed Countries Report 2014: Growth with Structural Transformation: A Post-2015 Development Agenda. United Nations. Geneva and New York.
- UNCTAD (2015a). Global Value Chains and South-South Trade: Economic Cooperation and Integration among Developing Countries. United Nations. Geneva and New York.
- UNIDO (2015). Industrial Development Report 2016: The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development. United Nations Industrial Development Organization. Vienna.

Ванчо УЗУНОВ*

СТРУКТУРНИТЕ ПРОМЕНИ И ИНДУСТРИСКАТА ПОЛИТИКА НА РМ: РЕТРОСПЕКТИВА И ИДНИНА

Апстракт

Појдовни тези на овој труд се фактите дека: 1. Политиката на структурни промени и индустриската политика се корисни и ефективни, особено за мала економија, но треба да бидат прилагодени и да се спроведуваат на специфичен и соодветен начин; и 2. обете политики во РМ треба да бидат дел од водечката развојна стратегија, како и да се вклопат во конзистентна целина со сите други економски политики.

Анализата покажува дека досегашната структурна и индустриска политика на РМ биле парцијални и водени пред сè од лукративните краткорочни цели на носителите на економската политика. Тие, на долг рок, не креираат пораст на продуктивноста, што е основен показател за нивната успешност. Покрај тоа, остварените структурни промени на македонската економија во последните две децении покажуваат отсуство на координирана и стратегиска политика.

Република Македонија треба да ја прифати стратегијата на *извозна експанзија* како развојна стратегија. Сите економски политики, вклучително во прв ред структурната и индустриската политика, треба да се дефинираат во согласност со таа стратегија. Динамизирањето на идниот економски развој на РМ е *критично зависно* од подобрување на *капацитетите и квалитетите на институциите*. Идната политика на структурни промени и индустриска политика на РМ треба да биде пред сè *хоризонтална*, а секторски пристап да се користи само во привлекувањето на СДИ. Политиката на активно привлекување СДИ треба да остане многу битен дел на идната индустриска политика. Во таргетирањето на индустриските гранки во кои

* Редовен професор, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: vancou@unet.com.mk

ќе се привлекуваат СДИ треба да се настојува да се искористат постојните и да се создаваат нови „вредносни синџири“. Индустриската политика, во тесна координација со образовната политика, треба да создаде основи за реално подобрување на квалификациите на работната сила. Битна задача на индустриската политика на РМ е унапредување на квалитативните перформанси на индустриските капацитети. Индустриската политика на РМ треба да има регионален хоризонт, односно да ја помогне интеграцијата во регионална економска област. Спроведувањето на индустриската политика на РМ треба да биде сконцентрирано во една, или во многу мал број на институции спроведувачи на политиката. Индустриската политика на РМ треба да биде подложна на постојан мониторинг на нејзиниот реален учинок.

Клучни зборови: *индустриска политика; секторски промени; економија на РМ; извозна експанзија; продуктивност;*

Вовед

Поаѓајќи од самиот назив на индустриската политика, во Македонија е доста раширено едно лаичко мислење, дека таа се однесува на активностите на владата во однос на стопанската дејност индустрија. Но, тоа не е точно, бидејќи поимот „industry“ на англиски јазик, значи тоа што на македонски јазик се нарекува стопанска дејност, додека индустрија во македонската смисла на поимот, на англиски јазик се нарекува „manufacturing“.

Гледано од тој аспект, поимите политика на структурни промени и индустриска политика се еднозначни. Имено, стандардната дефиниција на индустриската политика гласи: „...секоја мерка, или збир на владини мерки, насочени кон структурни промени во економијата“. Или, малку поопширно, „Индустриската политика значи различни нешта за различни луѓе... но, целта на индустриската политика, во основа, е поттикнување на структурни промени во правец на подинамични и попродуктивни активности. Таа се концентрира на поттикнување на клучните аспекти, како што се: продуктивност, конкурентност и економски развој.“ (Ministry of Economy, 2018).

Од друга страна, современата економска политика се разграничува на три видови политики: 1. *хоризонтални* (неутрални или функционални); 2. *секторски* (вертикални или стратешки); и 3. *развојни* економски политики. Се разбира, оваа поделба е условна, бидејќи трите видови на економски

политики се тесно поврзани и претставуваат целина, а разделувањето е направено во зависност од начинот на влијаење со политиките.

Во хоризонтални економски политики се вбројуваат активностите на владата со коишто се влијае врз условите за работење на *сити* деловни субјекти, без разлика во која дејност, или во која гранка на некоја дејност тие делуваат. Тука најчесто се вбројуваат: регулацијата на пазарите, градењето поволно опкружување за деловно работење, креирањето конкурентност на националната економија, поддршката на МСП и заштитата на животната средина. Спротивно на тоа, првенствена цел на активностите на секторските економски политики е поттикнување на побрзиот развој на *некои дејности* во економијата, често токму за сметка на другите дејности. Тука се вбројуваат: политиката за побрз развој на одделни индустриски гранки, земјоделската политика; развој на туризмот, поддршка на градежништвото; итн. А првенствена цел на развојните економски политики е поттикнување на *побрз економски развој на целата економија*, па тука се вбројуваат: енергетската политика, развој на инфраструктурата, широка примена на информатичката технологија, политиката на рамномерен регионален економски развој итн.

Стандардната теоретска препорака за економската политика посочува дека е потребно *мудро комбинирање* на хоризонталните и развојните економски политики, со што се создаваат услови за побрз и рамномерен развој на националната економија. Но, за разлика од односот кон хоризонталните и развојните економски политики, а особено заради различните искуства на одделни држави, во теоријата постои разногласност за оправданоста на водењето секторска политика. Во овој труд нема простор за развивање на целосната теоретска дебата на таа тема, но треба да се посочи дека, од водењето на секторската политика, постојат „модни трендови“. Односно, по Втората светска војна до средината на '80-те години од XX век, бил период на активно спроведување на секторски (индустриски) политики; потоа, до последната голема светска финансиска и економска криза, под влијание на неолибералната економска теорија, бил период на доминација на „неутрална“ економска политика; конечно, по кризата, повторно оживува интересот за „старата“ секторска индустриска политика.

Имајќи ги предвид наведените воведни забелешки, овој труд се фокусира на политиката на структурни промени и на индустриската политика во Република Македонија. Опфатени се два аспекти: ретроспектива – анализа на тоа што се случувало до денес; и иднина – базични препораки што (треба) да се прави во иднина. Во смисла на структура, покрај овој вовед-

ден дел, трудот ги содржи следниве делови: прво е даден краток опис на досегашните политики; потоа се анализирали нивните ефекти, а на крајот се претставени препораките. Во однос на податоците за анализата, освен за продуктивноста на трудот, за која податоците се преземени од Годишни извештаи на НБРМ, другите анализи се калкулации врз основа на податоци од МакСтат базата на Државниот завод за статистика (www.dzs.gov.mk).

Ретроспектива: краток опис на досегашните политики

Структурната и индустриската политика се политики со изразено долгорочен хоризонт на дејствување, во смисла дека нивните ефекти се неостварливи на краток, па дури ниту на среден рок. Уште повеќе, во некои ситуации, ефектите на краток рок може да бидат и негативни. Затоа, анализирањето на овие политики мора да опфати подолг период. Во таа смисла, а бидејќи, пак, е апсурдно да се говори за индустриска политика во првата деценија по осамостојувањето на РМ – првата половина на 1990-те години во РМ беше период на макроекономска стабилизација, а втората половина период на приватизација – анализата на структурната и индустриската политика на РМ во овој труд го опфаќа седумнаесетгодишниот период од 2000 до 2017 година.

Во таа рамка, од 2000 до 2006 година бил период на недефинирана структурна и индустриска политика, бидејќи носителите на политиките немале јасна визија и решеност каква политика да спроведуваат – хоризонтална и/или секторска. Затоа, во тој период, тие политики всушност не биле приоритет. Потоа пристапот станал прагматичен и раководен од идеите и замислите на некои политичари и од совети на странски „експерти“. Оттука, структурната и индустриската политика што се спроведувале од 2007 до 2017 година биле своевиден микс на хоризонтална и секторска политика. Поконкретно, тие биле збир од: 1. политика на креирање конкурентната способност на економијата; 2. поттикнување на МСП; и 3. градење на повошно опкружување за деловно работење – сите како дел од хоризонталниот пристап; како и 1. политика за привлекување СДИ; 2. развој на некои индустриски гранки (за стратешки индустриски гранки се сметале: прехранбената индустрија, металургијата, текстилната индустрија и производството на автомобилски делови); 3. форсирање на градежништвото (со верување дека таа дејност најлесно и најбрзо ја зголемува стапката на пораст на БДП и дека го „влече“ развојот на многу индустриски гранки); и 4. развој на

туризмот – сите како дел од секторскиот пристап на политиката. Како инструменти на секторската политика се користеле: 1. субвенции (најголем корисник биле странските инвеститори); 2. отворање на технолошко-индустриски развојни зони (ТИРЗ – наменети исклучиво за странски инвестиции, а во нив условите деловното работење биле значително поповолни од оние за домашните фирми, со даночни олеснувања и сл.); и 3. капитални инвестиции, пред сè за поттикнување на градежништвото. Големи субвенции се наменувале и за земјоделството, иако тоа не било издвоено како стратешка дејност. А за хоризонталната политика се користеле инструментите: 1. менување на закони; 2. поддршка на иновации и технолошки развој; 3. формирање на т.н. кластери; и 4. олеснување на пристапот на МСП до финансии. За хоризонталните политики биле наменувани многу помали финансиски средства во споредба со оние за секторските политики. Конечно, реформите во образованието (за подобрување на квалификациите на работната сила) биле целосно исклучени од структурната и од индустриската политика.

Од друга страна, правната рамка за наведените политики се состоела од голем број закони и подзаконски акти, а институционалната инфраструктура, надлежна за нивното спроведување, сосема спротивно на препораките и искуствата на понапредни држави, била крајно сложена, составена од многу институции-креатори на политики (министерства или министри без ресор), како и бројни институции-спроведувачи на политики (агенции, фондови, бироа, заводи, т.н. економски промотори во повеќе држави и сл.). Тоа создавало два негативни ефекти: 1. преклопување на инженерциите меѓу институциите; и 2. трошење на енормни износи на јавни финансиски средства, без да се води соодветна грижа за реалната оправданост на трошоците.

Од втората половина на 2017 година во РМ доаѓа до одредено редефинирање на структурната и на индустриската политика, но времетраењето на спроведувањето на таа политика е премногу кратко за реално оценување на ефектите. Сепак, она што може да се каже е дека, направените промени се недоволни, што значи дека се потребни многу поголеми и посмели реформи.

Ретроспектива: ефекти од досегашните политики

Генерална цел на политиката на структурни промени и на индустриската политика е да се изврши позитивно влијание врз побрз пораст на

БДП. За остварување на таа цел, пак, со политиките треба да се овозможат (т.е. да се создадат) два генерални ефекти:

- *структурни промени* во економијата, во правец на пораст на учеството и значењето во формирањето на БДП на оние дејности, или на оние гранки во одделни дејности, каде се создаваат производи и/или услуги со *поголема додана вредност*; и
- *пораст на продуктивноста* на целата економија.

Оттука, оценувањето на ефектите на политиката на структурни промени и на индустриската политика се прави врз основа на анализа на перформансите во тие области. Во таа смисла, анализата на овие политики за случајот на РМ доведува до следниве наоди:

1. Промените на продуктивноста на трудот во македонската економија во десетгодишниот период 2007 - 2017 година се карактеризираат со големи варијации од квартал до квартал, но долгорочната тенденција бележи *благо ојажане* (Графикон 1). Гледано од аспект на придонесот на спроведуваната политика за подобрување на конкурентната способност на македонската економија во целина, ова говори за *описување* на позитивен ефект, односно за незголемена способност економијата да создава поголема материјална благосостојба. Овој наод се надоврзува на фактот, изнесен во најнова студија на Светската банка за РМ (WB, 2018), дека пазарот во Македонија всушност не прави (ре)алокација на ресурсите во попродуктивни намени (дејности и гранки). Конечно, тоа е оценка и за (не)квалитетот на реформите и политиките за добра пазарна регулација, создавање на поволно опкружување за деловно работење, технолошки напредок, пораст на конкурентноста итн.
2. Трендовите на структурни промени во учеството на стопанските дејности во БДП на РМ од 2000 до 2017 година се прикажани на Графиконот 2 и ги илустрираат следниве тенденции: а) до 2007 година имало мали промени на структурата на БДП по дејности; голем пад бележи само дејноста со недвижен имот, а пораст бележат ИКТ, финансиските дејности и осигурување и стручни, научни, технички и административни дејности; б) по 2007 година промените се поизразени, при што дејност со најбрз пораст на учеството е градежништвото, следи индустријата, а пораст на учеството во БДП продолжуваат да имаат ИКТ, финансиските дејности и стручните, научни, технички и административни дејности; в) по 2007 година се намалува тенденцијата на пад на дејноста со недвижен

имот, а по 2014 година учеството на оваа дејност во БДП се стабилизира; г) значителен пад по 2007 година бележи земјоделството, додека другите дејности ги задржуваат истите трендови како до 2007 година. Во целина, но и за оценка на ефективност и ефикасноста на спроведуваната политика, прашање е дали порастот на учеството во структурата на БДП на дејностите што биле селектирани како стратешки и биле силно поддржувани и поттикнувани, бил доволно поголем од порастот на учеството на други дејности? Гледано од аспект на обем на потрошени јавни финансиски средства за привлекување на СДИ, порастот на учеството на индустријата во БДП може да се оцени како скромно. Всушност, се поставува и прашањето: дали јавните финансии што биле употребени за поттикнување на градежништвото и на индустријата не би биле подобро алоцирани ако се поттикнувале други дејности? Од друга страна, порастот на учеството на дејностите трговија, транспорт, складирање и угостителство, како и ИКТ и финансиски дејности, коишто не биле посебно поттикнувани, е значаен и индикативен од аспект на дизајнирањето на идната политика на структурни промени. Во таа смисла, падот на земјоделството е исто така индикативен, особено заради неговото континуирано обемно субвенционирање.

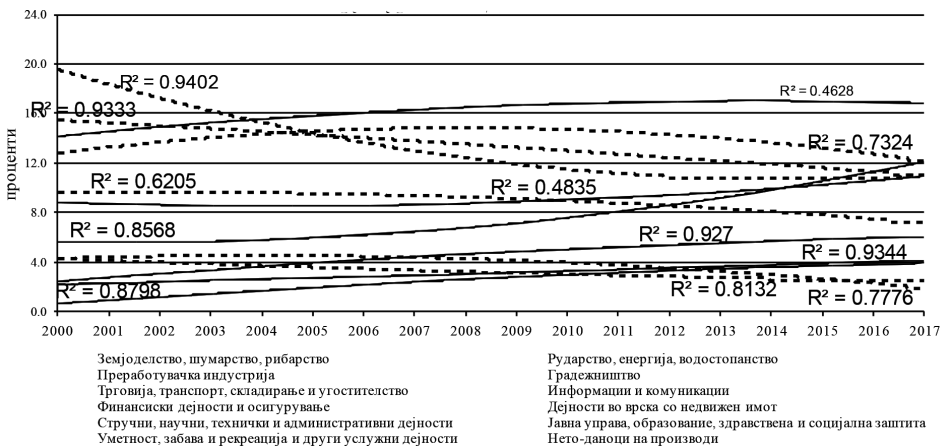
Графикон 1. Движење на продуктивноста на трудот во македонската економија 2007–2017 година

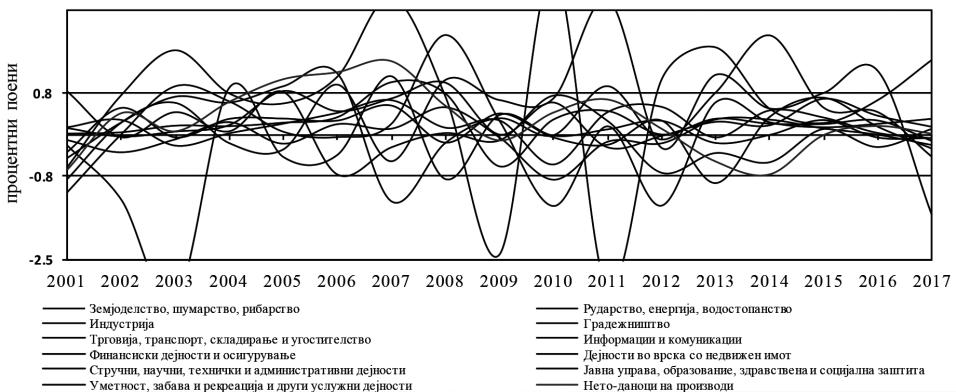
3. Трендовите за придонесот на дејностите во формирањето на БДП во анализираниот период што се претставени на Графиконот 3 ги дополнуваат изнесените констатации. Имено, во РМ порастот/падот на учеството на дејностите во структурата на БДП не се трансферира во пропорционално поголем или помал придонес за порастот/падот на БДП во сите идни години. Трендовите на промени на придонесот на дејностите во формирањето на БДП се толку

„хаотични“, што е невозможно да се изведат соодветни регресии (коефициентите R^2 остануваат исклучително ниски), што, пак, значи дека врз променувањето на придонесот на одделните дејности за пораст на БДП, покрај официјалната владина економска политика, силно влијание имаат и бројни „скриени мерки“ и други екстерни (странски) фактори.

Графикон 2. Полиномни регресии на промените на учеството на дејностите во структурата на БДП 2000–2017 година

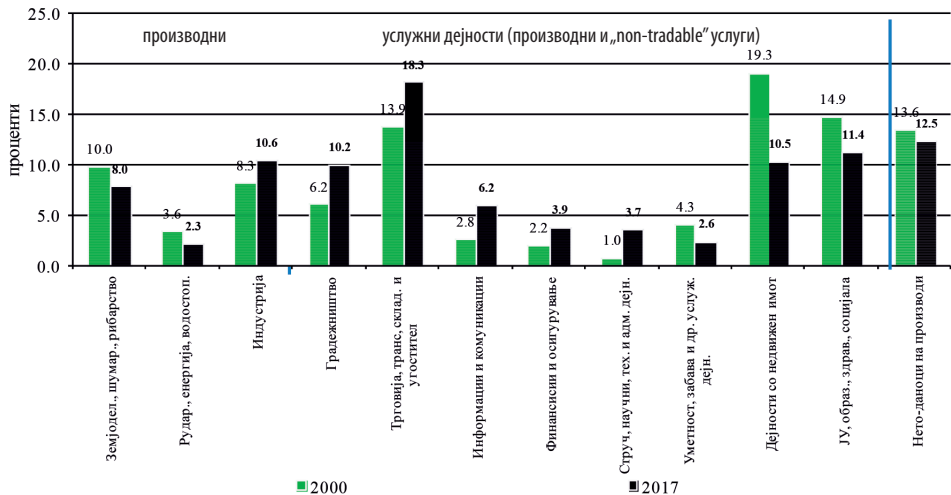
Графикон 3. Верижни индекси на промени на придонесот на дејностите во формирањето на БДП

4. Во контекст на дизајнирање на идните политики, покрај тековите на остварување на структурни промени, треба да се согледа и сегашната структура на македонската економија (онаа на крајот од 2017 година), што е претставено на Графиконот 4. Оттука, односот

Графикон 4. Структура на македонскиот БДП по дејности во 2000 и 2017 година

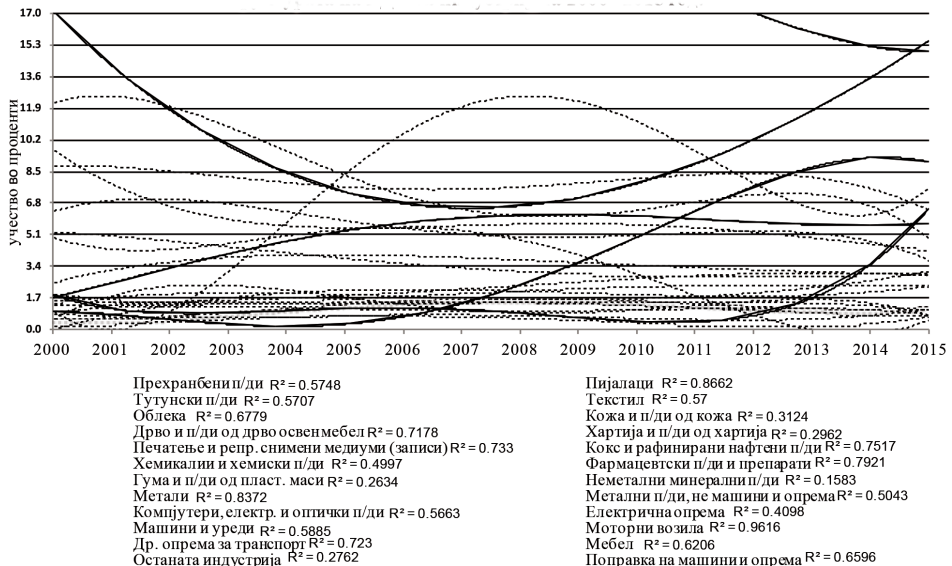

на уделите на производните, односно на услужните дејности во БДП, спореден со нивото на економска развиеност на економијата, укажува дека македонската економија е неверојатно „модерна економија“. Имено, 67% од БДП создаваат услужни дејности (производни услуги скоро 39%, а т.н. „non-tradable“ плус 28%), додека производните дејности (или т.н. реален сектор) создава (само) 21% од БДП. Секторот производни услуги (градежништво, трговија, транспорт, складирање, хотелиерство, ИКТ, финансиски дејности и осигурување) е скоро двапати позначаен од производниот сектор (индустрија, енергија, земјоделство, шумарство, водостопанство и рударство) и повеќе од три и пол пати позначаен од самата индустрија. Покрај тоа, малку е апсурдно, но дури и по речиси преполовување на учеството на дејноста со недвижен имот во БДП во однос на 2000 година, а по порастот на учеството на индустријата од 2000 до 2017 година, значењето на рентниерството за македонскиот БДП во 2017 година е еднакво со она на индустријата. Од друга страна, наведените релации укажуваат и за недоволноста на постојните сознанија за реалната извозна конкурентна способност на македонската економија. Имено, кога се говори за извозните перформанси и извозната конкурентна способност на РМ, речиси исклучиво станува збор за производи што се произведуваат во индустриски гранки што заедно создаваат 10% од македонскиот БДП, но за извозната конкурентна способност на услугите од деј-

ности каде се создаваат безмалку цели 40% од македонскиот БДП нема ниту елементарна анализа. А со тоа се докажува и уште еден факт – иако не го знаеме обемот на извозот на услуги, реална е претпоставката дека тој е сепак многу помал од извозот на производи – дека, македонската економија не е затворена економија, но секако не е меѓународно интегрирана економија. За една толку мала економија, преголем дел од БДП се создава во дејности чиишто хоризонт е само домашниот (мал и плиток) пазар. Променувањето на тој факт треба да биде основа при дизајнирањето на идната политика на структурни промени, индустриската политика и градењето конкурентна способност на македонската економија.

5. Бидејќи стопанската дејност индустрија, поточно четири гранки: прехранбена индустрија, металургија, текстилна индустрија и производство на автомобилски делови биле одбрани како стратешки гранки и „уживале“ посебна поддршка, (за четвртата гранка, особено преку привлекување на СДИ), треба да се видат структурните промени во таа смисла. Трендовите, прикажани на Графиконот 5, го овозможуваат тоа и покажуваат дека некои од предвидените структурни промени се остварени. Имено, по 2008 година е забележлив пораст на учеството на гранките прехранбена индустрија и машини

Графикон 5. Полиномни регреси на промените на учеството на гранките во структурата на БДВ на индустријата 2000–2015 година

и уреди, а по 2011 година и на гранката производство на автомобилски делови, но истовремено доаѓа и до голем пад на гранката производство на облека – падот на учеството на оваа гранка во структурата на индустриската бруто додадена вредност е многу поголем од оној на сите индустриски гранки чијшто удел исто така опаѓа, иако нејзиниот аутпут во 2017 година бил повеќе од двојно поголем во однос на 2000 година, а таа и понатаму вработува најголем број работници. Покрај тоа, индикативен е и порастот на учеството на гранката фармацевтски производи (иако таа не била таргет на поддршка на политиката), додека кај другите индустриски гранки нема големи промени, освен кај гранката производство на пијалаци (чијшто пад е втор по големина). Сепак, аналогно на структурните промени на стопанските дејности, останува неодаговорено прашањето: дали порастот на поддржуваните стратешки гранки во структурата на бруто додадената вредност на индустријата е *доволно голем* за да ги оправда исплатените субвенции? Од друга страна, наведените промени на учеството на гранките на индустрискиот БДВ исто така укажуваат, дека секоја индустриска гранка расте или опаѓа во релативна изолираност од другите гранки (зависно од тоа дали во некоја гранка има влез на странски директни инвестиции, или, пак, какво е движењето на цените на производите на пазарот и сл.), но отсуствува меѓусебно „повлекување“ на гранките. Ова сознание го поткрепува и фактот што, со влезот на СДИ во македонската економија, по 2010 година доаѓа до значителен пораст и на извозот од РМ, особено на производи што во македонската економија претходно не се произведувале, но паралелно исто така расте и увозот на полупроизводи што се користат како интермедиерни во производството на „новите“ македонски извозни производи. Тоа укажува на *ојсусџиво на мултипликативни ефекти* од политиката на привлекување СДИ („crowding-in“ ефект на домашни МСП во „вредносните синџири“ на пенетрираните СДИ), што, пак, е една од првенствените цели на политиката на привлекување СДИ. Конечно, исто како кај дејностите, промените на учеството на гранките во структурата на БДВ на индустријата *не се трансферираат* во пропорционален придонес за пораст/пад на БДВ на индустријата. И тука трендовите се толку многу „хаотични“, што е невозможно да се изведат релијабилни регресији (во сите регресији

коэффициентот R^2 е исклучително низок). Тоа значи, дека врз менувањето на придонесот на гранките за пораст на индустриската БДВ, покрај официјалната владина економска политика, многу силно влијание имаат и „скриени влијанија“, како и тоа дека македонската економија е толку мала економија и трпи толку силни влијанија од екстерното опкружување, што таа мора да стане меѓународно интегрирана, но преку изградување на солидна конкурентна позиција во однос, како на извозните производи, исто така и во однос на (идните) извозни услуги.

Наведените констатации и забелешки претставуваат само дел од најбитните сознанија од анализата на ефектите на спроведуваните политики на структурни промени и индустриската политика на РМ. Секако дека има уште мноштво интересни и битни сознанија, меѓутоа просторот, а и амбициите на овој труд, дозволуваат толку. Во секој случај, како заклучок за овој дел, треба да се истакне дека забележителна карактеристика на спроведуваните политики во РМ е отсуство на целосна долгорочна стратегија на економски развој. Пристапот бил, во прв ред, серија на обиди за прагматично брзо решавање на најголемите економски и социјални проблеми, коишто граѓаните ги препознаваат во големата невработеност и нискиот животен стандард. Водени од очекувањата на граѓаните за решавање на тие проблеми, носителите на економската политика настојуваат да носат мерки со коишто ќе се покажат краткорочни – во еден мандат! – позитивни ефекти. Тој пристап, навидум, дава некакви ефекти, постепено доаѓа до промени во структурата на економијата, но тие ефекти се неодржливи, покрај тоа што се и – ако се гледа од аспект на нето ефектот – всушност негативни (за да се направат структурните промени се прават трошоци што се трансферираат во пораст на задолженоста). Но, гледано на долг рок, македонската економија не бележи пораст на продуктивноста, којашто е неопходна за реален и одржлив пораст на животниот стандард на граѓаните. Конечно, при остварување на наведените структурни промени, економската политика врши реално влијание врз промената на распределбата на капиталот и новосоздадената вредност и тоа, пред сè, од аспект на личните политички аспирации.

За менување на таквата состојба, прво треба целосно да се промени основниот пристап на економската политика. Во продолжение следи сет на базични препораки за таа цел.

Иднина: препораки за идната политика на структурни промени

1. За да се постави реална и остварлива основа за економска политика која, на долг рок, ќе создаде солидна подлога за одржлив пораст на животниот стандард на граѓаните, прва задача е избор на *развојна стратегија*. Таа стратегија всушност е рамка за сите економски политики и со неа се усогласуваат сите кратко и среднорочни мерки на целата економска политика. Во таа смисла, меѓу повеќе можни развојни стратегии, како најсоодветна за РМ се издвојува развојната стратегија на *извозна експанзија*. Има мноштво аргументи за да се оправда изборот токму на таа развојна стратегија за случајот на РМ, но како најбитно, треба да се истакне дека станува збор пред сè за мала економија, како и за економија со релативно низок степен на економски развој. И според теоријата и според практиката, заради слабиот апсорпционен капацитет на малиот домашен пазар, односно на инхерентно малата и недоволно софистицирана домашна побарувачка, која е таква и заради релативно нискиот степен на економски развој, најсоодветна развојна стратегија е извозна експанзија – извозот на производи и услуги да биде основен двигател на целокупниот економски развој.

Кога станува збор за избор на стратегија за економски развој, станува збор за исклучиво долгорочна одлука – со времетраење од најмалку 25 до 30 години. Во истата смисла како што станува збор за долгорочноста на политиката на структурни промени и индустриската политика. Затоа, останува дилемата: како да се обезбеди дека изборот ќе биде прифатен и почитуван од сите идни политички гарнитуре на власт? Но, одговорот на тоа прашање не е работа на економистите.

2. Изборот на развојната стратегија ги определува и профилот на структурната и индустриската политика. Тие треба да поттикнат структурни промени на економијата во правец на доминација на дејности и гранки каде ќе се произведуваат *извозни производи и услуги со висока додadena вредност*. Но, тука е многу битно да се истакне и тоа дека, политиката на структурни промени и индустриската политика мора да добијат значење на *прв приоритет* меѓу економските политики. Односно, брзината (стапката на пораст на БДП) и одржливоста на економскиот развој треба да се

- темелат пред сè на постигнувањата на овие политики, а не на „капитални инвестиции по секоја цена“ (како досега).
3. Динамизирањето на идниот економски развој на РМ е *критично зависно* од подобрување на *капацитетите и квалитетите на институциите* – сите државни и јавни институции. Македонија повеќе од три децении се наоѓа во фаза (ниво) на економска развиеност од каде натамошниот побрз развој зависи пред сè од капацитетот на институциите, а помалку од расположливоста со ресурси и сл. Економијата има онолку ресурси колку што има, затоа мора да почне да го подобрува нивниот квалитет, во секоја смисла, што е критично зависно од квалитетот на институциите (образовни, здравствени, пазарните регулатори итн.). Процесот на приклучување кон ЕУ е најбитен токму во оваа смисла.
  4. Идната политика на структурни промени и индустриска политика на РМ треба да биде пред сè *хоризонтална*, додека секторски пристап да се користи само во привлекувањето на СДИ. Значи, политиката *не треба* да прави „избор на победниците“; нив ги избира пазарот, а владата го поттикнува напредокот преку добро регулирање на пазарите и поддршка на квалитативните аспекти на работењето на сите субјекти. Исправноста на овој став најдобро се аргументира со фактите дека: 1. бидејќи пазарот во РМ не врши оптимална (ре)алокација на ресурсите, заради што, пак, не постојат веродостојни пазарно верификувани информации за тоа кои дејности или гранки имаат подобри перформанси, владата не може да направи правилна, туку во голем степен волунтаристичка селекција на дејности и гранки што би биле посебно поддржувани; и 2. кога се прави избор на стратешки дејности и гранки, заради долгорочниот хоризонт на политиките, тоа значи „врзување на рацете“ за долго време, а во услови на крајно брза динамика на технолошки промени, што многу брзо ја променува пропулзивноста и конјунктурноста на дејностите на меѓународните пазари.
  5. Политиката на активно привлекување СДИ треба *да остане* битен дел на идната економска политика, но треба да се направи нов исчекор во начинот на нејзиното спроведување и тоа кон привлекување на СДИ во селектирани индустриски гранки, такви коишто ќе прават трајни деловни врски и соработка со домашните бизниси, во постојните и можните *идни* „вредносни синџири“. Во таа смисла, РМ треба да донесе одлука и во однос на иднината на земјо-

делството (субвенциите очигледно даваат слаби резултати). Затоа, всушност, треба да се поврзат земјоделската и индустриската политика и привлекувањето СДИ. На пример, бидејќи РМ има предности за примарно земјоделство, индустриската политика треба: да привлече СДИ во гранката производство на храна; да овозможи полесно поврзување на производителите на примарни земјоделски производи со тие СДИ и со домашните капацитети за преработка и да ги поддржи логистиката, дистрибуцијата и маркетингот за извозен пласман.

Владиниот „План за економски раст“ претставува солидна основа за идната политика, но тој треба и понатаму да се доработува, како и да се прави редовен објективен мониторинг и евалуација на ефектите. Во зависност од ефектите, треба да се прават идните доработувања на „планот“.

6. Политиката на привлекување СДИ, исто како и развојот на домашните индустриски капацитети, *не треба* да се базира на атрактивноста на домашната евтина работна сила (а и тоа да се субвенционира). Напротив, индустриската политика, во тесна координација со другите политики, пред сè со политиката за развој на образованието, треба *да создаде основи за реално подобрување на квалификациите* на работната сила. Така, работната сила ќе станува поскапа, меѓутоа, бидејќи ќе расте и нејзината продуктивност, тоа ќе биде сè посилен, а не хендикепирачки фактор на атрактивноста на македонската економија како инвестициона локација.
7. Изборот на извозна експанзија како развојна стратегија значи дека владината поддршка на извозот во иднина *не смее* да се ограничи само на индустриски производи. Меѓу другото и затоа што многу голем дел од македонскиот БДП се создава во услужните дејности. Затоа, индустриската политика треба да осмисли начини за *поодршка и на извозот на услуги* од РМ, за што постојат големи неискористени потенцијали. Извозни сектори можат да бидат и градежништвото, транспортот и шпедицијата, па и финансиските услуги, а особено дејноста информациски и комуникациски услуги, како и туризмот (приходите од странски туристи се извоз). Начелно, оптимален прв странски (извозен) пазар за македонските услужни дејности е *регионалниот пазар*. За градежниот сектор оптимална стратегија за настап на тој пазар е нивното поврзување

во стратешки алијанси со градежни фирми од регионот за настап на регионалните пазари, па потоа постепено ширење и кон трети пазари. Аналогна стратегија е веројатно најповолна опција и за другите услужни дејности.

8. Имајќи го тоа предвид, исто така многу битен аспект за РМ претставува *економската интеграција во регионалната економска област*. За таа цел, исполнувањето на постојниот повеќегодишен акциски план за создавање регионална економска област (MAP REA), којшто се базира на четири столбови – трговија, инвестиции, мобилност на работната сила и дигитализација, а се надоврзува на т.н. Агенда за поврзување (Connectivity Agenda) во делот на изградбата и надградбата на регионалните транспортни коридори и регионалното енергетско поврзување, ќе обезбеди солидна основа за остварување на стратегијата за економски развој и на структурната и индустриската политика како нејзин дел.

Извозот на ИКТ услуги (од различен вид) претставува навистина многу потентна, а неискористена нишка за идниот развој на РМ. Тој потенцијал мора да се искористи. За таа цел, потребно е да се исполнат повеќе претпоставки, меѓу кои изградбата на првокласна дигитална инфраструктура и нејзино регионално поврзување, еднакво како и обезбедувањето на квалитетно образование, претставуваат почетни точки.

9. Системот на *јавни набавки* треба да се претвори во (нај) *моќен инструмент* на структурната и на индустриската политика, во паралела со користењето на *јавните фондови* од ЕУ. А делувањето преку субвенции и капитални инвестиции треба постепено да губи на значење. Со подобрување на капацитетот на институциите, системот на јавни набавки, еднакво како и административната компонента на инвестицискиот апсорпциски капацитет на државата, ќе стануваат сè подобри и ќе можат правилно да ја исполнуваат функцијата на солидни инструменти на политиката.
10. Во поглед на технолошкиот напредок, што е од првенствено значење за структурните промени и за економскиот развој, иако не треба да се намалува поддршката за домашните иновации, македонската економија треба да се потпира пред сè на *трансфер на технологија и know-how од странство*. Овој став се аргументира со фактот дека, во спротивно, технолошкиот развој би бил инхи-

биран од малиот домашен капацитет. Во таа смисла, секако дека индустриската политика треба да го поддржува трансферот на технологија.

11. Во смисла на институционален „set-up“, спроведувањето на идната структурна и индустриска политика на РМ треба да се сконцентрира во една или во многу мал број на институции, спроведувачи на политиката. Тоа нема да доведе само до заштеди, туку и до позитивни ефекти од подобрата координација, зголемената ефикасност и сл. Постојната ситуација на паралелно постоење на мноштво институции за спроведување на мерките и програмите на политиката, кај странските инвеститори понекогаш служи и за потсмев.
12. Конечно, идните структурна и индустриска политика на РМ треба да бидат подложни на *постојан мониторинг на нивниот реален учинок и објективна евалуација*. Оценувањето на ефектите на овие, како и на сите други економски политики, треба да се прави на континуирана основа и врз база на објективни и мерливи параметри.

Референции

1. Aiginger, Karl: Industrial Policy for a Sustainable Growth Path, Policy Paper No. 3, Austrian Institute of Economic Research (WIFO), June 2014.
2. Ciuriak Dan and Curtis John M.: The Resurgence of Industrial Policy and What it Means for Canada, IRPP Insight, June 2013, No. 2.
3. Државен завод за статистика: Податоци според Националната класификација на дејностите, НКД Рев.2, Ревидирани податоци за периодот 2000-2012 г. според ЕСС 2010. 1) Претходни податоци за тримесечјата од 2016 година. 2) Проценети податоци за тримесечјата од 2017 и 2018 година. <http://www.stat.gov.mk>
4. EBRD: FYR Macedonia Country Strategy 2018 - 2012, Draft.
5. European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: For a European Industrial Renaissance, SWD (2014) 14 final, Brussels, 22.1.2014.
6. Lewney Richard, Claussen Jörg, Hay Graham, Kyriakou Evripidis and Vieweg Günter: The Cost Competitiveness of European Industry in the Globalisation Era – Empirical Evidence on the Basis of Relative Unit Labour Costs (ULC) at Sectoral Level, Industrial Policy and Economic Reform Papers No. 15, European Commission, Enterprise and Industry Directorate-General, April 2012.

7. Ministry of Economy, Republic of Macedonia: Industrial Strategy, with a focus on the Manufacturing Sector, (Draft for Consultation), May 2018.
8. OECD, Competitiveness and Private Sector Development: Competitiveness in South East Europe, A Policy Outlook 2018.
9. OECD, Economic Reform Programme: Diagnostic Tool for Identifying Key Constraints to Competitiveness.
10. Peneder, Michael: A Sectoral Taxonomy of Educational Intensity, Austrian Institute of Economic Research (WIFO), Vienna, Austria, JEL Codes, C19, I20, J21, J24, L80.
11. РМ, Министерство за економија: Стратешки план за работа на Министерството за економија за периодот 2017 - 2019 година.
12. World Bank Group: FYR Macedonia: Seizing a Brighter Future for All, Systematic Country Diagnostic, Report Number 121840-MK, July 2018.

Александар СТОЈКОВ*

ИНДУСТРИСКАТА СТРУКТУРА, ИНДУСТРИСКАТА ПОЛИТИКА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Иако формално преточена во официјални документи, индустриската политика на Република Македонија се практикуваше со различни брзини, дерогирана од бројни *ad hoc* мерки, со отежната меѓуинституционална координација и скромни еколошки амбиции. Дури и правилно дефинираните стратемиски приоритети тешко се операционализираа со задоволителна имплементација. Финансиската поддршка на истражувањето, развојот и политиката на иновации дури неодамна влегоа во фокусот на владините политики. Корпоративниот сектор веќе алармира за сериозни тесни грла на пазарот на работна сила, што се јавуваат поради структурната неусогласеност на понудата и на побарувачката. Квалитетот на човечкиот капитал, како исклучително важен фактор на економскиот растеж, е оставен на маргините на приоритетите како срамен пример на пазарен и државен неуспех. Доколку се продолжи со сегашните политики, конкурентската предност на домашните компании ќе се ограничи на ранливите трудоинтензивни дејности, што почиваат на ниски работни квалификации и генерираат мала додадена вредност.

Подобрувањето на ефикасноста на индустриската политика зависи од симултаниот успех на многу фронтови. Структурата на македонската индустрија минува низ сериозна трансформација. Преструктурирањето на индустриите во залез и поддршката на технолошки напредните индустрии

---

* Вонреден професор, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: a.stojkov@pf.ukim.edu.mk

на долг рок треба да ја намали зависноста од традиционалните индустрии, што се или неефикасни, или, пак, исклучително сензитивни на ценовните осцилации на меѓународните пазари. Модернизирањето на нормативната рамка за алтернативните финансиски инструменти за микро, малите и средните претпријатија треба да го компензира отежнатиот пристап до банкарските кредити. Правната сигурност и стабилност – пред сè, на даночното законодавство – треба да придонесат за попредвидлив деловен амбиент барем на среден рок. Финансиската поддршка за иновациите и технолошкиот развој треба да биде редизајнирана и зајакната преку поголема алокација на буџетски ресурси и зголемена транспарентност и отчетност. Потребна е натамошна приватизација и дерегулација на несуштински сегменти од јавниот сектор. Традиционалните или основните инфраструктури се сè уште копнеж на многу рурални, дури и урбани средини. Потребна е и сериозна политичка волја за драстично редуцирање на коруптивните практики во јавните набавки, што им даваат нерамноправна предност на неефикасните фирми. Чистите технологии и заштитата на животната средина треба да бидат посебен фокус на индустриската политика. Успехот на индустриската политика и забрзувањето на економскиот растеж се можни само со значително подигнување на капацитетот на институциите.

Клучни зборови: *индустриска политика; индустриска структура; систем на иновации; економски растеж.*

JEL шифри: L16; L52; L60.

1. Вовед

Дали индустриската политика е веќе застарен концепт, кој треба да ѝ го отстапи местото на иновационската политика? Дали најдобрата индустриска политика е всушност немањето индустриска политика (Becker, 1985)? Дали индустриската политика на Република Македонија се сведе само на привлекување на странски инвеститори, со истовремено смирување на гневот на домашните бизниси преку договорите за јавни набавки, концесиите, државната помош и иновационските грантови? Во овој труд ќе побараме одговори на овие прашања преку проучување на врските помеѓу индустриската политика, индустриската структура и економскиот растеж на Република Македонија.

Харвардскиот професор Дани Родрик нагласува дека без оглед дали ги сакаме индустриските политики, владите ќе продолжат да ги спроведуваат (Rodrik, 2008; Tirole, 2017). По глобалната економска криза, мно-

гу економии го обновува интересот за индустриската политика во обид да поддржат или да спречат одредени структурни промени, со цел да го забрзаат економскиот развој. Анализата на индустриските политики ширум светот во периодот 2013-2017 година отстрана покажува дека 84 економии (развиени економии и економии во развој), на кои отпаѓа 90% од светскиот БДП, имаат формално донесено политика за индустриски развој (UNCTAD, 2008). Многу влади спроведуваат индустриска политика, иако ја нарекуваат со други имиња: промоција на извозот, привлекување на странски инвестиции, слободни економски зони (Rodrik, 2008, стр. 2–3). Модерната индустриска политика веќе не се однесува на индустријата *per se*, туку ги опфаќа и политиките насочени кон поттикнување на модерното земјоделство и услужниот сектор.¹

Како и за многу прашања, академските економисти се поделени во однос на оправданоста на индустриската политика. Умерениот неокласичен пристап „дозволува“ ’мека’ индустриска политика, која би коригирала одредени пазарни несовршености (пр., Cohen, 2006). Некои неокејнзијански економисти (на пр., Дани Родрик и Џозеф Стиглиц) сметаат дека прашањето не е дали, туку каква индустриска политика ќе се води. Според нив, оправданоста на индустриската политика лежи во потврдните одговори на три фундаментални прашања: (1) дали постои јасен неуспех на пазарот, кој оправдува државна интервенција?; (2) дали предложената политика ќе биде успешна во коригирањето на пазарниот неуспех? и (3) дали државата има институционален капацитет да ја спроведе таа политика? (Moreno, 2015). Можеби парадоксално, но индустриската политика се покажува најважна и најпотребна онаму каде што постои недоволен институционален капацитет и каде што економијата е далеку под светската технолошка граница.²

Поновата економска историја познава најмалку два успешни модела на структурна трансформација на економиите кон повисок доход (пр.,

¹ Прво, границата меѓу индустријата и услугите станува порозна и нејасна, поради нивното големо прешлетување. Второ, не само индустријата, туку и другите сектори се соочуваат со исти или слични пазарни неуспеси, особено во економиите во развој и транзициските економии.

² Според нео-Шумпетеријанскиот пристап кон индустриската политика (Acemoglu, Zilibotti and Aghion, 2006), една од задачите на индустриската политика е да ја приближи економијата кон светската технолошка граница. Во пониските фази на економскиот развој, економиите имитираат и адаптираат постојни технологии. Тие треба повеќе да внимаваат на подобро искористување на капацитетите на постојните фирми и менаџери за да ги максимираат инвестициите. Во оваа фаза, економскиот раст е предводен од инвестициите. Во напредната фаза на економскиот развој, селекцијата на висококвалификувани менаџери и фирми е поважна за иновациите, отколку асимилацијата на технологијата. Во оваа фаза на економскиот развој, растот е предводен од иновациите. Повеќето транзициски економии се заглавени во

Berglof and Cable, 2018). Првиот е оној на напредните транзициски економии од Централна и Источна Европа, што беа силно помогнати од евроинтеграциските процеси и обилните приливи на странски капитал. Вториот модел се темели на државниот интервенционизам, со елементи на централно планирање и е претежно имплементиран во економиите од Југоисточна Азија.

Македонија е задоцнет реформатор, кој делумно успеа да привлече странски капитал преку одредени мерки на индустриската политика. Значаен дел од странските инвеститори ја гледаат земјата како порта за европските пазари и на долг рок, како идна членка на Европската Унија (ЕУ). Досега Република Македонија извлече само делумна полза од политичката, географската и економската близина до развиената Европа. Кога успехот би морал да се квантифицира, Република Македонија би се квалификувала како модел на структурна трансформација со една четвртина успешност.

Во следната секција ќе бидат анализирани некои емпириски факти за трендовите и структурата на македонската индустрија. Третата секција нуди критички осврт на досегашното практикување на индустриската политика во Република Македонија, додека заклучоците и препораките се изнесени во четвртата секција.

2. Интересни емпириски факти

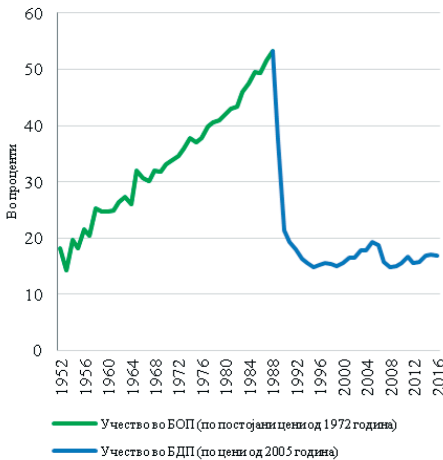
Во социјалистичкиот период, политиката на индустријализација придонесе за континуиран пораст на учеството на македонската индустрија во создавањето на бруто-општествениот производ до ниво од 53,3% во 1988 година. Следуваше распад на југословенската федерација, колапс на побарувачката на традиционалните пазари и енормен пад на индустриското производство, подоцна карактеризиран како трансформациска рецесија (графикон 1). Во периодот од 2000 до 2017 година, просечниот придонес на индустријата во просечната годишна стапка на раст на реалниот БДП (=2,6%) беше само 0,4 процентни поени. Поинаку кажано, индустријата учествувала со 15% во годишната стапка на раст на македонскиот БДП.³ Графиконот 2 покажува дека индустријата нема позначаен придонес во остварената стапка на економски растеж, а во три години (2007, 2012 и

замката на средниот доход ("middle-income trap"), поради специјални интереси и вгнездени олигарси кои не се заинтересирани за поквалитетни институции и посилна конкуренција.

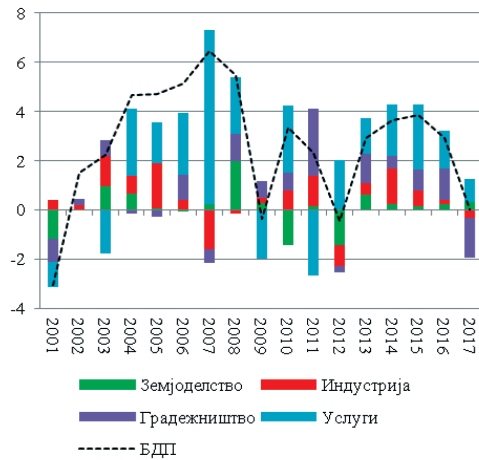
³ Индустријата ја сочинуваат четири дејности од Националната класификација на дејности (НКД): Б Рударство и вадење на камен; В Преработувачка индустрија; Г Снабдување со

2017 година) дури имаше и негативно влијание врз економскиот растеж.

Графикон 1. Учеството на индустријата во форми-
Забелешки: [1] Од 1952 до 1989 година, бруто-домашниот производ е пресметан според постојани цени од 1972 година.
[2] Од 1990 година, бруто-домашен производ според производниот метод, по НКД Рев. 2, по години, според цени од рефе-
рентната 2005 година, во милиони денари. Извор: Државен завод за статистика, разни годишници.

Графикон 2. Придонесот на поединечните дејности
Во годишниот реален раст на БДП (во процентни
поени)

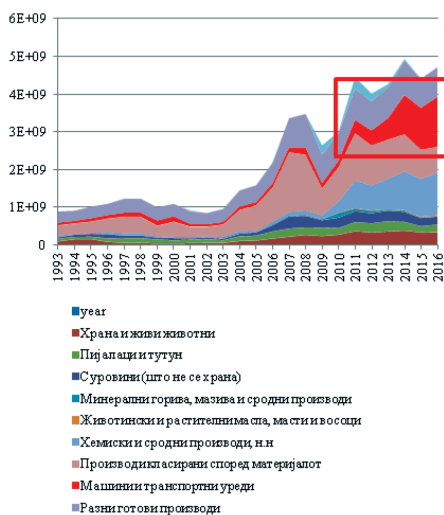
Во која мера индустриската политика на РМ влијае врз структурата на индустријата? Дел од индустриското производство и понатаму се темели на традиционалните индустрии (текстилна индустрија, производство на тутун, руди и концентрати и сл.). Во последните десет години беше ставен акцент на привлекување странски производители на автомобилски компоненти. Пресвртот во индустријата е евидентен преку значително зголемиениот извоз на *машини и транспортни уреди*, кој од 7,6% во 1993 година сега учествува со 28,2% во 2016 година (графиконите 3, 4 и 5 на следната страница).

Четири нови групи на производи⁴ во Класата 7 на Стандардната меѓународна трговска класификација веќе обезбедиле извозен прилив од 2,05 милијарди САД долари. Графиконот 6 покажува дека во периодот од 2000 до 2017 година други позначајни индустрии во подем се *C29 Производство на моторни возила, триколки и полутриколки*, *C10 Производство на пре-*

електрична енергија, гас, пареа и климатизација, и Д Снабдување со вода; отстранување на отпадни води, управување со отпад и дејности за санација на околината.

⁴ 7436 Филтри и прочистувачи за течности и гасови (катализатори), 7831 Патнички возила за јавен транспорт и 7731 Изолирани електрични жици и кабли.

Графикон 3. Структура на извозот на Република Македонија според СМТК, 1993-2016 година

Графикон 4. Извоз на добра според СМТК со вредност над 50 милиони САД долари во 2016 година

Извор: Стандардна меѓународна трговска класификација (СМТК), Државен завод за статистика, 2018 година.

Графикон 5. Комплексноста на македонскиот извоз, 1996 и 2016 година

1996 година

2016 година

Напомена: Црвениот правоаголник го прикажува раѓањето на индустријата на машини и транспортни уреди.

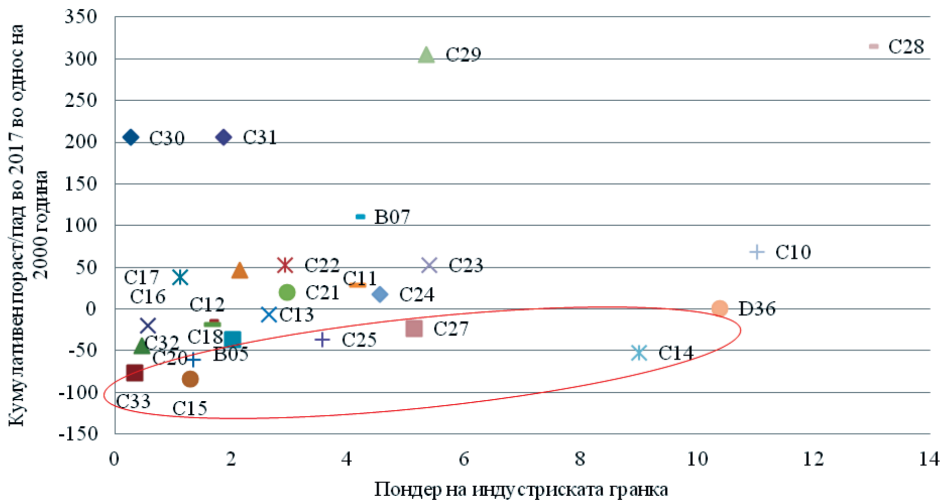
Извор: Податоци од UN Comtrade Database, SITC, Трета ревизија.

хранбени производи и С22 Производство на производи од гума и производи од пластични маси.

Графикон 6. Кумулативна стапка на раст (2017-2000 година) на физичкиот обем на индустриското производство и пондер на индустриската гранка (во проценти, во 2017 година).

Извор: Дизајнирано со податоци од Државниот завод за статистика, октомври 2018 година. Симболите означуваат: В05 Вадење на јаглен и лигнит; В07 Вадење на руди на метал; В08 Вадење на други руди и камен; С10 Производство на прехран-

бени производи; С11 Производство на пијалаци; С12 Производство на тутунски производи; С13 Производство на текстил; С14 Производство на облека; С15 Производство на кожа и слични производи од кожа; С16 Преработка на дрво и производи од дрво; С17 Производство на хартија и производи од хартија; С18 Печатење и продукција на снимени медиуми; С20 Производство на хемикалии и хемиски производи; С21 Производство на основни фармацевтски производи; С23 Производство на други неметални минерални производи; С24 Производство на метали; С25 Производство на фабрикувани метални производи, освен машини и опрема; С27 Производство на електрична опрема; С28 Производство на машини и уреди, неспом. на друго место; С29 Производство на моторни возила, приколки и полуприколки; С30 Производство на друга опрема за транспорт; С31 Производство на мебел; С32 Друга производствена индустрија; С33 Поправка и инсталирање на машини и опрема; D 36 Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација.

Корисно е да се нагласи дека постои статистички значајна и позитивна корелација помеѓу приливот на СДИ (во проценти од БДП) и кумулативниот растеж (2017-2000 година) на производството во индустриските гранки. Ако се земе предвид и додадената вредност во многу индустриски дејности, каде е влезен странскиот капитал, политиката за привлекување на странски инвестиции треба да се оцени како успешен сегмент на индустриската политика.

Секуларен или долгорочен пад на индустриското производство се забележува кај некои традиционални индустрии, како, на пример, С15 Производство на кожа и слични производи од кожа; С33 Поправка и инста-

лирање на машини и ојрема; C20 Производство на хемикалии и хемиски производи; C14 Производство на облека; C32 Друга произведсџвена индустрија и B05 Вадење на јаглен и лигнит. Дел од овие тектонски промени во изминатите 17 години се не само македонски, туку европски феномен, доминантно под влијание на пазарни или автономни фактори (графиконите A1 и A2 во Анексот).

Дел од индустриите успеваат да се реструктурираат и да го ревитализираат производството. Таков е примерот со C13 Произведсџвојто на шексџил, индустрија која по светската економска криза успеа безмалку да го врати нивото на производството од 2000 година (графиконот A3).

Во која мера индустриската политика влијаела на овие структурни промени? Во недостиг на секторски анализи и на *ex post* евалуации на досегашните мерки на индустриската политика, одговорот може да биде само интуитивен. Од тие причини, во следната секција ќе понудиме само квалитативна анализа на дизајнирањето и имплементацијата на индустриската политика во Република Македонија.

3. Индустриската политика: Сопирачка или забрзувач на економскиот развој?

Спроведувањето на индустриската политика во РМ беше со многу пропусти, кои повремено се закануваа да ја претворат во државен неуспех и сопирачка на економскиот растеж. Иако формално преточена во официјални документи, индустриската политика на РМ се имплементираше со различни брзини, често дерогирана од бројни *ad hoc* мерки, со отежната меѓуинституционална координација и со скромни еколошки амбиции. Дури и правилно дефинираните стратегиски приоритети тешко се операционализираа со задоволителна имплементација.

Главните слабости на индустриската политика во независната економска историја на Република Македонија беа:

Недосџијг на домашна сојсџiveness и џосвеџiveness. Индустриските стратегии и политики беа, главно, изработувани од странски консултанти, без доволна домашна сопственост и посветеност од страна на домашните институции и без јасен реформски предводник.

Парцијалносџ. Досегашната ИП беше некоординиран збир на парцијални и *ad hoc* мерки, спроведувани со различен капацитет и ентузијазам на одделни институции (Министерство за економија, Македонска банка за

подршка на развојот, Фонд за иновации и технолошки развој и други).

Недоволно постојење на независна експертиза. Многу инвестициски проекти на приватниот сектор и многу концесии беа избрани и финансиски поддржани од државни службеници, кои или немале доволно експертиза или немале чесни намери при анализата на трошоците и користите. Улогата на независните експерти и професионалците во доделувањето на иновациските грантови беше признаена дури од неодамна.

Политичко заробување. Доделувањето на државната помош и иновациските грантови беше, главно, насочено кон фирми блиски до гарнитурите на власта. На тој начин, помалку ефикасните фирми се стекнуваа со нелојална конкурентска предност во однос на поефикасните фирми.

Недоволна инволвираност на приватниот сектор. Доколку приватниот инвеститор или комерцијалната банка не се подготвени да го преземат ризикот, тогаш многу веројатно проектот не е економски оправдан. Во независната економска историја се спроведуваа мерки на индустриската политика со недоволна вклученост на приватниот сектор и особено комерцијалните банки.

Отсуство на ex post анализи. Иако е речиси невозможно да се проценат сите директни и индиректни влијанија на индустриската политика, отсуствува дури и поедноставена ex post евалуација на мерките на индустриската политика, особено оние што повлекуваат буџетски средства.

Ако на ова се додадат и административните бариери за водење бизнис и коруптивниот „данок“ што им го плаќаат многу компании на македонските политичари, можеби порелевантно прашање е дали Република Македонија води антииндустриска политика? Дали навистина е во право американскиот економист, нобеловецот Гери Бекер (Becker, 1985), кога вели дека немањето индустриска политика е најдобрата политика?

4. Насоки за идната индустриска политика на Република Македонија

Во изминатите неколку децении се спроведуваше релативно дефанзивно меѓусекторско реструктурирање преку претежно хоризонтални и претпоставено неутрални мерки на индустриската политика. Главните столбови на оваа политика беа: (1) привлекувањето на странски директни инвестиции (СДИ) преку фискални стимулации, инфраструктурни поволности и ниски трошоци на работната сила и (2) поддршката на микро, мали-

те и средните претпријатија преку буџетски средства и странски грантови.⁵

Имајќи ги на ум досегашните слабости, идната индустриска политика треба да се фокусира на следниве пунктови:

Остварлива стравнегија. Потребна е јасна и остварлива индустриска стратегија и политика, подготвена со бизнисот и академската заедница, преку посилна интеграција на различните мерки и преку практикување на индикативни таргети.

Внесување во синџирот на создавањето на вредноста. Промоцијата на СДИ треба да продолжи со многу поагресивно темпо од сегашното, бидејќи овозможува технолошко реструктурирање. Така, на пример, успешна мерка на индустриската политика беше внесувањето на земјата во синџирот на понудата на мултинационалните компании од автомобилската индустрија. Компаниите од прв степен (*Dräxlmaier, Kromberg & Schubert* и други), што се директно поврзани со глобалните производители на автомобили, веќе создаваат 86% од приходите во конкретната индустрија. Иако никогаш не беше официјално признаено во индустриската политика за периодот 2009-2020 година, оригиналните производители на опрема и на автомобилски компоненти беа главниот таргет. Овие индустрии бележеа експанзија и бараа нови капацитети низ Европа.

Поволности за странските инвеститори. Македонија треба да продолжи да нуди државна помош и пакет привилегии за странските инвеститори, доколку сака да остане конкурентна во регионот на Југоисточна Европа. Ниските даноци, регулаторните реформи, подигнувањето на административниот капацитет и воопшто реформите насочени кон подобрување на бизнис климата, се недоволни, од едноставна причина што владите во регионот обилно ги субвенционираат странските инвеститори. Но, доделувањето на помошта треба да се остварува на максимално транспарентен начин и врз основа на прецизно дефинирани критериуми. Досегашната стратегија за привлекување странски инвестиции преку специјалните економски зони се покажа како мошне успешна. Сепак, треба да се сфати како транзиторна, бидејќи голем дел од поволностите во слободните зони ќе станат некомпатибилни со политиките на внатрешниот пазар во ЕУ, особено од аспект на доделувањето државна помош.

Вмрежување на локалните компании со странските инвеститори во РМ. Со сегашното ниво на човечки капитал, речиси невозможно е странските инвеститори во РМ стратешки да се поврзат со локалните фирми.

⁵ Грантови или заеми од Европската инвестициска банка, Европската банка за обнова и развој, Програмата на USAID и сл.

Мал број локални фирми имаат експертиза и задоволителен производ/услуга за да бидат долгорочни снабдувачи на мултинационалните компании во Македонија. На пример, овој пазарен неуспех во Унгарија во 1999 година се решаваше преку шемата за финансирање „Интегратор“, кога се доделуваа субвенции на странските инвеститори за склучување долгорочни договори за соработка со домашни компании.

Поштинкување на креативните индустрии. Фирмите што нудат содржини за креативните индустрии, како што се софтвери, моден или графички дизајн, филмска музика, видео игри (на пример, *X3M Games*), заслужуваат посебни грантови од страна на Фондот за иновации и технолошки развој. Овие индустрии на иднината која брзо доаѓа заслужуваат посебен третман во индустриската политика.

Зајакнување на системот на заштитата на правата од индустриска сопственост. Во домашната економија постојат неверојатно слаби поттици за иновации и незначителни напори за реалистично вреднување на нематеријалните средства на компаниите. Познати македонски брендови, некогаш добро познати на поранешните југословенски пазари, неповратно пропаѓаат. Несомнено, потребни се многу пошироки кампањи за препознавање на потенцијалите на индустриската сопственост (патентите, трговските марки, гудвилот и индустрискиот дизајн). Колку за почеток, компаниите или индивидуалните пронаоѓачи, кои ќе успеат да обезбедат патентно-правна заштита од страна на Европскиот патентен завод, заслужуваат посебни награди од буџетот на Државниот завод за индустриска сопственост (орган во состав на Министерството за економија). Иако македонските компании првенствено асимилираат и сосема малку адаптираат странски технологии, политиката на иновации не смее да биде исклучива надлежност на Фондот за иновации и технолошки развој. На македонската економија ѝ е потребно Министерство за економија, кое ќе биде реформски шампион и мрежен координатор при имплементацијата на иновациската и индустриската политика. Во моментот, со овие политики на регрутирање и унапредување во јавниот сектор, тоа е невозможна мисија.

Поштинкување на претприемништво на жените. Учеството на жените во управувачките структури на македонските компании е на исклучително ниско ниво. Дел од грантовите на Фондот за иновации треба да бидат резервирани за жени – претприемачи. Исто така, треба да се воведат законска квота за учество на жените во управните и во надзорните одбори на компаниите, по примерот на некои скандинавски економии.

Подобрување на правата на микро, мали и средни претприем-

иријатија (МСП) до финансирање. Зајакнување на правната рамка за лизинг и факторинг, грантови за основање платформи за групно (збирно) финансирање, грантови за експертска помош при подготовка на бизнис проекти и кредитни апликации. Предлозите за поголемо потпирање на надворешни извори за доделување грантови преку Фондот за иновации и технолошки развој и за субвенционирање на каматните стапки преку МБПР се сосема оправдани, имајќи предвид дека го намалуваат ризикот за финансиските институции од погрешна алокација на кредити кон поризичните МСП. Овие две мерки треба да бидат главни столбови на владината политика за подобрување на пристапот до финансирање на МСП, односно да се алоцираат повеќе буџетски средства за двете институции. Банкарскиот сектор останува убеден дека побарувачката за кредити е недоволно поткрепена со квалитетни инвестициски проекти и бизнис планови од МСП. Овој пазарен неуспех треба да се коригира: (1) на краток рок преку субвенционирање на поквалитетна подготовка на бизнис плановите и инвестициските проекти (експертска проверка), и (2) на среден и долг рок преку широки обуки за претприемништво и менаџмент.

Анализа на трошоциите и користиите од досегашната финансиска поодоршка на специјалните инвеститори во специјалните економски зони. Европската комисија предупредува за можни пазарни дисторзии од повластениот даночен третман и финансиската поддршка преку специјалните економски зони (ЕС, 2017). Потребна е детална анализа на користите и трошоците на досегашната политика за промоција на СДИ.

Универзална примена на Законот за финансиска дисциплина. Одредбите на Законот за финансиска дисциплина треба да го опфатат и јавниот сектор, во согласност со Европската директива за задоцнети плаќања во комерцијалните трансакции (2011/7/EU).⁶

Стечајот како пројектирана реорганизација. Трговските друштва отвораат стечајна постапка во премногу задоцнета фаза од финансиските проблеми. Тоа неминовно значи дека системите за рано предупредување не функционираше и дека овие друштва веќе одамна биле зрели за стечај. Од тие причини, драстично е намалена веројатноста од успешна реорганизација и реструктурирање на фирмите. Оттука, раното отворање на вонстечајната или стечајната реорганизација се клучни фактори за продолжување на успехот и животниот век на македонските компании.

Квалитетот на човечкиот капитал. На крај, можеби и најважниот

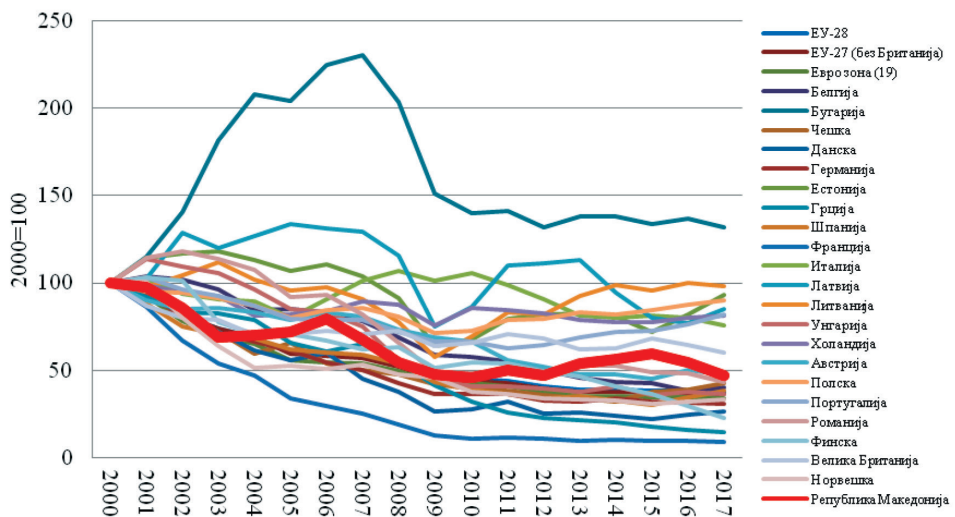
⁶ Directive 2011/7/EU of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on combating late payment in commercial transactions.

фактор за секоја индустриска стратегија и политика, е квалитетот на човечкиот капитал во земјата. Само со темелно преуредување на системот на образование, затворање на „фабриките за дипломи“ и подигнување на образовните стандарди (во соработка со странски универзитети) е можна понуда на поквалитетна и специјализирана работна сила. Во спротивно, Македонија ќе се бори за својот опстанок во глобалниот синџир на понудата само преку евтината и недоволно обучена работна сила. Четвртата индустриска револуција (или „Индустрија 4.0“) ќе биде прескокната сегашност со многу нејасна иднина.

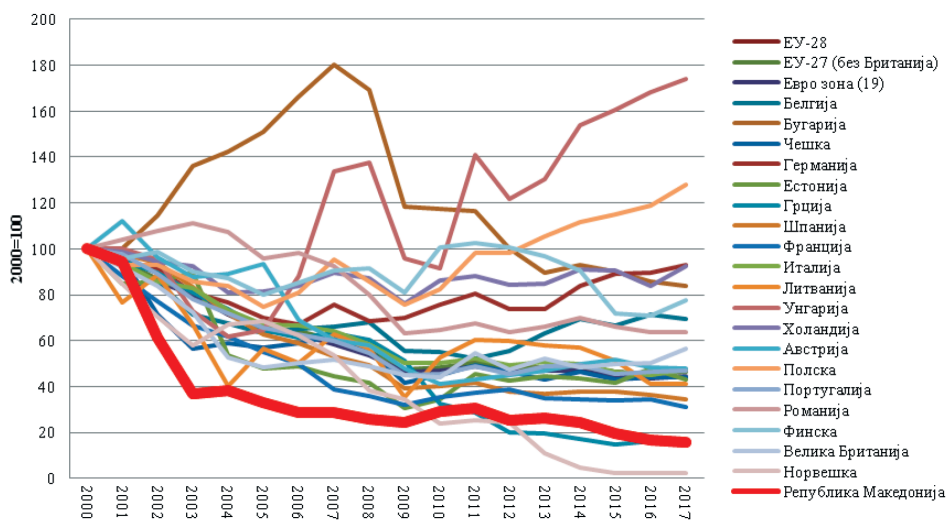
АНЕКС

Графикон А1. Индустриското производство во дејноста С14 Производство на облека (2000=100) во државите-членки на ЕУ и во Македонија, 2000–2017 година

Извор: Eurostat, 2018 година.

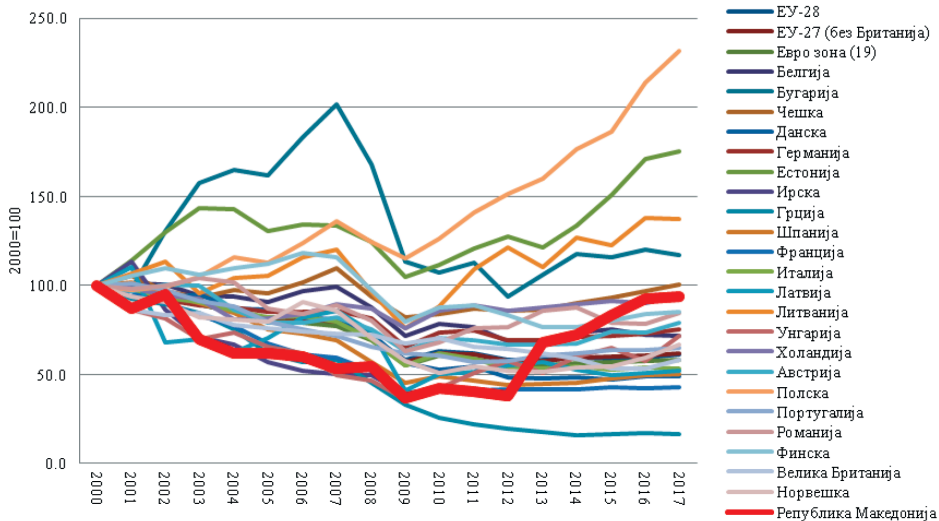
Графикон А2. Индустриското производство во дејноста С15 Производство на кожа и производи од кожа (2000=100) во државите членки на ЕУ и во Македонија, 2000-2017 година

Извор: Eurostat, 2018 година.

Графикон А3. Индустриското производство во дејноста С13 Производство на шексшил (2000=100)

Извор: Eurostat, 2018 година во државите членки на ЕУ и во Македонија, 2000-2017 година

Референции

- Acemoglu, Daron, Fabrizio Zilibotti, and Philippe Aghion. 2006. “Distance to Frontier, Selection, and Economic Growth.”, *Journal of the European Economic Association* 4 (1): 37-74.
- Bainchi, Patrizio and Sandrine Labory [Eds.]. 2006. *International Handbook on Industrial Policy*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward. Elgar.
- Becker, Garry. 1985. *The Best Industrial Policy is none at All*. Business Week 8 (25).
- Berglof, Erik and Vince Cable. 2018. Back in Business: Industrial Policy for Emerging Economies in the New Globalization”. ADB Economic Working Paper Series No. 537, Asian Development Bank.
- EC. 2017. The FYR Macedonia 2018 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2018 Communication on EU Enlargement Policy. European Commission, Strasbourg, 17.4.2018.
- Moreno, Luis Alberto. 2015. *How to get industrial policy right*. Davos: World Economic Forum.
- Rodrik, Dani. 2008. Normalizing Industrial Policy. Working Paper No. 3, Commission on Growth and Development.
- Soete, Luc. 2007. “From Industrial to Innovation Policy.”, *Journal of Industry, Competition and Trade* 7: 273-284.
- Tirole, Jean. 2017. *Economics for the Common Good*. New Jersey: Princeton University Press.
- Török, Ádám. 2007. “Industrial Policy in the New Member Countries of the European Union: A Survey of Patterns and Initiatives since 1990”, *Journal of Industry, Competition and Trade* 7 (3-4): 255–271.
- UNCTAD. 2018. *World Investment Report: Investment and New Industrial Policies*. New York and Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.

Таки ФИТИ*

ПРОМЕНА НА ЕКОНОМСКАТА СТРУКТУРА И ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ И ЕФИКАСНОСТА НА ИНСТИТУЦИИТЕ – КЛУЧНИ ПРИОРИТЕТИ НА ИДНИОТ РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКАТА ЕКОНОМИЈА

Апстракт

Анализата на изворите на растот ја открива анатомијата и квалитетот на растот на македонската економија. Имено, растот на нашата економија, главно, е условен од порастот на вработеноста и на физичкиот капитал, додека придонесот на вкупната факторска продуктивност (на технолошките промени во најширока смисла на зборот), е значително помало, не само во однос на високоразвиените земји, туку и во однос на средноразвиените земји. Тоа, меѓу другото, се должи и на фактот што кај нас растот, главно, е генериран од традиционалните сектори – трговијата, градежништвото, земјоделството, класичните индустриски гранки и сл. (што се одликуваат со ниска додадена вредност и ниска продуктивност), додека придонесот на модерните економски сектори и на квалитативните фактори на растот (ИКТ-секторот, технолошкиот прогрес – знаењето имплементирано во машини и сл.) е скромно.

Трудот ги третира можните пристапи за модернизација на економската структура на македонската економија и за конципирање на конзистентна индустриска политика. Авторот на овој труд мисли дека претприемачките пристапи за реструктурирање на економиите имаат висока релевантност за Република Македонија, поради што на нив им се обрнува посебно внимание. Трудот третира и определени теоретски дилеми, поврзани со кон-

---

* Редовен професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и редовен член на МАНУ, контакт: fiti@manu.edu.mk

ципирањето на индустриските политики што можат да бидат од интерес за Република Македонија и за креаторите на политиките.

Македонските институции се високопартизирани, со слаб квалитет, слаб капацитет на дејствување, слаб кредибилитет и ниска ефикасност. Најсинтетичкиот индикатор што го мери квалитетот на институциите и на владеењето, т.н. Worldwide Governance Indicators (WGI), тоа недвосмислено го потврдува. Трудот ги нотира главните “линии“ на инволвирање на политичките партии во институциите и причините што придонесоа Република Македонија да се перцепира како „заробена држава“.

На крајот се поместени сугестии за креирање на владини политики за подобрување на состојбите во двете клучни области што ги истражува овој труд: промена на структурата на македонската економија и градење на институционален капацитет за одржлив развој.

Клучни зборови: *економски расиј, економски развој, ипресијруктијуирање на економијите, индустриска политика, ипресијриемнички ипресијати, институции, институционален капацитет за ипромени*

Карактеристики на постојната структура на македонската економија

Анализата на изворите на раст според трите методи (сметководство на растот, агрегатната побарувачка и секторскиот пристап) ја открива анатомијата и квалитетот на растот на македонската економија. Имено, растот на нашата економија, главно, е условен од порастот на вработеноста и на физичкиот капитал, додека придонесот на вкупната факторска продуктивност (на технолошките промени во најширока смисла на зборот), е значително помало, не само во однос на високоразвиените земји, туку и во однос на средноразвиените земји. Тоа, меѓу другото, се должи и на фактот што кај нас растот, главно, е генериран од традиционалните сектори – трговијата, градежништвото, земјоделството, класичните индустриски гранки и сл. (што се одликуваат со ниска додадена вредност и ниска продуктивност), додека придонесот на модерните економски сектори и на квалитативните фактори на растот (ИКТ- секторот, технолошкиот прогрес – знаењето имплементирано во машини и сл.) е скромно. (Петрески и др. 2017).

Доминантна карактеристика на структурните промени во македонската економија во периодот на транзицијата (би рекол со негативна конотација) е процесот на дезиндустријализација – учеството на индустријата во формирањето на БДП денес е сведено на 12 – 13%. Кога се гледа сек-

торската дистрибуција на бизнисите (претпријатијата), главно на малите и средните претпријатија по одделни сектори, воочливи се определени позитивни поместувања. Имено, во раните транзициски години МСП претежно беа лоцирани во секторот трговија (во 1993 година дури 67% од новоформираните МСП стопанисуваа во секторот трговија). Денес, учеството на трговијата е сведено на 35%, а забележлив е порастот на бизнисите, лоцирани во секторот на т.н. модерни услуги (околу 12%). (ДЗС, 2015). Но и покрај сè, глобалната слика за структурата на македонската економија останува неповолна, бидејќи традиционалните економски сектори (земјоделство, рударство, енергија, трговија, текстил, облека и сл.) во последниве 10 години дополнително го зголемиле своето учество во БДП за 3 процентни поени - од околу 34% во 2007 година, на 37% денес. Оттука, нивното пресструктурирање останува значаен приоритет, како за самите бизниси, така и за креаторите на економските политики кај нас.

За некои теоретски дилеми и контроверзи, поврзани со промената на структурата на економите и со индустриските политики

Трите големи бранови на влијателни теории за економскиот раст (некејнзијанскиот Харод-Домаров модел за економскиот раст, неокласичниот модел за економскиот раст на нобеловецот Роберт Солоу и ендеогените модели на економскиот раст на нобеловците Пол Ромер и Роберт Лукас), упатуваат на неколку значајни сознанија: (1) токму овие теории ги откриваат фундаменталните причини за долгорочниот раст; (2) еволуцијата на овие теории јасно ја потврдува законитоста дека релативното значење и релативниот придонес на одделните фактори на економскиот раст се менува со тек на времето и дека, ако сакаме со научна компетенција да размислуваме за економскиот раст и развој на Македонија, мораме да тргнеме од достигнатата фаза на економски развој на земјата и од релативната расположливост на развојните фактори за да го идентификуваме ограничувањето на растот и да сугерираме можни пристапи за подобрување на состојбите и (3) теориите, посебно новите (ендеогените) јасно го потенцираат значењето на технолошките промени и на квалитетот на институциите како круцијални фактори за динамизирање на растот и за условна конвергенција на помалку развиените земји кон развиените земји. (Solow, 2008; Romer, 2008; Acemoglu and Robinson, 2008; Meltzer, 2003).

Ваквите сознанија на теоретичарите на долгорочниот економски раст им овозможуваат на креаторите на политиките да ги идентификуваат најзначајните детерминанти на растот на конкретна економија и да конципираат индустриски политики што ќе ја поддржат реалокацијата на ресурсите кон секторите со повисока технолошка интензивност. Но конципирањето и спроведувањето на активни индустриски политики го следат и бројни теоретски дилеми и контроверзии. Ќе наведеме само некои од нив:

- профилирањето и промената на структурата на економијата е, во прв ред, прашање на претприемничко промислување – претприемачите, како што подолу ќе биде објаснето, сами одлучуваат во кои сектори ќе го вложат својот капитал. Нивен избор може да бидат и типично традиционални сектори доколку таму видат можност за реализација на високи профити;
- активните индустриски политики упатуваат на поголема инволвираност на државата (владата) во економската активност, што е некомпатибилно со моделот на пазарна економија и со редефинираната улога на државата (застапување за т.н. минималистичка држава) во периодот по 1980 – те години;
- активните и структурирани индустриски политики, со значајна поддршка на строго селектирани сектори (па дури и да се тие со повисока технолошка интензивност), можат да резултираат со дисторзии на пазарот, т.е. со нарушување на пазарните сигнали и со проблематизирање на ефикасноста на алокацијата на ресурсите;
- големата инволвираност на владите во економската активност ги креира проблемите на rent seeking, поткупување и други форми на коруптивно однесување;
- асиметричноста на информациите може да резултира и со неуспех на државата / владата (government failure).

Меѓутоа, надвор од споменативе теоретски размисли, во практиката многу земји применуваат активни и секторски структурирани индустриски политики.

Можни пристапи за промена на структурата на економиите – што покажуваат светските искуства?

Светските искуства на некои земји во развој, посебно на оние од Азија, потврдуваат дека реструктурирањето на нивните економии (посеб-

но на преработувачката индустрија), преку пренасочување на ресурсите од економски активности со ниска додадена вредност кон економски активности со повисок степен на финализација и повисока додадена вредност, синтетички гледано, базирале врз два пристапа: (Фити, Лазаров, 2018):

- надоградување на производните програми на компаниите со производи со поголема додадена вредност и повисока технолошка содржина во рамките на иста индустрија;
- надоградување на производните програми на компаниите со производи со поголема додадена вредност и повисока технолошка содржина во рамките на различни индустрии – сродни или сосема нови.

Двата пристапа претпоставуваат осмислување и имплементација на активни, секторско – структурирани индустриски политики со висок степен на инволвирање на владите во нивната реализација. Тоа упатува на примена на широк сет на владини мерки за помош на компаниите: обезбедување на лесен пристап на компаниите до средства за финансирање на нивниот развој - странски кредити со државни гаранции и ниски, субвенционирани каматни стапки, кредити од домашни извори, најчесто од државните развојни банки, со ниски, па дури и негативни каматни стапки, даночни ослободувања, вклучувајќи ги тука и царинските ослободувања, голема помош на компаниите за воспоставување на внатрешни научноистражувачки јадра, понатаму за тренинг и обуки на вработените, со цел да се зголемат нивните производни вештини и знаења, помош за обуки на врвните менаџери и менаџментот на фирмите на средно ниво итн.

Ваквите пристапи, главно реализирани во втората половина на шеесеттите и во текот на седумдесеттите години од минатиот век и, главно, насочени кон поддршка на државни компании (обично станува збор за големи компании во целосна или доминантна државна сопственост) не се применливи денес, посебно не во мала земја, каква што е Република Македонија. Но тие се интересни од аспект на идеите што ги испорачуваат – во времето кога таквите пристапи се применувале се работело за нови идеи. Денес тие не се тоа, но тие можат да инспирираат нови решенија, прилагодени на услови на редефинирана улога на државата (владата) во алокацијата на ресурсите.

Мое мислење е дека претприемничките пристапи на кои им припаѓа посебно значење за реструктурирање на економиите, за зголемување на иновативната активност на бизнис – секторот, за јакнење на

конкурентноста и за подобрување на структурата на извозот, имаат висока релевантност за Република Македонија. Затоа, на нив, во овој труд, ќе им обрнеме поголемо внимание.

Претприемнички пристапи

Осумдесеттите години од XX век ќе останат запаметени во светската економска историја по т.н. трет бран на претприемничко реструктурирање (терминот во економската литература го вовеле Тофлер во својот труд *Шок на иднината*), т.е. реструктурирање на современите економии по пат на влез на нови мали и средни претпријатија (МСП) во нивната економска структура и промени на корпоративната култура во големите компании – од традиционална корпоративна култура кон корпоративна култура иманентна за т.н. внатрешно претприемништво (Intrapreneurship), (Фити и др., 2007).

Постојат бројни канали (трансмисиони механизми) преку кои претприемништвото испорачува позитивни ефекти врз реструктурирањето на економиите, јакнење на нивната иновациска перформанса, на нивната конкурентска способност и на диверзификацијата на извозот.

Како посебно значајни за потребите на овој труд ги истакнуваме следниве:

- Иновацијата;
- Можностите што претприемничките пристапи ги нудат за реструктурирање и за ревитализација на класичните индустриски сектори;
- Новите пристапи за поддршка на претприемништвото и креирање на ефикасни индустриски политики.

Во модерната економска теорија претприемништвото се третира како посебен – четврти фактор на производство. Притоа, **иновацијата** е *diferentia specific* на претприемништвото. Во овој контекст, иновацијата и претприемништвото се најзаслужни за динамизмот во економската активност (Acs, 2008; Baumol, 1990; Baumol, 2005; Baumol, 2011). Преку иновацијата бизнисите ги диференцираат своите производи и услуги во однос на конкуренцијата, ја диверзифицираат својата производна програма (со вклучување на нови производи или иновирање на постојните), ги зацврстуваат своите конкурентски позиции на пазарот и го зголемуваат извозот. Два момента посебно го потенцираат значењето на иновацијата во претприемничкиот

процес. Прво, иновацијата во претприемништвото не е само и исклучително технолошки феномен, туку и пазарен, социјален, демографски, организациски феномен итн. Оттука, иновацијата во претприемничките фирми подразбира иновирање на производ, иновирање на процес, воведување на маркетиншка иновација и воведување на организациска иновација. Тоа придонесува за масовноста на иновацијата и нејзината широка застапеност во голем број мали и средни претприемнички фирми, што во модерните економии учествуваат со повеќе од 99% во вкупната бизнис – популација. Второ, претприемништвото во современи услови е сè повеќе застапено и во големите претпријатија – т.н. корпорациско, внатрешно претприемништво. Суштинските карактеристики на внатрешното претприемништво можат да се сумираат на следниов начин: високи издвојувања за истражување и развој и силна иновациска активност; релативно рамни хиерархиски структури, примена на филозофијата „сите мислат сите работат“, прифаќање на децентрализација и партиципација во управувањето, визионерство и флексибилност, тимска работа, прифаќање менаџерски опции, формирање на стратешки бизнис единици (еден вид „мини“ претпријатија) во рамките на претпријатието и сл. (Фити и др, 2007). Големите претпријатија што применуваат претприемништво, со својата висока иновативност даваат посебен придонес во подобрувањето на извозните перформанси на економиите. За подобро разбирање на филозофијата на корпорациското претприемништво, заинтересираните ги упатуваме на кратката сторија (успешна претприемничка приказна) на една од најиновативните големи компании во светот – 3М (Minnesota Mining and Manufacturing), (Фити и др., 2007, стр. 188-189).

Можностите што претприемничките пристапи ги нудат за реструктурирање и ревитализација на класичните индустриски сектори се посебно значајни и имаат висока релевантност за средно развиени економии кои влегуваат во групата на технолошки следбеници на високо-развиените земји. Во пазарна економија, профилирањето на стопанската структура, во основа, е работа на претприемачите, т.е. на претприемничкото промислување – претприемачите и менаџерите се тие кои, следејќи го сопствениот интерес, настојуваат расположливите ресурси да ги насочат кон точките на нивната најпродуктивна употреба. Светските искуства потврдуваат дека претприемачите можат да се определат да вложуваат во традиционални сектори (каков што е примерот со земјоделството или со старите, класични индустрии – текстил, кожа, па и металопреработвачкиот сектор) кои, поради помалата технолошка интензивност, често беа означувани како неатрактивни и се напуштаа или се селеа од развиените

земји во земјите во развој. Примената на ИКТ во сите области и сектори на економска активност внесуваат крупни промени и во ваквата филозофија на размислување. Денес е факт дека со примена на нови технологии традиционалните сектори на економска активност можат комплетно да се ревитализираат и брзо да се развиваат. Впрочем, во теоријата на претприемништвото е познат феноменот на т.н. претприемачи „контраши“, т.е. „аниматори на трендови“ – претприемачи кои вложуваат во сектори што други претприемачи ги напуштаат (Birch, D. 1987). Аниматорите на трендови, според Б’рч, се особено присутни кај: челикот и челичните производи, мотоциклите и велосипедите, предилниците и ткајачниците, текстилот, производството на хартија, обработката на кожа и машините за влечење и обликување (Birch, D. 1987pp. 77).

Новите пристапи за поддршка на претприемништвото и креирање на ефикасни индустриски политики. – Претходно напоменавме дека класичните мерки во рамките на активните индустриски политики применувани во шеесеттите, седумдесеттите, па и во осумдесеттите години од минатиот век во некои земји на Југоисточна Азија и Латинска Америка, денес, во „ново руво“, прилагодени на редефинираната улога на државата во економската активност, ги препознаваме токму во претприемничките пристапи, т.е. во т.н. квалитативни претприемнички процеси: бизнис-инкубатори, научно-технолошки паркови, акцелератори, кластери, супконтракторство, глобални синџири на додадена вредност, нови форми на финансирање на бизнисите (посебно ризичниот капитал) итн. Квалитативните претприемнички процеси и мерките, поврзани со нив, можат да дадат посебен придонес во реструктурирањето на економиите. Овие мерки, дизајнирани за промоција на мали и средни претприемнички фирми со висок потенцијал за иновирање се далеку понеутрални и помалку дисторзивни во споредба на класичните мерки (даночни и царински ослободувања, субвенционирање на каматните стапки и сл.). Денес, насекаде во светот, секоја година никнуваат илјадници нови бизнис – инкубатори, технолошки паркови, кластери, акцелератори итн., а се развиваат и иновативни форми на финансирање на бизнисите – посебно ризичниот капитал (бизнис – ангелите и официјалните ризични фондови). Супконтракторството, исто така, се развива по нагорен тренд - во 2007 година во ЕУ 15 дури 265.496 мали и средни претпријатија работеа како супконтрактори (кооперанти) на големите компании и вработуваа 3,8 милиони лица (<http://www.google.com/Business+Incubators+Model+Worldwide>; Jekkel, 2006; Brach, 2008). Овде, посебно треба да се има предвид дека претприемништвото и квалитативните

претприемнички процеси се локален феномен. Анализите на експертите на OECD потврдуваат дека некои општини и региони имаат знаење за генерирање на кластери на динамични МСП, т.н. „локални џетови“ со висока претприемничка активност – Силиконската Долина во САД, Аресо и Модена во Италија, Валенција во Шпанија, Нирнберг во Германија итн. Притоа, улогата на локалните влади во градењето на капацитет за трансформација (капацитет за претприемнички пристапи за разрешување на проблемите) е клучна (OECD, 2000).

Привлекувањето на странски директни инвестиции (СДИ), чии најзначајни носители се големите транснационални компании, претставува витален дел на индустриските (иновативните) политики на современите економии. Предностите од СДИ за земјите во кои се лоцираат, а во овој контекст и за Република Македонија, се бројни: СДИ придонесуваат за зголемување на бруто-инвестициите на земјата домаќин, т.е. за затворање на јазот помеѓу домашното штедење и посакуваниот обем на бруто-инвестиции; за финансирање (покривање) на дефицитот на тековната сметка на билансот на плаќање; за зголемување на вработеноста и валоризација на другите развојни ресурси во земјата; за трансфер на технологија и нови знаења (менаџерски, маркетиншки и сл.); за зголемување на продуктивноста, конкурентноста и извозот итн. Меѓутоа, ваквите позитивни ефекти на СДИ тешко се ефектуираат ако носителите на СДИ не воспостават тесни бизнис – врски со локалните фирми. Она што е ново во оваа сфера е фактот дека „Постои растечка тенденција на организирање на меѓународното производство, трговијата и инвестициите во рамките на т.н. глобален синџир на вредности, при што различни фази на производниот процес се локализираат во различни земји. Глобализацијата ги мотивира компаниите да ги реструктурираат нивните операции интернационално преку аутсорсинг и офшоринг активности (<http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm>).

Лекции за Македонија

Нашето застапување за сосредоточување врз претприемничките пристапи за реструктурирање на македонската економија може да се поткрепи со следниве аргументи:

Прво, фактот што неповолната структура на македонската економија не само што се репродуцира, туку и понатаму се продлабочува

(учеството на традиционалните сектори во БДП во периодот од 2007 до 2017 година се зголеми од 34% на 37%), упатува на сознанието дека модернизирањето на класичните сектори со примена на ИКТ е од клучно значење за нашата економија. Претприемничките пристапи во оваа сфера можат да дадат значајни резултати. Зошто? Во поново време, во Република Македонија, евидентен е процес на брз раст на секторот информации и комуникации и особено на потсекторот **компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности** (види ги показателите за растот и значењето на овој потсектор во трудот на професорите Роческа, Ангелески и Николоски, поместен во овој Зборник). Растот на потсекторот компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности сам по себе дава значаен придонес во модернизирањето на структурата на македонската економија, а неговите индуцирани ефекти не смеат да се потценат, бидејќи во себе инкорпорираат значаен потенцијал за модернизирање и за ревитализација на класичните сектори во македонската економија. Имено, овој сектор им отвора можност на бизнисите во рамките на класичните сектори да се реструктурираат со користење на cloud computing, еден вид на дигитализирана автоматизација на производните процеси. Дури и најрудиментарните форми на примена на она што денес се нарекува cloud computing, на фирмите им носат големи бенефити – типичен пример е компјутерското водење на дотурот на електрична енергија во печките на скопска железара (денес Макстил) што резултираше со големи заштеди на електрична енергија. Другата можност за реструктурирање на класичните сектори со примена на софтверски производи преку интернет, т.н. софтвер on demand (можност на бизнисите од класичните сектори да ги модернизираат одделните фази на производствениот процес преку користење на софтверски апликации преку интернет), исто така, не смее да се потцени. Денес, на пример, позната е практика на реструктурирање и модернизирање на производството на облека низ компјутеризирање на фазите на дизајнирање, кроење и сл., на одделни модни парчиња на облека, со што се осигуруваат високи заштеди и можност да се стигне до уникатни производи (на пример, секоја новопроизведена кошула, благодарение на компјутерското програмирање, се разликува од секоја друга со по еден мал детаљ - оттука се третира како уникатна и се продава по висока цена). Се разбира, можно е да се наведат уште бројни други примери што го илустрираат значењето на потсекторот компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности за реструктурирање на класичните сектори во македонската економија. Македонија во овој сектор, со големи мултипликативни и индуцирани ефекти врз другите економски

сектори, може да гради компаративна предност, особено со подигање на квалитетот на образованието и во развојот на човечките ресурси во оваа област – потсекторот бара скромно вложување на капитал, а главниот инпут е знаењето, креативноста и иновативноста на човечкиот фактор.

Второ, квалитативните претприемнички процеси во светот даваат голем придонес за зголемување на иновативноста во бизнис – секторот и пошироко. Овде клучно прашање е зошто квалитативните претприемнички процеси во Македонија (бизнис – инкубатори, научни паркови, кластери, акцелератори, бизнис – мрежи, бизнис – линкови, супконтракторство, ризичен капитал и сл.), кои инаку се многу значајна компонента на индустријата (иновативната политика), не ги даваат очекуваните резултати? Најсинтетички гледано, постојат повеќе причини за тоа:

- отсуство на специфичен фонд на знаење од областа на претприемништвото и на другите сродни бизнис – дисциплини и отсуство на претприемнички вештини за водење на овие процеси;
- слаб капацитет за трансформација на единиците на локалната самоуправа (поимот капацитет за трансформација, своевременно воведен од Вајс, означува локални влади, способни да развијат институции за поддршка на МСП и на претприемништвото и за претприемнички пристап за разрешување на проблемите – ова, до толку повеќе, што дел од квалитативните претприемнички процеси се типично локален феномен) (Фити и др., 2007);
- со мали исклучоци, целосно отсуство на универзитетите и факултетите, како вонредно значајни партнери, во основањето и водењето на дел од институциите што се задолжени за развој на квалитативните претприемнички процеси;
- отсуство на добро осмислени индустриски (иновациски) политики, што условува и слаба поддршка на квалитативните претприемнички процеси од централната власт и од локалните власти.

Индустријата политика на Македонија треба посебно да биде насочена кон релативизирање, а со тек на времето и кон елиминирање на нотираните пречки и проблеми.

Трето, иако не е спорно дека СДИ во Македонија, во периодот по 2008 година, дадоа значаен придонес во зголемувањето на извозот и во подобрувањето на структурата на извозот (некои анализи на НБРМ поврдуваат дека застапеноста на извозните производи со поголем степен на финализација е зголемена за околу 14 процентни поени), останува фактот дека нивните позитивни ефекти за македонската економија ќе беа уште позначајни доколку

се случеше поврзување на странските компании со локалните бизниси. Во оваа смисла, мислиме дека на развојот на супконтракторството (малите и средните претпријатија да произведуваат резервни делови, полупроизводи и други интермедијари за потребите на големите странски компании), како квалитативен претприемнички процес, треба да му се обрне посебно внимание. Не е точна забелешката на дел од локалните претприемачи и менаџери дека странските инвеститори одбиваат соработка со домашните компании. Напротив, странските инвеститори добро знаат дека супконтракторството може да даде значаен придонес во намалувањето на нивните трошоците на производство. За нив е основно, во земјите на пенетрација да пронајдат локални компании што можат да произведуваат и да испорачуваат интермедијари со висок квалитет и по конкурентни цени. Оттука, проблемот е како да се оспособат домашните компании за исполнување на критериумите и стандардите што ги наложуваат странските инвеститори. Притоа, клучно е индустриската политика да помогне во селектирање на домашните фирми што имаат потенцијал за супконтракторство, да предвиди соодветна помош за едукација, обука и тренинг на вработените во локалните фирми (овој процес можат да го поддржат и странските компании), понатаму, да помогне со даночни и царински олеснувања при набавка на соодветна опрема за локалните фирми, да поддржи, таму каде што постојат услови за тоа, воспоставување на внатрешни јадра за истражување и развој во нашите фирми итн. Вакви мерки се предвидени во владината програма за поддршка и финансирање на инвестициите, но тие треба да се засилат и да се постават на поселективна основа. Оспособувањето на домашните фирми за супконтракторство е првиот чекор за посериозно вклучување на нашите компании во глобалниот синџир на додадена вредност. Пристапите за реализирање на ваквата цел се детално елаборирани во пилот – проектот на Светската банка, изработен по барање на претходната влада, со наслов *The World Bank Group: (2017) FYR Macedonia: Supplier Development Pilot Program Toolkit: Materials and Lessons Learned*. Препорачуваме креаторите на политиките него сериозно да го проучат.

Четврто, горниве согледувања недвосмислено потврдуваат дека претприемничките пристапи се комплементарни и со концептот на т.н. паметен раст (Smart Growth) што треба да се разбере како економски раст и социјален просперитет, заснован на интегрирање на образованието, истражувањето и иновациите и на изградба на развојни пристапи за вклучување на земјите во глобалниот и во европскиот синџир на вредности. Соодветно конципирани индустриски политики со силна интеграција на

странските директни инвестиции во националниот систем на вредности е сопствен дел на овој пристап (Western Balkans Process, Joint Statement, 2018). На развојот на супконтракторството (малите и средните претпријатија да произведуваат резервни делови, полупроизводи и други интермедијари за потребите на големите домашни и странски компании), како квалитативен претприемнички процес, треба да му се обрне посебно внимание. Супконтракторството, од една страна, ги намалува трошоците на производство на големите компании, а од друга страна, на МСП им обезбедува сигурен пазар и стабилност во работењето. Колкави се можностите на супконтракторството потврдува фактот што уште во 2007 година во ЕУ 15 дури 265.496 мали и средни претпријатија работеа како супконтрактори (кооперанти) на големите компании и вработуваа 3,8 милиони лица.

Зошто се значајни институциите?

За економистите растот е, главно, детерминиран од способноста на општествата да го зголемуваат човечкиот капитал, физичкиот капитал и технологијата. Но прашање е зошто некои општества се успешни во тој процес, а други не се во можност оптимално и ефикасно да ги користат развојните ресурси. Ваквата состојба упатува на претпоставката дека постојат и други *нестандардни значајни причини* кои ги условуваат диспаратите, разликите во степенот на економската развиеност меѓу општествата. Акемоглу и Дарон, но и многу други автори (претставници на институционалните теории на економскиот раст), мислат дека институциите претставуваат „...фундаментална причина за разликите во економскиот раст и развој помеѓу земјите и дека е можно да се развие кохерентна рамка за разбирање зошто и како институциите се разликуваат меѓу земјите и како тие се менуваат“ (Acemoglu and Robinson, 2008, p. 1-2).

Можат да се набројат бројни аргументи што го потврдуваат круцијалното значење на институциите за економскиот раст и развој. Најголемиот број од нив се поврзуваат со *добрата заштитна на сопственичките права*, која ги охрабрува продуктивните инвестиции во машини, човечки капитал и технологии, ги оневозможуваат моќните групи (политичките и бизнис елитите) да го експроприраат доходот и да ги присвојуваат инвестициите на другите луѓе и им осигурува еднакви можности на луѓето да инвестираат во човечкиот капитал и активно да партиципираат во економската активност на земјата (Acemoglu, 2003). Понатаму, добрите и ефикасни

институции ги ублажуваат т.н. домени на пазарен неуспех (market failure) - ја зауздуваат монополистичката моќ на претпријатијата (и на природните и на комерцијалните монополи), го засилуваат конкурентниот притисок во економијата и придонесуваат за порационално користење на ретките и ограничени ресурси, ги ублажуваат еколошките проблеми (загадувањето на животната средина) и нивното негативно влијание врз здравјето на луѓето, ги ублажуваат социјалните и политичките тензии што ги предизвикува нерамномерната и неправедна распределба на доходот итн. (Acemoglu, 2003; Rodrik and Subramanian 2003; Meltzer 2003; Edison, 2003, Фити, 2008; Филиповски и Фити, 2017).

Акемоглу и Робинсон подетално ги испитуваат врските помеѓу *економските институции, политичката моќ и политичките институции*. Нивниот заклучок е дека економските институции имаат силно влијание врз инвестициите во физички капитал, во човечки капитал, во технологија и во организацијата на производството. Но, институциите, исто така, имаат силно влијание и врз распределбата на доходот, не само помеѓу индивидуите, туку и помеѓу различни социјални групи во општеството. Токму поради тоа, не треба да се очекува дека сите индивидуи и социјални групи ќе бидат задоволни од постојниот сет на економски институции и дека сите подеднакво ќе ги преферираат постојните институции. Ваквата состојба детерминира конфликт на интереси меѓу луѓето во изборот на институциите, а самиот избор во голема мера зависи од политичката моќ на различните групи во општеството. Оттука, може да се заклучи дека карактеристиките и изборот на економските институции е дел од политичкиот процес во земјите и е нераскинливо поврзан со карактерот и на политичките институции. Следниот логичен заклучок е дека корелираноста на институциите со економскиот раст и развој и со распределбата на плодовите од растот и на економската моќ, креира „централен механизам на перзистентност“ (Acemoglu and Robinson, 2008), т.е. институциите (и економските и политичките) бавно се менуваат. Ова објаснува и потврдува зошто реформите на институциите се тежок, комплексен, а понекогаш и иверзибилен процес – примерот на Бугарија покажува дека реформите на институциите одеа добро до приемот на земјата во ЕУ, а потоа нивниот квалитет и ефикасност повторно се влошија (Димитров, 2017).

Кога зборуваме за институциите и за изборот на пристапи за нивно успешно реформирање, значајно е да се прави разлика помеѓу *de jure* и *de facto* политичка моќ. Да претпоставиме дека во една земја подолг временски период на власт е политичка партија и политичка елита со слаб

демократски капацитет и дека таа успеала комплетно да ги партизира институциите и да ги подреди на теснопартиските политички и економски интереси. Додека таа е на власт, таа има и *de jure* и *de facto* политичка моќ и спречува реформи на институциите. Ако партијата ги изгуби изборите во некој од наредните изборни циклуси, таа *de jure* ја изгубила политичката моќ. Но, тоа не мора да значи дека таа ја изгубила и својата *de facto* политичка моќ. Напротив, ако за време на владеењето се создала економски силна елита, којашто можеби дел од своето богатство го стекнала и на нелегален начин, преку корупција, *rent – seeking*, притисоци за преземање на фирми и сл., нејзината *de facto* политичка моќ постои и понатаму и може да претставува сериозна пречка за спроведување на радикални институционални реформи. „Генералната лекција е дека промените на институциите, што влијаат врз дистрибуцијата на *de jure* политичката моќ, мора да биде надолполнета со промени во изворите на *de facto* политичката моќ на елитата и на редукција на бенефициите кои политичките функционери ги поседуваат во интензивирањето на нивното користење на *de facto* политичката моќ (на пример, користење на парамилитарни групи, поткупување, корупција итн.“ (Acemoglu and Robinson, 2008, p. 19-20). Сето ова покажува колку е значајна борбата против корупцијата и, воопшто, колку е значајно владеењето на правото за реформирање на институциите.

Горниве согледувања недвосмислено го потврдуваат круцијалното значење што им припаѓа на институциите за долгорочниот економски раст. Наспроти ваквиот факт, Македонија во транзицискиот период не успеа да создаде силни институции. Нашите институции денес се високо партизирани, со недоволен капацитет на дејствување, неефикасни, нетранспарентни и со слаб кредибилитет. Политичките партии, особено во периодот по 2008 година, ги „заробија“ институциите, освојувајќи го просторот надвор од нивната претпоставена сфера на дејствување и од нивните компетенции, иманентни за демократските општества. Светската банка преку композитниот индекс Worldwide Governance Indicators (WGI) го мери квалитетот на владеењето (Governance), а преку него и квалитетот на институциите. Овој индекс се добива со интегрирање на неколку значајни потиндикатори, поврзани со институциите (гласање и одговорност, политичка стабилност и отсуство на насилство, владина ефективност, квалитетот на регулаторниот систем, владеењето на правото и контрола на корупцијата), (worldbank.org/data-worldwide-governance-indicators, 1996–2015). Графичкото претставување на вака структурираниот WGI – индикатор и нивото на БДП по глава жител, одлично го илустрира силното влијание на квалитетот на

институциите врз динамиката на економскиот раст. WGI - индикаторот за Македонија има негативна вредност, т.е. земјата е на дното на скалата за квалитетот на владеењето и капацитетот на институциите - зад нас се само Албанија и БИХ (Петрески и др. 2017).

Како да се реформираат нашите институции?

Прво, посебно треба да се нагласи дека демократизацијата на партиите и општеството во целина е вонредно значаен услов за создавање на силни институции што ќе испорачуваат динамичен и одржлив раст. Но искуствата на низа земји, испитувани од страна на претставниците на институционалистичките теории за економскиот раст, недвосмислено потврдуваат дека паралелно со демократизацијата на општеството, неопходно е да се елиминираат и изворите на *de facto* политичката моќ на политичките и бизнис елитите, формирани во претходниот период, за да се спречи нивно то дејствување во правец на опструкција на реформите на институциите што сака да ги спроведе некоја нова, да претпоставиме, демократска власт. Без тоа, секогаш постои опасност реформскиот процес да стане реверзибилен – постигнатиот напредок во реформите да се врати назад, на почетната точка. Сето ова покажува колку е значајно поглавјето во преговорите со ЕУ коешто се однесува на комплексната проблематика на владеењето на правото. И, се разбира, не е случајно што ЕУ ќе ги отвори преговорите со Македонија токму со ова поглавје.

Второ, неопходна е демократизација внатре, во самите политички партии. Партии со крајно авторитативна внатрешна структура и хиерархија (т.н. „султански“ партии) не можат да промовираат демократија во општеството ниту кога се во опозиција, а уште помалку кога ќе дојдат на власт. Внатрепартиската демократизација е битна претпоставка за подигање на општата политичка култура, за развој на културата на толеранција и дијалог и сл.

Трето, подобрување на уставната и законската рамка што го регулира организирањето и дејствувањето на партиите (МАНУ, 2017).

Четврто, квалитетот и ефикасноста на институциите, нивниот капацитет на дејствување, редовно е условен од квалитетот на кадрите кои се вработени во нив и особено од квалитетот на првите луѓе на институциите. Оттука, несоодветниот квалитет на образовниот систем, на сите степени на образование, евидентно влошен во последниве десетина години,

долгорочно продуцира слаби и неефикасни институции. Овој фактор кај нас е дополнително потенциран со постоењето на енормно висока невработеност, претежно од структурна природа, којашто води до депрецијација на човечкиот капитал, т.е. до губење на знаењата и вештините стекнати од формалниот образовен систем – таков каков што е. Оттука, неопходни се длабоки реформи во образовниот систем на земјата.

Заклучок - препораки за компаниите и за креаторите на политиките

- За Република Македонија претприемничките пристапи за профилирање на индустриска политика и реструктурирањето на економијата имаат висока релевантност, бидејќи се засновани на иновативност, даваат посебен придонес за реструктурирање на традиционалните економски сектори, се засноваат врз користење на квалитативните претприемнички процеси (бизнис – инкубатори, научно – технолошки паркови, акцелератори, кластери, супконтракторство, глобални синџири на додадена вредност, нови форми на финансирање на бизнисите (посебно ризичниот капитал) и се компатибилни со редифираната улога на државата / владата во економската активност;
- За зголемување на перформансите на националниот иновативен систем и особено на иновативноста на бизнис – секторот и за негово оспособување за квалитативните претприемнички процеси неопходни се радикални промени во македонскиот образовен систем на сите нивоа. Потребно е посебно внимание да се обрне на образованието во техничките науки – електротехника, машинство, компјутерски науки, информатички технологии и сл. и на образованието во областа на претприемништвото и сродните бизнис – дисциплини. Воведувањето на дуални програми за образование во средните училишта и на факултетите е особено значајно за усогласување на знаењата и вештините на кадрите со потребите на пазарот на трудот;
- Потребно е да се осмислат посебни мерки на поддршка на македонските фирми што работат во потсекторот компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности, поради две причини: (1) неговиот брз раст во последниве неколку години сам по себе дава

- значаен придонес во модернизирањето на структурата на македонската економија и (2) неговите индуцирани и мултипликативни ефекти во себе инкорпорираат значаен потенцијал за модернизирање и за ревитализација на класичните сектори во македонската економија;
- Странските директни инвестиции (СДИ) и политиките на нивно привлекување претставуваат витален дел на индустриските (иновативните) политики на современите економии. Нивните позитивни ефекти за економиите во кои се лоцираат можат значајно да се зголемат само доколку се стимулираат и реализираат тесни бизнис врски меѓу локалните компании и странските инвеститори. Оттука, развојот на супконтракторството има посебна специфична економска тежина. Странските инвеститори имаат силен поттик за поврзување и соработка со домашните претпријатија само доколку пронајдат локални компании што можат да произведуваат и да испорачуваат интермедијари со висок квалитет и по конкурентни цени. Затоа, клучно е индустриската политика да помогне во селектирање на домашни фирми што имаат потенцијал за супконтракторство, да предвиди соодветна помош за едукација, обука и тренинг на вработените во локалните фирми (овој процес можат да го поддржат и странските компании), понатаму, да помогнат со даночни и царински олеснувања при набавка на соодветна опрема за локалните фирми, да поддржат, таму каде што постојат услови за тоа, воспоставување на внатрешни истражувачки јадра во нашите фирми итн. Вакви мерки се предвидени во владината програма за поддршка и финансирање на инвестициите, но тие треба да се засилат и да се постават на поселективна основа. Оспособувањето на домашните фирми за супконтракторство е првиот чекор за посериозно вклучување на нашите компании во глобалниот синџир на додадена вредност. Пристапите за реализирање на ваквата цел се детално елаборирани во пилот – проектот на Светската банка, изработен по барање на претходната влада, со наслов *The World Bank Group: (2017) FYR Macedonia: Supplier Development Pilot Program Toolkit: Materials and Lessons Learned*. Препорачуваме креаторите на политиките него сериозно да го проучат.
  - Сознанијата и пораките што произлегуваат од трите големи бранови на влијателни теории за економскиот раст, посебно сознанијата поврзани со неокласичниот модел за економскиот раст на нобе-

ловецот Роберт Солоу, ендогените модели на економскиот раст на нобеловецот Пол Ромер и на нобеловецот Роберт Лукас, како и на институционалистичките теории за растот, јасно го потенцираат круцијалното значење на технолошките промени и на квалитетот и ефикасноста на институциите за динамизирање на растот, а во тој контекст и за модернизирање и реструктурирање на македонската економија. За департизација и реформирање на нашите институции (политички и економски), клучни се неколку работи. Прво, неопходна е демократизација внатре, во самите политички партии. Партии со крајно авторитативна внатрешна структура и хиерархија (т.н. „султански“ партии) не можат да промовираат демократија во општеството ниту кога се во опозиција, а уште помалку кога ќе дојдат на власт. Внатрепартиската демократизација е битна претпоставка за подигање на општата политичка култура и за развој на културата на толеранција и дијалог. Второ, паралелно со демократизацијата на општеството, неопходно е да се елиминираат и изворите на *de facto* политичката моќ на политичките и бизнис елитите, формирани во претходниот период, за да се спречи нивното дејствување во правец на опструкција на реформите на институциите. Без тоа, секогаш постои опасност реформскиот процес да стане реверзибилен – постигнатиот напредок во реформите да се врати назад, на почетната точка. Сето ова покажува колку е значајно поглавјето во преговорите со ЕУ, коешто се однесува на комплексната проблематика на владеењето на правото. И, се разбира, не е случајно што ЕУ ќе ги отвори преговорите со Македонија токму со ова поглавје. Трето, несоодветниот квалитет на образовниот систем, на сите степени на образование, евидентно влошен во последниве десетина години, долгорочно продуцира слаби и неефикасни институции. Овој фактор кај нас е дополнително потенциран со постоењето на висока невработеност, претежно од структурна природа, којашто води до депрецијација на човечкиот капитал, т.е. до губење на знаењата и вештините, стекнати од формалниот образовен систем – таков каков што е. Овој факт уште повеќе ја засилува валидноста на препораката за длабоки реформи во образовниот систем на земјата.

Користена литература

1. **Acemoglu, D.** (2003). "Root Causes – A historical approach to assessing the role of institutions in economic development" in *Finance and development*, IMF, Washington, DC, June 2003.
2. **Acemoglu, D. and Robinson, J.** (2008) "The Role of Institutions in Growth and Development", The World Bank Working Paper No. 10.
3. **Acs, Z. J.** (2008). "What is the Value of the Entrepreneurial Start-ups to an Economy?", In Acs Z. J., *Entrepreneurship, Growth and Public Policy*, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
4. **Acs Z. J.**, (2008). *Entrepreneurship, Growth and Public Policy*. Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
5. **Baumol, W. J.** (1990). "Entrepreneurship: Productive, Unproductive and Destructive", *Journal of Political Economy*, 98 (5).
6. **Baumol, W. J.** (2005). Return of the Invisible Men: The Microeconomic Value of Inventors and Entrepreneurs. *Ent InvisibleMen2sw.doc*
7. **Baumol, W. J.** (2011). "Economics and Entrepreneurship", In Dana, L.- P. (Ed.), *World Encyclopedia of Entrepreneurship*, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
8. **Birch, D.** (1987). *Job Creation in America: How Our Small Companies Put the Most People to Work*. New York, NY: The Free Press.
9. **Brach, I.** (2008) *Regional Research Intensive Clusters and Science Parks*, EURADA, Brussels.
10. **Casson, M.**, (2010). "The economic theory of entrepreneurship: an overview". In Casson M., *Entrepreneurship: Theory, Networks, History*, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
11. **Димитров, М.** (2017) Импликациите од европската должничка криза врз процесите на економската интеграција во Европската Унија, БАН / МАНУ; Софија / Скопје.
12. **Edison, H.** (2003). "Testing the Links – How strong are the links between institutional quality and economic performance?", in *Finance and development*, IMF, Washington, DC, June 2003.
13. **Филиповски, В. и Фити, Т.** (2017) "Квалитетот на институциите и економскиот раст – посебен осврт врз Република Македонија, во *Импликациите од европската должничка криза врз процесите на економската интеграција во Европската Унија*, изд. Бугарска академија на науките и Македонска академија на науките и уметностите, Софија / Скопје.
14. **Фити, Т.** (2008) *Новата микроекономија и државната регулација*, изд. МАНУ – Скопје.
15. **Фити, Т.** (2004) "Институциите и економскиот раст", *Прилози XXX 1-2/2004*, МАНУ, Скопје.

16. **Филип, Т.**, Лазаров, Д, (2018) “Анализата на светските искуства за извозна диверзификација“, дел од проектот *Идентификување на развојните можности за структурни промени и извозна диверзификација преку активни индустриски политики – ситуација на случај: машински и мейлопреработувачки сектор*“, ИПА – проект.
17. **Jekkel Krisztina** (2006) *Financing Small and Medium Enterprises in European Union*, SME UNION of the EPP, Brussels.
18. **Lachmann Jean** “Le capital - risque au coeur du financement de l’innovation des PME”, *Problèmes économiques*, No 2658/ 2000.
19. **МАНУ** (2017) *Приоритетни на итнои развој на Република Македонија*.
20. **Meltzer, A.** (2003). “Concentrating the Mind ” – interview in *Finance and development*, IMF, Washington, DC, June 2003.
21. **Menard, C. and Mary S.** *The Contribution of Douglas North to New Institutional Economics*. 2011 < huls-00624297>
22. **Nord, D. and Thomas, R.P.** *The Rise of Western World : A New Economic History*, Cambridge, Uk. Cambridge University Press
23. **OECD** (2000) *Small and Medium –sized Enterprises: Local Strength, Global Reach*, OECD Observer.
24. **Петрески, Г., Лазаров, Д. и Косјоска, О.** (2017) *Политики на транзиција - емпирска анализа ..на македонската и на бугарската економија – расходи, инвестиции, економската соработка*, изд. МАНУ, Скопје.
25. **Rodrik, D. and Subramanian, A.** (2003). “The primacy of institutions”, in *Finance and development*, IMF, Washington, DC.
26. **Romer, P.** *Interview* (1998) in *Brian Snowdon and Howard R. Vane: Modern Macroeconomics – Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar Publishing, Inc. 2005.
27. **Sachs, J.** (2003). ”Institutions matter, but Not for everything ”, in *Finance and development*, IMF, Washington, DC, June 2003.
28. **Solow, R.** *Interview* (1988) in *Brian Snowdon and Howard R. Vane: Modern Macroeconomics – Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar Publishing, Inc. 2005.
29. **Western Balkans Process, Joint Statement** *The Path is the Goal: Convergence, Cohesion and Cooperation in South East Europa*, Rim, 30 may – 1 june 2018.
30. **The World Bank Group:** (2017) *FYR Macedonia: Supplier Development Pilot Program Toolkit: Materials and Lessons Learned*.
31. (worldbank.org/data-worldwide-governance-indicators, 1996 -2015).
32. (<http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm>)

Абдулменаф БЕЏЕТИ*
Хурије АБАЗИ-АЛИЛИ**
Шћерса АЛИЈА***

ПРЕДИЗВИЦИ ЗА ФИСКАЛНА КОНСОЛИДАЦИЈА НА ФПИОМ – МОЖНИ РЕШЕНИЈА

Апстракт

Пензиските проблеми (иако многу комплексни), продолжуваат да се третираат со посебно внимание од истражувачите кои располагаат со широки познавања во сферата на пензиите. Речиси насекаде се прават напори преку тематско истражување да се изнаоѓаат одржливи пензиски системи и модели. Целта на оваа студија е да се оцени модел за предвидување којшто ќе го предвиди трендот на состојбата на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување на Република Македонија.

Методологијата, применета за проценка на одржливоста на пензискиот систем и контролирање на ризикот за пензиските фондови е предвидена за сите индивидуални регресији со авторегресивниот модел од прв ред (ARIMA). Овој метод ќе овозможи проценка на идната несигурност на придонесите и расходите на пензиското осигурување. Освен *арима* моделот, во рамките на овој труд ќе се пресмета и *Мејџооџи* на најмали квадрати (*OLS*) регресионен модел.

---

* Редовен професор, Факултет за бизнис и економија, Универзитет на Југоисточна Европа – Тетово и редовен член на МАНУ, контакт: a.bexheti@seeu.edu.mk

** Вонреден професор, Факултет за бизнис и економија, Универзитет на Југоисточна Европа – Тетово, контакт: h.abazi@seeu.edu.mk

*** Докторанд, Факултет за бизнис и економија, Универзитет на Југоисточна Европа – Тетово, контакт: s.aliija@seeu.edu.mk

Клучни зборови: Пензиски систем, финансиски и демографски параметри, консолидација, итни сценарија.

1. Вовед

Пензиските проблеми (иако многу комплексни) продолжуваат да се третираат со посебно внимание од истражувачите кои располагаат со широки познавања во сферата на пензиите. Ваквите комплексни истражувања најчесто се прават преку еднодимензионална форма. На пример: истражувачите на нормативните решенија доаѓаат до креирање на пензиска регулатива (правила и правилници), но честопати нивното разбирање за финансиското планирање на животниот циклус може да биде оскудно. Исто така, тие може да имаат широки познавања околу предвидувањето на пензиите, односно како да ги пресметаат пензиските обврски на различни начини, иако нивното разбирање околу финансиските (фискалните) ризици можат да бидат неадекватни или, пак, тие може да бидат квалификувани експерти за инвестиции, но сепак нивните знаења за тоа како пензиските обврски одговараат на макроекономските или на демографските движења можат да бидат оскудни. Односно, независно од тоа што истражувачите се разликуваат во посебните познавања од нивниот домен, сепак се забележува недостаток на информација што се однесува до социјалната димензија на пензиите во нивните земји или околу пензиските системи што дејствуваат во други земји¹.

Речиси насекаде се прават напори преку тематско истражување да се најдат одржливи пензиски системи и модели. Така, на пример, емпириските докази за тестирање на моделите на животниот циклус заклучија дека:

- државните пензии ја намалија потребата за приватното штедење за пензионирање, иако нивниот ефект врз промовирањето на предвремено пензионирање беше слаб;
- приватните професионални пензии ги зголемија заштедите и поттикнаа предвремено пензионирање; и
- личните приватни пензии, исто така, ги зголемија заштедите, но го поттикнуваа подоцнежното пензионирање.

¹ За повеќе околу пензиските реформи, користете се со: *Pension Economics*, David Blake, John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, 2006.

Основна цел на овој труд е преку емпириска и научно утврдена анализа да се идентификуваат можни решенија за овој структурален системски проблем.

2. Теоретски осврт на пензиските системи

Пензиските проблеми (иако многу комплексни) продолжуваат да се третираат со посебно внимание од изучувачите и истражителите кои полагаат со широки познавања во сферата на пензиите - такво познавање, кое честопати се случува да биде во еднодимензионална форма. На пример: изучувачите можат да бидат добри познавачи на пензиските правила и правилници, но честопати нивното разбирање за улогата на пензиите во финансиското планирање на животниот циклус може да биде оскудно. Исто така, тие можат да имаат широки познавања околу предвидувањето на пензиите, односно како да ги пресметаат пензиските обврски на различни начини, иако нивното поимање околу финансиските опасности можат да бидат неадекватни или, пак, тие можат да бидат квалификувани менаџери за инвестиции, сепак нивните знаења за тоа како пензиските обврски одговараат кон макроекономските или кон демографските превирања можат да бидат оскудни. Односно, независно од тоа што истражувачите се разликуваат во посебните познавања од нивниот домен, сепак се забележува недостаток на информација што се однесува до социјалната димензија на пензиите во нивните земји или околу пензиските системи што дејствуваат во други земји (Blake et al., 2006)².

Пред да преминеме кај целите, моделите и типовите на пензиските шеми, прво треба да се дефинира што претставува пензијата. Според Боди (1989)³, пензијата е одлив на исплати, почнувајќи од моментот кога поединецот ќе се пензионира и продолжува до крајот на животот, што значи дека пензијата обезбедува придобивки за осигурување на животот за време на пензионирањето, сè додека пензионерот е жив. Понатаму, пензијата има две основни цели, иако јавната политика честопати брои две други цели за пензиска шема⁴, (i) првата е за намалување на потрошувачката во живот-

² За повеќе околу пензиските реформи користете се со: *Pension Economics*, David Blake, John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, 2006.

³ *Pensions as retirement income insurance*, Zvi Bodie, Working Paper No. 2917, National Bureau of Economic Research, April 1989. <http://www.nber.org/papers/w2917.pdf>

⁴ За повеќе околу објективите и целите на пензискиот систем можеда најдете во: *Pension System Reforms*, Anita M. Schwarz, 2006.

ниот век на поединецот, а (ii) втората со осигурување, особено за осигурувањето поврзано со ризикот од долговечност. Со оглед на тоа, во однос на дополнителните цели првиот се однесува на олеснување на сиромаштијата, а втората во дистрибуцијата, односно во распределбата на дополнителни ресурси на ниво на сиромаштија за некои членови на општеството (жени кои раѓаат деца и старатели итн.).

Кога сме кај втората цел на јавната политика, имено кај распределбата, вреди да се напомене дека различни видови пензиски шеми имаат различни импликации за ризик и дистрибуција. Имајќи ги предвид вторите, постојат две врсти на класификации:

- пензиски систем со повеќе столбови, дизајниран од Светска банка, и
- пензиски систем, структуриран во пензиските политики, пензиските фондови и пензиските институции.

Така, пензиските структури се дизајнирани да обезбедат приходи за лицата кои страдаат од губење на способноста за приходи како резултат на нивната возраст, инвалидитет или смрт на лице кое обезбедува приход за семејството. Покрај тоа, економијата на пензиите се занимава со распределба на овие ограничени ресурси во текот на животниот циклус, односно за време на периодот кога едно лице е на работа и времето кога се пензионира. Пензионирањето предизвикува микроекономски и макроекономски импликации, што најдобро можат да се елаборираат преку моделот на животниот циклус (Lifecycle model -LCM) и моделот на преклопување на генерации (Overlapping Generations Model -OLG).

Емпириските докази за тестирање на првиот модел (животниот циклус) заклучија дека:

- државните пензии ја намалија потребата за приватното штедење за пензионирање, иако нивниот ефект врз промовирањето на предвремено пензионирање беше слаб;
- приватните професионални пензии ги зголемија заштедите и поттикнуаа предвремено пензионирање; и
- личните приватни пензии, исто така, ги зголемија заштедите, но го поттикнуваа подоцнежното пензионирање.

Моделот за преклопување на генерации Диамонд – Самуелсон (Overlapping Generations Model - OLG) се сметаше за камен темелник на современата макроекономија, кој како динамичен економски модел го генерализира моделот на животниот циклус.

Во продолжение, накратко ќе ја претставиме состојбата на генерацијата во транзиција за време на трансформацијата на PAYG шемата кон финансирана пензиска шема, односно она што се случи со **пензиите во моделот на генерално преклопување во случај кога понудата на работна сила и пензионирањето биле егзогени**, како и во случај кога понудата за работа и пензионирањето биле ендогени.

1. Од PAYG шемата кон финансирана пензиска шема (понудата на работна сила и пензионирањето беа егзогени), се потврди идејата дека системот PAYG постои во ефикасна, динамична економија. Исто така, првата генерација што ја доби оваа пензија, според ситуацијата, беа подобри, покрај другите генерации каде таа се влоши. Сепак, колку е можно во една динамичната економија да се премине во еден финансиран пензиски систем, подобрувајќи ја ефикасноста Парето?

Генерацијата на транзиција (која ѝ припаѓаше на новата генерација), во времето на транзицијата се губеше. Таа морала да плати двапати за нејзиното пензионирање. Прво, тие плаќаа даноци за да ги платат пензиите на старата генерација кои припаѓале на системот PAYG, додека истовремено чекале PAYG пензионирање кога ќе остарат - пензија која повеќе нема да се плаќа. Второ, генерацијата за која станува збор почна да придонесува кон *целосно финансирана* пензиска шема. Значи, ако ништо друго не се случи, привремената генерација несомнено беше во невидена ситуација од воведувањето на целосно финансиран систем, што значи дека е невозможно да се префрли *нефинансирана* шема во финансирана пензиска шема без да се влоши транзициската генерација – генерација, која мораше да плати и за својата капитално финансирана пензија и за пензија PAYG на претходната генерација.

2. Од PAYG шемата кон финансирана пензиска шема (понудата на работа и пензионирањето беа ендогени), во моментот кога понудата на работна сила и пензионирање беа егзогени, преминот од системот PAYG кон финансиран пензиски систем не предизвика подобрување Парето, поради тоа што не можат да се најдат извори на средства за да се компензира постарата генерација во времето на трансформацијата, без влошување на идните генерации. Сепак, според Хомбург (Homburg, 1990)⁵, Брејер и

⁵ *The Efficiency of Unfunded Pension Systems*, Stefan Homburg, Journal of Institutional and Theoretical Economics, vol. 146, 1990. file:///C:/Users/Shpresa%20Alija/Downloads/Homburg1990Unfunded.pdfhttps://www.jstor.org/stable/40751351?seq=1#page_scan_tab_contents

Штрауб (Breyer&Straub, 1991)⁶, кога понудата на работна сила беше ендогена и придонесите во системот PAYG се пропорционални на приходите, PAYG системот беше погрешен. Во овој случај, постепенa целосна смена на финансиран систем, може да придонесе во подобрувањето на благосостојбата (Парето ефикасност), сè додека, ненарушувањето на даноците се користи во текот на фазата на транзиција. Значи, кога понудата на работна сила и пензионирање беа ендогени и одговора на даноците, тогаш постепената транзиција од една нефинансирана шема кон потполно финансирана шема е можна (за подобрување на благосостојбата - Парето ефикасност), сè додека ненарушените даноци беа користени во фазата на транзиција.

Главната причина за потребата на пензиските реформи продолжува да остане подобрувањето на фискалниот дефицит, т.е. фискалната консолидација. Додека, што се однесува до функцијата на дистрибуција, пензиската реформа има за цел прераспределување на приходите на правичен начин, што значи трансфер на приходи од оние кои имаат вишок - кон оние кои имаат недостаток. Впрочем, секоја реформа која го намалува фискалниот дефицит е поволна од аспект на дистрибуција. Конечно, пензиските реформи актуелно можат да се групираат во најмалку четири различни категории, и тоа:

- параметрични реформи (што вклучуваат промени во параметрите на постојните пензиски системи),
- систематски реформи (што вклучуваат воведување на еден вид нов пензиски систем, за да го заменат или да го дополнуваат постоечкиот систем),
- регулаторни реформи (што вклучуваат промени на регулаторите), и
- административни реформи⁷.

Република Македонија не е исклучок на наведените трендови. Повеќе од пред две децении се прават напори за изнаоѓање на адекватен модел што ќе одговара на потребите и специфичностите на земјата (социјални, демографски, економски и слично). Оттука, останува голема

6 *Welfare effects of unfunded pension systems when labor supply is endogenous*, Breyer Friedrich & Straub Martin, Department of Economics, University of Konstanz, 1991. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/68901/1/686872819.pdf>

7 За повеќе околу видовите на пензиските реформи користете се со: *Pension System Reforms*, Anita M. Schwarz, 17 - 21, 2006.

потребата за подлабоко истражување на областа за да се идентификува и да се создаде адекватен модел, што ќе овозможи консолидација на постојниот систем.

3. Анализа на податоци и методологија

Целта на оваа студија е да обезбеди предвидувања на сите индивидуални параметри преку користење на основниот модел ARIMA, за да се оценуваат трендовите на различни варијабли, поврзани со пензискиот систем на Република Македонија. Временската серија е низа мерења на истите варијабли, направени во текот на времето. Проценките на податоците, користени во овој труд се годишни. Генерално, авторегресија модел претставува пронаоѓање на вредноста од временските серии преку регресија на претходните вредности од таа иста временска серија.

$$y_t = \beta_0 + \beta_{lyt-1} + \varepsilon_t$$

Во овој регресионен модел, независната варијабла во претходниот период станува предвидувач, додека грешките ги имаат вообичаените претпоставки како и грешките во еден едноставен линеарен регресионен модел. Редоследот на една авторегресија е бројот на непосредно претходни вредности во серии што се користат да се предвиди вредноста во сегашно време. Значи, претходниот модел е авторегресија од прв ред, напишан како AR (1).

Податоците што се користат за проценка на AR (1) се историски податоци со годишни временски серии за финансиски и демографски карактеристики на населението во Македонија за периодот од 1994 до 2017 година. Податоците се достапни од официјални извори, како што се: Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, Државниот завод за статистика и Министерството за финансии на Република Македонија.

Користејќи го статистичкиот софтвер STATA, табелата на следната страница дава предвидувања за индивидуалните параметри. Користењето на моделот на *арима* и регресија ни овозможи да генерираме прогноза за сите променливи опишани во методологијата. Долунаведените бројки ги презентираат резултатите од актуелните вредности и ги означуваат предвидуваните вредности до 2057 година.

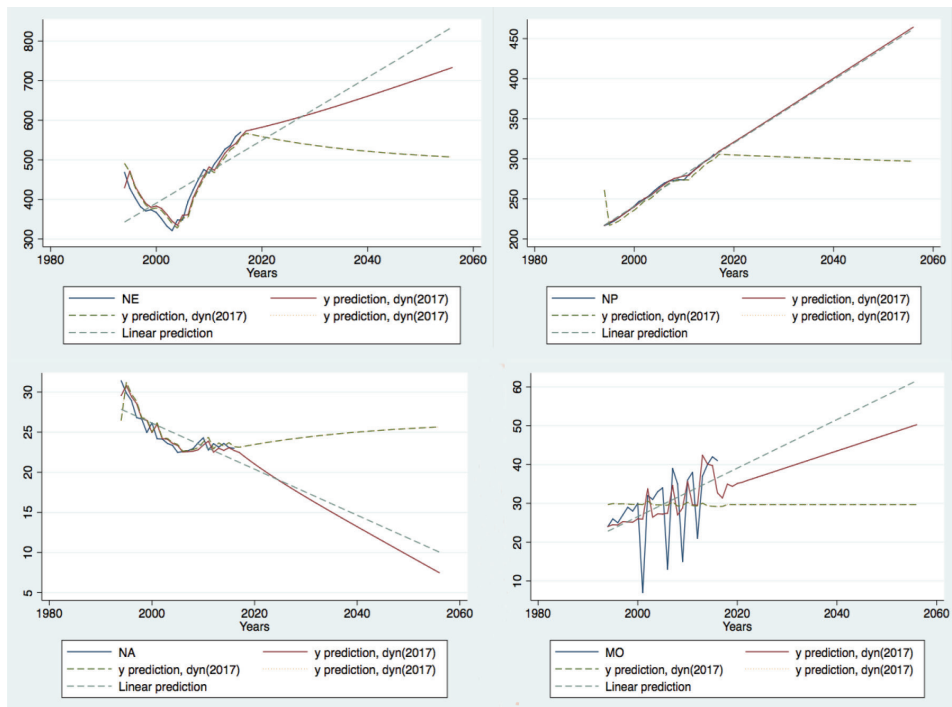
Табела 1. Резултати од предвидување - АРИМА модел

	Предвидување - АРИМА модел			
	Сегашна ситуација	Предвидена ситуација (без реформи)		
Година	2017	2027	2037	2057
Приходи од придонеси	33454,25	43020,38	52285,72	71021,69
Буџетски приходи	27607,14	38408,39	48971,98	70791,16
Вкупни приходи	63691,11	84836,83	104913,3	145851
Пензиски расходи	49809,98	66483,66	81730,77	112945,7
Вкупни расходи	63382,28	83566,9	103062,9	143186,4
Број на вработени	573427,2	611684,3	653728,6	746470,7
Број на пензионери	309645,5	349500,3	389606,2	470061,5
Наталитет	22430,75	17422,12	13465,44	5791,465
Морталитет	20727,98	22880,21	25024,71	26313,69
Вработен / пензионер	1,88	1,72	1,57	1,31
	Сегашна ситуација	Предвидена ситуација (со реформи на приходи од придонеси, зголемени на 22% и намалување на буџетските приходи за таа промена)		
Година	2017	2027	2037	2057
Приходи од придонеси	34835,85	45412,137	55215,19	75298,7

За појасна слика на предвидените вредности на дадените параметри, за целите на овој труд се прикажани и графички прикази. Графиките се групирани во финансиски и демографски променливи. Поточно, графиконот бр. 1 ги прикажува предвидувањата за демографските карактеристики на населението во Република Македонија.

Графикон 1. Предвидувања за демографските карактеристики на населението во Република Македонија

Сината линија која завршува во 2017 година ја означува вистинската вредност.
Црвената линија и испрекинатата линија означуваат предвидени вредности.

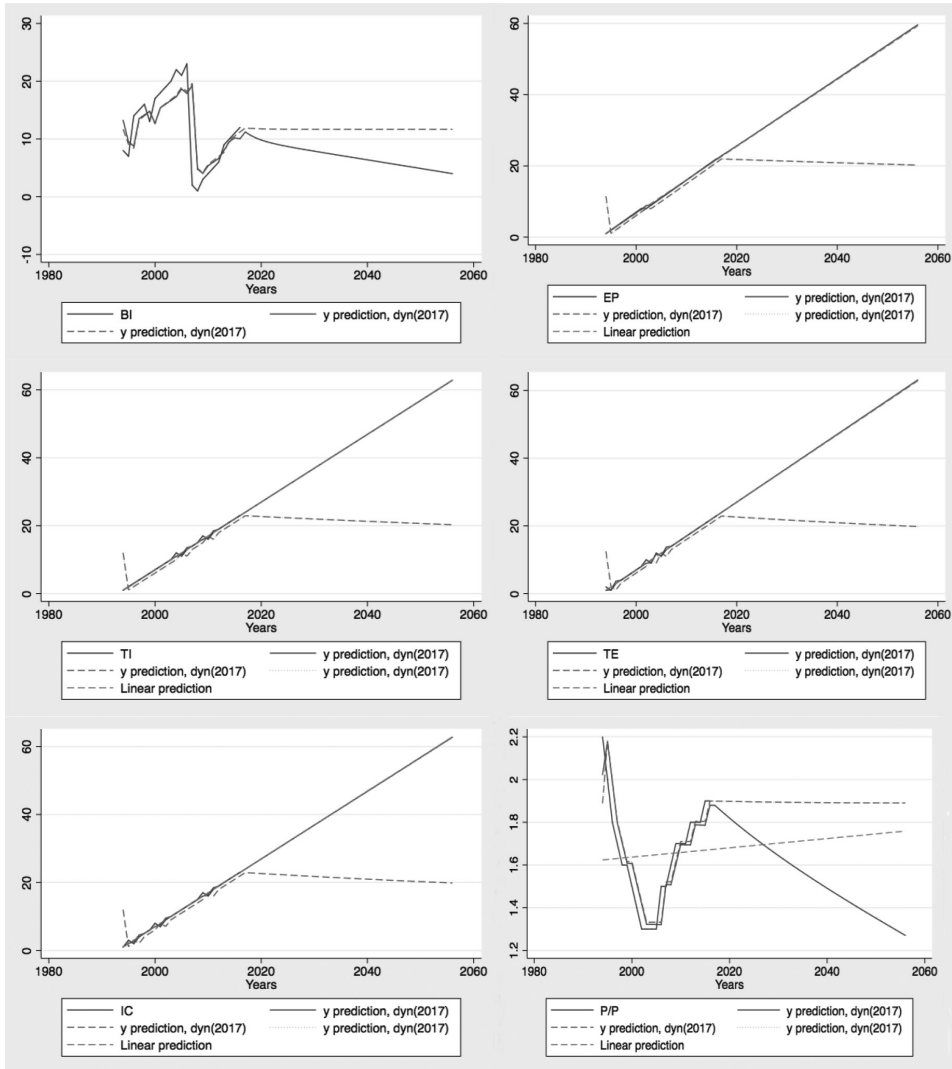
Според вредноста на p -value помала од нивото на значајност од 0,05 може да се заклучи дека коефициентите за авто-регресивниот *џерм* се статистички значајни, а се чуваат во моделот. Пристапот што се користи е моделот AR (1), усвоен за да се процени предвидувањето на сите индивидуални параметри, почнувајќи од демографските карактеристики. Со користење на историските податоци за периодот од 1994 до 2017 година, АРИМА L1. коефициент покажува значајни статистички проценки на 1% ниво на важност за сите употребени варијабили во ова анализа. Генерално, наодите за демографските фактори се следниве:

- 1,31 од вработените ќе платат придонеси за секој пензионер во Република Македонија (речиси 1 : 1) до 2057 година, без да се преземат реформи на самиот систем;
- бројот на пензионери се предвидува да стане 310.744 пензионери во 2057, што покажува дека ќе има зголемување од околу 51,3% на

бројот на пензионерите во Република Македонија за четириесетгодишно предвидување;

- Предвидената вредност покажува дека во 2057 година бројот на вработени ќе изнесува 746.470, што покажува дека ќе има раст од околу 28,5%.

Графикон 2. Предвидувања за финансиските параметри на пензискиот систем во Република Македонија

Сината линија која завршува во 2017 година ја означува вистинската вредност.
Црвената линија и испрекинатата линија означуваат предвидени вредности.

- Што се однесува до наталитетот и морталитетот, предвидувањата врз основа на историските податоци покажуваат дека наталитетот во Република Македонија ќе биде само една третина од својата бројка во 2017 година, додека смртноста ќе претрпи дуплирање на својата вредност.

На графиконот 2 се прикажани финансиските параметри на пензискиот систем во Република Македонија.

Генерално, наодите за финансиските параметри се следниве:

- Буџетските приходи во 2057 година ќе се намалат до една третина од нивната вредност во 2017 година.
- Вкупниот приход во 2057 година покажува дека ќе има зголемување од околу три пати повеќе за четириесетгодишната прогноза во Република Македонија.
- Бројот на вработени во 2057 година ќе изнесува 746.460, што покажува дека ќе има раст од околу 28,5%.
- Трошоците за пензии ќе се зголемат и со тоа ќе бидат два пати поголеми од својата вредност до 2057 година.

4. Емпириска анализа

Како втора цел на овој труд е и емпириски да се анализира влијанието на различни финансиски параметри во салдо билансот на пензискиот фонд на РМ. Првично бевме заинтересирани за оценување на влијанието на приходите од придонеси, но поради големата корелација помеѓу бројот на вработени со приходите од придонеси, дојдовме до незначителни резултати.

Врз основа на достапните податоци и со оглед на горенаведените препреки, беше неопходно да се одлучиме за оценување според следниов модел:

$$\begin{aligned} \text{Салдо-Биланс} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Вкупни расходи} + \beta_2 \text{Буџетски приходи} \\ & + \beta_3 \text{Трошоци за пензии} + \beta_4 \text{Број на вработени} \\ & + \beta_5 \text{Број на пензионери} \end{aligned}$$

Табела 3. Резултати од регресиона анализа (ОЛС) на актуелниот пензиски систем

Независни варијабли	Методот на најмали квадрати (OLS) регресионен модел	
	Зависна варијабла: Нето салдо биланс на пензискиот фонд	
	Коефициент	Стандардна грешка
Вкупни расходи	-0,616***	0,199
Буџетски приходи	0,367***	0,077
Пензиски расходи	0,263	0,241
Број на вработени	0,011**	0,004
Број на пензионери	0,092***	0,017
Константа	-19495,87	4240,61
Број на години	24	
F (5, 18)	9,62	
Prob > F	0.0001	
R-squared	0.7011	

Извор: Калкулации на авторот со STATA 13.

Резултатите од моделот можат да се прикажат во следнава форма:

$$\text{Салдо-Биланс} = -19495 - 0,616 \text{ Вкупни расходи} + 0,367 \text{ Буџетски приходи} + 0,011 \text{ Број на вработени} + 0,092 \text{ Број на пензионери}$$

Според регресиона анализа, како статистички значителни параметри се покажаа вкупните расходи, буџетските приходи, бројот на вработени и бројот на пензионери. Односно, нивното влијание во *нето салдо биланс на пензискиот фонд* може да се протолкува:

- Со зголемување на вкупните расходи за една единица, ќе се истакне нивното присуство во билансот, но во негативни вредности.

- Со зголемување на учеството на буџетските приходи за една единица, ќе се истакне нивното присуство во билансот.
- Со зголемување на бројот на вработени, ќе се продлабочува *нејто салдо билансои* во позитивна насока.
- Со зголемување на бројот на пензионери, ќе се продлабочува *нејто салдо билансои*.

5. Заклучоци

Врз основа на досегашните наоди, констатираме дека клучната дилема на развиени земји и земји на транзиција е токму насоката на развојот на пензискиот систем, односно неговата структура и перформанса. Оттука, пензиските реформи претставуваат динамична и упорна категорија, присутни во развиените, земјите во развој и земјите во транзиција.

Пензиските реформи (вклучително и во Република Македонија) во текот на последната деценија се поинтензивни, особено во смисла на преглед на структурата, мобилизација на ресурсите за надминување на демографските и на финансиските тешкотии, како и подготовка на систем што ќе обезбеди решение за проблемите на среден и долг рок. Пензиските реформи имаат за цел остварување на правата за пензиско и инвалидско осигурување за сите генерации, постигнување на солвентност за краток и долг рок, зголемување на јавната доверба и поттикнување на развојот на пазарите на капитал, а со тоа и поттикнување на економскиот раст.

Најзначајните причини што довеле до потреба за шема за придонеси можат да се канализираат на три нивоа и тоа се: традиционално, модерно и корпоративно гледиште. Оттука, во традиционалните општества, семејствата или заедниците беа тие кои се грижеа за поединци кои доживеале старост, но со модернизацијата луѓето се преселија, оставајќи ги постарите без соодветна мрежа за безбедност. Како резултат на тоа, владата беше подложена на обезбедување на пензиска шема преку директна поддршка на пензиите или залагање за нивно учество во пензиските шеми, обезбедени од работодавачите или од приватните пензиски провајдери кои произлегуваат од феноменот “миопија (кратковидост)” и “морален хазард”. Значи, според корпоративниот изглед, пензиските шеми беа создадени како превентивна мерка од несигурноста на пензискиот приход, работната сила и потребата да се создаде ефикасен систем за штедење.

Врз основа на спроведената емпириска анализа заклучуваме дека во билансот на пензискиот Фонд на Република Македонија и во сегашната и

во предвидената ситуација значајно влијание имаат финансиските параметри, односно вкупните расходи, буџетските приходи, бројот на вработени и бројот на пензионери (без занемарување на влијанието на демографските параметри - делот на анализа на податоци и методологија). Сето тоа (невклучувањето на демографските параметри во емпириската анализа) е заради фактот на создавање на еден одржлив пензиски модел што ќе биде на располагање за да ги надмине тешкотиите, без разлика дали се финансиски или демографски, или тешкотиите што доаѓаат од недостатокот на кредибилитет на државните институции, вклучени во реализацијата на државните пензии.

Емпириската анализа заклучува дека со зголемување на вкупните расходи за една единица, ќе се истакне нивното присуство во билансот (но во негативни вредности), додека со зголемување на учеството на буџетските приходи за една единица, исто така ќе се истакне нивното присуство во билансот. Другите последни параметри со голема значајност се бројот на вработени и бројот на пензионери кои во нашиот случај со нивното присуство го продлабочуваат нето салдо билансот на пензискиот фонд на Република Македонија.

Република Македонија, во споредба со земјите во развој и во транзиција, се смета како земја со најниска стапка на придонес, така што за да се постигне финансиска консолидација, една од препораките би била токму враќањето на претходната стапка на придонес од 21,2% и зголемување на возраста за пензионирање. Оваа препорака, од една страна би влијаела врз растот на бројот на вработени, пред сè на старата генерација, а од друга страна, ќе предизвика намалување на бројот на пензионери и, следствено, намалување на трошоците.

Референции

- Barr, N., and Diamond, P. (2006). 'The economics of pensions.' *Oxford Review of Economics Policy*, vol. 22, no. 1, pp. 15-39.
- Blake D. (2006). *Pension Economics*. West Sussex: Pensions Institute.
- Chia, N., Kitamura, Y. and Albert K.C. Tsui. 2005. 'The Pension System in Japan and Retirement Needs of the Japanese Elderly.'
- De la Fuente, A. (2011). 'A simple model of aggregate pension expenditure.' *GSE Working Paper No. 553*. Barcelona: GSE.
- De La Fuente, A. and Doménech, R. (2013). 'The financial impact of Spanish pension reform: A quick estimate.' *Journal of Pension Economics and Finance*.

- Dorfman, M.; Holzmann, R.; O’Keefe, P.; Wang, D.W.; Sin, Y.; Hinz, R. 2013. *China’s Pension System : A Vision*. World Bank Publications: Washington, DC, USA.
- Fehr H. and Ch. Habermann. 2004. ‘Pension Reform and Demographic Uncertainty: The Case of Germany.’ Germany: Department of Economics, University of Wuerzburg.
- Feldstein, M. S., and J. Liebman. 2001. ‘Social Security.’ *National Bureau of Economic Research Working Paper 8451*.
- Fernandez-Diaz, F. J., Patxot, C. and G. Souto. 2013. ‘DYPES: A Microsimulation model for the Spanish retirement pension system’. *FEDEA*.
- Gora. M. (2008). ‘Retirement decisions, benefits and the neutrality of pension systems.’ *ENEPRI Research Report No. 51*. Brussels: Centre for European Policy Studies.
- Grech, A.G. 2010. *Assessing the Sustainability of Pension Reforms in Europe*. London School of Economics & Political Science: London, UK.
- Hanappi, H.T., Müllbacher, H.S. and R. Winter-Ebmer. 2012. ‘IHS Microsimulation Model for Retirement Behaviour in Austria.’ *European Commission*.
- Lee, R.D. and Sh. Tuljapurkar. 1994. ‘Stochastic Population Forecasts for the United States: Beyond High, Medium, and Low.’ *Journal of the American Statistical Association Vo.89*.
- Long G. T. and W.D. Pfau. 2008. ‘Demographic Changes and the Long-Term Pension Finances in Vietnam: A Stochastic Actuarial Assessment.’ *GRIPS Policy Information Center*.
- Moscarola, F. C. 2009. ‘Measuring the Sustainability of Pension Systems through a Microsimulation Model: The Case of Italy.’ *ENEPRI Research Report No. 66*.
- Pensions as retirement income insurance, Zvi Bodie, Working Paper No. 2917, National Bureau of Economic Research, April 1989.<http://www.nber.org/papers/w2917.pdf>
- Social Insurance in the United States: a program in search of an explanation, C.D. Cambell, *Journal of Law and Economics*, Vol.12, pp. 249-265.
- Social Security Bequests and the Life Cycle Theory of Saving: Cross-sectional tests, Alan S. Blinder, Roger H. Gordon & Donald E. Wise, F. Modigliani et al. (eds.), *The Determinants of National Saving and Wealth* © International Economic Association 1983. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-17028-9_4
- Social Security in a classical growth model, T.R. Michl & D.K. Foley, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 28, pp. 1-20. <https://academic.oup.com/cje/article-abstract/28/1/1/680360?redirectedFrom=fulltext>
- Social Security: universal or selective?, W.J. Cohen & M. Friedman, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972.
- Tax Reform: The Rich and the Poor, J.A. Pechman, Washington, Brookings Inst Pr; Subsequent edition, 1989.
- The Effect of Social Security on Lifetime Wealth Accumulation and Bequests, Martin David and Paul L. Menchik, *Economica*, vol. 52, 1985.https://www.jstor.org/stable/2553876?seq=1#page_scan_tab_contents
- The Efficiency of Unfunded Pension Systems, Stefan Homburg, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 146, 1990.<file:///C:/Users/Shpresa%20Alija/Downloads/Homburg1990Unfunded.pdf>https://www.jstor.org/stable/40751351?seq=1#page_scan_tab_contents

The Role of Intergenerational Transfers in Aggregate Capital Accumulation, Laurence J. Kotlikoff & Lawrence H. Summers, Journal of Political Economy, Vol. 89, 1981. <http://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/260999>

Прилог

sum ic bi ti ep te ne np na mo pp Bil_saldo

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
ic	24	22262.21	6592.861	13634.7	35606.13
bi	24	11452.55	8103.125	2830	28457.04
ti	24	34978.67	14825.87	17494.28	65319.98
ep	24	28636.04	11294.47	15404.4	51820.97
te	24	35177.26	14623.4	18295.69	65148.94
ne	24	436356.1	80148.26	321105	575574
np	24	262704.9	28218.09	216834	310744
na	24	24572.13	2505.517	21754	31421
mo	24	18263.79	1550.772	15649	20461
pp	24	1.658333	.2412227	1.3	2.2
Bil_saldo	24	198.5902	847.4663	-1283.699	3071.029

. reg Bil_saldo te ic ep ne np, robust

Linear regression

Number of obs = 24

F(5, 18) = 3.40

Prob > F = 0.0244

R-squared = 0.5638

Root MSE = 632.71

	Robust				
Bil_saldo	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
te	.493501	.2128557	2.32	0.032	.0463077 .9406943
ic	.0699626	.2193577	0.32	0.753	-.3908908 .530816

---

ep	-.4213345	.2901246	-1.45	0.164	-1.030864	.1881947
ne	-.0113996	.0052911	-2.15	0.045	-.0225157	-.0002834
np	-.0858671	.0275922	-3.11	0.006	-.1438362	-.0278979
<u>_cons </u>	<u>20878.37</u>	<u>6342.049</u>	<u>3.29</u>	<u>0.004</u>	<u>7554.222</u>	<u>34202.52</u>

---

reg bil_saldo2 te bi ep ne np, robust

Linear regression

Number of obs = 24

F(5, 18) = 9.62

Prob > F = 0.0001

R-squared = 0.7011

Root MSE = 523.7

	Robust					
bil_saldo2	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
te	-.6167053	.1997263	-3.09	0.006	-1.036315	-.197096
bi	.3672436	.0776408	4.73	0.000	.2041262	.5303609
ep	.263343	.2413921	1.09	0.290	-.2438031	.770489
ne	.0110609	.0041117	2.69	0.015	.0024226	.0196992
np	.0929477	.0170786	5.44	0.000	.0570669	.1288285
<u>_cons </u>	<u>-19495.87</u>	<u>4240.613</u>	<u>-4.60</u>	<u>0.000</u>	<u>-28405.06</u>	<u>-10586.67</u>

Изет̄ ЗЕКИРИ*

ФИНАНСИРАЊЕТО НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА СО ИЗБРАНИ ЗЕМЈИ ОД РЕГИОНОТ И ЕУ

Апстракт

Во Република Македонија генералната политика за развојот на високото образование е воспоставена со Национална програма за развој на образованието во Република Македонија. Во рамките на оваа програма, како придружен програмски документ, содржана е Програмата за развој на високото образование. Акти што треба поблиску да го уредат финансирањето на јавните универзитети освен, Законот за високото образование, како основа за утврдување на мерилата и критериумите за финансирање на студиските програми од јавен интерес се: Програмата за високообразовна дејност и Уредбата за мерила и критериуми за финансирање на дејноста на високообразовните установи.

Начинот на финансирање на високото образование во голем дел е поврзан со надлежностите на Советот за финансирање на високото образование, кој според новите законските решенија треба да биде формиран во рамките на МОН како самостојно тело што работи врз основа на принципот на стручност и компетентност, а со цел остварување на работите од областа на финансирањето и Програмата за високообразовна дејност. Со оглед на тоа што Советот не е формиран, уредбата не е предложена и не е донесена. Во сегашната состојба МОН делумно ги применува мерилата и критериумите донесени во Самоуправната спогодба од 1988 година, односно го утврдува обемот на дејноста во високото образование и го определува

---

* Редовен професор, Факултет за бизнис и економија, Универзитет на Југоисточна Европа – Тетово и дописен член на МАНУ, контакт: i.zeqiri@seeu.edu.mk

износот на средствата што треба да се обезбеди од Буџетот на Република Македонија – распределба на средствата за плати, а другите буџетски средства се распределуваат за: надоместоци за плата и придонеси; материјални трошоци; средства за греење; средства за издавање учебници и учебни помагала, кои се одобруваат по барања на универзитети.

Квалитетот на високото образование во голема мера зависи од односот на државата спрема високото образование и универзитетот, особено во поглед на неговото финансирање. Од финансирањето во високото образование зависи квалитетот на образованието, автономијата и функционалноста на универзитетите и истражувањата и работата на проекти. Универзитетот ѝ помага на економијата и му помага на општеството. Финансирањето на високото образование подразбира и влог и бенефиција за економијата.

Реформите во високото образование треба да одат во насока на обезбедување повеќе финансии на универзитетите, на кои треба да им се даде поголема слобода и управување со ресурсите. За финансирањето на високото образование треба да се искористат компаративните примери од соседството и од други змеји што имаат унапреден и функционален модел на финансирање на високото образование.

Целта на овој труд е да се анализира системот и начинот на финансирање на високообразовните институции и критериумите за распределба на средства од јавниот буџет и од самофинансирањето, и тоа:

- анализа на расходите од основниот буџет; расходи од самофинансирање; плати и продонеси од основниот буџет; плати и продонеси од самофинансирање; вкупно средства за плати; вкупни средства за плати од буџетот; вкупни средства за плати од самофинансирање и нивниот тред од 2010 до 2018;

- анализа на стоки и услуги од основниот буџет, стоки и услуги од самофинансирачки активности, стоки и услуги; расходи од донации за сите јавни универзитети во Македонија и за приватните јавни универзитети;

- анализа на капиталните расходи од основниот буџет; капитални расходи од самофинансирање; капитални расходи – донации; капитални расходи од основен буџет; капитални расходи од самофинансирање и капитални расходи донации на јавните и на приватните јавни универзитети во Македонија.

Во овој труд ќе се анализа моделот на финансирање во повеќе земји во регионот и во земјите на ЕУ и ќе се направи компаративна анализа со нашиот модел на финансирање на високото образование. Ќе се обидеме да предложиме концепт на модел на финансирање на високото образование

во Република Македонија, со цел да се надминат проблемите што постојат со критериумите на распределба на средствата од буџетот.

***Клучни зборови:** финансирањето на јавните универзитети, квалитетот на образованието, средствата од јавниот буџет, критериуми на распределба, компаративни искуства.*

1. Вовед

Во Република Македонија генералната политика за развој на високото образование е воспоставена со Националната програма за развој на образованието, а во рамките на оваа програма, како придружен документ е содржана Програмата за развој на високото образование. Акти што поблиску треба да го уредат финансирањето на јавните универзитети, покрај Законот за високо образование како основа за утврдување на мерилата и критериумите за финансирање на студиските програми од јавен интерес, се: Програмата за високообразовна дејност и Уредбата за мерилата и критериумите за финансирање на дејноста на високообразовните установи.

Начинот на финансирање на високото образование во голем дел е поврзан со надлежностите на Советот за финансирање на високото образование кој, согласно со новите законските решенија, треба да биде формиран во рамките на МОН, како самостојно тело кое работи врз основа на принципот на стручност и компетентност, а со цел остварување на работите од областа на финансирањето и Програмата за високообразовна дејност. Со оглед на фактот што Советот не е формиран, уредба уште не е предложена и не е донесена. Во сегашна состојба, МОН делумно ги применува мерилата и критериумите донесени со Самоуправната спогодба од 1988 година, односно го утврдува обемот на дејноста во високото образование, го определува износот на средствата што треба да се обезбедат од Буџетот на Република Македонија, ја уредува распределбата на средствата за плати и останатите буџетски средства – за надоместоци за плати и придонеси, за материјални трошоци, за средства за греење и за средства за издавање учебници и учебни помагала што се одобруваат по барање на универзитетите.

Квалитетот на високото образование во голема мера зависи од односот на државата кон високото образование и кон универзитетите – особено во поглед на неговото финансирање. Фактички, од финансирањето на

високото образование зависат: квалитетот на образованието, автономијата и функционалноста на универзитетите, истражувањата и работата на проекти. Универзитетот ѝ помага на економијата, му помага на општеството. Финансирањето на високото образование подразбира и влог и бенефиција за економијата.

Реформите во високото образование треба да одат во насока на обезбедување повеќе финансии за универзитетите и поголема слобода во управувањето со ресурсите. За моделот на финансирањето на високото образование треба да се искористат компаративните искуства од соседството и од други земји што имаат унапреден и функционален модел на финансирање на високото образование.

Во трудов ќе направиме подетална анализа и критички осврт врз системот и начинот на финансирање на високообразовните институции и врз критериумите на распределба на средствата од јавниот буџет и од самофинансирањето според најзначајните расходни ставки – плати и придонеси, стоки и услуги и капитални расходи, за периодот 2012–2018 година.

Целта на трудов е – врз основа на анализа на моделите за финансирање на селектирани земји од регионот и од ЕУ и на компаративна анализа со нашиот модел на финансирање на високото образование – да предложиме концепт на модел за финансирање на високото образование во Република Македонија, со цел да се надминат постојните проблеми, посебно во делот на критериумите за распределба на средствата од Буџетот.

2. Извори на информации и методологија

Основниот инструмент што се користи за собирање информации за финансирањето на високото образование во Република Македонија е анализа на објавените податоци на Државниот завод за статистика и објавениот Буџет на Република Македонија од 2002 до 2018 година за приходите на сите високообразовни јавни и приватно-јавни институции. Ова е дополнето со анализа на други документи (закони, подзаконски акти, извештаи од министерствата или од други владини структури, од публикации и извештаи од други експерти). Достапноста и веродостојноста на податоците за финансирањето на високото образование претставува сериозен предизвик и за регионална и за институционална анализа.

3. Сегашната состојба на високообразовните институции во Република Македонија

Од воведувањето на Болоњскиот процес во високото образование во Република Македонија во 2003 година, извршени се значајни измени. Нивната основна карактеристика претпоставува зголемување на високообразовните јавни и приватни високообразовни институции, на бројот на студиските програми и на опфатот на студенти во системот на високо образование (Камбовски 2016).

Што се однесува до бројот на високообразовните институции во Македонија, во моментот ние имаме 6 државни високообразовни институции, акредитирани со 71 факултет, со 981 студиска програма и со 48.999 студенти запишани во академската 2017/2018 година. Постои и една државна висока стручна школа со 701 студент. Имаме акредитирани 12 приватни високообразовни институции со вкупно 61 факултет и со 550 студиски програми со вкупно 7.942 запишани студенти и една приватна стручна школа со 234 студенти.

Табела 1.

Високообразовни установи	Број на високообразовни институции	Број на факултети	Студиски програми	Број на студенти
Државни високи установи	6		981	48.999
Високи стручни школи		1		701
Факултети		71		48.087
Верски факултети		2		211
Прив. високи установи	12		550	7.942
Високи стручни школи		1		234
Факултети		61		7.708
Вкупно	18	136	над 1531	56.941

Што се однесува до бројот на наставници во високообразовните институции, според податоците на Државниот завод за статистика, бројот на наставници и соработници во високообразовните установи во академската 2017/2018 година изнесува 4.130. Од вкупниот број на наставници и соработници, 2.961 или 71,7% се наставници, а 1.169, т.е. 28,3%, се соработници во наставата. Бројот на наставници и соработници-жени во учебната 2017/2018 година изнесува 1.964, или 47,6%. Република Македонија со

толку голем број факултети и студиски програми во ВОИ нема кадровски капацитет за покривање со наставници за сите овие студиски програми, бидејќи според Уредбата за нормативи и стандарди за основање на високообразовни установи и за вршење на високообразовна дејност за потребниот број наставно-научни и наставни работници високообразовната установа најмалку 50% од наставата треба да ја изведува со наставно-научен, односно наставен кадар што треба да биде во редовен работен однос со полно работно време. Бројот на потребните наставници во високообразовната установа се определува во зависност од бројот на часовите по наставник во една студиска група, и тоа: 240 часа годишно за наставник на високообразовна установа, што претставува настава на еквивалентен наставен предмет со фонд од осум часа неделно. Имајќи го предвид фактот што високообразовните институции во Република Македонија имаат над 1.531 студиска програма за нивно изведување, ним им се потребни над 5.000 доктори на науки во редовен работен однос со полно работно време, а не колку што ние имаме сега – 2.961 наставник со наставно-научно звање, од кои 2.273 со полно работно време и 688 со пократко од полното работно време. Експанзијата на бројот на високообразовните установи, нивната раситнетост,

Табела 2. Наставници и соработници во наставата според научните квалификации и траењето на работното време, 2017/2018 година

Наставно-научно звање		Вкупно	Научни квалификации				Траење на работното време	
			сè	Доктори на науки	Магистри на науки	Специјалисти	Со високо образов.	Со полно раб. време
Вкупно		4 130	2 871	836	289	134	2 706	1 424
1	Наставник	2.961	2.718	237	-	6	2.273	688
2	Редовен професор	1 104	1 033	65	-	6	894	210
	Вонреден професор	756	713	43	-	-	576	180
3	Доцент	973	921	52	-	-	741	232
	Соработник	1.169	153	599	289	128	433	736
1	Асистент	653	100	346	178	29	275	378
2	Помлад асистент	153	2	78	50	23	35	118
3	Лектор	54	3	43	-	8	40	14

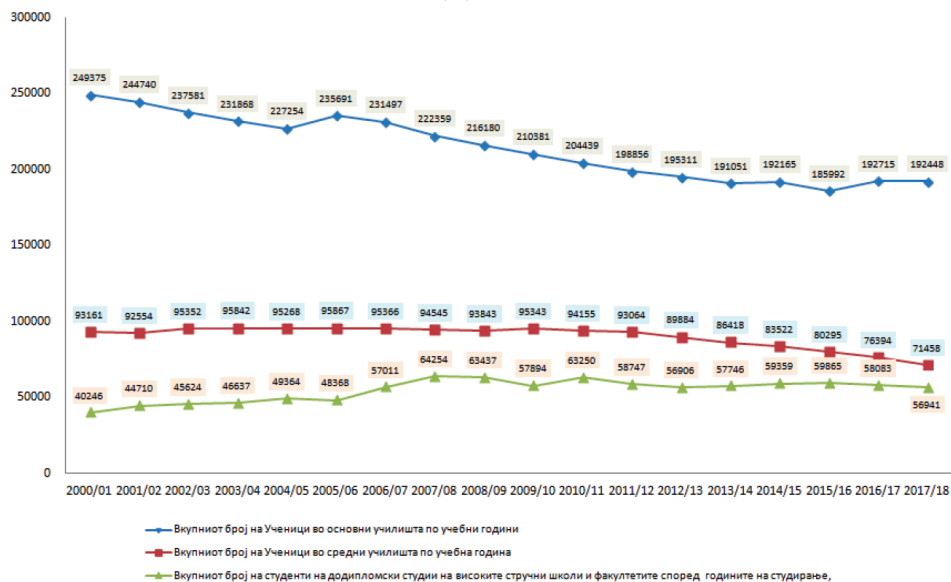
недоволната екипираност со висококвалификуван наставно-научен кадар и опрема, постоењето на бројни дисперзирани одделенија итн., претставуваат сериозен проблем на хиператрофираното високо образование (в. Ацески (2016), 65). Според ова, може да констатираме дека ние немаме наставници и соработници во наставата според научните квалификации и траењето на работното време за квалитетно извршување на наставата со толку акредитирани студиски програми.

3.1. Тренд за запишување студенти во високообразовните институции

Во Република Македонија последниве години иако имаме голем број високообразовни институции, имаме негативен тренд на запишување студенти во ВОИ. Анализите покажуваат дека покрај другите фактори, во овој пад има влијание и намалувањето на бројот на учениците во основните и средните училишта. Според податоците на Државниот завод за статистика, на почетокот на учебната 2017/2018 година, бројот на учениците во редовните основни училишта изнесувал 192.448, што претставува намалување за 0,1 % во однос на претходната учебна година. Бројот на учениците во редовните средни училишта, на почетокот на учебната 2017/2018 година, изнесувал 71.458, што претставува намалување за 6,5% во однос на претходната учебна година. Според податоците на Државниот завод за статистика, добиени врз основа на пристигнатите извештаи, во Република Македонија, во академската 2017/2018 година се запишани вкупно 56.941 студент, што претставува намалување за 2% во однос на академската 2016/2017 година. Ако овие бројки се споредат од 2000/2001 до 2017/2018 година, што е предмет на нашата анализа во овој труд, ќе видиме дека намалувањето е многу поголемо. Тоа може да се види во графиконот 1 на следната страница.

Во Република Македонија, во академската 2017/2018 година, се запишани вкупно 56.941 студент, што претставува намалување за 2% во однос на академската 2016/2017 година. Најголем број студенти (85,7%) се запишани на државните високообразовни установи, додека 13,9% се запишани на приватните високообразовни установи. Во прва година студии, во академската 2017/2018 година, се запишани 15.094 студенти, или 26,5% (тука се опфатени и студентите што по втор, трет и повеќепати запишуваат прва година).

Графикон 1

Што се однесува до бројот и движењето на студентите од 2000/2001 година, ќе видиме дека од година во година бројот на студентите во 2005/2006 година имал намалување за 2%, во 2006/2007 година имал најголем пораст, споредено со претходната година од 17,9%, додека најголемото намалување го имаме во 2010/2011 година, во споредба со претходната година од 8,7%. Од 2014/2015 година бројот на студентите има намалување во споредба со претходните години, при што се забележува негативниот тренд на бројот на студентите во Република Македонија. Ова може да се види во графиконот 2 на наредната страница.

Врз основа на спроведената анализа на универзитетите со најголемо учество во делот на државните високообразовни институции, базирана врз извештаите објавени во Државниот завод за статистика на Република Македонија, најновите податоци покажуваат дека Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ има поголемо учество, и тоа 26.024 студенти, а потоа се рангирани „Гоце Делчев“ – Штип со 9.161 студент, Државниот универзитет во Тетово со 7,121 студент и „Св. Климент Охридски“ со 5.019 студенти. Што се однесува во делот на приватните високообразовни институции во 2017/2018 година, податоците покажуваат дека „Југоисточниот европски универзитет“ доминира со 2.022 студенти, потоа следи Меѓународниот балкански универзитет со 1.299 студенти, Универзитетот „ФОН“ со 805 студенти, Европскиот универзитет со 681 студент, Меѓународниот универ-

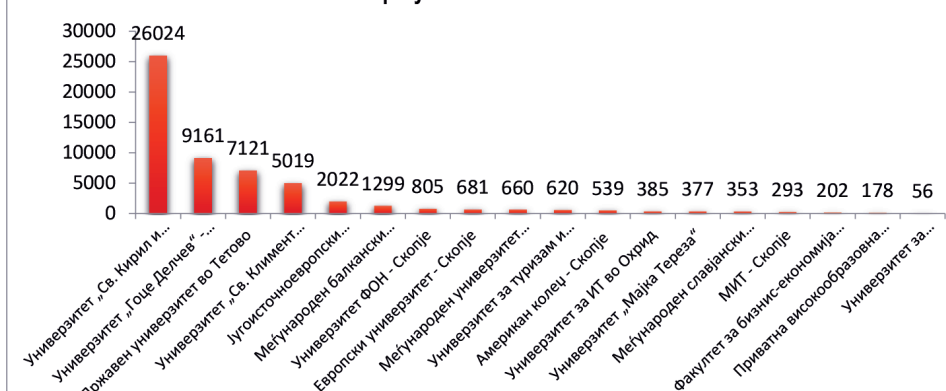
Графикон 2

зитет „Визион“ со 660 студенти, „Универзитетот за туризам и менаџмент“ со 620 студенти, Американ колеџ со 539 студенти, Универзитетот за ИТ во Охрид со 385 студенти, „Мајка Тереза“ со 377, Меѓународниот славјански универзитет со 353, а последните четири универзитети со најмало учество се: „МИТ“ – Скопје со 293 студенти, Факултетот за бизнис-економија – Скопје со 202 студенти, Приватната високообразовна установа со 178 студенти и Универзитетот за аудиовизуелни медиуми со 56 студенти. Запишаните студенти на додипломски студии на високите стручни школи и факултетите во 2017/2018 година може да се видат во графиконот 3.

Графикон 3

Запишани студенти на додипломски студии на високите стручни школи и факултетите 2017/2018

Ако се анализираат запишаните студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Македонија во академската 2017/2018 година, ќе констатираме дека во државните високообразовни установи имаме 48.999 запишани студенти, односно 86,05%, додека кај приватните високообразовни институции 7.942 студенти, односно 13,95%.

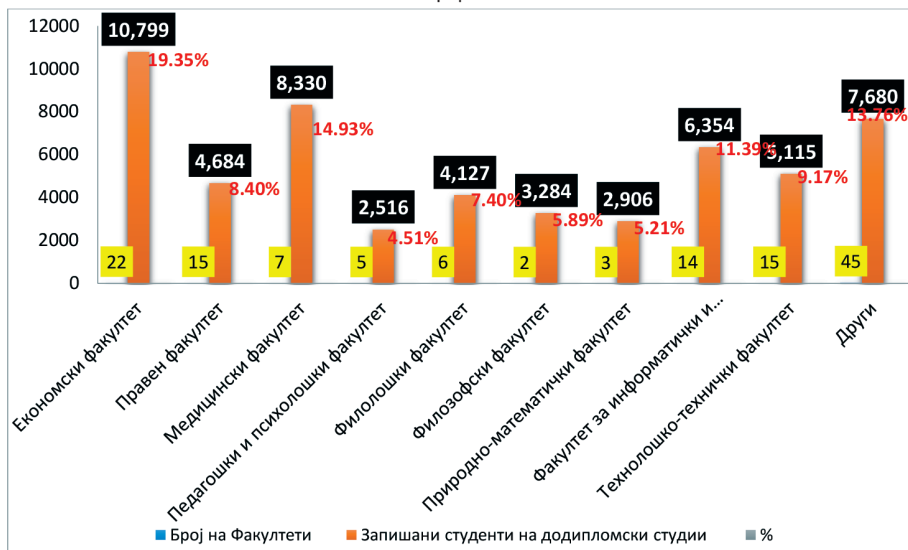
Графикон 4

Според трендот на намалување на студентите во високообразовните приватни установи, а земајќи го предвид фактот дека според новиот Закон за високо образование субјектите можат да основаат приватна, но непрофитна високообразовна установа, сите овие елементи ќе имаат негативна рефлексија во обезбедувањето квалитетет на овие високообразовни институции.

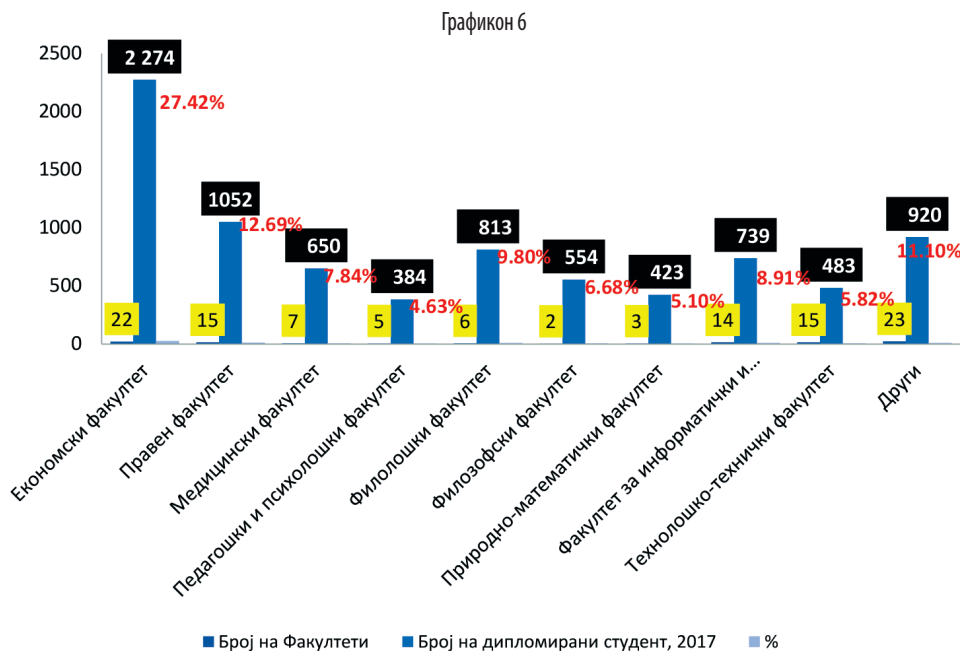
Ако се анализира бројот на факултетите каде што има најмногу запишани студенти, во Македонија најмногу студенти има на општествените науки, и тоа на економските факултети – 10.799 студенти, односно 19,35% студенти на вкупно 22 економски факултети, на правните факултети – 4.684 студенти, односно 8,40% на 15 факултети. На медицинските факултети имаме запишано 8.330 студенти, односно 14,93%. На факултетите за информатичка технологија имаме запишано 6.354 студенти со 11,39% на 14 факултети. На техничките науки имаме 2.906 студенти, односно 5,21 на вкупно 3 факултети. Студентите сериозно треба да размислат на кој факултет и на која студиска програма ќе го продолжат образованието, а посебно да посветат внимание на студиските програми што се нудат за студирање на техничките и на природно-математичките факултети во земјава. Бројот на запишаните студенти на додипломски студии по факултети во 2017/2018 година може да се види во графиконот 5.

Графикон 5

Во однос на состојбата на дипломираните студенти во 2017 година, спроведената анализа покажува интересни резултати, така што бројот на дипломираните студенти на дипломски студии на државните високообразовни институции изнесува до 6.500 студенти, или 76,07%, а на приватните универзитети до 2.045 студенти, или 23,93% (подетално прикажано на горниот графикон). Понатаму, нашата анализа се базира и врз класификацијата на дипломираните студенти по видови школи/факултети, каде што Економскиот факултет е со најголем број дипломирани студенти, односно со 2.274 студенти, или 27,42%, Правниот факултет со 1.052 студенти, или 12,69%, Медицинскиот факултет со 650,00 студенти, или 7,84%, Педагошкиот и Психолошкиот факултет со 384 студенти, или 4,63%, Филолошкиот факултет со 813 дипломирани студенти или 9,80%, Филозофскиот факултет со 554 студенти или 6,68%, Природно-математичкиот факултет со 423 дипломирани студенти или 5,10%, Факултетот за информатика и комуникација со 739 студенти, или 8,91%, Технолошкиот факултет со 483 студенти или 5,82%, додека 920 од дипломираните студенти, или 11,10%, отпаѓаат на други факултети.

Дипломирани студенти има повеќе во општествените науки, и тоа на Економскиот факултет и Правниот факултет, додека кај другите факултети посебно на техничките и медицинските факултети, процентот на дипломираните е понизок. Дипломираните студенти на додипломски студии по факултети во 2017 година може да се видат во графиконот 6.

4. Финансирањето на високото образование во Република Македонија

Начинот на финансирање на високото образование во голем дел беше поврзан со надлежностите на Советот за финансирање на високото образование кој требаше да биде формиран во рамките на Министерството за образование и наука како самостојно тело, а заради остварување на работите од областа на финансирањето и Програмата за високообразовна дејност. Во согласност со ЗВО, по предлог на Советот, Владата на Република Македонија требаше да донесе Уредба за мерилата и критериумите за финансирање на дејноста на високообразовните установи. Со оглед на тоа што Советот не е формиран, ваква уредба не е предложена и не е донесена.

Во сегашнава состојба, Министерство за образование и наука делумно ги применува мерилата и критериумите донесени во Самоуправната спогодба од 1988 година, односно го утврдува обемот на дејноста во високото образование и го определува износот на средствата што треба да се обезбеди од Буџетот на Република Македонија. Многу проблеми во распределбата на средствата од Буџетот имаат и самите универзитети внатре, што се констатирани и во ревизорските извештаи. Според спроведената анализа што се базира и во делот на финансирањето на високото образование,

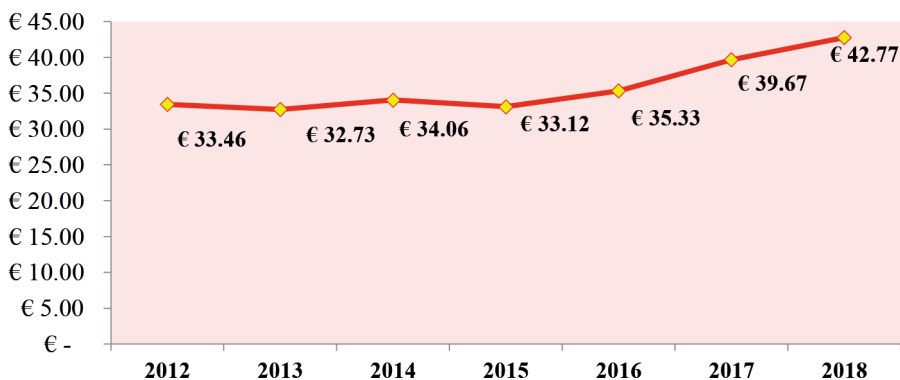
Табела 3. Финансирање на високото образование од основниот буџет и со самофинансирање 2012–2018 година

Год.	Приходи	УКИМ	Уни. Климент Охридски	Ѓетовски универзитет	Уни. Гоце Делчев	Уни. Инфор Технологија	Уни. Мајка Тереза	Приватно-јавни уни.	Вкупно
2012	Прих. од основ. буџет	18,880,244	3,691,447	5,003,659	4,451,236	1,242,878		195,122	33,464,585
	%	55.80%	10.91%	14.79%	13.15%	3.67%		0.58%	
	Прих. од самофинанс.	35,039,496	7,352,862	5,694,211	4,513,480	278,618		-	52,878,667
	%	66.26%	13.91%	10.77%	8.54%	0.53%		0.00%	
2013	Прих. од основ. буџет	18,793,285	3,857,057	3,975,545	4,304,715	1,607,772		195,122	32,733,496
	%	57.41%	11.78%	12.15%	13.15%	4.91%		0.60%	
	Прих. од самофинанс.	35,309,740	7,104,065	5,447,154	4,351,203	1,397,561		-	53,609,724
	%	65.86%	13.25%	10.16%	8.12%	2.61%		0.00%	
2014	Прих. од основ. буџет	19,036,780	4,015,252	4,057,496	4,971,967	1,779,642		195,122	34,056,260
	%	55.90%	11.79%	11.91%	14.60%	5.23%		0.57%	
	Прих. од самофинанс.	35,014,033	7,897,675	5,765,366	4,958,374	291,138		-	53,926,585
	%	64.93%	14.65%	10.69%	9.19%	0.54%		0.00%	
2015	Прих. од основ. буџет	18,828,667	4,048,569	3,571,463	4,524,488	1,466,862		682,943	33,122,992
	%	56.84%	12.22%	10.78%	13.66%	4.43%		2.06%	
	Прих. од самофинанс.	34,526,211	7,946,683	6,422,911	5,574,894	318,179		-	54,788,878
	%	63.02%	14.50%	11.72%	10.18%	0.58%		0.00%	
2016	Прих. од основ. буџет	19,436,553	4,106,764	5,268,634	4,493,447	1,212,065	162,601	650,408	35,330,472
	%	1	0	0	0	0	0	0	
	Прих. од самофинанс.	32,520,325	7,300,813	6,817,285	5,983,415	371,984		-	52,993,821
	%	61.37%	13.78%	12.86%	11.29%	0.70%		0.00%	
2017	Прих. од основ. буџет	20,978,390	4,349,528	6,090,179	4,574,634	1,672,846	1,331,220	682,927	39,679,724
	%	52.87%	10.96%	15.35%	11.53%	4.22%	3.35%	1.72%	
	Прих. од самофинанс.	32,520,325	7,300,813	5,808,130	5,950,894	371,984	406,504	-	52,358,650
	%	62.11%	13.94%	11.09%	11.37%	0.71%	0.78%	0.00%	
2018	Прих. од основ. буџет	21,986,569	4,819,854	5,371,480	4,397,724	1,507,642	4,689,236	682,927	43,455,431
	%	50.60%	11.09%	12.36%	10.12%	3.47%	10.79%	1.57%	
	Прих. од самофинанс.	31,534,959	6,495,935	5,788,618	5,609,756	351,220	325,203		50,105,691
	%	62.94%	12.96%	11.55%	11.20%	0.70%	0.65%	0.00%	

се истражува до кој степен нашите државни универзитети се финансираат од Буџетот, а до кој степен тие се самофинансираат. Во ова насока, нашиот труд ги анализира последните пет години (2012–2018) и ги зема предвид сите наши државни високообразовни институции (УКИМ, Универзитет „Св. Климент Охридски“, „Тетовскиот универзитет“, Универзитетот „Гоце Делчев“, „Универзитетот за информатика и технологија“ и Универзитетот „Мајка Тереза“) и приватните јавни институции (види ја табелата 3 на претходната страница).

Од анализата на финансирањето на јавното високо образование од основниот буџет и со самофинансирање во периодот 2012–2018 година, утврдивме дека кај вкупните приходи од основниот буџет од 2014 година сме имале 34,06 милиони евра, а во 2018 година од основниот буџет за финансирање на јавните универзитети и приватно-јавните универзитети имаме пораст на 42,77 милиони евра. Тенденциите може да се видат во графиконот 7.

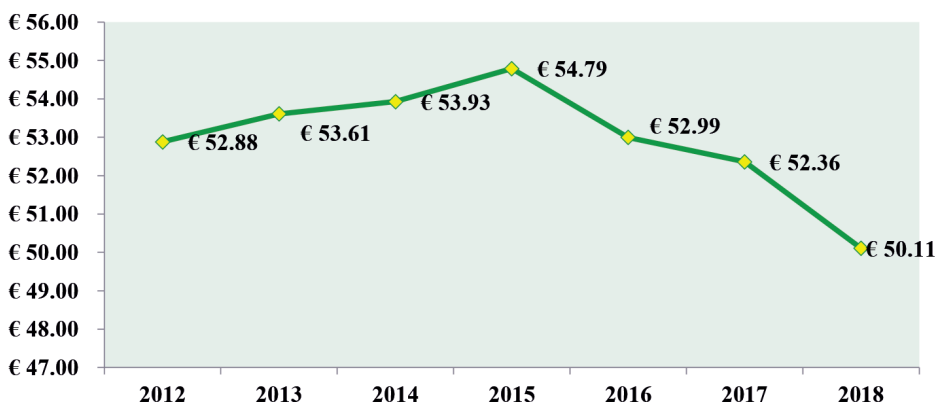
Графикон 7. Вкупните приходи од основниот буџет во милиони евра

Во Македонија јавните универзитети создаваат приходи од самофинансирање како партиципација што е должен да ја плати секој студент, тако што сите универзитети создаваат приходи на овој начин, вкупно 50,11 милиони евра. Од 2012 до 2015 година приходите од самофинансирање имале пораст од 52,88 милиони евра во 2012 година на 54,79 милиони евра во 2015 година. Од 2015 година имаме негативна тенденција, или намалување од 54,79 на 50,11 милиони евра во 2018 година. Ова намалување се должи на намалувањето на вкупниот број студенти што се запишуваат и на намалувањето на бројот студенти со кофинансирање. Ова може да се види во графиконот 8.

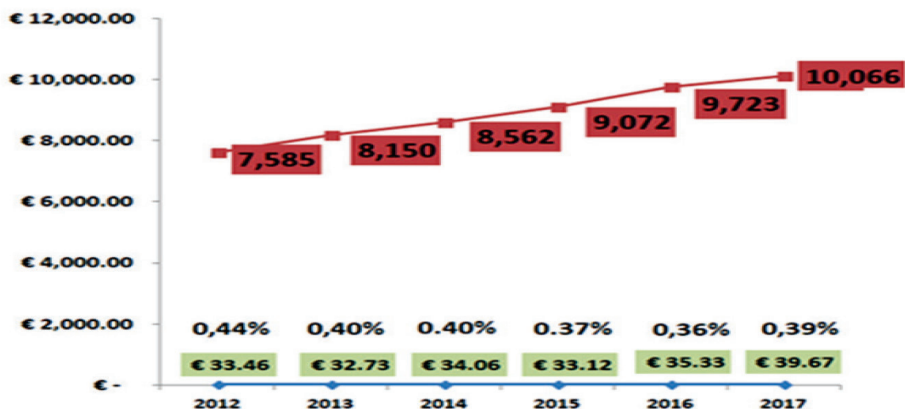

Графикон 8. Вкупните приходи од самофинансирање во милиони евра

Средствата одвоени од основниот буџет за финансирање на високо-образовните институции како процент од БДП во Република Македонија забележуваат опаѓање во 2012 година, каде што вкупните средства како процент од БДП беа 0,44%, додека во 2017 година вкупните средства од Буџетот како процент на БДП се 0,39% (види ја сликата 9). Кога станува збор за доделувањето средства на високото образование, ситуацијата е следнава: Данска, Финска, Норвешка и Швајцарија се на врвот на табелата по високиот степен на јавни расходи за високо образование – сите земји одвојуваат по 1,5% или нешто малку повеќе од тоа. Сепак, ако ги вклучиме и приватните расходи за високото образование, врвот на табелата изгледа вака: во САД, каде што околу 3% се одбиваат за високото образование, две третини се од приватни извори; во Јужна Кореја, каде што приближно 2,3% БДП се за високото образование, средствата што доаѓаат од приватни извори се 3,5 пати поголеми од средствата во Буџетот; во Чиле нешто малку над 2% од БДП се за високото образование, а од нив 85% се од приватно потекло; во Израел речиси 2% од БДП се наменети за високото образование, од кои јавниот дел премина повеќе од половината, и во Финска за ова се наменети 1,7% од БДП, со незначителен приватен удел. Земјите во регионот трошат помалку за високото образование, од 1,26% од БДП во Словенија до 0,72% во Хрватска (M. Vukasović, M. Babin, V. Ivošević, P. Lažetić, K. Miklavič, 2009, стр. 39). Сепак, нема јавно достапни податоци за издатоците за високо образование во земјите што ги истражуваме, така што овие податоци треба да се земат со резерва, види го графиконот 9 (Unesco Institute of Statistics, UIS).

Графикон 9

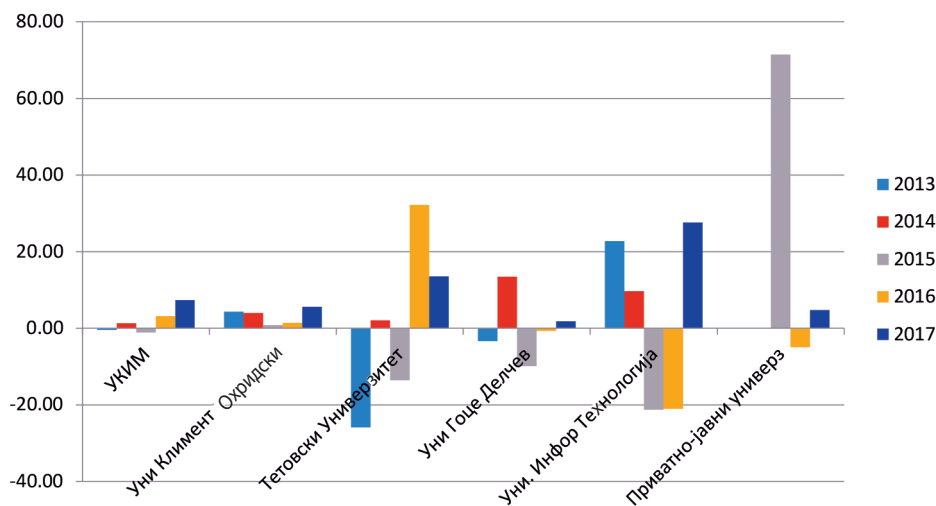

Според расходите од основниот буџет за периодот 2012–2017 година доделени за високообразовните институции, се гледа дека некои од нив имаат растечки, а пак други – опаѓачки тренд. УКИМ од 2012 до 2013 година има опаѓачки тренд (-0,005%). Овој негативен тренд продолжува и во наредните години, за разлика од 2014–2015 година кога трендот е негативен за -0,011%. Во 2016–2017 година трендот е позитивен, 0,079%. Кај Универзитетот „Климент Охридски“ трендот е позитивен и се движи во интервал од 0,045 до 0,059. Тетовскиот универзитет има негативен тренд во 2012–2013 година за (0,205%), кој продолжува и наредните години. Во периодот 2016–2017 година овој универзитет има позитивен тренд и тој достигнува 0,156%. Универзитетот „Гоце Делчев“ од 2012 до 2013 година, според расходите од основниот буџет, има негативен тренд (-0,033%). И во наредните години трендот е негативен до 2014 година (-0,090%), а од 2016 до 2017 година овој тренд е позитивен и достигнува 0,018%. Универзитетот за информатичка технологија од 2012 до 2013 година има позитивен тренд за 0,294%. Во 2014–2015 година трендот е негативен (-0,176%), а во 2016–2017 година трендот е пак позитивен и достигнува 0,380.

Според расходите од самофинансирање во високообразовните институции, во годините 2012–2017 тие имаат негативен тренд или пак се движат во интервалот 0-0,1. Гледано поединечно, УКИМ во 2012–2013 година има растечки тренд (0,008). Овој тренд е негативен во 2014–2015 година (-0,014). Во 2016–2017 година нема разлика. Кај Универзитетот „Климент Охридски“ во периодот 2012–2013 година трендот е негативен и се движи во интервал од -0,034. Во 2014–2015 година, пак, трендот е позитивен за 0,006 и нема разлика во 2016–2017 година. Тетовскиот универзитет има

негативен тренд во 2012–2013 година за $-0,043$, но овој тренд е позитивен во 2015–2016 година и изнесува $0,114$. Од 2016 до 2017 година трендот пак е негативен и достигнува до $-0,148$. Универзитетот „Гоце Делчев“ во периодот 2012–2013 година, според расходите од самофинансирањето, има опаѓачки тренд за $-0,036$, во наредните години трендот е позитивен и од 2013 до 2014 година достигнува до $0,124$, додека од 2016 до 2017 година овој тренд пак е негативен ($-0,005$). Универзитетот за информатичка технологија од 2012 до 2013 година има растечки тренд за $4,016$, од 2014 до 2015 година трендот е позитивен за $0,093$ и нема разлика од 2016 до 2017 година (види го графиконот 10).

Графикон 10. Анализа на средствата од основниот буџет од 2012 до 2017 година во јавните универзитети (%)

Според расходите од основниот буџет за периодот од 2012 до 2017 година поделени за високообразовните институции, се гледа дека некои од нив имаат позитивен, а пак други негативен тренд. УКИМ од 2012 до 2013 година има опаѓачки тренд ($-0,005\%$). Овој негативен тренд продолжува и во наредните години, за разлика од 2014-2015 година кога трендот е негативен за $-0,011\%$. Од 2016-2017 година трендот е позитивен ($0,079\%$). Кај Универзитетот „Климент Охридски“ трендот е позитивен и се движи во интервал од $0,045$ до $0,059$. Тетовскиот универзитет има опаѓачки тренд од 2012-2013 година за $0,205\%$ и овој негативен тренд продолжува и во наредните години за разлика од 2016 до 2017 година, кога трендот е позитивен и достигнува $0,156\%$. Универзитетот „Гоце Делчев“ од 2012 до 2013 година,

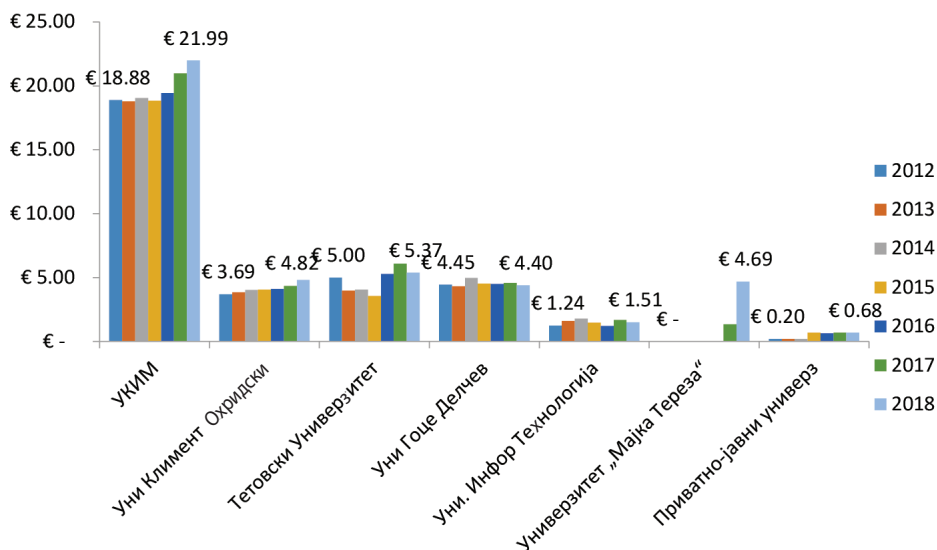
според расходите од основниот буџет, има опаѓачки тренд за $-0,033\%$ и наредните години трендот е негативен и од 2013 до 2014 година е $-0,090\%$, а од 2016 до 2017 година овој тренд е позитивен и достигнува $0,018\%$. Универзитетот за информатичка технологија од 2012 до 2013 година има растечки тренд за $0,294\%$. Од 2014 до 2015 година трендот е негативен ($-0,176\%$) и од 2016 до 2017 година трендот пак е позитивен и достигнува $0,380$.

Според расходите од самофинансирањето во високообразовните институции од 2012 до 2017 година, тие имаат негативен тренд или пак се движат во интервалот $0-0,1$. Гледано поединечно, УКИМ од 2012 до 2013 година има растечки тренд од $0,008$. За разлика од него, овој тренд е негативен за периодот 2014–2015 година за $-0,014$. Во периодот од 2016–2017 година останува во истите рамки. Кај Универзитетот „Климент Охридски“ во периодот од 2012 до 2013 година трендот е негативен и се движи во интервал од $-0,034$. Во периодот 2014–2015 година трендот е позитивен за $0,006$ и нема разлика од 2016 до 2017 година. Тетовскиот универзитет има опаѓачки тренд од 2012–2013 година за $-0,043$, а во периодот од 2015 до 2016 година овој тренд е позитивен и изнесува $0,114$. Од 2016 до 2017 година трендот е негативен и достигнува $-0,148$. Универзитетот „Гоце Делчев“ од 2012 до 2013 година, според расходите од самофинансирањето, има опаѓачки тренд за $-0,036$, додека во наредните години трендот е позитивен и од 2013 до 2014 година достигнува до $0,124$ и пак од 2016 до 2017 година тој е негативен ($-0,005$). Универзитетот за информатичка технологија од 2012 до 2013 година има растечки тренд за $4,016$, од 2014 до 2015 година трендот е позитивен за $0,093$ и нема разлика од 2016 до 2017 година.

Финансирањето на високото образование од основниот буџет по студент во периодот од 2012 до 2017 година во високообразовните јавни и приватни-јавни универзитети покажува големи разлики меѓу универзитетите. Тоа може да се види на сликата 6. Кај Универзитетот УКИМ по студент приходите во 2012 година изнесуваа $18,88$ милиони евра и забележуваат пораст, така што во 2018 година тие изнесуваат $21,99$ милиони евра. Кај Универзитетот „Климент Охридски“ во 2012 година приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат пораст од $3,69$ милиони евра во 2012 година до $4,82$ милиони евра во 2018 година. Кај Тетовскиот универзитет во 2012 година приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат пораст од $5,00$ милиони евра во 2012 година до $5,37$ милиони евра во 2018 година. Кај Универзитетот „Гоце Делчев“ во 2012 година приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат намалување од $4,45$ милиони евра во

2012 година до 4,40 милиони евра во 2018 година. Пораст има и кај приватните јавни високообразовни институции од 0,20 евра по студент во 2012 година до 0,68 милиони евра во 2018 година (види го графиконот 11).

Графикон 11

Финансирањето на високото образование од основниот буџет по студент во периодот од 2012 до 2017 година во високообразовните јавни и приватни-јавни универзитети покажува големи разлики помеѓу универзитетите, што може да се види на сликата 6. Кај Универзитетот УКИМ, во 2012 година, приходите по студент беа 747 евра и забележуваат пораст, така што во 2018 тие изнесуваат 806 евра. Кај Универзитетот „Климент Охридски“ во 2012 година, приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат пораст од 484 евра до 869 евра во 2018 година. Кај Тетовскиот универзитет во 2012 година приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат намалување од 952 евра до 855 евра во 2018 година. Кај Универзитетот „Гоце Делчев“ во 2012 година приходите од основниот буџет поделени со бројот на студентите забележуваат пораст од 435 евра до 499 евра во 2018 година. Пораст има и кај приватните јавни високообразовни институции од 28 евра по студент во 2012 година до 89 евра во 2018 година.

5. 5. Финансирањето на високото образование – компаративна анализа со избрани земји од регионот и ЕУ

Во Република Македонија распределбата на средствата од основниот буџет се реализира врз основа на влезни критериуми, и тоа распределба на средствата за плати, додека останатите буџетски средства се распределуваат како дел за: надоместоци за плата и придонеси; материјални трошоци (за струја, за вода, за ПТТ, за хигиена и канцелариски материјали), средства за греење; средства за издавање учебници и учебни помагала што се одобруваат врз основа на доставена годишна програма за издавачка дејност за тековната година; средства за капитални трошоци (опрема и инвестиции) што се одобруваат по барање на универзитетите.

Некои истражувања покажуваат дека во многу земји постои видливо движење на механизмите што се доминантно засновани на влезните потреби врз основа на излезните параметри. Некои држави се преориентирани (или се наоѓаат во дебати за тоа) кон повеќе пазарно ориентирани механизми. Целта на компаративната анализа е да се понудат информации за развојот на финансиската политика и управувачките механизми во земјите од регионот кои минуваат низ транзиција и во кои некои земји имаат заедничка историја. Во оваа глава ќе се фокусираме на неколку земји од Југоисточна Европа (ЈИЕ), односно на: Албанија, Црна Гора, Хрватска, Словенија и Србија. Покрај некои заеднички карактеристики и географската близина, ќе се забележат разлики помеѓу системите и нивниот развој. Поимот југоисточни европски земји е конструкција што се однесува на разновидни реалности (Згага, 2005: 27).

Во следнава табела е дадена компаративна анализа на: Албанија, Црна Гора, Хрватска, Србија и Словенија, каде што може да се видат каналите за дистрибуција, нивото на финансиската автономија и основните механизми на распределбата (M. Vukasović, M. Babin, V. Ivošević, P. Lažetić, K. Miklavič, 2009, стр. 152). Да се види табелата 4 на следната страница.

Потребно е да се најде најефикасниот модел што ќе овозможи соодветна контрола, но и да им даде на институциите мотивација за развој. Механизмот на „историска алокација“ не овозможува среднорочно и долгорочно планирање и дефинирање на стратешките цели. Еден од начините е да се воспостави систем на финансирање на високото образование, кој нема да биде заснован исклучиво врз наставниот кадар и материјално-техничките капацитети (од претходната година). Најадекватен систем што може да се примени е системот за финансирање на Словенија (Службен лист на РС, број 134/03).

Табела 4

Земји	Канал за дистрибуција (примател на јавни средства)	Дистрибутивни услови (ниво на финансиска автономија на институциите)	Основи и механизми на распределба
Албанија	Високообразовни институции		Доминантни критериуми за влез: запишани студенти, наставниот кадар во целост и со скратено работно време, големината на институцијата, сопствениот приход и специфичните трошоци за наставата.
Црна Гора	Високообразовни институции	Годишен буџет по ставки	Финансирање по договор. Договорите се склучуваат секоја година преку процесот на преговори. Договорите се критериуми за влез: бројот на вработени лица, бројот на запишани студенти итн.
Хрватска	Високообразовни институции; Посредничко тело во процесот на преговори (NSBO)	Комбинација на преговорите по ставки и самостојно трошење на доделените средства; зголемена финансиска автономија	Комбинацијата на критериумите за влез во најголем дел: капацитетот на високообразовната институција (се однесува на бројот на студентите, наставниот кадар, инфраструктурата), релативните трошоци на студиските програми и квалитетот на институцијата врз основа на анализата на квалитетот (сè уште не се спроведува). Преговорите ги координира Националниот совет за високо образование.
Србија	Високообразовни институции	Низок степен на финансиска автономија во врска со јавните фондови за настава: финансирање по буџетски ставки.	Формулата се базира на критериумите за влез: бројот на запишани студенти, бројот на наставниот кадар, областа на студирањето (просечен коефициент) и основните критериуми за плати во јавниот сектор.
Словенија	Високообразовни институции; Акцент на бројот на запишани и дипломирани студенти.	Високо ниво на финансиска автономија; распределба на целиот износ.	Формулата за финансирање ги вклучува и влезните и излезните критериуми: запишани студенти, дипломци, области на факторско студирање и корекции во однос на Буџетот од претходната година.

Всушност, тоа е комбинација на влезните и излезните критериуми за финансирање на формулата во Словенија. Вкупно годишните средства наменети за истражување на активностите на една високообразовна институција (UGS) се збир на основните годишни средства (ДХ) и на нормативното годишно финансирање (NGS). Стандардот на годишните средства се пресметува на следниов начин: $NGS\ GPV = \Sigma * ((N + P * Д) * fg)$.

GPV – годишната почетна вредност претставува нормативно годишно финансирање по студент во првата студиска област. Се пресметува како: $GPV = (GBS - \Sigma NGS) / ((N + D * P) * fg) - 1$. GBS се годишните буџетски средства за наставна дејност, односно на вкупните средства за студирање во активностите на институциите на високото образование. GBS се одредува во согласност со правилата за подготовка на Буџетот на државата, а во рамките на финансискиот план на министерството надлежно за работите на високото образование.

N: вкупниот број на студенти со полно работно време во стариот долг циклус и првиот и вториот циклус на Болоња.

П: Одредување на тежината = NGS за дипломираните студенти на програмата / NGS студент на истата програма.

D: Број на дипломирани редовни студенти во стариот долг циклус и во првиот и вториот циклус на Болоња.

fg: Факторот група студиски области.

Σ giv: giv збир на сите институции за високо образование. Прва студиска област се: општествените науки, социјалниот труд, правото, организациските науки, новинарството и информирањето и за нив e во $fg = 1,0$. Уредбата во Словенија дефинира ФГ за вкупно 6 студиски области и e , на пример, за образование на наставници 1,75, додека за стоматологија, медицина, ветерина и уметност e 4,5.

6. Заклучоци и предлози за промени и динамика

1. Што побрзо треба да се формира Национален совет за високото образование и научноистражувачката дејност заради обезбедување, оценување, развој и унапредување на квалитетот во високото образование и научноистражувачката дејност во Република Македонија;
2. Националниот совет за високо образование и научноистражувачка дејност, во рамките на својата надлежност, да го следи развојот на високото образование и неговата усогласеност со европските и меѓународните стандарди;
3. Да се усвои Националната програма за високото образование, да се донесе Правилник за нормативите и стандардите за формирање високообразовни установи и за вршење високообразовна дејност во согласност со овој закон, како и Правилник за содржината на студиските програми во согласност со овој закон;
4. Да се донесе нов модел за финансирање, за што е неопходно донесување стратегија за финансирање на високото образование, во согласност со анализите и потребите на државата и тоа да се финансира во навистина реални рамки;
5. Да се донесе Уредба за мерила и критериуми за финансирање на дејноста на високообразовните установи. Покрај влезните крите-

- риуми, да се користат и излезните критериуми за финансирање на високообразовните институции. Да се воспостави систем на финансирање на високото образование базиран врз комбинација на влезните и излезните критериуми;
6. Да се воспостави систем на комуникација меѓу работодавците и образовниот сектор, заради подобро поврзување на пазарот на трудот и образованието и воспоставување нови начини за финансирање на високото образование (во смисла на финансирање на високото образование од извори на бизнис-секторот, потпишување, поддршка на истражувањето итн.);
  7. Министерството за образование и наука и јавните универзитети да обезбедат систем на внатрешна контрола за следење на наменското користење на средствата стекнати по основ на партиципација и кофинансирање, да ги констатираат причините за непостапување според законската одредба за нивна употреба во висина од 40% за фундаментални и применети истражувања, осовременување на научноистражувачката инфраструктура, за оспособување и усовршување на кадрите за научно истражувачката работа, како и за инвестиции и инвестициско одржување.

Литература

- Ацески, И., (2016): Универзитетот на распаќе, Студентски одговор на реформите во високото образование, Скопје
- Archer, L., Hutchings, M. and Ross, A. (2003) Higher Education and Social Class: Issues of exclusion and inclusion. London: Routledge and Falmer.
- Буџет на Република Македонија од 2012 до 2018 година
- Извор на податоци: Самоуправна спогодба за заеднички основи и мерила за утврдување цена на образовните услуги и стекнување на дел од доходот на организациите од насоченото образование во рамките и преку самоуправните интересни заедници на насоченото образование.
- Jongbloed, B. (2003) Institutional Funding and Institutional Change. In File, J. and L. Goedegebuure (Eds) Real-Time Systems. Reflections on higher education in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia. Brno: Vutium Press.
- Камбовски, В., Диспут за науката и високото образование во Република Македонија во XXI век, Скопје 2016 г.
- Schwarzenberger, A. (2008) Public / private funding of higher education: a social balance. Hannover: HIS.

- Strehl, F., S. Reisinger and M. Kalatschan (2007) Funding Systems and their Effects on Higher Education Systems. OECD Education Working Papers, No. 6. Paris: OECD.
- Uredba o javnem financiranju visokošolskih in drugih zavodov, članic univerz, od leta 2004 do leta 2008 (Uradni list RS, št. 134/03, EVA 2003–2311–0222, veljavnost od 31.12.2003, uporaba od 1.1.2004), http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/doc/dokumenti_visokosolstvo/zakonodaja_VS/Uredba_o_JF_01.doc (posečeno 22. marta 2009).
- Vukasović, M. (2007) Higher Education and Social Stratification in Serbia 1990– 2005. Aveiro: Universidade de Aveiro. Master thesis.
- Vukasović, M. (prir.) Mihajlo Babin, Vanja Ivošević, Predrag Lažetić, Klemen Miklavič (2009) : Finansiranje visokog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi: Albanija, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Srbija, 2009, Centar za obrazovne politike Državni univerzitet u Novom Pazaru, стр. 39.
- Zgaga, Pavel (ed.) (1998) Development of higher education in Slovenia. Ljubljana: Ministry of Education and Sport of Republic of Slovenia.
- Zgaga, Pavel (2005) The importance of education in social reconstruction. Visages of education, Ljubljana/Wien: University of Ljubljana/KulturKontakt,
- Закон за високо образование на Република Македонија
- Turajlić, S., (2007), Savremene tendencije u finansiranju visokog obrazovanja, XIII skup Trendovi razvoja: „Akreditacija Bolonjskih studija”, Kopaonik, 5–8. 3. 2007, strana 22–26, Novi Sad, Fakultet tehničkih nauka.
- Службен весник на Република Македонија бр. 103 – стр. 5.

Тамара ДИМИТРОВА*
Виктор СТОЈКОСКИ**
Љуичо КОЦАРЕВ***

УЛОГАТА НА ИКТ СЕКТОРОТ ВО ЕКОНОМСКИОТ РАСТ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Брзиот раст и развој на технологијата, транспортот и трговијата, заедно со појавувањето на глобализацијата и ерата на интернетот, овозможи услугите развиени од секторот за информатички и комуникациски технологии (ИКТ) повеќе да не претставуваат само влезови во производството и трговијата на добра, туку тие станаа и производ за финална потрошувачка. Со оглед на овие промени во природата на ИКТ услугите и нивната зголемена важност, овој труд има за цел да придонесе во откривањето на улогата на ИКТ секторот во економскиот раст на Република Македонија. Трудот дава осврт на два пристапи за анализа на влијанието на ИКТ секторот врз економскиот раст на Република Македонија: првиот со користење на индексот на подготвеност за мрежно поврзување и вториот, базиран на индексот на економска комплексност. Заклучоци што произлегуваат од оваа анализа, придонесуваат за националните документи за развој на ИКТ секторот, како и на македонската економија во поширока смисла. Од друга страна, тие создаваат дополнителни импликации чија детална анализа, во поширок контекст, нема смисла, ако не се земе предвид и структурата на

---

* Соработник, Истражувачки центар за компјутерски науки и информатички технологии на МАНУ, контакт: tdimitrova@manu.edu.mk

** Соработник-истражувач, Истражувачки центар за компјутерски науки и информатички технологии на МАНУ, контакт: vstojkoski@manu.edu.mk

*** Редовен професор, Факултет за информатички науки и компјутерско инженерство, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и редовен член на МАНУ, контакт: lkocarev@manu.edu.mk

останатите економски сектори (на пример, врската помеѓу мобилноста на човечкиот капитал и пазарот на труд во ИКТ секторот во Република Македонија). Дел од тие импликации се дискутирани на крајот од трудот.

Клучни зборови: ИКТ, економски раси, диверзификација.

Вовед

Информатичките и комуникациските технологии (ИКТ) го сменија и го менуваат животот на луѓето, нивното однесување и нивната перцепција за светот. Живееме во епоха на ненадминати дигитални наредувања проследени со промени водени од технологиите, масивни иновации и значителна динамика во начинот на којшто луѓето ја користат технологијата. Уште во далечната 1967 година Маршал Меклуан, предвидувајќи какви промени ќе предизвикаат дигиталните технологии, напиша (McLuhan, 1967): „Нашиот е сосема нов свет на сè што се случува во исто време. Времето изумре, просторот го снема. Ние денес живееме во глобално село... истовремено случување.“

Технологијата има неверојатна моќ да го стимулира економскиот раст, да го подобри животот на луѓето и да креира можности, како за индивидуите, така и за фирмите и државите. Дигиталната економија – економијата базирана на дигиталните технологии, се развива со неверојатна брзина ширум светот. Во најразвијните економии во светот, овие технологии, во текот на минатите години, учествуваат со повеќе од 21% од растот на БДП. ИКТ секторот продуцира четвртина од вкупните расходи на фирмите и претставува речиси 5% од економијата на Европската Унија, но придонесува многу повеќе кон растот на вкупната продуктивност (European Commission, 2010). Уште повеќе, според Canarella and Miller (2018), ИКТ индустријата е најголема, најдинамична, најраспространета (Andersen and Coffey, 2011) од сите индустрии во САД (Fine, 1998, Mendelson and Pillai, 1999) и нејзините ефекти се видливи надвор од границите на самата индустрија, ако такви граници воопшто постојат (Mendelson and Whang, 2000). Иако ИКТ индустријата доживеа невиден напредок, тој напредок сè уште трае, задржувајќи значајни можности за иновации и раст (Andersen and Coffey, 2011). Во суштина, ИКТ го афектираат растот и продуктивноста, како на директен, така и на индиректен начин. Најпрво, растот на продуктивноста и технолошките промени во производните сектори на ИКТ може

директно да ја афектираат агрегатната продуктивност пропорционално со големината на ИКТ секторот (Gordon, 2000, 2012; Jorgenson et al., 2002, 2008; Van Ark et al., 2008). Имајќи предвид дека овие технологии играат важна улога во генерирањето, складирањето и преносот на информации, како и во редуцирањето на пазарниот неуспех поврзан со асиметричните информации (Atrostic et al., 2004; Arvanitis и Loukis, 2009; Cardona et al., 2013; Gilchrist et al., 2001), ИКТ може индиректно да влијае врз продуктивноста, а тоа пак, најчесто се забележува во секторите коишто ги користат овие технологии.

Импактот на ИКТ врз економијата, всушност, претставува едно од водечките прашања за истражување во економската наука во последните дваесет години. Интересот, всушност, беше поттикнат од т.н. парадокс на Solow или парадоксот на продуктивноста, односно предизвикан од познатата аногација на нобеловецот Robert Solow: „епохата на компјутерите можеби ќе биде забележана насекаде, но не и во статистиката за продуктивност“ (Solow, 1987). Во текот на 1980-те и 1990-те години од минатиот век, истражувачите направиле интензивни обиди да го измерат импактот на ИКТ врз растот. Анализите, главно, се базирани на макро податоци и примена на сметководството на растот, како стандардна методологија за оваа намена. Овој пристап, всушност, упатува на сознанието дека брзиот технолошки прогрес во производниот сектор на ИКТ, особено полупроводниците, по 1994 година водел кон значителен пад на цените (прилагодени за квалитетот) на стоките од ИКТ секторот. Ваквата динамика била рефлектирана низ растот на вкупната факторска продуктивност во производните сектори на ИКТ и продлабочување на ИКТ капиталот во другите сектори. Иницијално, прашањето за придонесот на ИКТ врз растот било разгледувано за случајот на Соединетите Американски Држави. Имајќи предвид дека Европската Унија, во сегментот на растот на продуктивноста, не забележала слични перформанси со оние на САД, истражувачите биле сè повеќе заинтересирани да откријат, дали јазот во продуктивноста меѓу САД и Европската Унија, на некој начин, можел да се припише на ИКТ. Литературата, во најголем дел, го потврди значењето на ИКТ врз подобрените перформанси на САД во 1990-те години на минатиот век (Daveri, 2003; Jorgenson et al., 2002, 2008; Oliner и Sichel, 2000, 2002). Слични истражувања за поодделни земји се направени за Обединетото Кралство (Marrano et al., 2009; Oulton и Srinivasan, 2005), но исто така, изведени и во компаративен контекст (Basu et al., 2004; Inklaar et al., 2007; Van Ark et al., 2008). Неодамнешната студија на Jorgenson и Timmer (2011) го потврди сметководството на растот

како добро етаблиран пристап, обезбедувајќи нови анализи за моделите на структурни промени во развиените земји. O'Mahony и Vecchi (2005) и Dimelis и Papaioannou (2011) покажаа дека постои значителен ефект од ИКТ капиталот врз растот на производството за Велика Британија и САД. Со користење на податоците од EU KLEMS (O'Mahony and Timmer, 2009), овие наоди беа потврдени и за осум европски земји (Dahl et al. 2011). Во работите Inklaar et al. (2008), Van Ark et al. (2008), Strauss and Samkharadze (2011) и Timmer et al. (2011), авторите, со користење на податочното множество EU KLEMS, покажаа значителна секторска и меѓудржавна хетерогеност во однос на придонесот на ИКТ врз растот на продуктивноста на трудот во развиените земји.

Емпириската литература за макро анализата на ИКТ и растот во земјите во развој и земјите во доаѓање (emerging countries) понуди двосмислени заклучоци, што беше објаснето со употребата на податочни множества кои опфаќаат различни земји и временски периоди, што ја стеснува точноста, споредливоста и општоста на резултатите. Дури неодамна, беше анализирано податочното множество Conference Board Total Economy Database (The Conference Board, 2014) за 59 земјите во развој, земји во доаѓање и развиените земји во период од 1995 до 2010 година (Niebel, 2018). Niebel (2018) покажува дека проценетата излезна еластичност на ИКТ е поголема од делот за компензација на ИКТ факторот што укажува на вишок на враќање на ИКТ капиталот. Регресиите за примероците што се однесуваат само на земјите во развој, земјите во доаѓање и развиените земји не откриваат статистички значајни разлики во излезната еластичност на ИКТ помеѓу овие три групи на земји. Така, резултатите покажуваат дека земјите во развој и земјите што доаѓаат не добиваат повеќе од инвестиции во ИКТ од развиените економии.

Сепак, и покрај заслугите што се припишуваат на оваа техника, сметководството на растот има определени методолошки проблеми. Со цел да ги надминат овие недостатоци и рестрикции, некои истражувачи се фокусираат на економетрискиот пристап, којшто пак, не се потпира на стриктните претпоставки наметнати од сметководството на растот. Со други зборови, заради проблемите поврзани со агрегацијата и некои други аспекти, академските истражувања се поместија кон анализи коишто се спроведуваат на микро ниво, со цел подобро да се опфати влијанието на ИКТ врз напредокот забележан на различни нивоа. Овој вид истражувања овозможуваат соодветно да се проценат индиректните ефекти од инвестициите во ИКТ, односно ефектите коишто се појавуваат во секторите коишто ги користат овие

технологии и се поврзани со природата на ИКТ како технологии за општа намена (General Purpose Technologies - GPT). Во принцип, анализите коишто користат микро податоци упатуваат на сознанието дека ИКТ капиталот има тенденција да манифестира прекумерни приноси коишто се должат, или на вистинските ефекти од прелевањата, или пак, на грешките во мерењата на инпутите коишто се корелирани со ИКТ (Bloom et al., 2012; Brynjolfsson и Hitt, 1995, 2003; Rincon и Vecchi, 2010; Van Reenen et al., 2010).

Имајќи ја предвид трансформативната моќ на ИКТ и фундаменталната улога што овие технологии ја имаат врз економскиот развој, зголемувањето на конкурентноста и прогресот на сите нивоа во општеството, мерењето на степенот на користење на ИКТ и анализата на детерминантите за прифаќање на овие технологии претставуваат клучен предизвик за истражувачите во Република Македонија. Подготовките на земјава за пристапување во Европската Унија ја наложуваат потребата од испитување на нејзината подготвеност да дејствува во согласност со севкупните цели на Унијата поврзани со искористувањето на потенцијалите на ИКТ за поттикнување на иновации, прогрес и економски раст. Со исклучок на неодамнешната студија на Hristoski и Kostoska (2018), за жал, анализи за Република Македонија (во овој контекст), досега, не се направени на задоволително стручно/научно ниво. Во овој труд, ќе направиме обид за анализа на ИКТ индустријата врз економијата на Македонија со помош на индексот на економска комплексност. Трудот е поделен на неколку глави: најпрвин ќе зборуваме за индексот за подготвеност за вмрежување и подетално ќе се осврнеме на работата на Hristoski и Kostoska (2018), потоа за индексот на економска комплексност, за статијата да ја завршиме со заклучоци и можни препораки за подобрување на ИКТ секторот во Македонија.

2. Индекс на подготвеност за мрежно поврзување (вмрежување)

Индексот на подготвеност за мрежно поврзување (на англиски Network Readiness Index) е композитен индикатор, составен од 53 индикатори, групирани во 4 категории и 10 поткатегории. Извештајот подготвен од Светскиот економски форум, Универзитетот на Корнел (Cornell University) и INSEAD (Baller S., Dutta S., Lanvin B 2018) содржи најнови вредности на индексот на подготвеност за вмрежување за 139 земји, со кој се оценуваат факторите, средината, политиките и институциите кои ѝ овозможуваат на земјата целосно да ги искористи ИКТ за зголемување на конкурентноста

и благосостојбата. Извештајот, исто така, ја испитува улогата на ИКТ во иновативноста.

Првата категорија се однесува за опкружувањето и во неа се содржани политичко и регулаторно опкружување (вкупно 9 индикатори) и бизнис и иновативна средина (9 индикатори). Категоријата за подготвеност подразбира инфраструктура (4 индикатори), достапност (3 индикатори) и вештини (4 индикатори). Следна е категоријата за користење, каде имаме индивидуална употреба (7 индикатори), деловно користење (6 индикатори) и владина употреба (3 индикатори). Категоријата за влијание подразбира економски (4 индикатори) и социјални влијанија (4 индикатори).

Табелата 1 ги покажува вредностите на индексот на подготвеност за вмрежување на земјите во развој и земјите во доаѓање во Европа (EDE – Emerging and Developing Europe).

Табела 1

Ранг	Земја	Вредност	Висина на плата*	Група**
42	Полска	4.5	HI-OECD	EDE
46	Македонија	4.4	UM	EDE
48	Турција	4.4	UM	EDE
50	Унгарија	4.4	HI-OECD	EDE
51	Црна Гора	4.3	UM	EDE
54	Хрватска	4.3	HI	EDE
66	Романија	4.1	UM	EDE
69	Бугарија	4.1	UM	EDE
75	Србија	4.0	UM	EDE
84	Албанија	3.9	UM	EDE
97	Босна и Херцеговина	3.6	UM	EDE

* Класификација според примана која ја следи класификацијата од Светска Банка (HI: high-income economies that are not members of the OECD; HI-OECD: high-income OECD members; UM: upper-middle-income economies).

** Класификација според меѓународниот фонд

Hristoski и Kostoska (2018) развиваат алтернативен пристап за проучување на импактот на ИКТ врз економијата преку предлагање и примена

на двостепена методологија. Најпрвин, тие користат хиерархиска кластер анализа (HCA) за да овозможат објективно кластерирање на земјите од интерес (Македонија и ЕУ-28) во согласност со вредностите на 53 индивидуални индикатори дистрибуирани низ различните столбови на композитниот Networked Readiness Index (NRI). Потоа, авторите предлагаат симулациски модел заснован врз системска динамика (System Dynamics) за симулирање на еволуцијата на вредностите од индикаторите содржани во индексот, со цел да се испитаат потенцијалите на земјата да го подобри нејзиното рангирање во глобални рамки, а во тој контекст, и да го зголеми сопствениот капацитет за искористување на ИКТ за зголемување на конкурентноста. Преку фокусирање на оние атрибути коишто се потребни да ја придвижат земјата во следниот повисок кластер и да ја подобрат нејзината позиција во однос на другите земји, оваа методологија може да послужи како корисна алатка за креаторите на политики во поглед на оние области каде што интервенциите можат да го поттикнат импактот на ИКТ врз продуктивноста и растот.

3. Индекс на економска комплексност

Индексот на економска комплексност е создаден преку анализа на врските помеѓу државите и производите кои ги извезуваат, (Hidalgo and Hausmann 2009). Претставен на овој начин, тој ја дефинира основата за теоријата на економска комплексност која, пак, го рефлектира знаењето содржано во продуктивната структура на една економија, (Hausmann et al 2014). Токму знаењето е во сржта на модерните теории за економски раст.

Преку интерпретирање на податоците за трговија помеѓу земјите како бипартитна мрежа помеѓу држави и производи, Хидалго и Хаусман (Hidalgo and Hausmann 2009) создаваат мерка за комплексноста на една економија. Со оглед на тоа што оваа мерка успева да објасни голем дел од разликите во доходите на државите и може значително да го предвиди нивниот иден раст, во трудов е заклучено дека земјите конвергираат до нивото на доход што може да биде поддржано од нивната поседувана комплексност. Според Хидалго и Хаусман, овој заклучок покажува дека политиките за развој треба да се фокусираат кон создавање на услови кои ќе стимулираат развивање на економската комплексност. Со оглед на огромните промени во природата на ИКТ услугите во Република Македонија (РМ), потребно е да се спроведе анализа за состојбата и нивната важност во македонската економија, во духот на економската комплексност.

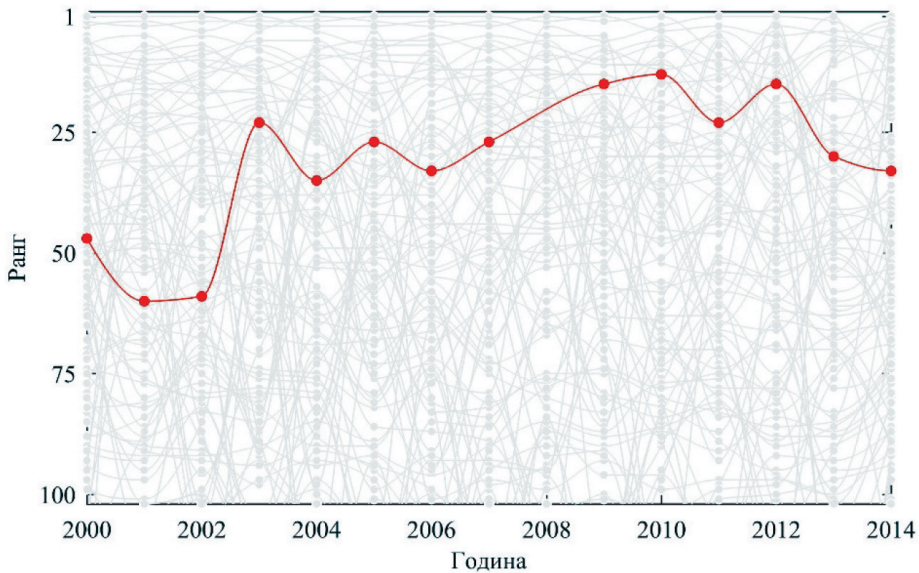
За да се открие комплексноста на ИКТ секторот во РМ, во овој труд се опфатени 102 држави во периодот од 2000 до 2014 година, 10 групи на добра и 12 групи на услуги, или вкупно 22 производи. Класификацијата на добрата и услугите е преземена од Стојкоски и останати (Stojkoski et al., 2016). Односот на држави со производи е многу голем поради тоа што ова е единствениот начин да се опфатат и услугите, кои, пак, се доминантен дел од производството на ИКТ секторот. Дополнително, во овој случај откриено е дека при пресметката на стандардните мерки за комплексност се појавуваат математички проблеми кои ја оневозможуваат кредибилноста на резултатите. За среќа, проблемот е решен од страна на Стојкоски и останати (Stojkoski et al., 2016). Поради тоа во овој труд комплексноста на државите и производите е пресметана со методот развиен од страна на Стојкоски и останати (Stojkoski et al., 2016).

Пред да се спроведе анализата, важно е да се посочи дека како апроксимација за учеството на ИКТ секторот се опфатени само информатичките и компјутерските услуги, додека физичките ИКТ производи се отфрлени. Ова се појавува како резултат на агрегацијата на производи – сите технолошки добра припаѓаат во класата на „машини“.

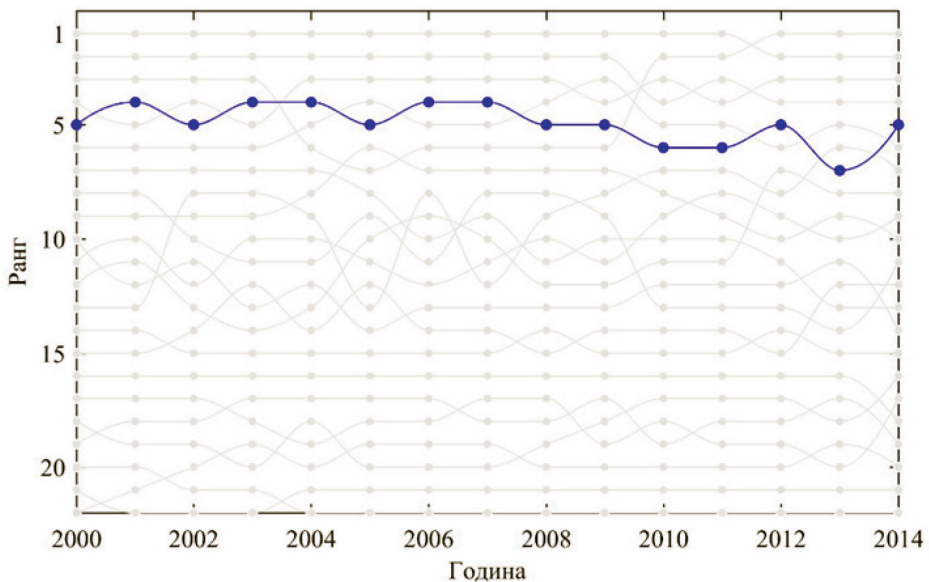
Првиот дел ја споредува општата динамика на РМ во рангирањето на комплексноста со останатите држави. За таа цел на сликата 1 е прикажана положбата на РМ во рангот низ годините. Со црвена боја е означена динамиката на РМ, додека со сива во позадина е динамиката на сите останати држави. Се забележува дека до 2002 година РМ се наоѓа во долната половина на ранкинзите. Во наредните 10 години РМ обезбедува постојан пораст на ранкинзите, кој кулминира во 2012 година кога РМ се наоѓа помеѓу 25-те најкомплексни држави во светот. Во последните две години кои се опфатени со податоците, РМ забележува постојан пад на комплексноста, во споредба со останатите држави.

За да се открие улогата на ИКТ секторот во комплексноста на една држава на сликата 2 е прикажана комплексноста на информатичките и компјутерските услуги низ годините. Со сина боја е означена динамиката на информатичките и компјутерски услуги, додека со сива во позадина сите останати. Се приметувa дека овие услуги се постојано едни од најкомплексните за производство. Поточно, во сите години, единствено покомплексно од нив е производството на финансиски услуги, авторски права и лиценци, и машински производи. Ова означува дека предноста развиена при производство на информатички и компјутерски услуги значително ја зголемува комплексноста на една држава. За возврат, тоа придонесува во зголемувањето на потенцијалот на една економија.

Слика 1. Позиција на РМ во ранкингот на економска комплексност низ годините

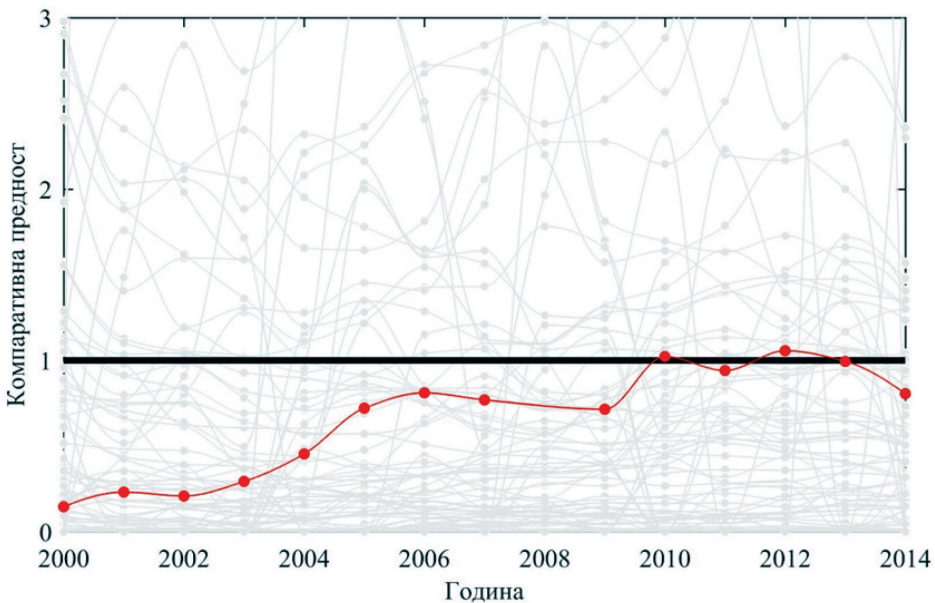
Слика 2. Комплексност на информатичките и компјутерски услуги низ годините

Во овој поглед, сликата 3 ја илустрира промената на компаративната предност на РМ во однос на информатичките и компјутерски услуги за време на истиот период. Компаративната предност е стандардизирана

мерка која го споредува учеството на извозот на еден производ во една економија со учеството на истиот производ во светскиот извоз. Вредност поголема од еден означува дека во дадената економија, производот значително се извезува, односно дека дел од комплексноста на економијата се должи на производството на тој производ. На сликата, со црвена боја е означена компаративната предност на РМ, со сива боја во позадина е означена динамиката на останатите држави, додека со црна хоризонтална линија е прикажан прагот од еден. Од сликата може да се заклучи дека до 2012 година компаративната предност на РМ во производство на информатички и компјутерски услуги постојано се зголемува. Во 2010 и 2012 година таа е дури и над еден, што значи дека во тој период РМ значително ги развила своите способности во производството на оваа услуга. Сепак, по 2012 година, компаративната предност забележува пад.

Слика 3. Компаративна предност на РМ во информатичките и компјутерски услуги низ годините

Динамиката на компаративната предност на РМ во информатичките и компјутерските услуги соодветствува со движењето на економската комплексност на РМ. Оттука може да се постави хипотезата за нивната улога во македонската економија. Имено, методите за оценување на комплексноста на една економија се базираат на производите во кои една држава

има значителна компаративна предност, како што е случајот со информатичките и компјутерските услуги и РМ во 2012 година. Поради тоа, дефинитивно падот на компаративната предност под еден во периодот по 2012 година, допринел за генералниот пад на економската комплексност во РМ. Од друга страна, според Хидалго и останати (Hidalgo et al. 2007), државите постепено ја развиваат компаративната предност од производите со ниска комплексност кон производите со висока. Заради тоа очекувано е порастот во економската комплексност во периодот до 2012 година да допринел и во развојот на информатичките и компјутерските услуги во РМ.

4. Заклучоци

Индексот на подготвеност за мрежно поврзување ја мери склоноста и подготвеноста на земјите да ги искористат можностите што ги нудат ИКТ. Тој, во суштина, се базира на неколку принципи кои имаат за цел да обезбедат насоки за креаторите на политиките да користат фактори за максимално искористување на ИКТ во нивните стратегии за раст. Како технологија за општа намена, влијанието на ИКТ се протега многу подалеку од придобивките во продуктивноста. Ова подразбира дека може да има потреба од јавни политики за поддршка на инвестициите во ИКТ. Настрана од пазарниот неуспех, инвестициите во ИКТ, исто така, реагираат побрзо на шоките од побарувачката отколку другите форми на капитал. Оттаму, програмите што ги поттикнуваат инвестициите во ИКТ може да бидат од корист за контрацикличните политики, а тоа пак, може да биде особено важно во случај на економски кризи. Со оглед на горенаведените размислувања, ЕУ ја предложи дигиталната агенда за Европа – стратегија која обезбедува дигиталните технологии, вклучувајќи го и интернетот, да се користат за да се поттикне европската економија и да им се помогне на граѓаните и претпријатијата да извлечат максимум од овие технологии. Како земја кандидат за членство во ЕУ, се очекува Македонија да дејствува во согласност со овие цели и со тоа, подготвувањето на земјата за пристапување ќе бара решавање на нејзините специфични слабости. Преку фокусирање на оние атрибути коишто се неопходни за да ја придвижат земјата во следниот повисок кластер и да ја подобрат нејзината позиција во однос на другите земји, методологија предложена во секција 2 може да послужи како корисен водич за креаторите на политиката во однос на оние области каде што интервенциите можат да го зголемат влијанието на ИКТ врз продуктивноста и растот.

Во секција 3 покажавме дека ИКТ услугите имаат висока комплексност па затоа овозможуваат простор за побрз раст. Ваквите резултати насочуваат дека растот на ИКТ секторот, како и зголемувањето на неговата комплексност може да обезбеди алтернативен пат за зголемување на економскиот раст на Република Македонија. Меѓутоа, и спротивното тврдење може да важи – неспособноста адекватно да се насочат инвестициите во ИКТ секторот, невозможноста да се создаде диверзификувана структура (во поглед на ИКТ производството), како и да се обезбеди технолошка опременост и инфраструктура за понатамошен развој може да доведе до намалување на идните перспективи за раст.

Референции

- Andersen, J. C. and Coffey, D., 2011. U.S. ICT R&D Policy Report: The United States: ICT Leader or Laggard? Telecommunications Industry Association (TIA) Innovation White Paper
- Arvanitis S and Loukis EN (2009) Information and communication technologies, human capital, workplace organization and labour productivity: A comparative study based on firm-level data for Greece and Switzerland. *Information Economics and Policy* 21(1): 43–61.
- Atrostic BK, Boegh-Nielsen P, Motohashi K and Nguyen S (2004) IT, productivity and growth in enterprises: evidence from new international micro data. *The Economic Impact of ICT—Measurement, Evidence and Implications*. OECD, Paris.
- Basu S, Fernald JG, Oulton N and Srinivasan S (2004) The case of the missing productivity growth: or, does information technology explain why productivity accelerated in the United States but not in the United Kingdom? In: Gertler M and Rogoff K (eds.) *NBER Macroeconomics Annual 2003*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bloom N, Sadun R and Van Reenen J (2012) Americans do IT better: U.S. multinationals and the productivity miracle. *American Economic Review* 102(1): 167–201.
- Bustos S, Gomez C, Hausmann R, Hidalgo CA. (2012) The dynamics of nestedness predicts the evolution of industrial ecosystems. *PloS one*. 2012 Nov 19; 7(11):e49393.
- Brynjolfsson E and Hitt L (1995) Information technology as a factor of production: the role of differences among firms. *Economics of Innovation and Technology* 3 (4(Special Issue on Information Technology and Productivity Paradox)): 183–200.
- Brynjolfsson E and Hitt LM (2003) Computing productivity: firm-level evidence. *Review of Economics and Statistics* 85(4): 793–808.
- Cardona M, Kretschmer T and Strobel T (2013) ICT and productivity: conclusions from the empirical literature. *Information Economics and Policy* 25(3): 109–125.
- Daveri F (2003) Information technology and productivity growth across countries and sectors. IGIER, Working Paper No. 227.
- Dahl, C., H. Kongsted, and A. Sørensen (2011). “ICT and Productivity Growth in the 1990s: Panel Data Evidence on Europe”. *Empirical Economics* 40(1), pp. 141–164.

- Dimelis, S. and S. Papaioannou (2011). "ICT Growth Effects at the Industry Level: A Comparison Between the US and the EU". *Information Economics and Policy* 23(1), pp. 37–50.
- European Commission (2010) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Agenda for Europe, Brussels.
- Fine, C. H., 1998. *Clockspeed – Winning Industry Control in the Age of Temporary Advantage*. Perseus Books: Reading, MA.
- Gilchrist S, Gurbaxani V and Town R (2001) Productivity and the PC revolution. Center for Research on Information Technology and Organizations. Working paper, University of California.
- Giorgio Canarell and Stephen M. Miller, The determinants of growth in the U.S. information and communication technology (ICT) industry: A firm-level analysis, *Economic Modelling*, Volume 70, April 2018, Pages 259-271
- Gordon RJ (2000) Does the new economy measure up to the great inventions of the past? *Journal of Economic Perspectives* 14(4): 49–74.
- Gordon RJ (2012) Is U.S. economic growth over? Faltering innovation confronts the six headwinds. CEPR Policy Insight No. 63, September.
- Hristoski I and Kostoska O (2018) System dynamics approach for the economic impacts of ICTs: evidence from Macedonia. *Information Development* 34(4): 364-381. DOI: 10.1177/0266666917702430
- Hidalgo CA, Klinger B, Barabási AL, Hausmann R. (2007) The product space conditions the development of nations. *Science*. 2007 Jul 27; 317(5837):482–7.
- Hidalgo CA, Hausmann R. (2009) The building blocks of economic complexity. *Proceedings of the national academy of sciences*. 2009 Jun 30; 106(26):10570–5.
- Hausmann R, Hidalgo CA, Bustos S, Coscia M, Simoes A, Yildirim MA. (2014) *The atlas of economic complexity: Mapping paths to prosperity*. MIT Press; 2014
- Hausmann R, Hidalgo CA. (2011) The network structure of economic output. *Journal of Economic Growth*. 2011 Dec 1; 16(4):309–42. doi: 10.1007/s10887-011-9071-4
- Inklaar, R., M. P. Timmer, and B. Van Ark (2008). "Market Services Productivity Across Europe and the US". *Economic Policy* 23(53), pp. 139–194.
- Inklaar R, Timmer MP and van Ark B (2007) Mind the gap! International comparisons of productivity in services and goods production. *German Economic Review* 8(2): 281–307.
- Jorgenson DW, Ho MS and Stiroh KJ (2002) Projecting productivity growth: lessons from the U.S. growth resurgence. *Economic Review* 87(3): 1–13.
- Jorgenson DW, Ho MS and Stiroh KJ (2008) A retrospective look at the U.S. productivity growth resurgence. *Journal of Economic Perspectives* 22(1): 3–24.
- Jorgenson DW and Timmer MP (2011) Structural change in advanced nations: a new set of stylised facts. *The Scandinavian Journal of Economics* 113(1): 1–29.
- Marrano MG, Haskel J and Wallis G (2009) What happened to the knowledge economy? ICT, intangible investment and Britain's productivity record. *Review of Income and Wealth* 55(3): 686–716.
- Marshall McLuhan, *The Medium is the Message: An Inventory of Effects*, Penguin Books, 1967

- Mendelson, H., and Pillai, R., 1999. Information age organizations, dynamics and performance. *Journal of Economic Behavior & Organization*. 38: 253-281.
- Mendelson, H., and Whang, S., 2000. Introduction to the special issue on the information technology industry. *Management Science* 46, i-iii.
- Niebel T. (2018), ICT and economic growth – Comparing developing, emerging and developed countries, *World Development*, Volume 104, April 2018, Pages 197-211
- Oliner SD and Sichel DE (2000) The resurgence of growth in the late 1990s: is information technology the story? *Journal of Economic Perspectives* 14 (4): 3–22.
- Oliner SD and Sichel DE (2002) Information technology and productivity: where are we now and where are we going? *Economic Review* 87(3): 15–44.
- Oulton N and Srinivasan S (2005) Productivity growth in UK industries, 1970–2000: structural change and the role of ICT. Bank of England, Working Paper No. 259.
- O'Mahony, M. and M. Vecchi (2005). "Quantifying the Impact of ICT Capital on Output Growth: A Heterogeneous Dynamic Panel Approach". *Economica* 72(288), pp. 615–633.
- O'Mahony, M. and M. P. Timmer (2009). "Output, Input and Productivity Measures at the Industry Level: The EU KLEMS Database". *Economic Journal* 119(538), F374–F403.
- Rincon A and Vecchi M (2010) Short run and long run ICT spillovers: microeconomic evidence. mimeo.
- Stiroh, K. J. (2005). "Reassessing the Impact of IT in the Production Function: A Meta-Analysis and Sensitivity Tests". *Annales d'Economie et de Statistique* 79/80, pp. 529–561.
- Silja Baller, Soumitra Dutta, Bruno Lanvin (editors) (2018). *The Global Information Technology Report 2016: Innovating in the Digital Economy*, available at
- Strauss, H. and B. Samkharadze (2011). "ICT Capital and Productivity Growth". *EIB Papers* 16(2), pp. 8–28.
- Stojkoski V, Utkovski Z, Kocarev L (2016) The Impact of Services on Economic Complexity: Service Sophistication as Route for Economic Growth. *PLoS ONE* 11(8): e0161633.
- Solow R (1987) We'd better watch out. *The New York Times Book Review*, 12 July.
- Timmer, M. P., R. Inklaar, M. O'Mahony, and B. Van Ark (2011). "Productivity and Economic Growth in Europe: A Comparative Industry Perspective". *International Productivity Monitor* 21, pp. 3–23.
- The Conference Board (2014). *Total Economy Database™*, January 2014. <http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>.
- Van Ark B, O'Mahony M and Timmer MP (2008) The productivity gap between Europe and the United States: trends and causes. *Journal of Economic Perspectives* 22(1): 25–44.
- Van Reenen J, Bloom N, Draca M, Kretschmer T, Sadun R, Overman H and Schankerman M (2010) The economic impact of ICT. Final Report for the European Commission.
- Van Ark, B., M. O'Mahony, and M. P. Timmer (2008). "The Productivity Gap Between Europe and the United States: Trends and Causes". *The Journal of Economic Perspectives* 22(1), pp. 25–44.

Славица РОЧЕСКА*
Марјан АНГЕЛЕСКИ**
Димитијар НИКОЛОСКИ***

АНАЛИЗА НА СИНЦИРОТ НА ВРЕДНОСТ НА СОФТВЕРСКИТЕ ФИРМИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Софтверската индустрија денес претставува една од клучните движечки сили на дигиталната економија. Со своите специфики, таа остварува мултипликативни и дисперзирани ефекти врз развојот на другите индустрии и генерира зголемена додадена вредност во економијата. Растечките потреби и барања за софтверски производи и услуги на национално и на глобално ниво ја акцентираат потребата од потемелна анализа на економската улога и значење на оваа индустрија. Во овој контекст, се потенцира релевантноста на софтверската индустрија во Република Македонија како област што инкорпорира значаен потенцијал за поттикнување на економскиот раст, но и област во којашто земјата може да гради компетитивна предност на глобалниот пазар.

Синцирот на вредност претставува корисна аналитичка алатка којашто овозможува да се согледаат функционалните карактеристики и можности на бизнисите од софтверската индустрија за зголемување на нивната продуктивност и ефикасност и креирање вредност за нивните потрошувачи. Оттука, овој труд е фокусиран кон анализата на синцирот на

* Редовен професор, Економски факултет – Прилеп, Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола, контакт: slavica.roceska@gmail.com

** Вонреден професор, Економски факултет – Прилеп, Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола, контакт: marjan.angeleski@uklo.edu.mk

***Редовен професор, Економски факултет – Прилеп, Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола, контакт: dimitar.nikoloski@uklo.edu.mk

вредност на компаниите од софтверската индустрија во Република Македонија, како функционална рамка што ги опфаќа сите релевантни компоненти во процесот на креирање вредност и претставува клучен предуслов за утврдување на конкурентските перформанси на софтверската индустрија на земјата. Преку еден холистички пристап, трудот опфаќа интегрална анализа на концепциските и емпириските аспекти на софтверската индустрија и овозможува подетално контекстуално согледување на опциите, ресурсите и перспективите за унапредување на секторот.

Поконкретно, како основни цели на овој труд се специфицираат следниве: а) утврдување на перформансите на софтверската индустрија во Република Македонија; б) анализа на факторите што ја детерминираат нејзината успешност; в) идентификација на проблемите и слабостите во функционирањето на оваа индустрија; г) согледување на потенцијалите за нејзин раст; и д) определување на мерки и препораки за унапредување и јакнење на конкурентска моќ на софтверската индустрија.

Истражувањето е спроведено со користење на секундарни извори на податоци и опфаќа квалитативна анализа на постојната литература, прегледи, студии, извештаи и емпириски истражувања во овој домен.

Клучни зборови: *софтверска индустрија, синџир на вредности, конкурентност.*

Вовед

Во современи услови на живеење, информациско-комуникациските технологии (ИКТ) претставуваат движечка сила за развој на дигиталната економија и фундаментална детерминанта на конкурентноста и успешноста на деловните субјекти. Тие претставуваат дел од синџирот на вредност на речиси секој економски сектор и значително придонесуваат за подобрување на продуктивноста, ефикасноста и иновативноста кај носителите на економските активности.

Софтверската индустрија како структурна компонента и функционално јадро на ИКТ, сè повеќе добива стратегиско значење за развојот на националните економии. Акцентирањето на статистичката важност на софтверската индустрија првенствено произлегува од видот, карактерот и опсегот на импликациите што оваа индустрија ги има врз трансформацијата на економиите и врз поттикнувањето на нивниот економски раст. Нејзините економ-

ски влијанија се манифестираат во неколку домени: прво, софтверската индустрија преку сопствената продукција на производи и услуги претставува економска дејност што генерира додадена вредност и директно придонесува за раст на доходот на националната економија; второ, таа има дисперзивни и мултипликативни ефекти врз економијата, бидејќи софтверот е инкорпориран како технолошки инпут во деловните процеси во другите сектори и значајно придонесува за унапредување на нивната продуктивност и ефикасност; трето, усвојувањето и развојот на дигиталните технологии претставува императив и фундаментална претпоставка за конкурентност и постигнување на одржлив економски раст. Новата ера во индустрискиот развој т.н. Индустрија 4.0 ја означува четвртата индустриска револуција, втемелена на интензивниот развој на ИКТ и во основа подразбира поврзување на реалната економија со виртуелниот свет. Компаниите ги трансформираат своите бизниси преку користење на автоматизација, *cloud computing*, компјутерски придвижувани процеси, интернет на нештата“ (IoT) сл., заради што главен фокус на нивните инвестиции се дигиталните технологии, меѓу коишто клучно место имаат софтверот и апликациите (PwC, 2016).

Во еден ваков амбиент на експанзивен раст на дигиталната економија на глобално ниво, Република Македонија е соочена со предизвикот за динамична трансформација на економијата, фундирана на новата дигитална развојна парадигма како предуслов за конкурентско опстојување и напредок на глобалниот пазар. ИКТ и софтверската индустрија како интегрална компонента на ИКТ, претставуваат важен катализатор на економскиот развој со силна трансформирачка моќ што овозможува замена на традиционалните бизнис модели со нови понапредни дигитални деловни процеси. Ваквите потенцијали на софтверската индустрија се препознаени во основните документи што ги проектираат развојните насоки на земјата како клучни детерминанти за нејзиниот перспективен економски раст. Така, во Стратегијата за извозна промоција на македонската софтверска индустрија се наведува дека Република Македонија треба да биде препознатлив бренд за специјализирани, висококвалитетни аутсорсинг услуги и софтверски производи во Европа, базирани на системска конкурентност, извонредност на компаниите и супериорна вредност за клиентите (GIZ, 2010). Исто така, Програмата за економски реформи (2017) во приоритетите за структурните реформи за периодот 2017-2019 година наведува дека потсекторите софтвер и ИТ услуги ќе бидат поддржани од страна на Владата, со цел развојот на софтвер од страна на македонските компании да постигне поголема пенетрација на пазарот во земјата и на меѓународните пазари.

Оттука, овој труд е фокусиран кон анализата на синцирот на вредност на бизнисите од софтверскиот потсектор во Република Македонија, како функционална рамка што ги опфаќа сите релевантни компоненти во процесот на креирање вредност и претставува клучен предуслов за утврдување на конкурентските перформанси на софтверската индустрија во земјата. Преку еден холистички пристап, трудот опфаќа интегрална анализа на концепциските и емпириските аспекти на софтверската индустрија и овозможува подетално контекстуално согледување на опциите, ресурсите и можностите за унапредување на секторот.

Конфигурација на синцирот на вредност на софтверските фирми

Прашањата и проблемите за подобрување на вертикалната интеграција на производството отсекогаш биле предмет на бројни теоретски опсервации. Во овој контекст, воведувањето на синцирот на вредност како методолошки приод дава значаен импакт во анализата на овие прашања. Синцирот на вредност е често применувана методологија којашто овозможува јасна идентификација на актерите и факторите во секој сегмент на создавањето вредност.

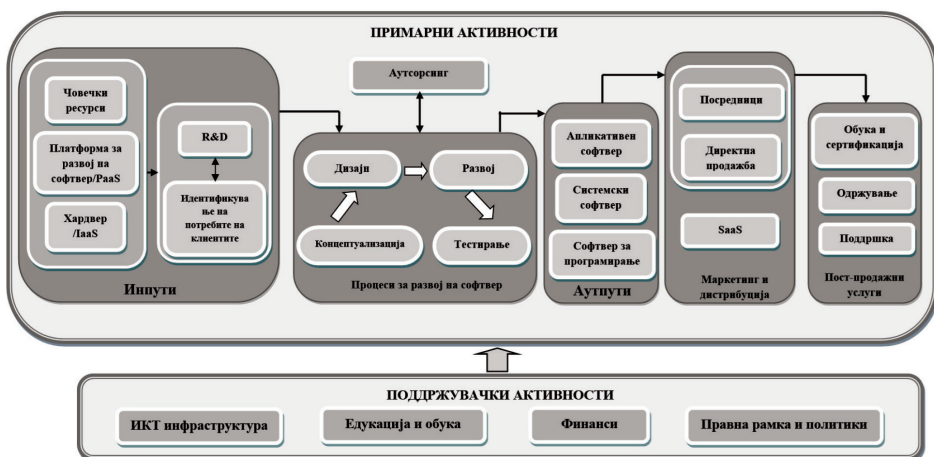
Првиот позначаен придонес за развојот на концептот на синцирот на вредноста го дава М. Портер којшто истакнува дека синцирот на вредност ја расчленува фирмата на нејзините стратешки релевантни активности, со цел да се разбере однесувањето на трошоците, на постојните и на потенцијалните извори на конкурентска диференцијација (Porter, 1985). Синцирот на вредност, според Портер, го сочинуваат две групи на активности: а) примарни активности во коишто спаѓаат влезна логистика, операции, излезна логистика, маркетинг и продажба; б) поддржувачки активности што ги опфаќаат инфраструктурата на фирмата, управувањето со човечки ресурси, технолошкиот развој и набавката. Според Портер, синцирот на вредност претставува аналитичка алатка којашто овозможува систематско следење на сите активности на една компанија како клучна претпоставка за утврдување на изворите на конкурентска предност (Porter, 1985).

Анализата на синцирот на вредност овозможува да се откријат постојните тесни грла и развојни потенцијали и им помага на менаџерите и на креаторите на политиките да имплементираат комбинација од интервенции за негов развој (UNIDO, 2009).

Во овој контекст, анализата на синџирот на вредност во софтверските фирми овозможува согледување на можностите за функционално подобрување на бизнисот и негова динамичка адаптација кон промените на пазарот. Тој има комплексна структура и опфаќа повеќе фази, при што секоја фаза може да се дезагрегира на повеќе активности. Интеракциите и врските што се воспоставуваат во рамките на секоја фаза и меѓу одделните фази ја детерминираат неговата ефикасност и успешност. Оттука, анализата на синџирот на вредност овозможува утврдување на можностите за поефикасна артикулација на активностите во сите фази на креирање вредност во софтверските фирми.

На сликата 1 е извршено мапирање на различните фази и врските што се воспоставуваат во синџирот на вредност. Влезниот сегмент на синџирот на вредност опфаќа синергетско дејство на повеќе инпути што се користат во процесот на развој на софтвер, а коишто можат да се категоризираат во две групи. Првата група ја сочинуваат инпутите на работната сила, софтверските алатки и хардверот коишто ја претставуваат основната инпут платформа. Притоа, треба да се потенцира дека во услови на појава и експанзивен раст на технологијата на *cloud computing*, софтверските алатки и хардверските компоненти истовремено можат да имаат сервисен карактер (платформи и инфраструктура како услуги-PaaS and IaaS), односно овозможуваат широк пристап и нивно користење од страна на заинтересирани-

Слика 1. Конфигурација на синџирот на вредност на софтверските фирми

Извор: Rocheska S., Angeleski M., Mancheski Gj., 2015, A new methodological approach for designing the software industry value chain, Ecoforum, Vol. 4, Issue 2 (7), 2015.

те клиенти на глобално ниво. Компонентите што припаѓаат на основната инпут платформа директно се користат за развој на софтвер, прилагоден на индивидуалните потреби или комерцијални софтверски пакети. Освен тоа, многу компании определен дел од влезните компоненти ангажираат за спроведување на истражувачко-развојни активности. Овие активности овозможуваат, врз основа на детектираните потреби на потрошувачите и податоците за конкурентските движења на пазарите, развој на иновативни софтверски производи и услуги.

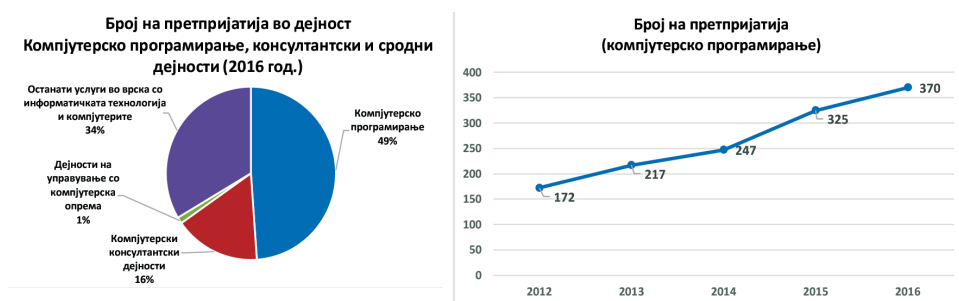
Појавата на аутсорсингот, односно можноста компаниите да ангажираат надворешни даватели на услуги за развој на софтвер, ја означиле трансформацијата на монолитниот процес на развој на софтвер во развој на софтвер, базиран на компоненти, што доведе до натамошна фрагментација и диференцијација на синцирот на вредност на софтверската индустрија (GIZ, 2011).

Во сегментот на дистрибутивниот дел од синцирот на вредност се остварува негово разгранување коешто ги рефлектира динамичните и иновативни промени што денес се случуваат во софтверската индустрија. Имено, можностите за дистрибуција на софтверските производи стануваат пошироки и подверзифицирани. Во овој контекст, покрај примената на традиционалните методи (маркетинг, користење на посредници и директна продажба), во синцирот на вредност е инкорпорирана опцијата за користење на софтвер преку интернет, односно софтвер како услуга (SaaS). Софтверот како услуга, (кој уште се нарекува софтвер „*on-demand*“), претставува модел за дистрибуција на софтвер којшто овозможува деловните субјекти, согласно на своите потреби, да пристапуваат и да користат софтвер преку интернет, односно да дистрибуираат производи и услуги преку интернет мрежата. Во SaaS, обезбедувачот на услуги ја хостира апликацијата во својот центар за податоци и клиентот пристапува до неа преку стандарден веб пребарувач. Притоа, користењето на софтверот „*on-demand*“ може да биде слободно или со плаќање на определен надоместок. Активностите што се однесуваат на обуки, одржување и поддршка во однос на функционирањето на софтверските производи, исто така можат да се реализираат со користење на конвенционални методи или да бидат инкорпорирани во моделот на SaaS. Појавата на SaaS придонесува за значајно рационализирање и поедноставување на излезните активности и синцирот на вредност (Rocheska et.al., 2015).

Анализа на синцирот на вредност на софтверскиот потсектор во Република Македонија

Софтверскиот потсектор во Република Македонија последнава деценија покажува тенденција на динамичен раст. Според националната класификација на дејности во рамките на секторот информации и комуникации најголемо учество според бројот на претпријатија има одделот Компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности¹. Имено, во 2016 година од вкупно 1603 активни деловни субјекти во овој сектор, дури 757 или 47,22% се од овој оддел (МАКСтат база, ДЗС)². Во 2016 година претпријатијата од класата компјутерско програмирање учествувале со 49% (вкупно 370 претпријатија) во вкупниот број активни деловни субјекти од овој оддел, што претставува зголемување од 115% во однос на бројот на претпријатија во 2012 година (слика 2).

Слика 2. Број на претпријатија во дејноста Компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности

Извор: МАКСтат – база на податоци, Државен завод за статистика на РМ.

Растот на бројот на деловни субјекти во софтверскиот потсектор иманентно индицира на неговата улога и релевантност во растот на ново-создадената вредност во економијата. Оттука, анализата на синцирот на вредност се наметнува како битна претпоставка за согледување на придо-

¹ Според националната класификација на дејности-НКД Рев. 2 секторот J/S – информации и комуникации го сочинуваат одделите: Издавачка дејност; Филмска дејност, продукција на видео и телевизиска програма и дејности на снимање на звучни записи и музичко издаваштво; Емитирање на програма; Телекомуникации; Компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности и Информативни услужни дејности

² Одделот Компјутерско програмирање, консултантски и сродни дејности ги опфаќа класите: Компјутерско програмирање; Компјутерски консултантски дејности; Дејности на управување со компјутерска опрема и Други услуги во врска со информатичката технологија и компјутерите.

несот и потенцијалите на софтверскиот бизнис за натамошниот економски раст на земјата. Притоа, работната сила, компјутерските алатки и опрема претставуваа клучни влезни компоненти на синџирот на вредност на софтверските компании.

Една од основните претпоставки за раст на софтверската индустрија и ИКТ секторот воопшто е поседувањето на развиена телекомуникациска и интернет инфраструктура. Република Македонија има солидна информациско-комуникациска мрежна инфраструктура и широкопојасен интернет, што овозможува софтверските компании да имаат лесен пристап до глобалниот пазар и отворени можности за зголемување на извозот на софтверски услуги и производи. Со либерализацијата на телекомуникацискиот сектор во 2005 година, со усвојувањето на Законот за електронски комуникации, се отворија широки можности за развој на овој сектор. Имено, според Агенцијата за електронски комуникации (АЕК), во Република Македонија се нотирани вкупно 151 субјект даватели на услугата широкопојасен пристап на интернет, што овозможува голема географска покриеност со интернет услуги на територијата на целата држава. Според Државниот завод за статистика во 2017 година 92,4% од деловните субјекти со повеќе од 10 вработени имаат пристап до интернет, 73,6% од домаќинствата пристапуваат на интернет, од кои 67,1% имаат широкопојасен интернет пристап, додека 74,5% од лицата на возраст од 15 до 74 години користеле интернет во последните три месеци (процентот на корисници од возрасната група од 15 до 24 години изнесува 97,7%). Според индексот на ИКТ развој (*ICT Development Index*), којшто ги мери клучните индикатори на информациското општество преку трите суб-индекси: ИКТ пристап, ИКТ користење и ИКТ вештини, Република Македонија се наоѓа на 69-то место во 2017 година од вкупно 174 економии од светот, со пад за едно место во споредба со претходната 2016 година. Во однос на трите суб-индекси на индексот на ИКТ развој, Македонија е рангирана на 69-то место за ИКТ пристап, 67-мо место за ИКТ користење и 91-во место за ИКТ вештини (ITU, 2017).

Создавањето на софтвер претставува процес во којшто главниот инпут е работната сила со соодветни знаења и вештини или, како што забележува Нох (1999), софтверското производство не претставува „ништо друго освен знаење во кодирана форма“. Потребните капитални инвестиции, вклучувајќи алатки за развој на софтвер, се релативно ниски и не претставуваат влезна бариера како во другите области на ИКТ (особено хардверот и телекомуникациите) (GIZ, 2011). Трошоците за труд сочинуваат 70% до 80% од вкупните трошоци за развој на софтвер и овој процент се

очекува да продолжи да расте (Mingzhi Li, Ming Gao, 2003). Заради ваквите карактеристики, софтверската индустрија својата конкурентска предност ја гради првенствено врз основа на знаењата, вештините и иновациските способности на човечките ресурси.

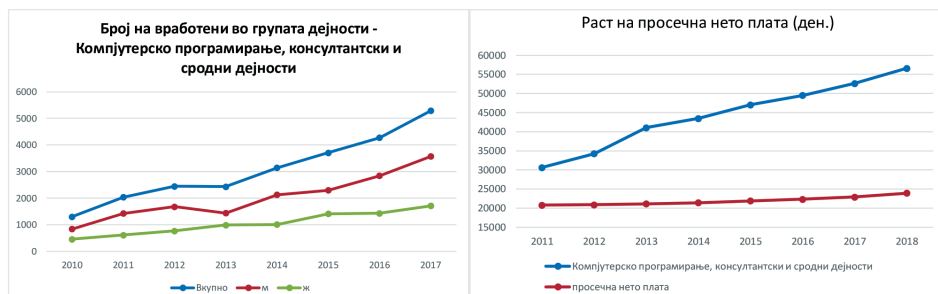
Огромниот раст на софтверската индустрија во последните две децении резултираше со перманентно растечка побарувачка за работна сила која поседува напредни ИТ вештини. Според проекциите на *Evans Data Corporation*, вкупниот број на квалификувани развивачи на софтвер во светот ќе бележи значаен раст во наредниот период, односно од 23 милиони развивачи на софтвер, регистрирани во 2018 година, ќе се зголеми на 27,7 милиони во 2023 година (*Evans Data Corporation*, 2018). Извештајот на Светскиот економски форум за иднината на работни места, пак, предвидува дека софтверските инженери и аналитичарите на податоци ќе бидат најбарани професии во следните години (WEF, 2016).

Во Република Македонија изминатиов период беа детектирани ваквите трендови, при што во развојните стратегии се акцентираше релевантноста на овие професии и се поттикнуваше трансформацијата на едукативните процеси во насока на афирмација и популаризирање на професионалните вештини од областа на ИКТ. Така, во периодот од 2010 до 2017 година е евидентиран висок интерес за студирање на Факултетите за информациски технологии и компјутерски науки, за што зборуваат податоците на дипломирани студенти во овој период. Имено, во 2017 година кадри од областа на информациско-комуникациските технологии се продуцираат на сите шест државни универзитетит и на седум приватни универзитети. Во 2017 година дипломираше повеќе од 570 студенти на студиски програми, поврзани со ИКТ³. Меѓутоа и покрај стабилната бројка на студенти во областа на ИКТ (бројот на запишани студенти во изминатите неколку години во оваа област бележи значителен пораст што покажува и бројката од повеќе од 6000 активни студенти во сите години на студирање во академската 2017/2018 година), сепак понудата на работна сила е релативно помала во однос на побарувачката на работна сила со вакви квалификации. Во овој период перманентно се зголемува потребата на софтверските компании од лица со ИТ вештини што резултираше со значаен пораст на бројот на вработени. Статистичките податоци покажуваат дека во периодот од 2010 до 2017 година

³ Земени се предвид факултети со предзнак ИКТ според ДЗС, но во оваа бројка не се вквалкуирани студентите од студиските програми што продуцираат кадри од ИКТ од Природно-математичките факултети при УКИМ и ДУТ, како и Електро-техничкиот факултет при УКИМ.

вкупниот број вработени во софтверскиот потсектор бележи експанзивен раст, односно тој е зголемен скоро за пет пати, од 1301 вработен во 2010 година на 5289 вработени во 2017 година (слика 4).

Слика 4. Број на вработени и раст на просечна нето - плата во дејноста Компјутерско програмирање, консултантски и средни дејности (ден.)

Извор: ДЗС, stat.gov.mk

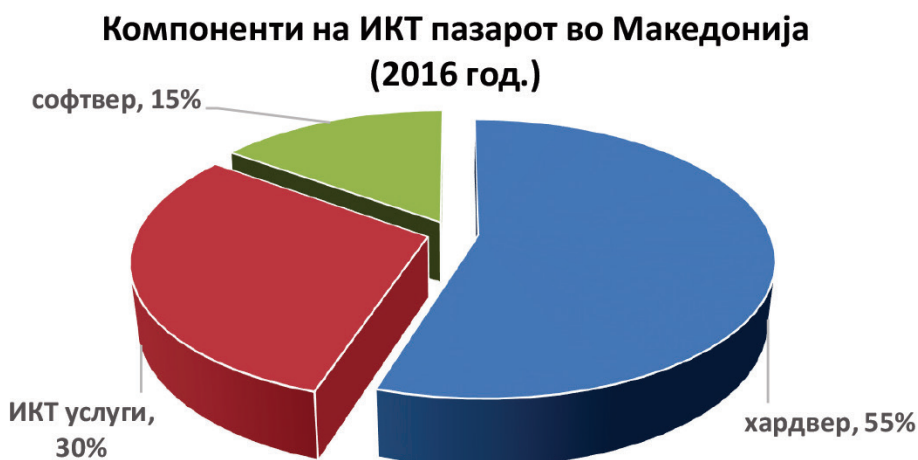
Зголемената побарувачка на лица со компјутерски знаења и вештини, исто така придонесе за значителен раст на платите во овој сектор. Според официјалните статистички податоци, просечната нето-плата на вработените во дејноста компјутерско програмирање, консалтинг и сродни активности во 2011 година изнесува 30638 денари (околу 500 евра), додека во 2018 година таа изнесува 56587 денари (околу 920 евра), што претставува пораст од 84,7%. Наспроти ваквиот нагорен тренд на движење на платите на вработените во софтверскиот потсектор, во другите дејности платите се менуваат со помала динамика и се значително пониски во споредба со оние од софтверската дејност. Така, просечната нето-плата во Република Македонија во 2018 година изнесува околу 390 евра, што во споредба со 2011 година претставува зголемување од само 15%. Ваквите трендови потврдуваат дека структурните промени во економијата веќе се движат во насока на нејзина дигитална трансформација што придонесува за зголемена потреба од работна сила со напредни информатички вештини и знаења (слика 4).

Софтверските компании, исто така, се соочуваат со проблемот на зголемена мобилност на работната сила. Проблемите, главно, се манифестираат во доменот на одливот на искусни програмери и експерти кои заради зголемената побарувачка на пазарот на лица со напредни компетенции и знаења добиваат атрактивни понуди од домашните или од големите меѓународни ИТ компании што придонесува за зголемена флукуацијата на работната сила. Така, многу често домашните ИТ фирми остануваат без нивните клучни човечки ресурси и се принудени да регрутираат млади раз-

вивачи на софтвер на коишто им е потребна дополнителна обука заради што не можат секогаш брзо и ефикасно да одговорат на потребите на компаниите за реализација на покомплексни деловни проекти.

Вкупната вредност на ИКТ пазарот во Република Македонија во 2016 година се проценува на 500 милиони долари. Од нив, хардверот учествува со 55%, секторот за ИКТ услуги со 30%, додека пазарот на софтвер опфаќа 15% од вкупниот ИКТ пазар (<https://www.export.gov>).

Слика 5. Учество на компонентите на ИКТ пазарот во Република Македонија

Извор: <https://www.export.gov/article?id=Macedonia-Computers-and-Information-Technology-Equipment>

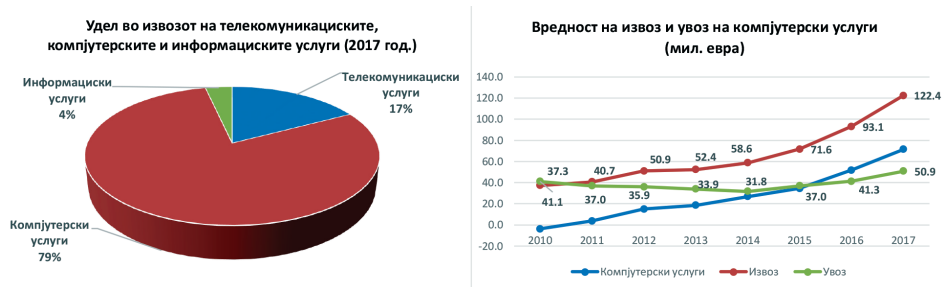
Во однос на дистрибутивниот дел од синџирот на вредност може да се забележи дека постојат повеќе ограничувања на домашниот пазар на софтвер и ИТ услуги што првенствено произлегуваат од неговата големина и зрелост. Софтверскиот пазар во Република Македонија сè уште е во рудиментарна фаза заради влијанието на повеќе фактори и околности што ја лимитираат побарувачката на софтверски производи и услуги, како што се: а) релативно недоволна финансиска моќ на малите бизниси за користење напредни софтверски решенија; б) недоволни знаења и свест за релевантноста на дигиталните технологии за унапредување на продуктивноста и профитабилноста на компаниите; в) неразвиен иновациски менаџмент; г) недостаток на информации за можни извори на финансиска и друга поддршка за усвојување на ИТ и сл. Оттука, евидентно е релативно малото

учество на сегментот на домашниот пазар во вкупниот пласман на софтвер каде што најголем удел имаат неколку бизнис апликации (ERP, SCM и сметководство).

Наспроти тоа, производството на софтвер сè повеќе се интернационализира како резултат на активностите на компаниите и индивидуалните развивачи на софтвер кои извезуваат производи и услуги на клиенти од странство или учествуваат директно во реализација на меѓународни проекти. Консеквентно, меѓународниот пазар забележува брз подем и има доминантно учество во вкупната продажба на софтвер и услуги.

Податоците за извоз на компјутерски услуги покажуваат тенденција на експанзивен раст. Имено, во периодот од 2010 до 2017 година вредноста на извозот на компјутерски услуги се зголемила за три пати, односно од 37,3 милиони евра во 2010 година на 122,4 милиони евра во 2017 година (Слика 6). Притоа, најголем дел од извозот на софтвер се реализира преку аутсорсинг. Истражувањата, спроведени во рамките на проектот „Барометар за ИТ индустријата во Југоисточна Европа 2015“, со цел да се обезбеди поддршка на извозниот капацитет на ИКТ компании во Југоисточна Европа, покажуваат дека аутсорсингот има доминантно учество во извозот на ИТ секторот во Република Македонија. Така, дури 85,7% од испитаните компании одговориле позитивно на прашањето „Дали вашата компанија работи за меѓународни клиенти во вашата земја“ (SEE ITIB, 2015). Ваквата релевантност на секторот се констатира и во Програмата за економски реформи на Република Македонија (2017), каде што се наведува дека македонската индустрија за софтвер покажа добри резултати во периодот од 2011 до 2015 година, што резултираше со зголемен број на претпријатија, вработени, обрт и извоз. Притоа, околу 95% од приходот доаѓа од ИТ-услу-

Слика 6. Распределба на уделот во извозот на телекомуникациските, компјутерските и информациските услуги и вредност на извозот и увозот на компјутерски услуги

Извор: НБРМ, www.nbrm.mk

гите (модел на работа со под-изведувачи), пласиран, главно, на странските пазари, што не го намалува потенцијалот на домашниот пазар.

Значаен дел од аутсорсингот на софтвер се реализира преку хоно-рарни активности на програмери (*freelance workers*) што работат на меѓу-народните пазари и активностите ги реализираат *on-line*. Меѓутоа, мора да се потенцира дека нивниот удел во вкупниот извоз не може прецизно да се утврди, бидејќи не постои официјална статистика, односно систематско следење на обемот и вредноста на извршените активности. Произлегува дека аутсорсингот има стратешката важност за развој на софтверскиот пот-сектор и инкорпорира огромен извозен потенцијал, заради што перспек-тивно треба да биде поддржан со соодветни мерки на политиката.

Можности и потенцијали

Постојната ситуација во софтверската индустрија покажува дека е неопходно да се надминат ограничувањата на страната на понудата, пр-венствено во областа на обезбедување квалитетни инпути во синџирот на вредност, што значи зголемување на понудата и подобрување на вештините на човечките ресурси, подобрување на менаџерските вештини и изнаоѓање на решенија за директна финансиска и друга поддршка на потсекторот. Зго-лемената побарувачка, особено на глобалниот пазар, може да даде значи-телен импулс на растот на софтверскиот бизнис, да обезбеди можности за натамошен раст на вработеноста во овој потсектор и да придонесе за креи-рање на препознатлив бренд на македонската економија. Трансформација-та на синџирот на вредност со нови компонентни може значајно да влијае врз унапредување на софтверскиот потсектор во Република Македонија. Имено, појавата на технологијата на компјутерски облак (*cloud computing*) отвора нов простор за рационализација, зголемена ефикасност и профита-билност на секторот. Тој за организациите од сите големини, вклучувајќи ги и малите и средните претпријатија, овозможува зголемена флексибил-ност, брзина и намалени трошоци за реализација на деловните активности. Така, користењето на хардверските услуги (IaaS) ја намалува потребата од големи инвестиции во сопствената инфраструктурна и пристап до напре-ден хардвер со релативно ниски трошоци. Ова може да биде релевантен фактор при реализација на поголеми и покомплексни аутсорсинг проекти каде што е потребна значајна технолошка инфраструктура за да се одгово-ри ефикасно на барањата на странските клиенти.

Освен тоа, македонските компании треба да се адаптираат и да ги имплементираат новите методи на понуда и дистрибуција на софтвер преку користење на опцијата за дистрибуција на софтверот како услуга (SaaS).

Софтверската индустрија е област на исклучително динамични промени и иновации, заради што е соочена со бројни предизвици за развивање нови софтверски решенија што брзо ќе ги следат новите трендови во развојот на оваа индустрија. Императивот за имплементација на новите бизнис модели, како Блокчејнот, Интернет на нештата, вештачката интелигенција, големите податоци и бизнис аналитиката, уште повеќе ја потенцираат релевантноста на софтверскиот бизнис и претставуваат столбови на идниот раст на ИТ пазарот.

Насоки, препораки и перспективи

Анализата на компонентите, врските и интеракциите на синцирот на вредност на софтверските компании од Република Македонија овозможи детектирање на постојните слабости и недостатоци во процесот на креирање вредност, но и идентификување на потенцијалите и ресурсите за развој на софтверскиот потсектор. Ваквите сознанија претставуваат основа за определување на можните насоки и интервенции од страна на менаџментот на компаниите, но и на активностите на владата во креирањето политики, осмислување стратегии и усвојување на регулативи што ќе овозможат искористување на целосниот потенцијал на софтверската индустрија.

Оттука, можат да се идентификуваат повеќе домени каде што перспективно треба да бидат фокусирни активностите за поттикнување на развојот на софтверската индустрија и тоа:

- Едукација и развој на човечките ресурси во ИКТ секторот, односно зголемување на понудата на лица што располагаат со напредни знаења и вештини од оваа област. Во оваа насока идните активности треба да опфатат: а) понуда и развој на соодветни и респонзивни програми за професионални обуки кодизајнирани со ИКТ секторот; б) усогласување на универзитетските студиски програми со потребите на индустријата и нивно иновирање со вклучување на содржини што ги следат најновите трендови во развојот на ИКТ; в) подобрување на имиџот и атрактивноста на ИКТ кариерата;
- Обезбедување на техничка, финансиска и друга поддршка за *start up* компании во софтверската индустрија и иновативните МСП;

- Обезбедување даночни олеснувања за компаниите од софтверската индустрија, што ќе опфаќаат мерки за намалување на даночните обврски или ослободување од даноци на извозно ориентирани компании, стимулативни даночни стапки за остварената добивка на компаниите и данокот на доход на софтверските работници;
- Воведување стимулативни финансиски мерки за поттикнување на вработување во овие компании и стимулативни пакети што ќе поттикнат реверзибилен процес за враќање на врвни експерти и софтверски инженери кои ја напуштиле земјата и нивен ангажман во домашните фирми;
- Спроведување на промотивни активности на национално и на меѓународно ниво за запознавање со можностите на македонските софтверски компании, нивните производи и услуги. Поддршка на маркетинг кампањи за промоција на земјата како атрактивна аутсорсинг дестинација и градење имиџ на земја со напредно информатичко општество, односно напредна средина за развој на ИТ;
- Унапредување на пазарната интелигенција на фирмите, односно добивање на специфичните знаења и информации за потенцијалните пазари и начините како да се пристапи до овие пазари како предуслов за зголемување на извозот на софтвер;
- Обезбедување финансиска поддршка за јакнење на истражувачко-развојните активности во овој домен и развој на иновации како фундаментална претпоставка за стекнување конкурентска предност на пазарот во современата економија. Олеснување и поддршка на процесите за стекнување, адаптација и дисеминација на нови производи од областа на ИКТ;
- Поддршка на професионални организации, здруженија, деловни инкубатори и зајакнување на нивниот капацитет за поттикнување и унапредување на конвергентноста, соработката и врските меѓу компаниите од софтверската индустрија;
- Натамошен развој на кластерското организирање како претпоставка за унапредување на мрежното поврзување и искористување на придобивките од заедничките активности, но и како битна институционална поддршка за зголемена видливост и подобар настап на ИТ индустријата на меѓународно ниво;
- Поттикнување на координацијата и соработката меѓу засегнатите страни, како што се министерствата, универзитетите, коморите и

- компаниите заради имплементација на ефективни мерки за развој на секторот и искористување на синергетски ефекти од ваквата со-работка;
- Унапредување на техничките, менаџерските и оперативните вештини во користењето и употребата на ИКТ во МСП. Олеснување, поттикнување и создавање поволна средина на приватниот сектор за обука и усовршување на ИКТ вештините на нивните работени. Развој на е-лидерски вештини коишто ќе им овозможат на луѓето со развиени ИКТ вештини да го водат квалификуваниот кадар од различни дисциплини кон идентификување и дизајнирање на бизнис модели и искористување на клучните можности за иновации, најдобро искористувајќи го развојот на ИКТ и испорачувајќи вредност за нивните организации (IDC, 2014);
  - Промена на наставните програми на сите нивоа на образование со акцентирање на едукативните содржини што се релевантни за напредок во услови на дигитално општество и афирмација на струки и занимања што кореспондираат со потребите на ова општество;
  - Воспоставување систем за следење и регистрирање на хонорарни активности на програмерите (*freelance workers*), што ќе овозможи добивање на пореална слика за обемот на извоз на софтвер и услуги;
  - Натомошно унапредување на статистичката методологија за следење на промените во ИКТ секторот преку понуда на попрецизни дезагрегирани податоци за одделните потсектори.

Заклучок

Зајакнување на капацитетите на ИТ, а во тој контекст на софтверската индустрија, треба да ѝ овозможат на земјата постигнување на конвергентност и адаптивност со развојните процеси на напредните економии преку развој на економија, базирана на знаење и градење напредно информатичко општество.

Во последнава деценија релевантноста на софтверската индустрија беше идентификувана како стратегиски приоритет во Република Македонија и беа предвидени повеќе мерки во насока на поттикнување на нејзиниот раст. Тоа резултираше со високи стапки на раст на софтверскиот потсектор. Анализата на синџирот на вредност на овој потсектор покажа дека

таа генерира позитивни импликации врз вработеноста, платите, извозот и економскиот раст. Меѓутоа, имајќи предвид дека софтверската индустрија има пошироки индуцирани влијанија врз другите сектори во економијата, неопходни се дополнителни истражувања што ќе ги анализираат овие импликации.

Поттикнувањето на натамошниот развојот на софтверската индустрија е детерминиран од комплексната интеракција на повеќе фактори, како што се: мерките на владините политики, капацитетите на приватниот сектор, иновативноста, развојот на претприемништвото, движењата на глобалниот пазар, динамиката на технолошкиот напредок и др. Притоа, особено е значајно владата и натаму да има проактивна улога и да креира политики што ефикасно ќе одговорат на растечките потреби на индустријата.

Референции

- Mas, M., Fernández De Guevara Radoselovics, J., Robledo, J., Cardona, M., Lopez Cobo, M., Righi, R., Samoili, S. and De Prato, G., The 2018 PREDICT Key Facts Report. An Analysis of ICT R&D in the EU and Beyond, EUR 29252 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018, ISBN 978-92-79-86638-8, doi:10.2760/984658, JRC112019.
- GIZ, 2011, "IT Sector Promotion in Developing and Emerging Countries", Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, www.gtz.de/en/themen/uebergreifende-themen/8266.htm
- GIZ, 2010, Export Promotion Strategy for the Macedonian Software and IT Services Industry, Ministry of Economy of the Republic of Macedonia / German Agency for Technical Cooperation (GTZ).
- Evans Data Corporation, 2018, Global Developer Population and Demographic Study 2018, Volume 1.
- IDC, 2014, ICT TRENDS 2020 Main Trends for Information and Communication Technologies (ICT) and their Implications for e-LEADERSHIP SKILLS, August 2014.
- SEE ITIB, 2015, South-East Europe IT Industry Barometer, E3 Consulting Montenegro, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.
- Програмата на економски реформи 2017 година – декември 2016 година, Приоритетни структурни реформи за периодот 2017-2019 година.
- PWC, 2016, Global Industry 4.0 Survey: Building the digital enterprise.
- Rocheska Slavica, Angeleski Marjan, Gjorgji Mancheski, 2015, A new methodological approach for designing the software industry value chain, Ecoforum, Volume 4, Issue 2 (7), 2015, "Stefan cel Mare" University of Suceava, Romania.
- Holtgrewe Ursula, 2014, the future and the present of work in information and communication technology, New Technology, Work and Employment 29:1, ISSN 0268-1072, 2014, John Wiley & Sons Ltd.

World Economic Forum, 2015, Deep Shift - Technology Tipping Points and Societal Impact, Global Agenda Council on the Future of Software & Society, Survey Report, September 2015.

World Economic Forum, 2016, The Future of Jobs Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution, January 2016.

Measuring the Information Society Report 2017, International Telecommunication Union Place des Nations CH-1211 Geneva Switzerland, 2017.

Државен завод за статистика на Република Македонија, www.stat.gov.mk

Народна банка на Република Македонија, www.nbrm.mk

<https://www.export.gov/article?id=Macedonia-Computers-and-Information-Technology-Equipment>

Предраг ТРПЕСКИ*

ВРАБОТНОСТА И ПРОДУКТИВНОСТА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Целта на истражување во овој труд е парцијалната продуктивност, односно продуктивноста на трудот и вработеноста во Република Македонија. Иако причините за разликите во степенот на економската развиеност помеѓу земјите се многубројни, сепак, генерално, основната претпоставка е дека разликите во економската развиеност се должат на разликите во продуктивноста и во факторите кои неа ја условуваат.

Основниот предизвик на Македонија во периодот по осамостојувањето беше преку инвестиции да се оспособи економијата да создава нови работни места. Но, од економска гледна точка, креирањето на нови работни места е битно, ама и еден друг аспект е исто така многу битен, а тоа е колкав е аутпутот по работник, односно продуктивноста во земјата, како и факторите што неа ја детерминираат.

За потребите на овој труд, при пресметките на продуктивноста на трудот во Република Македонија како мерка на продуктивноста на трудот како инпут е земен аутпутот по работник и тоа од две причини: *Прво*, продуктивноста поедноставно се пресметува за подолг временски период, што е доста битно за нас, бидејќи за истражувањата што се цел во овој дел од трудот е потребна подолга серија на движење на продуктивноста на трудот и *втора*, во Република Македонија доста ретко, а и нецелосно, во изминатиот период се регистрира прекувремената работа, односно прекувремените работни часови. Да се направи разлика помеѓу *нивоио на йродуктивносй и сйайкашя*

* Вонреден професор, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: predrag@eccf.ukim.edu.mk

на раст на продуктивноста е исто така доста битно. При истражувањето на продуктивноста на трудот во Република Македонија, во рамките на овој труд се користени и двете мерки. Нивото на продуктивноста покажува колку БДП по работник се остварува во соодветна година, додека стапките на раст на продуктивноста ја покажуваат промената во два различни периоди.

Во трудот посебен осврт се прави на инвестициите во основни средства и нивното влијание врз продуктивноста и вработеноста. Се тргнува од претпоставката дека инвестициите во основни средства ја детерминираат маргиналната продуктивност на трудот, а таа, пак, ја детерминира побарувачката на труд и вработеноста. Со други зборови, поголемите инвестиции во основни средства ќе ја зголемат маргиналната продуктивност на трудот, тоа ќе ја зголеми побарувачката на труд и вработеноста. Инвестициите во основни средства имаат директно влијание врз продуктивноста, бидејќи вработените имаат на располагање повеќе средства и со нив ќе можат повеќе да произведуваат. Но, исто така, овие инвестиции имаат и доста индиректни ефекти врз продуктивноста и тоа: **прво**, новата опрема прави промени во работната практика, вработените се стекнуваат со нови вештини и им се зголемува нивната ефикасност, **второ**, преку инвестициите се врши трансфер на технологија, како и знаење кое вработените го добиваат користејќи ја опремата и **трето**, вградените технички промени не се опфатени во пазарната цена на новата опрема.

Во трудот се презентирани резултати од истражување на влијанието на инвестициите во основни средства врз продуктивноста како на ниво на целата македонска економија, така и во индустријата. Добиените резултати за Македонија се доста понеповолни од оние за повеќето земји од Европската Унија, како и за повеќето земји од Југоисточна Европа.

Резултатите од истражувањето покажуваат дека земјите каде инвестициите во основни средства имаат поголемо влијание врз продуктивноста, се економски поразвиени и имаат повисока вработеност од земјите каде влијанието на овие инвестиции врз продуктивноста е мало.

Препораките за политиките за зголемување на продуктивноста, главно, се насочени кон можните пристапи за зголемување на инвестициите во фиксни фондови и зголемување на квалитетот на човечкиот капитал.

Клучни зборови: *продуктивноста на трудот, вработеност, инвестиции во фиксен капитал, образовна структура, маргинална продуктивност на трудот, Република Македонија.*

1. Вовед

Иако причините за разликите во степенот на економската развиеност помеѓу земјите се многубројни, сепак, генерално, можеме да тргнеме од претпоставката дека разликите во економската развиеност се должи на разликите во продуктивноста и во факторите што не ја условуваат: физичкиот капитал, човечкиот капитал, природните ресурси и технолошките знаења. На долг рок, единствен начин да се зголеми економскиот раст и да се подигне животниот стандард е преку зголемување на продуктивноста.

Колку е битна висината на стапката на раст на продуктивноста може најдобро да се воочи од познатото математичко *правило 70* (Sharpe 2002, p. 33). Според ова правило, доколку бројот 70 се подели со стапката на раст на продуктивноста (раст на БДП per capita), се добиваат годините што се потребни реалниот аутпут по работник да се дуплира (БДП per capita да се дуплира). Во Република Македонија, во периодот 2008-2017 година, просечната стапка на раст на продуктивноста изнесува -0,2%, додека просечната стапка на раст на БДП за истиот период е 1,8% (пресметано според НБРМ, Квартален извештај – статистички прилог I/2018). Врз основа на тоа, може да се каже дека се потребни скоро 40 години БДП да се дуплира и покажува дека бруто-домашниот производ го создава вработеноста, а придонесот на продуктивноста изостанува.

Првиот дел од трудот се однесува на методолошкиот пристап и изворите од кои се користени податоците за Република Македонија.

Во вториот дел од трудот се обработени врските помеѓу вработеноста, продуктивноста и дистрибуцијата на доходот, како и нивното влијание врз бруто-домашниот производ. Разбирањето на овие врски е од круцијално значење за креаторите на економските политики, бидејќи често пати овие категории се меѓусебно спротивставени. Така, на пример, не ретко политиките за зголемување на продуктивноста може да доведат до забавување на вработувањето, па дури и до губење на работни места.

Во третиот дел од трудот е направено декомпонирање на бруто-домашниот производ и во него се согледува значењето на вработеноста и продуктивноста за реалниот аутпут. Во овој дел се констатира дека растот на БДП per capita во Република Македонија е резултат на порастот во вработеноста, односно во отворените нови работни места, а не на продуктивноста. Имено, иако вработеноста во анализираниот период расте, БДП по вработен, иако незначително, сепак опаѓа.

Четвртиот дел од трудот ги опфаќа економската и образовната структура на вработеноста во Македонија. Само три дејности: преработувачка

индустрија, трговија и градежништво произведуваат 39,1% од БДП во 2017 година и вработуваат 46,6% од вкупната вработеност. Но, од друга страна, во структурата на вработените во овие три сектори, лицата со најмногу средно образование учествуваат со: 85,7%, 76,5% и 82,2%, респективно.

Во петтиот дел од трудот е анализирано влијанието на инвестициите во основни средства врз продуктивноста во Република Македонија во периодот 2000-2015 година. Исто така, се прави и компарација со земјите од Југоисточна Европа, како и со Германија и Франција, како две водечки економии во ЕУ.

На крајот од трудот се поместени заклучните согледувања, каде се даваат препораките за креаторите на економските политики и прегледот на користена литература.

2. Методолошки пристап

Во овој труд предмет на обработка е парцијалната продуктивност, односно продуктивноста на трудот, при што се прави разлика помеѓу *парцијална продуктивност* и *вкупна факторска продуктивност*. Парцијалната продуктивност се однесува на продуктивноста на одделните фактори на производство, односно таа се дефинира како однос помеѓу аутпутот што се добива со ангажирање на соодветниот фактор на производство и количеството на ангажирани единици од тој фактор. Најпозната парцијална мерка на продуктивноста е продуктивноста на трудот. Вкупната факторска продуктивност или позната како т.н 'Солоу резидуал', упатува на делот од порастот во аутпутот што не може да се објасни со порастот на факторите на производство, капиталот и трудот, односно на делот од порастот во аутпутот што е резултат на технолошкиот прогрес. Затоа, за потребите на трудот, ќе разграничине неколку различни концепти на продуктивноста и тоа: 1. Парцијална, наспроти вкупна факторска продуктивност; 2. Аутпут по работник, наспроти аутпут по работен час; 3. Ниво на продуктивност, наспроти стапки на раст на продуктивност и 4. Циклично однесување на продуктивноста.

Трудот, како инпут во производството на добра и услуги, може да се мери на два начина и тоа: како просечен годишен број на работници или, пак, како вкупен број на работни часови во годината. Вториот начин на изразување на трудот како инпут во производниот процес е посоодветен за утврдување на продуктивноста на трудот. Но, секако, при пресметката на

продуктивноста треба јасно да се дефинира на кој начин е измерен трудот како инпут. Тоа е битно, бидејќи стапките на раст на аутпутот по работник и по работен час може да се доста различни во зависност од тоа колку часа прекувремена работа има во економијата. Оттука, компарирањето на продуктивноста на трудот во меѓународни рамки треба да се врши доста внимателно и секогаш да се зема со степен на резерва, бидејќи помеѓу земјите во светот постојат големи разлики во бројот на работни часови што еден работник ги остварува во годината. (пошироко во Sharpe 2002, p. 34–35).

За потребите на овој труд, при пресметките на продуктивноста на трудот во Република Македонија како мерка на продуктивноста на трудот како инпут ќе го земеме аутпутот по работник и тоа од две причини:

Прво, продуктивноста поедноставно се пресметува за подолг временски период, што е доста битно за нас, бидејќи за истражувањата што се цел во овој дел од трудот е потребна подолга серија на движење на продуктивноста на трудот.

Второ, во Република Македонија доста ретко, а и нецелосно, во изминатиот период се регистрира прекувремената работа, односно прекувремените работни часови.

Да се направи разлика помеѓу *ниво на продуктивноста и стапка на раст на продуктивноста* е исто така доста битно. При истражувањето на продуктивноста на трудот во Република Македонија, во рамките на овој труд, ги користиме и двете мерки. Нивото на продуктивноста покажува колку БДП по работник се остварува во соодветна година, додека стапките на раст на продуктивноста ја покажуваат промената во два различни периоди.

Сепак, треба да се има предвид еден момент што се однесува на вработеноста во Република Македонија (и не само на вработеноста, туку и на сите индикатори, утврдени врз основа на спроведување на Анкета на работна сила (АРС) од страна на ДЗР). Имено, се поставува прашањето дали се работи за реално зголемување на вработеноста во Македонија (или намалување на невработеноста) во периодот по големата економска криза од 2008 година, ако се има предвид дека се работи за период кога земјата бележеше негативни стапки на раст на БДП и кога имаше периоди кога индустриското производство опаѓаше 18 последователни месеци. Спротивно на каква било економска законитост, во периодот кога земјата имаше негативни стапки на раст, кога индустриското производство се намалуваше, вработеноста имаше тенденција на раст, а невработеноста се намалуваше. Во последно време сè повеќе автори ги потенцираат проблемите со кои се соочува државниот завод за статистика на Република Македонија и невра-

ботеноста која тој ја регистрира. Имено, во Македонија, АРС опфаќа 5.000 домаќинства, што од методолошка гледна точка е добар примерок. Но, колку добро примерокот ја претставува популацијата, зависи пред сè од рамката од каде тој примерок е земен. Во Македонија, базата од која е земен примерокот на кој се базира АРС е пописот на населението од 2002 година. Но од 2002 година состојбата на населението во Република Македонија е драстично променета. Во периодот 2002-2014 стапката на природен прираст се намали од 4.8 на 1.9 промили. Иако националната статистика нема точна бројка која се однесува на емиграцијата, сепак, меѓународните институции, како што се ЕУРОСТАТ и Светската банка, во нивните извештаи наведуваат дека од 2002 година па навака е регистрирана интензивна емиграција од Република Македонија. Така, на пример, според ЕУРОСТАТ, во периодот 2008-2014 година, повеќе од 10.000 лица годишно ја напуштаат земјата и заминуваат во некои од земјите членки на ЕУ. Исто така, според статистиката на Светската банка, до 2013 година вкупниот број иселени лица од Македонија изнесува 626 илјади, што укажува на стапка на емиграција од 30.2% (World Bank, 2016). Овие факти недвосмислено покажуваат дека од 2002 година се имаат случено значајни промени во обемот и во структурата на вкупната популација во Македонија, како на регионално, така и на национално ниво. Ова значи дека ДЗР при спроведувањето на АРС зема примерок од нешто што е значително променето и не кореспондира со реалниот обем и структура на популацијата во земјата (Trpeski and all, 2017). Иако во анализата се користени официјалните податоци на ДЗС, сепак погоре наведениот проблем треба да се има предвид.

Анализата на вработеноста и на продуктивноста во Македонија е направена врз основа на официјални податоци на Државниот завод за статистика и Народната банка на Република Македонија за периодот 2008-2017 година.

3. Врските помеѓу вработеноста, продуктивноста и бруто-домашниот производ

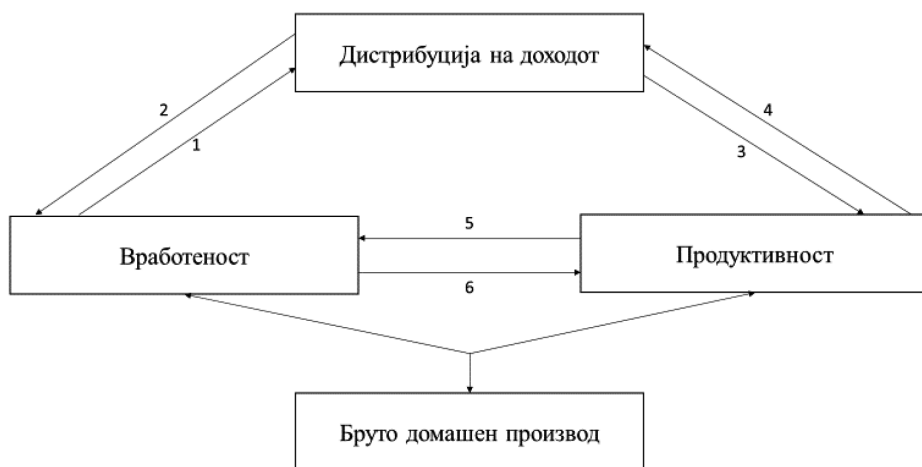
Нобеловецот Кругман во книгата Ера на намалени очекувања (*The age of diminished expectations*) наведува дека три најзначајни елементи за целокупната економија се продуктивноста, дистрибуцијата на доходот и невработеноста. Ако овие три нешта се задоволителни, малку е веројатно дека во економијата нешто би тргнало наопаку. Но ако не се, тогаш ништо

не може да оди на подобро (пошироко во Krugman 1990). Ова дава чисти насоки за препораки на креаторите на економските политики. За да се намали сиромаштијата мора: 1. да се зголеми вработеноста или да се постигне полна вработеност; 2. да се забрза растот на продуктивноста и 3. да се постигне порамномерна распределба на доходот (Landman 2004, p. 1–2).

Во земјите каде постои висока сиромаштија, креаторите на политиките не успеале да преземат ефективни мерки против невработеноста, ниската продуктивност и нерамномерната редистрибуција на доходот. Ова од економската наука бара да ги детектира основните детерминанти на вработеноста, продуктивноста и дистрибуцијата на доходот, како и нивните меѓусебна поврзаност и условеност. Повеќето од тие врски помеѓу овие три концепти привлекуваат внимание, како во економската теорија, така и во јавните дебати кај стручната и политичката јавност (пошироко во Landman 2004, pp. 1–2).

Слика 1. Односите помеѓу вработеноста, продуктивноста, дистрибуцијата на доходот и БДП

Извор: Landman 2004.

На сликата се прикажани врските помеѓу вработеноста, продуктивноста, дистрибуцијата на доходот и нивното влијание врз бруто-домашниот производ. Во основа, станува збор за следниве односи:

1. Карактерот на вработувањето има директен импакт врз дистрибуцијата на доходот. Не секогаш порастот на вработеноста значи намалување на нееднаквоста во дистрибуцијата на доходите.

- Имено, во земјите каде постои висока невработеност и каде таа е концентрирана кај лицата со понизок степен на образование и квалификации, тогаш за да се зголеми вработеноста (да се намали невработеноста) бара отворање на работни места што ќе бидат пониско платени (во согласност со образованието и квалификациите) и што води до понатамошно зголемување на нееднаквоста во дистрибуцијата на доходите.
2. Од друга страна, пак, секој обид од креаторите на економските политики да се заменат пазарните сили на пазарот на трудот, со цел да се коригира распределбата на доходите, може да има далекусежни последици на обемот и структурата на вработеноста. Ова е најилустративно во економиите каде резултатите на пазарот на трудот се силно детерминирани од институционални фактори, како што се колективните договори, политиката за заштита на вработеноста, синдикатите итн. Кога се зборува за политика на плати, тоа значи дека пазарните сили се поттргнати настрана и политиката се користи за да се влијае врз дистрибуцијата на доходите.
  3. Денес е обемна економската литература во која се испитува влијанието на дистрибуцијата на доходите врз продуктивноста, при што се опфаќаат повеќе аспекти: ефектите на дистрибуцијата на доходите врз социјалната стабилност, ефикасноста на правниот систем во заштитата на сопственичките права, особено на лицата и фирмите кои имаат инвестирано во физички, човечки капитал и во нови идеи, како и ефектите од зголемувањето на платите врз порастот на продуктивноста.
  4. Но, исто така, зголемената продуктивност има импакт врз дистрибуцијата на доходите. Најпластичен пример како тоа функционира е т.н. Кузнецова крива (Kuznetz 1955, pp.1-28).
  5. Прашањето за влијанието на продуктивноста врз вработеноста е доста дискутирано, како во економската литература, така и во пошироката јавност. Неспорно е дека порастот на продуктивноста на долг рок го подобрува животниот стандард на луѓето и ја намалува сиромаштијата. Но, исто така, за да има одржлив раст на продуктивноста потребни се инвестиции во нови технологии и опрема, а тоа од друга страна нè води кон зголемување на вработеноста. Во основа, во економската литература нема јасно детектирани ефек-

- ти на растот на продуктивноста врз вработеноста на долг рок. Но затоа, пак, економскиот раст оди рака под рака со структурните промени, некои индустрии згаснуваат и се губат работни места, други, пак, се појавуваат и експандираат, при што се креираат нови работни места.
6. Од друга страна, пак, цената што се плаќа за зголемената вработеност е намалување на продуктивноста. Тоа е случајот со односот на вработеноста и продуктивноста во САД. Нискиот раст на продуктивноста е цената што САД ја платија за зголемување на вработеноста.
  7. Вработеноста и продуктивноста имаат директен импакт врз бруто-домашниот производ. Имено, БДП е производ на бројот на вработени и продуктивноста (мерена како БДП по вработен).

Познавањето на овие врски е неопходно за креаторите на економските политики, бидејќи често пати тие можат да бидат противречни. Така, на пример, во земја каде постои ниска вработеност и висока невработеност, со лоша образовна структура, владата што има за цел да ја зголеми продуктивноста најверојатно ќе има помал успех во зголемувањето на вработеноста и обратно.

4. Декомпонирање на БДП – значењето на вработеноста и продуктивноста во Република Македонија

Бруто-домашниот производ може да се декомпонира како производ помеѓу вработеноста и продуктивноста.

$$\text{БДП} = \text{Вработеност} \times \text{Продуктивност.}$$

Имајќи го ова предвид, стапката на раст на БДП е приближно еднаква на збирот на стапките на раст на вработеноста и на продуктивноста. Оттука, која било стапка на раст на БДП може да се постигне со повисоки стапки на раст на продуктивноста и пониска стапка на раст на вработеноста и обратно, со пониски стапки на раст на продуктивноста и повисоки стапки на раст на вработеноста. Во првиот случај, економскиот раст се остварува со повисок интензитет на продуктивноста, а во вториот случај со повисок интензитет на вработеноста. Примерот на развиените европски земји, за-

почнувајќи од 70-те години од минатиот век, па наваму, покажува дека економскиот раст е воден од порастот во продуктивноста, повеќе отколку во порастот на вработеноста.

Порастот на продуктивноста е детерминиран од инвестициите во нови технологии и е проследен со стагнација, па дури и со намалување на работните места. Денес се претпоставува дека, имајќи го предвид нивото на технолошка развиеност и динамиката на технолошките промени, вкупниот аутпут во светот, што би ги задоволил сите потреби на населението во светот, може да се произведе само со 20% од вкупното работоспособно население. А што со другите? -Тие би биле невработени.

Другата претпоставка би била растот на БДП да е воден од порастот на вработеноста. Примерот на САД од седумдесеттите години, па наваму, покажува дека растот на БДП е детерминиран од побрз раст во вработеноста отколку во продуктивноста. Ова е всушност концептот на „општествено потребна стапка на раст“. Според овој концепт, за да се постигне саканата вработеност, БДП мора да расте според општествено потребна стапка. Но и овде, како и во претходниот случај, сега пак се поставува прашањето, дали повисоката вработеност по дефиниција значи и повисок животен стандард? Очевидно е дека животниот стандард на долг рок зависи во најголем дел од продуктивноста.

Но, треба да се има предвид дека продуктивноста не е и единствениот фактор што го детерминира животниот стандард. Животниот стандард зависи и од бројот на лица кои ќе го трошат она што е произведено. Имено, продуктивноста може да биде висока, но стапката на партиципација на работната сила и вработеноста да се ниски. Имајќи го ова предвид, бруто-домашниот производ *per capita* може да го декомпонираме на следниов начин:

$$\frac{\text{БДП}}{\text{Вкупно население}} = \frac{\text{БДП}}{\text{Вработени}} * \frac{\text{Вработени}}{\text{Активно население}} * \frac{\text{Активно население}}{\text{Работоспособно население}} * \frac{\text{Работоспособно население}}{\text{Вкупно население}}$$

Очевидно е дека БДП *per capita* не зависи само од вработеноста и продуктивноста, туку и од стапката на активност и старосната структура на пазарот на труд.

Во табелата на следната страница е прикажан БДП *per capita* во Република Македонија, пресметан врз основа на претходната формула.

Како што може да се види од табелата, во периодот 2008–2017 година стапките на активност и стапките на работоспособно население се скоро непроменети во целиот период. Тоа значи, дека тие многу малку влијаат брз БДП *per capita*. Во периодот 2008-2017 година, порастот на БДП *per*

Табела 1. БДП per capita во Република Македонија

Година	БДП per capita	Продуктивност	Стапка на вработеност	Стапка на активност	Работоспособно население	Вработеност/ Активно население
	1	2	3	4	5	6
2008	177,768	597,980	0.373	0.563	0.797	0.662
2009	176,776	576,079	0.384	0.567	0.798	0.678
2010	182,309	588,004	0.387	0.569	0.801	0.680
2011	186,347	595,018	0.389	0.568	0.804	0.686
2012	185,273	587,325	0.390	0.565	0.810	0.690
2013	190,371	579,317	0.406	0.572	0.810	0.710
2014	196,956	591,918	0.412	0.573	0.809	0.720
2015	204,342	599,511	0.421	0.570	0.809	0.739
2016	210,042	601,982	0.431	0.565	0.810	0.763
2017	209,922	588,204	0.436	0.562	0.818	0.776

Забелешка: 1=2*3*5, 3=4*6.

Пресметки на авторот врз основа на податоци од ДЗС и НБРМ.

БДП per capita се должи на порастот во вработеноста. БДП per capita во 2017 година е за 18,1% поголем од БДП per capita во 2008 година, при што просечната годишна стапка на раст е 1,7%. Вработеноста во 2017 година во однос на 2008 година е повисока за 21,6%, односно просечен годишен пораст од 1.95%, додека, пак, продуктивноста мерена како БДП по вработен во 2017 година е за 1,6% пониска во однос на 2008 година, односно бележи негативна просечна годишна стапка на раст од -0.16%.

Ова покажува дека растот на БДП per capita во Република Македонија е резултат на порастот во вработеноста, односно во отворените нови работни места. Но она што треба да се напомене е дека, иако вработеноста расте, БДП по вработен во анализираниот период, иако незначително, сепак опаѓа. Една од причините е лошата структура на вработеноста во Република Македонија.

5. Економска и образовна структура на вработеност во Република Македонија

Република Македонија има доста неповолна, како економска, така и образовна структура на вработеноста и тоа е една од причините за ниските,

па дури и негативни стапки на раст на продуктивноста во анализираниот период. На ниво на цела земја, од вкупниот број вработени 69,4% се со најмногу средно образование. Но, како што може да се види од табелата 2, 46,6% од вкупно вработените се во 3 дејности и тоа: преработувачка индустрија, трговија и градежништво.

Табела 2. Економска и образовна структура на вработеноста во Македонија во 2014 година

	ВКУПНО	Преработувачка индустрија	Трговија	Градежништво
Вкупно	473.019	105.785	86.319	28.101
без образование	1.074	521	43	46
незавршено основно образование	1.551	509	37	239
основно образование	42.956	14.455	3.272	5.425
3 години средно образование	40.949	14.326	6.254	4.089
4 години средно образование	241.798	60.940	56.413	13.312
више образование	16.328	2.597	1.927	434
високо образование	118.516	12.047	17.503	4.398
Магистратура	6.829	367	845	152
Докторат	3 017	23	24	7

Извор: ДЗС, Вработени и нето-плати во 2014 година.

Во преработувачката индустрија се вработени 22,4% од вкупно вработените лица, во трговијата 18,3% и во градежништвото 5,9%%. Очевидно е дека овие три дејности апсорбираат голем дел од вработените, но она што е карактеристично за нив е тоа што доминираат вработените со најмногу средно образование, а притоа треба да се има предвид дека во оваа група влегуваат и лица со завршено 3-годишно средно образование, основно образование и оние кои се без образование. Имено, лицата со најмногу средно образование, во вкупната вработеност во дејностите преработувачка индустрија, трговија и градежништво учествуваат со: 85,7%, 76,5% и 82,2%, респективно.

Доколку се направи една паралела помеѓу вработеноста во овие дејности и БДП што се создава во нив, сликата би била појасна. Имено, овие три дејности, во 2017 година произведуваат 39,1% од бруто-домашниот производ во Република Македонија, односно: преработувачката индустрија 10,6%, градежништвото 10,2% и трговијата 18,3% (НБРМ, Квартален

извештај, статистички прилог I/2018). Значи, дејностите што вработуваат 46,5% од вкупната вработеност во земјата произведуваат 39,1% од БДП.

6. Инвестиции во фиксни средства и продуктивноста во Република Македонија

Акумулацијата на физички капитал преку инвестиции е директен двигател на продуктивноста. Нивото на продуктивност на трудот, мерено како БДП по вработен, е детерминирано од нивото на фиксниот капитал по вработен и од мултифакторската продуктивност која ја мери продуктивноста со која се комбинираат трудот и капиталот за да се произведат добра или услуги. Инвестициите во фиксни средства имаат директно влијание врз продуктивноста, бидејќи вработените имаат на располагање повеќе средства и со нив ќе можат повеќе да произведуваат. Но, исто така, инвестициите во фиксни средства имаат и доста индиректни ефекти врз продуктивноста и тоа: прво, новата опрема прави промени во работната практика, вработените се стекнуваат со нови вештини и им се зголемува нивната ефикасност, второ, преку инвестициите се врши трансфер на знаење, кое вработените го добиваат користејќи ја опремата и трето, вградените технички промени не се опфатени во пазарната цена на новата опрема. (New Zealand Treasury 2008, p. 3, Till Von Wachter 2001).

Ниското ниво на инвестициите во фиксни средства имаат големо влијание врз продуктивноста на трудот во Република Македонија. Имено, еден подолг временски период, што го опфати и почетокот на периодот по осамостојувањето, во македонската економија инвестициите во основни средства драстично опаднаа. Ниското учество на инвестициите во БДП ја условија појавата на феноменот на дезинвестирање, состојба кога амортизацијата на постојаните средства е поголема од инвестициите што би овозможиле нивна проста замена. Ваквото намалување на инвестициите ја намали побарувачката на труд. Кога економијата во 1995 година се стабилизира и во наредниот период започна да остварува позитивни стапки на економски раст, фирмите веќе имаа трајно понизок капитал. При пониско ниво на капитал, побарувачката на македонските фирми за труд, која во основа зависи од маргиналниот приход (продуктивноста) на трудот, никогаш не се врати на претходното ниво (Трпески 2011, стр. 265).

Инвестициите во основни средства по вработен во целиот период на транзиција останаа на доста ниско ниво и имаат тенденција на намалу-

вање. Ова е една од основните причини зошто продуктивноста во транзицискиот период е доста ниска и во целиот период не бележи пораст.

Табела 3. **Инвестиции во основни средства во Република Македонија, база 2010**

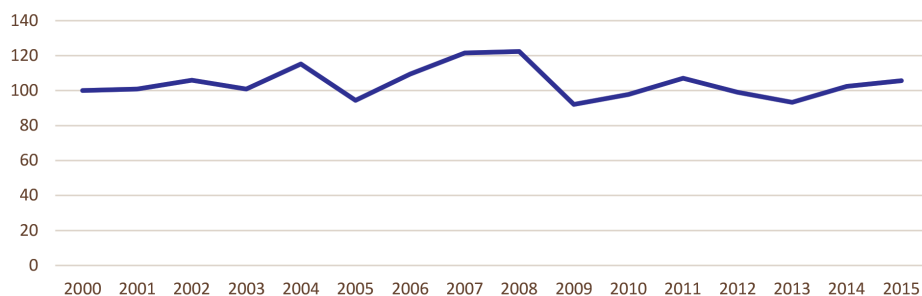
Година	Инвестиции во основни средства во милиони денари	Вработени	Инвестиции во основни средства по вработен ¹	
			Денари	Индекс (верижни)
2000	50467	549846	91784	100
2001	55512	599308	92627	100,9
2002	55075	561341	98113	105,9
2003	53937	545108	98947	100,9
2004	59605	522995	113969	115,2
2005	58720	545253	107693	94,5
2006	67248	570404	117895	109,5
2007	84627	590234	143379	121,6
2008	106873	609015	175485	122,4
2009	101820	629901	161644	92,1
2010	100851	637855	158110	97,8
2011	109219	645085	169309	107,1
2012	109071	650554	167659	99,0
2013	106159	678838	156383	93,3
2014	110546	690188	160168	102,4
2015	119468	705991	169220	105,7

Извор: Државен завод за статистика на РМ, Статистички годишник 2003-2016, Бруто-домашен производ 2015.

¹Пресметки на авторот

Графикон 1. Инвестиции во основни средства по вработен во Република Македонија

Како што може да се види од табелата и од графиконот, нема позитивен тренд во инвестициите во фиксни средства по вработен во периодот на транзиција. Ова значително влијае во Македонија продуктивноста на трудот да остане на ниско ниво подолг временски период. Како што беше наведено, просечната стапка на раст на продуктивноста во периодот 2008-2017 година е негативна и изнесува $-0,16\%$.

Во следната табела се дадени стапките на раст на инвестициите во основни средства, продуктивноста и вработеноста.

Табела 4. Просечни стапки на раст на инвестициите во основни средства, инвестициите во основни средства по вработен, вработеноста и продуктивноста во Република Македонија

	2000-2015	2000-2007	2008-2015
Просечна стапка на раст на инвестициите во основни средства	5,4	6,5	1,4
Просечна стапка на раст на вработеноста	1,6	0,9	1,8
Просечна стапка на раст на инвестициите во основни средства по вработен	3,8	5,6	-0,5
Просечна стапка на раст на продуктивноста	1,02	0,9	0,02

Извор: Пресметки на авторот.

Несомнено дека инвестициите во основни средства имаат големо директно и индиректно влијание врз продуктивноста на трудот. Како што може да се види од табелата, најпроблематичен е периодот по 2007 година, односно од 2008 година, кога во последниот квартал македонската економија влезе во рецесија, па наваму. Во периодот 2008–2015 година има негативна просечна стапка на раст на инвестициите во основни средства по вработен од $-0,5\%$ и стагнантна просечна стапка на раст на продуктивноста

од 0,02% (во периодот 2008-2017 година просечната стапка на раст на продуктивноста дури е негативна и изнесува -0,16%).

Истражувањата што се досега спроведени за односите помеѓу инвестициите во основни средства и продуктивноста во Република Македонија покажуваат дека коефициентот на корелација изнесува 0.24 што укажува на доста слаба корелацииска врска (Трпески, 2017). Исто така, истражувањата што се спроведени покажуваат дека во Република Македонија, во секторот индустрија, коефициентот на корелација изнесува -0.38 и покажува дека помеѓу продуктивноста и инвестициите во основни средства постои негативна корелацииска врска (Трпески, 2018).

Исто така, оценетиот регресивен модел за Република Македонија покажува дека ако настане зголемување во промените на инвестициите во фиксен капитал од 1 процентен поен, тоа ќе предизвика зголемување во промените на продуктивноста за 0,1 процентни поени. Коефициентот на детерминација изнесува само 0,094, што укажува дека промените во продуктивноста се објаснуваат со промените во инвестициите во фиксен капитал со 9,4%. Истражувањето се спроведе и во секторот индустрија, при што се покажа дека ако настане намалување во промените на инвестициите во фиксен капитал во индустријата од 1 процентен поен, тоа ќе предизвика зголемување во промените на продуктивноста за 0,12 процентни поени. Добиениот коефициент на детерминација од 0,075 покажува дека 7,5% од промените во продуктивноста се објаснуваат со промените во инвестициите во основни средства. Но, при толкувањето на овие резултати, било да се работи за цела економија или само за секторот индустрија, иако при тестирањето на сериите се покажа дека тие се стационарни, треба да се има предвид дека резултатите не се статистички значајни, бидејќи р-вредноста е поголема од нивото на значајност од 0,05. (Трпески 2017, 2018)

Но, добиените резултати од спроведената регресија и корелација се очекувани имајќи предвид дека инвестициите во основни средства во индустријата во Македонија, особено по големата рецесија од 2007 година се речиси непроменети. Ниското ниво на инвестиции во основни средства во индустријата во Македонија се сериозна пречка во создавањето на нови работни места во индустријата и зголемување на реалниот аутпут на македонската економија.

Многу подобра е сликата што се добива од истражувањето, спроведено за влијанието на инвестициите во фиксни средства врз продуктивноста во ЕУ, економски најјаките земји во ЕС и земјите од Југоисточна Европа. На ниво на Европската Унија има доста висок коефициент на корелација

од 0,74 помеѓу инвестициите во фиксни средства и продуктивноста. Овој коефициент во Германија изнесува 0,68, додека во Франција е нешто понизок и изнесува 0,44. Пет земји од Југоисточна Европа (Словенија, Хрватска, Грција, Бугарија и Романија) се членки на ЕУ и токму во овие земји коефициентот на корелација е повисок отколку во земјите од Југоисточна Европа кои не се членки на ЕУ. Коефициентот на корелација во Словенија е 0,71, Грција 0,68, Романија 0,6, Хрватска 0,5, додека во Бугарија е драстично понизок и изнесува 0,08. Кај земјите од Југоисточна Европа што не се членки на ЕУ најнизок коефициент на корелација 0,24 имаат Македонија и Србија. На ниво на ЕУ коефициентот на детерминација изнесува 0,53, во Германија 0,44, додека во Франција е доста понизок и изнесува 0,16. Ова покажува дека на ниво на ЕУ промените во продуктивноста се објаснуваат преку промените во инвестициите во фиксен капитал со 53%, во Германија со 44%, додека во Франција со 16%. Земјите од Југоисточна Европа што се членки на ЕУ имаат драстично повисоки коефициенти на детерминација од земјите што не се членки на Унијата, при што највисок коефициент на детерминација од 0,49 има Словенија, а најнизок коефициент 0,22 има Хрватска (пресметки на авторот врз основа на податоци од World Bank, World Development indicators).

7. Препораки

1. Бидејќи вработеноста, продуктивноста, дистрибуцијата на доходот е систем на врзани садови, а кај сите нив Македонија има доста слаби резултати, сега, на краток рок не можеме да очекуваме ништо да тргне на подобро без активни мерки од страна на креаторите на економските политики. Затоа треба да се воспостават приоритети на кои би се фокусирале економските политики, односно, дали фокусот да се стави на зголемување на вработеноста, продуктивноста или, пак, на порамномерната распределба на доходот.
2. При креирање на економските политики треба системски пристап, бидејќи често пати мерките можат да бидат конфликтни. Така, на пример, мерките за порамномерна дистрибуција на доходот може неповолно да влијаат врз зголемувањето на вработеноста, но и преголем фокус на зголемување на продуктивноста може негативно да влијае врз порастот на вработеноста.

3. Имајќи го предвид нивото на економска развиеност на Македонија, прв приоритет треба да е зголемувањето на вработеноста. Мерките за стимулирање на инвестициите и отворање на нови работни места треба да се приоритетни и растот на БДП треба да биде воден од отворање на нови работни места.
4. Политиките и мерките за зголемување на продуктивноста се битни, но често пати може да се конфликтни со мерките за зголемување на вработеноста. Сепак, фокусот треба да се стави на мерките за поттикнување на инвестициите во основни средства што значат отворање на нови работни места, но и раст на продуктивноста на македонската економија.
5. Потребни се итни реформи за подобрување на образовната структура на активното население во согласност со потребите на пазарот на трудот.

Користена литература

- Bartlett, W. and Monastiriotis, V. (2010). *South Eastern Europe after the crisis: a new Dawn or back to Business as Usual?*, The London School of Economics and Political Science, Research on South Eastern Europe.
- Blanchard, O. and Summers, L. (1987), “Hysteresis and Unemployment” *European Economic Review*, Vol. 31, No. ½.
- Blanchard, O. and Summers, L., (1987), “Hysteresis and European Unemployment Problem”, NBER Working Paper Series, No. 1950.
- Државен завод за статистика на РМ, Статистички годишници 1992-2017.
- Државен завод за статистика на РМ, Вработени и нето плати 2014.
- Државен завод за статистика, Бруто домашен производ на РМ 2015.
- Kitov, I. and Kitov, O., (2008), The driving force of labor productivity, MPRA Paper 9069, University Library of Munich, Germany.
- Kuznetz, S.(1955), “Economic growth and income inequality”, in *American Economic Review*, Vol. 45, pp.1-28.
- Landman, O. (2004), *Employment, productivity and output growth*, Employment Strategy Paper 2004/17, International Labour organization.
- Народна банка на Република Македонија, Квартален извештај – статистички прилог 1/2018.
- New Zealand Treasury (2008), *Investment, Productivity and the Cost of Capital: Understanding New Zealand’s “Capital Shallowness*, Productivity paper 08/03.
- Rudolf, B. And Zurlinder, M., (2009), Productivity and economic growth in Switzerland 1991–2005, *Swiss National Bank Working Papers 2009 – 13*.

- Sharpe, A. (2002), Productivity concepts, Trends and Prospects: An Overview, *The Review of Economic Performance and Social Progress*, Centre for the Study of Living Standards, Ontario, Canada.
- Till Von Wachter (2001), *Employment and Productivity Growth in Service and Manufacturing Sectors in France, Germany and the US*, European Central Bank, Working paper series No. 50.
- Трпески, П. (2011), *Новата кејнзијанска економија*, Македонско научно друштво-Битола.
- Трпески, P. and Cvetanovska, M. (2016), “Labour productivity and economic growth in selected see countries after the great recession of 2008”, *Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Contemporary Issues in Economics, Business and Management (EBM 2016)*, Faculty of Economics in Kragujevac, Republic of Serbia.
- Трпески, P., Janevska, V, Cvetanoska, M, Lozanovska, A. (2017), “Unemployment and a Stock – Flow Model on the Labour Market in the Republic of Macedonia”, *Economic Studies journal, Issue 2*, Bulgarian Academy of Science. SCOPUS.
- Трпески, P. (2017), “Labour market outcomes in selected South Eastern European Countries in a process of accession to the European Union”, VI Scientific conference with international participation Jahorina business forum Strategic choice and sustainable development of tourist destination, Jahorina business forum 2017, University of Eastern Sarajevo, Faculty of Economics – Pale.
- Трпески, П. (2017), „Вработеноста и продуктивноста во земјите од Западен Балкан во процесот на пристапување кон Европската Унија“, *Годишник на Економски факултет Скопје*, Економски факултет – Скопје.
- Трпески, П. (2018), „Вработеноста и продуктивноста во секторот индустрија во Република Македонија“, *Годишник на Економски факултет Скопје*, Економски факултет – Скопје.
- World Bank, World Development Indicators.

Марјан ПЕТРЕСКИ*

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ПАЗАР НА ТРУД: ПРЕГЛЕД

Апстракт

Македонскиот пазар на трудот се соочува со редица предизвици, предводени од високата невработеност и бавното креирање работни места. Овој труд има за цел да направи преглед на главните карактеристики на пазарот на трудот во Македонија, од страната на понудата. Притоа, се фокусираме врз неколку клучни карактеристики, како младинската невработеност, бавниот премин од училиште кон работа, неформалната работа, неучеството на жените на пазарот на трудот и пазарот на трудот во контекст на иселувањето. Генералниот заклучок е дека младите и жените се најранливата категорија на македонскиот пазар на трудот. Младинската невработеност од околу 44% е највисоката во Европа и се карактеризира со премин од училиште кон работа кој често трае и повеќе од четири години. На ова се надоврзува и инциденцијата на неформална работа помеѓу младите, која потоа остава неповолни лузни врз нивните идни исходи при наоѓањето формална работа и врз платата. Жените, пак, се соочуваат со многу висока стапка на неактивност, која е особено застапена кај жените етнички Албанки и Ромки, во поголемите градови и во посиромашните семејства. Кон оваа слика придонесува и неповолната структура на иселувањето, кое особено во последната деценија се одликува со иселување, главно, на помладо население, како и одлив на мозоци кој е поверојатно од постојан карактер. Сепак, големиот износ на дознаки кој иселениците го испраќаат годишно е важен за животниот стандард во земјата, но, главно,

---

* Вонреден професор, Факултет за бизнис економија и менаџмент, Универзитет Американ Колеџ – Скопје, контакт: marjan.petreski@uacs.edu.mk

предизвикува деактивација на пазарот на труд, што не е случај со младите приматели на дознаки.

Клучни зборови: невработеност, млади, неформална работа, неактивност на жени, иселување

JEL класификација: J21

1. Вовед

Македонија се соочува со високи стапки на невработеност и неактивност на населението (15–64), од 21,6% и 34,9%, соодветно, на крајот од првиот квартал од 2018 година. Во Европската Унија (28) – каде што Македонија цели да се придружи – овие стапки изнесуваат 6,9% и 26,4%, соодветно. Но, трендовите на македонскиот пазар на трудот во последната деценија беа поволни: невработеноста се намали од 36%, а неактивноста од 37,8% во 2005 година. Слично, бројот на вработени континуирано растеше, од околу 540 илјади во 2006 на повеќе од 740 илјади во 2017 година.

Две групи на пазарот на трудот во Македонија се особено изложени на ризикот од невработеност и неактивност: младите и жените. На крајот од првиот квартал од 2018 година, младинската невработеност (15–24) изнесуваше 44,3%, додека стапката на млади лица (15–29), кои во 2016 не биле ниту вработени ниту во образование или обука, изнесуваше 31,2%. Кај жените, особено карактеристична е високата стапка на неактивност на пазарот на трудот. Во 2017 година, 55,7% од жените на возраст над 15 години биле надвор од пазарот на трудот. Дополнителна карактеристика на трудовите статистики, генерално, а особено оние на младите и на жените, е што тие се од структурен, долгорочен карактер: во 2017 година, повеќе од половината од вкупниот број невработени во Македонија чекале за вработување четири и повеќе години.

Цената на високата невработеност и неактивност е, секако, висока и може да има повеќе појавни форми. Вкупната и особено младинската невработеност го потиснуваат потенцијалот на индивидуите да придонесат кон економскиот раст. Постојат многу студии (на пример, Raphael and Winter-Ebmer, 2001; Fougère et al. 2009) кои покажуваат дека невработеноста може да предизвика несоодветно општествено однесување, како криминал и идеолошки екстремизам. Gregg and Tominey (2004) укажуваат дека

покрај изгубениот доход, долгата невработеност и неактивност може да доведат до неповолни ефекти врз идните исходи на пазарот на труд. Имено, долга невработеност и/или неактивност често значи ерозија на вештините на индивидуите (Becker, 1964) и/или им сигнализира на идните работодавци дека лицето е со намалена продуктивност, предизвикана од долго чекање работа, што потоа ја намалува шансата да биде вработено (Spence, 1973). Дополнително, младите лица се повеќе склони да прифатат неформална работа, поради нивната слаба преговарачка позиција на почетокот од нивната кариера (Quintini et al. 2007).

Целта на овој труд е да даде преглед на неколку аспекти на македонскиот пазар на труд: младинската невработеност, долгорочната невработеност и неучеството на жените на пазарот на труд, неформалното вработување и потенцијалната врска на иселувањето со пазарот на труд. За постигнување на целта, користиме описни статистики и преглед на претходни трудови и анализи на наведените теми.

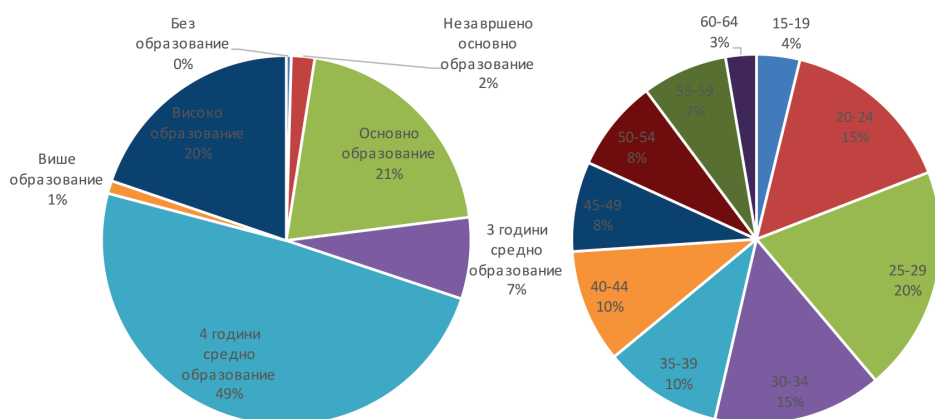
Трудот е структуриран на следниов начин. Најпрво правиме подетален преглед на општите трендови на пазарот на труд. Потоа ја анализираме младинската невработеност, вклучително и неформалната работа на младите. Потоа, се осврнуваме врз долгорочната невработеност и неактивноста на жените, па врз трендовите на иселувањето. Последниот дел дава заклучоци и предлага опции за политиките.

2. Општи трендови на пазарот на труд

Македонската невработеност се одликува со неколку структурни карактеристики. Според **графиконот 1** на следната страница, најголем број од невработените лица се со средно образование и се наоѓаат на левата страна од распоредот на возраста. Оваа ситуација наговестува дека лицата се соочуваат со невработеност и потенцијално долги години на барање работа по завршувањето на школувањето. **Графиконот 2** е потврда за оваа теза, со оглед дека укажува дека 56% од сите невработени лица во 2017 година чекаат за вработување 4 и повеќе години, додека 78% од невработените биле долгорочно невработени.

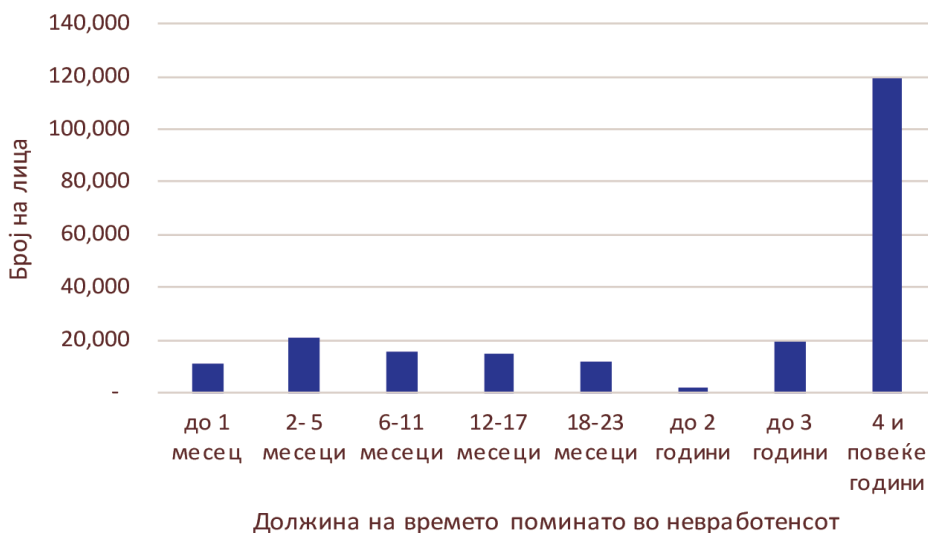
Дека образованието е добар предиктор на статусот на индивидуата на пазарот на трудот покажува и фактот дека стапката на вработеност на лицата со високо образование во 2017 година изнесувала високи 75,8%, додека таа на лицата со основно и без образование само 35,5%.

Графикон 1. Невработени по образование и по возраст

Извор: ДЗС 2017.

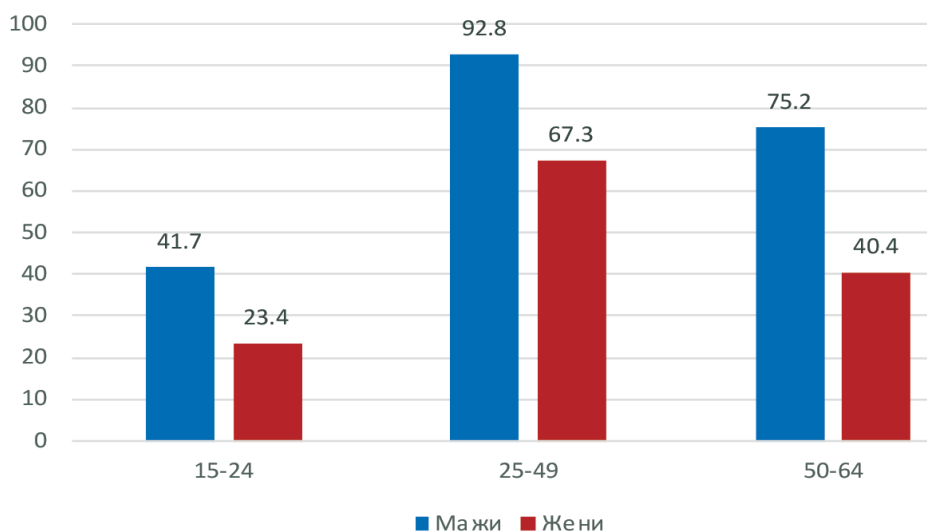
Графикон 2. Невработени според должината на невработеноста

Извор: ДЗС 2017.

Конечно, стапката на активност за одредени групи од населението (графикон 3), укажува споредливост со таа во ЕУ-28. Особено за мажите на возраст од 25–49, стапката на активност е висока (92,8%). Но, младинското неучество и неучеството на жените е особено евидентно.

Графикон 3. Стапки на активност според возраста и полот (%)

Извор: ДЗС 2017.

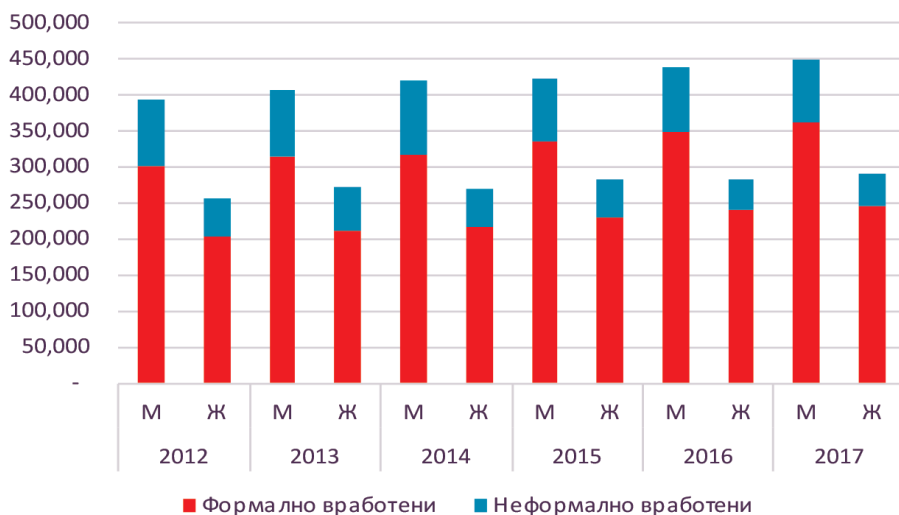
Во 2017 година, нешто над 740 илјади лица се вработени во Македонија. Во просек, во последната деценија вработеноста растеше по 2.4% годишно. Генерирањето нови работни места и покрај кризата, беше водено од влезот на странските фабрики во земјата, активните политики на пазарот на труд, како и субвенционираното вработување низ проектите на владата што останаа познати како „Македонија вработува“. Карактеристично е што 18% од вработените во Македонија не поседуваат писмен договор за вработување, односно се третираат за неформално вработени лица. Според **графиконот 4** на следната страница, ова е перзистентна карактеристика на македонскиот пазар на труд, бидејќи е константна низ годините кај двата пола.

Структурните карактеристики што провејуваат во општите трендови на пазарот на труд, ги анализираме подетално во продолжение.

3. Младинска невработеност и транзиција од училиште кон работа

Проблемите со невработеноста со кои се соочуваат младите лица во Македонија, се чини, налагаат особена ургентност од политиките за вра-

Графикон 4. Формална и неформална вработеност

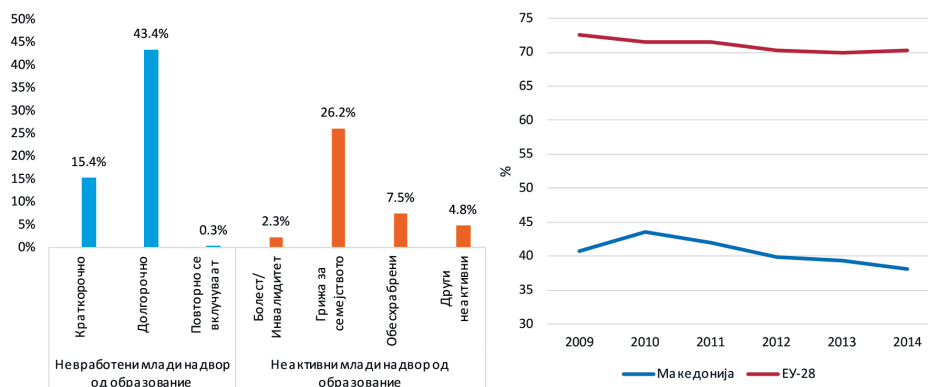
Извор: ДЗС 2017.

ботување. Од вкупната младинска популација (15–29) од околу 435 илјади лица, околу 124 илјади беа вработени во 2016 година (28,6%). Многу ниските стапки на вработеност на младите, заедно со највисоката стапка на невработеност во светот (41,3% во 2016 година), ја наметнува потребата да се разбере што се случува со невработените и неактивните млади лица, особено неактивните кои не се вклучени во образовниот процес. Според Petreski and Zampini (2018), доминантен дел од овие млади се долгорочно невработени лица, односно млади лица кои бараат работа подолго од една година, иако значителен е бројот и на млади лица кои се грижат за семејството и кои претежно се жени – поради што не бараат работа (**графиконот 5**, лево). Потврда за долгиот период помеѓу завршувањето на образованието и првата стабилна работа е **графиконот 5** (десно), според којшто помалку од 40% од младите (15-29) нашле работа во првите три години по завршување на училиштето, споредено со над 70% од младите во ЕУ-28.

Лошата позиција на младите на пазарот на труд во Македонија ја потврдува и **графиконот 6**, според кој 44% од младите лица искусиле период на невработеност подолг од 2 години, што е само рефлексija на општата ситуација со „чекањето работа“ (**графикон 2**).

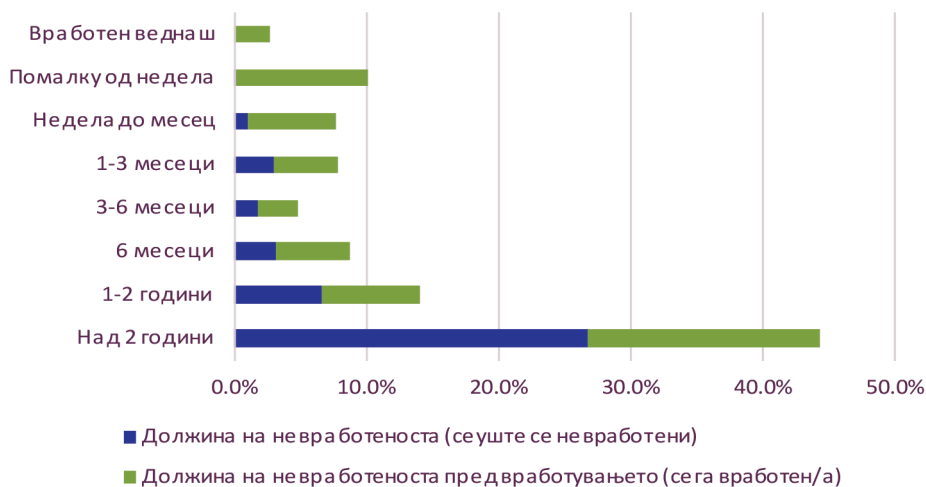
Petreski et al. (2017) користат модел на траење со прекинато време (Kiefer, 1988) за да го објаснат времетраењето на младинската невработеност и наоѓаат дека комбинација од индивидуални, социоекономски фак-

Графикон 5. **Форми на невработеност и неактивност на млади лица надвор од образование (лево) и учество на млади лица кои преминале од училиште кон работа во рок од 1-3 години (десно)**

Извор: Petreski and Zampini (2008), лево; Еуростат, десно.

Графикон 6. **Времетраење на невработеноста**

Извор: Анкета за премин од училиште кон работа 2012.

тори и работни преференции и навиките одредуваат дали едно младо лице ќе западне во подолго траење на невработеноста. Од првостепена важност се идентификувани факторите, како резервациската плата, изведувањето практична работа и општата ориентација кон кариера. Сепак, за значајни детерминанти се најдени и образованието на родителите и благосостојбата на семејството, кои, главно, го рефлектираат социјалниот капитал на семејството.

Табела 1. Маргинални веројатности на преживување – Времетраење на невработеноста на младите

Времетраење на невработеноста	Сите	По пол	
		Мажи	Жени
Нема времетраење	0.0199***	0.0143***	0.0277*
	(0.007)	(0.005)	(0.016)
Помалку од недела	0.0810***	0.0744***	0.0893***
	(0.009)	(0.011)	(0.015)
Недела до месец	0.0652***	0.0739***	0.0512***
	(0.009)	(0.012)	(0.012)
1-3 месеци	0.0536***	0.0414***	0.0725***
	(0.009)	(0.010)	(0.015)
3-6 месеци	0.0484***	0.0305***	0.0780***
	(0.009)	(0.009)	(0.017)
6 месеци до година	0.0978***	0.101***	0.0930***
	(0.014)	(0.016)	(0.027)
1-2 години	0.139***	0.143***	0.137***
	(0.016)	(0.020)	(0.026)
2 и повеќе години	0.412***	0.405***	0.430***
	(0.021)	(0.025)	(0.035)

Извор: Petreski et al. (2017)

Забелешка: *, ** и *** означуваат статистичка значајност на 10, 5 и 1% ниво, соодветно. Стандардни грешки, дадени во заградите.

Табелата 1 ги дава шансите на младите дека невработеноста ќе трае одреден период. Веројатноста се движи околу 4-7% за период на невработеност до 6 месеци; потоа се зголемува на околу 10% за времетраење на невработеноста од 6 до 12 месеци; па скокнува на 14% за времетраење од над една година и потоа се искачува на 40% за времетраење подолго од 2 години. Ова е спецификата на македонскиот пазар на труд, според која колку подолго едно младо лице се задржува во невработеност, толку е поголема веројатноста дека тоа и ќе остане невработено. Оттука, ваквата невработеност остава лузна на исходите на пазарот на труд на тоа лице: според Petreski et al. (2017), младо лице со краткотрајна невработеност има пониска веројатност да се вработи од лице со невработеност која траела

помалку од недела, за 28.4%. Лузните за лица со средна и долгорочна невработеност се искачуваат на 42.6% и 61.8%, соодветно. Сепак, не е документирана лузна врз платите, што укажува дека должината на невработеноста, во услови на голема младинска невработеност, има ниска сигнална вредност за работодавачите.

Освен долгорочноста на невработеноста, младите се соочуваат и со ризикот да работат несоодветна, непристојна и/или неформална работа. Но, неформалната работа неопходно не се третира за лош сигнал: таа може да обезбеди влез на пазарот за младите лица. Тие често „купуваат наоколу“ привремени работни места, со цел да идентификуваат соодветна кариерна патека (Quintini and Martin, 2006; Quintini et al. 2007). Неформалната работа може да им обезбеди обука и врски на младите (Cunningham and Bustos, 2011; Ziss and Dick, 2003), но може и да ги втурне во долготрајна неформалност (Gasparini and Tornarolli, 2009).

Petreski (2018) потврдува дека неформалната работа за младите во транзициските економии има негативни ефекти. Тој наоѓа дека дополнителна година помината на неформално работно место ги намалува шансите за формално вработување за 3,8%, а шансите за наоѓање пристојна работа за 5,5% (табелата 2). Потоа, резултатите укажуваат дека дополнителна година неформална работа на младите ја намалува платата на тие лица кога ќе стекнат формално вработување за 10%. Сепак, постојат знаци дека ефектот преминува во позитивен, кога искуството во неформална работа е многу долго, односно подолго од 6 години.

Табела 2. Ефектот од неформалната работа врз вработеноста, пристојната работа и платата на младите

	Сите	По пол	
		Мажи	Жени
Зависна променлива: Вработување (1=лицето е вработено)			
Неформална работа (во години)	-0.0385*** (0.012)	-0.0262* (0.014)	-0.0623*** (0.023)
Квадрат од неформалната работа	-1.55E-05 (0.001)	9.94E-05 (0.002)	0.00114 (0.003)
Зависна променлива: Пристојна работа (1=лицето има пристојна работа)			
Неформална работа (во години)	-0.0548*** (0.013)	-0.0429*** (0.016)	-0.0732*** (0.028)
Квадрат од неформалната работа	0.00363* (0.002)	0.00286 (0.002)	0.00354 (0.005)
Зависна променлива: Логаритам од нето-платата по час			
Неформална работа (во години)	-0.0463* (0.025)	-0.0562* (0.030)	-0.038 (0.041)
Квадрат од неформалната работа	0.003 (0.003)	0.003 (0.003)	0.004 (0.005)

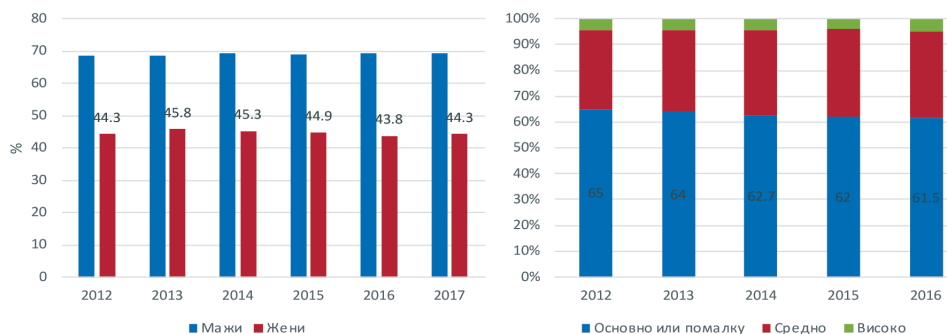
Извор: Petreski (2018).

Забелешка: *, ** и *** означуваат статистичка значајност на 10, 5 и 1% ниво, соодветно. Стандардни грешки, дадени во заградите.

4. Долгорочна невработеност и неучество на жените на пазарот на трудот

Долгорочноста на барањето работа, евидентна кај вкупното население (графиконот 2) и кај младите (графиконот 6) е особено нагласена кај жените. Но, сепак, тие се одликуваат со друга поважна карактеристика – нивната неактивност на пазарот на трудот. Графиконот 7 (лево) покажува дека женската активност на пазарот на трудот е само околу 2/3 од таа на мажите и е перзистентна низ годините. Тоа имплицира т.н. родов јаз во учеството од околу 25 процентни поени, којшто е повеќе од двојно поголем од тој во ЕУ-28 (11,2% во 2016 година). Дополнително, графиконот 7 (десно) укажува дека структурата на неактивните жени е особено неповолна, односно околу 2/3 од нив се со основно или со пониско образование, што заедно со долгиот период на отсуство од пазарот на труд, ги прави особено тешко вработливи, дури и кога тие би сакале да се вработат. Очекувано, главната причини за неучеството на пазарот на трудот помеѓу жените и работата околу домот и чувањето деца и стари лица, како и учеството во образование.

Графикон 7. Стапки на учество на пазарот на труд по пол (лево); образовна структура на неактивните жени (десно)

Извор: ДЗС 2017 (лево); Mojsoska-Blazevski (2018, десно).

Mojsoska-Blazevski et al. (2017) прават сеопфатна анализа на неучеството на жените на пазарот на труд во Македонија. Истражувањето користи метод за класификација кој генерализира логистичка регресија кај повеќекласни проблеми, т.е. проблеми каде што има повеќе од два можни категориски (прекинати) резултати. Имено, се разгледува статусот на пазарот на труд кој е дефиниран на четири нивоа: вработен, невработен,

неактивен и други неактивни лица (студенти, пензионери и слични категории). Со методот на мултиномна логистичка регресија се предвидуваат веројатностите од четирите различни резултати врз зависната променлива, распоредена според категории (статус на пазарот на труд), со зададен сет од независни променливи. Резултатите се преземени во табелата 3.

Табела 3. Соодноси на релативен ризик од мултиномна логистичка регресија

		Зависна променлива: Статус на пазарот на трудот		
		Вработена	Невработена	Неактивна (друго)
Возрасни групи (реф.кат = <25)				
25-49		-0,652*** (0,171)	-0,0507 (0,278)	-2,794*** (0,191)
50-64	Реф. кат	-1,041*** (0,211)	0,936*** (0,292)	-1,050*** (0,217)
>64		-14,06 (519,0)	2,936*** (0,505)	1,844*** (0,441)
Етничка припадност (реф.кат = Македонка)				
Албанка		1,813*** (0,120)	1,913*** (0,136)	0,804*** (0,143)
Турчинка		0,49 (0,311)	0,288 (0,339)	-0,287 (0,379)
Ромка		2,082*** (0,281)	1,022*** (0,322)	0,299 (0,351)
Србинка	Реф. кат	0,526 (0,491)	-0,25 (0,668)	0,288 (0,544)
Влаинка		-14,9 (1819)	-14,07 (2015)	0,413 (1,713)
Друго		0,741* (0,398)	0,817* (0,418)	0,691 (0,449)
Брачен статус (реф.кат – мажена)				
Во врска		-1,076 (0,796)	-0,0218 (0,685)	0,484 (0,601)
Самец	Реф. кат	0,493*** (0,145)	-0,531** (0,239)	1,804*** (0,184)
Вдовица/Раз- ведена		-0,224 (0,262)	-0,0472 (0,212)	1,531*** (0,194)
Образование (реф.кат = основно или помалку)				
Средно		-0,437*** (0,137)	-0,907*** (0,136)	-0,542*** (0,150)
Терцијално или повеќе	Реф. кат	-1,167*** (0,156)	-2,750*** (0,216)	-1,586*** (0,185)
Статус на сиромаштија (реф.кат = несиромашни)				
Сиромашни	Реф. кат	0,249* (0,129)	0,575*** (0,132)	0,385*** (0,143)
Географско населено место (реф.кат = село)				
Мал град		0,720* (0,399)	0,127 (0,578)	0,511 (0,480)
Голем град	Реф. кат	0,143 (0,118)	0,225* (0,133)	0,515*** (0,136)
Скопје		-0,222 (0,142)	0,484*** (0,151)	0,314** (0,157)

Извор: Mojsoska-Blazevski et al. (2017)

Забелешка: *, ** и *** означуваат статистичка значајност на ниво на 10, 5 и 1%, соодветно. Стандардните грешки се наведени во заграда.

Наодите укажуваат дека очекуваниот ризик една жена да биде неактивна, во споредба со тоа да се биде вработена, е повисок кај постарите жени (50–64 и 64+); повисок е кај етничките Албанки отколку кај Македонките и особено висок кај Ромките; понизок е кај немажени отколку кај мажени жени; се намалува како што се зголемува образовното ниво; повисок е кај жените кои живеат во сиромашни домаќинства; се зголемува со премин од село во поголем град, а пред сè во Скопје. Ова е спротивно на хипотезата дека немањето капацитети за грижа на децата и старите лица може да ја објасни неактивноста на жените во Македонија, бидејќи всушност повеќето од нив живеат во поголемите градови во Македонија. Сепак, повеќето од нив се потпираат на помошта од бабите и дедовците и не се во можност да утврдат дали недостигот од услугите влијае врз нивните избори. Следствено на ова, студијата заклучува дека неактивноста на жените на пазарот на трудот се зголемува со возраста и бракот, а се намалува со образованието. Постои ризик дека жените од посиромашни домаќинства и со невработени сопрузи биваат вовлечени во круг од сиромаштија, невработеност и неактивност од кој нема излез. Жените со покonzервативни културни верувања се повеќе склони кон неактивност. Присуството на деца и недостигот од основни апарати во домаќинството ја поддржуваат неактивноста на жените. Неактивноста е пораспространета во големите градови во внатрешноста на државата. Помал дел од неактивните жени се оние кои се млади, подобро образувани и живеат во Скопје, кои најверојатно создале високи очекувања, што, пак, довело до нивна неактивност.

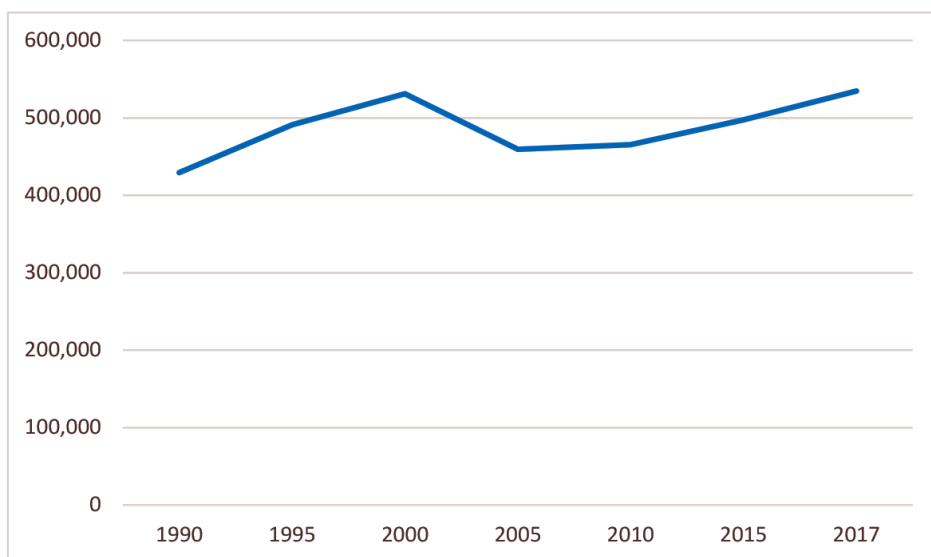
Неактивноста на жените е особено значаен предиктор на разликата во платите помеѓу мажите и жените (Petreski et al. 2014). Суровиот родов јаз во платите во Македонија изнесува околу 12%, но кога се земаат предвид видливите карактеристики на работниците, тој се зголемува до 18% (Petreski and Mojsoska-Blazevski, 2016), што укажува дека жените што работат се со подобри карактеристики (пред сè, образование) од мажите што работат (што е одраз и на **графиконот 7**, десно). Но, потоа, штом овој јаз се корегира за неучеството на жените па пазарот на трудот – со помош на софистицирана техника наречена повторени импутации (Rubin, 1987), тој се намалува до околу 7–8% и исчезнува за високообразованите жени.

5. Иселување

Македонскиот пазар на труд често се анализира без да се земат предвид миграциските движења. Во еден дел, тоа се должи на недостигот на

миграциски податоци, а во друг дел на долгото одбивање на носителите на политиките да го признаат проблемот на засилено иселување во последната деценија. Во оваа секција ќе споменеме неколку миграциски трендови, потенцијално поврзувајќи ги со пазарот на труд. Расположливите податоци укажуваат дека Македонија се соочи со два генерални тренда на иселување: еден по независноста во 1991 година и другиот по падот на Шенгенскиот ѕид во 2009 година. Вториот бран е засилен и со барањата за бугарско државјанство од страна на македонски граѓани; иако нема стабилни податоци, се смета дека околу 70 до 80 илјади Македонци се стекнале со бугарски пасош по 2011 година. Според **графиконот 8**, над 500 илјади граѓани на Македонија живеат во странство (над 25% од вкупната популација), при што помеѓу 2005 и 2017 година, бројот на иселеници достигнал над 75 илјади.

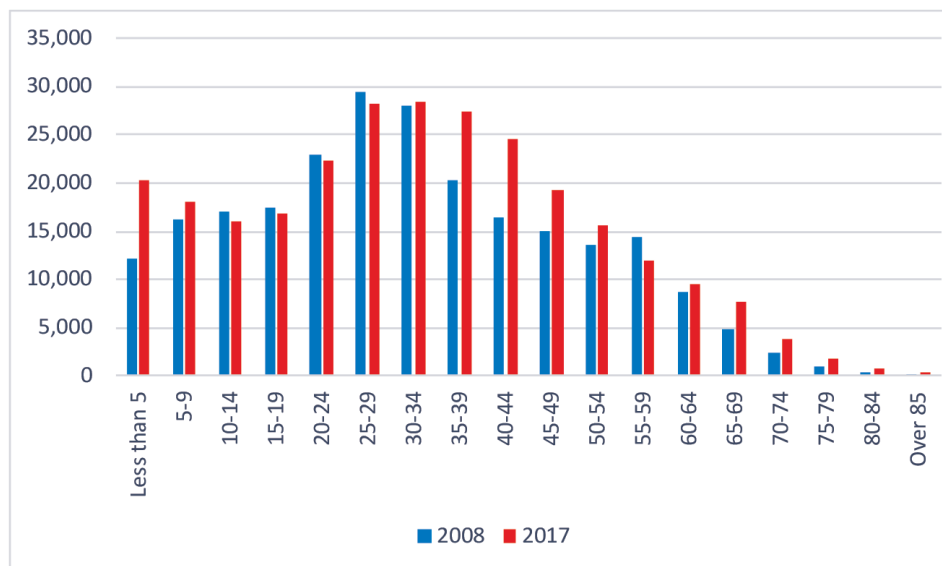
Графикон 8. Кумулатив на иселеници од Македонија низ светот

Извор: Податоци на Обединетите нации.

Просечниот македонски иселеник е млад, а децата (до 15 години) претставуваат голем дел од стокот на иселеници, и особено поголем во 2017 година, споредено со пред 10 години (**графиконот 9**). Тоа укажува дека последниот иселенички бран вклучува иселување на цели семејства, што на среден до долг рок може да има неповолни импликации за пазарот на труд.

Графикон 9. Иселениците според возраста

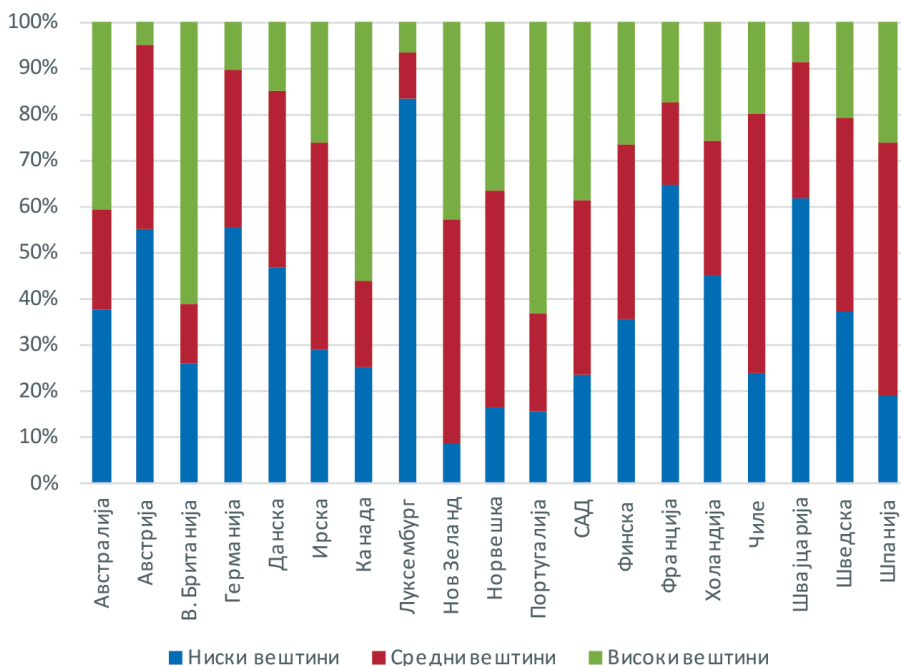

Извор: Еуростат.

Сепак, земјите со најмногу македонски иселеници (како Германија, Австрија и Шведска) имаат поголем контингент на нискоквалификувана работна сила од Македонија, споредено со подалечните земји (како Австралија, САД и Канада), во кои позачестен е феноменот на одлив на мозоци (**графиконот 10**). Но, ако се земе предвид дека иселувањето во подалечните земји е поверојатно од попостојан карактер, тогаш произлегува дека структурата на вештините кај иселениците неповолно се одразува сега и на долг рок врз македонскиот пазар на труд и врз економијата воопшто.

Сепак, и покрај потенцијално неповолната структура на иселувањето во последните години за пазарот на труд, Македонија сè уште прима значаен износ на дознаки, кој се движи во распонот од 4% до 10% од БДП, годишно. Повеќе студии покажаа дека овој износ е особено битен за животниот стандард на примателите (на пример, Petreski and Jovanovic, eds. 2013), но дека може да предизвика неповолни ефекти врз пазарот на труд, во смисла на тоа дека ги поттикнува примателите да не бараат работа (т.н. пасивизација поради имање стабилен извор на финансиски средства). На пример, Petreski and Mojsoska-Blazevski (2015) испитуваат дали дознаките влијаат врз самовработувањето на примателите, односно дали тие ги искористуваат, со цел да си обезбедат самоодржливост во иднина. Истражувањето се фокусира на младите приматели на дознаки. **Табелата 4** ги претставува основните резултати. Тие го документираат познатиот наод во литература-

Графикон 10. Иселениците според нивото на вештини (2010)

Извор: IAB Brain Drain Database (Brucker et al. 2013)

та дека ако лицето прима дознаки, тогаш тоа има помала веројатност да се самовработи. Но, овој наод не важи за младите во Македонија: тие имаат генерално повисока веројатност за самовработување, која е дополнително поддржана од примањето дознаки.

Табела 4. Дознаките и самовработувањето во Македонија

Зависна промелива: Веројатноста лицето да се самовработи	
Дознаки (1 = домаќинството прима дознаки)	-0,417***
Млади (1 = возраст 15-29)	0,261***
Млади*Дознаки	0,332***

Извор: Petreski and Mojsoska-Blazevska (2015)

Забелешка: *, ** и *** означуваат статистичка значајност на ниво на 10, 5 и 1%, соодветно.

6. Заклучоци и опции за политиките

Македонскиот пазар на труд се соочува со редица предизвици, предводени од високата невработеност и бавното креирање работни места. Овој труд целеше да направи преглед на главните карактеристики на пазарот на труд во Македонија, од страната на понудата. Притоа, се задржавме на неколку клучни карактеристики, како младинската невработеност, бавниот премин од училиште кон работа, неформалната работа, неучеството на жените на пазарот на трудот и пазарот на трудот во контекст на иселувањето. Генералниот заклучок е дека младите и жените се најранливата категорија на македонскиот пазар на труд. Младинската невработеност од околу 44% е највисоката во Европа и се карактеризира со премин од училиште кон работа кој често трае и повеќе од четири години. На ова се надоврзува и инциденцијата на неформална работа помеѓу младите, која потоа остава неповолни лузни врз нивните идни исходи при наоѓањето формална работа и врз платата. Жените, пак, се соочуваат со многу висока стапка на неактивност, која е особено застапена кај жените етнички Албанки и Ромки, во поголемите градови и во посиромашните семејства. Кон оваа слика придонесува и неповолната структура на иселувањето, кое особено во последната деценија се одликува со иселување на, главно, помладо население, како и одлив на мозоци кој е поверојатно од постојан карактер, за разлика од иселувањето во европските земји кое вклучува почесто пониско квалификувана работна сила, но кое е поверојатно од привремен карактер. Сепак, големиот износ на дознаки кој иселениците го испраќаат годишно е важен за животниот стандард во земјата, но, главно, предизвикува деактивација на пазарот на труд, што не е случај со младите приматели на дознаки. Врз овие основи, подолу даваме неколку предлози за интервенции од страна на носителите на политики:

- Интервенциите кај младите треба да се фокусирани за време на образованието (на пример, фокус врз средните стручни училишта и/или стручни/практични предмети во рамки на општото образование) и во периодот веднаш по завршувањето на образованието (програми како пракса, Младинска гаранција, Брз старт, но и програми за субвенционирани плати што би поддржале создавање формални работни места);
- Воведување задолжително кариерно насочување со средните училишта и со универзитетите, со задолжителна координација со Агенцијата за вработување;

- Интервенциите кај неактивните жени треба да се фокусирани врз активациски политики, но и политики на флексибилни работни места, што сè заедно мора да биде проследено со инвестиции во градинки и домови за нега на стари лица, како и со кампањи за подигнување на свесноста за себереализација на пазарот на трудот;
- Дизајн на програми со кои потенцијално би се поттикнал реверзибилен процес на миграцијата, не толку во смисла на привлекување назад големи контингенти иселеници, туку привлекување назад на иселеници чиј човечки капитал особено се зголемил во странство;
- Дизајн на програми што би поттикнале дознаките повеќе да се користат за самоодржливост, отколку за тековна потрошувачка (еден пример би бил Фонд за вкрстени грантови);
- На крајот, сите овие интервенции мора да бидет проследени со постојано подобрување на деловната клима и условите за економски раст, што ќе ги поддржи и ќе ги засили погорните програми и мерки.

Референции

- Becker, G.S. (1964) Human Capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. New York: National Bureau of Economic Research, General Series No. 80.
- Brücker H., Capuano, S. and Marfouk, A. (2013). Education, gender and international migration: insights from a panel-dataset 1980-2010, mimeo.
- Cunningham, W., and Bustos, J. (2011). "Youth Unemployment Transitions in Latin America", Policy Research Working Paper 5521, The World Bank, Washington DC.
- Fougère, D., Kramarz, F. and Pouget, J. (2009) Youth Unemployment and Crime in France. *Journal of the European Economic Association*, 7(5):<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jeea.2009.7.issue-5/issuetoc909-938>.
- Gasparini L. & Tornaroli, L. (2009). "Labor Informality in Latin America and the Caribbean: Patterns and Trends from Household Survey Microdata," *Desarrollo y Sociedad*, September, p.13-80.
- Gregg, P. and Tominey, E. (2005) The Wage Scar from Youth Unemployment. *Labour Economics*, 12(4):487-509.
- Kiefer, N.M. (1988) Economic duration data and hazard functions. *Journal of Economic Literature*, 27:646-679.
- Mojsoska-Blazevski, N. (2018) Trends in Labor Markets in FYR Macedonia: A Gender Lens. Washington DC: World Bank Group.

- Mojsoska-Blazevski, N., Petreski, M. and Ayhan, O. (2017) National Research on Low Female Labor-Market Participation in Macedonia: Quantitative-based Estimates from a New Survey. Skopje: UN Women.
- Petreski, M. (2018) Is informal job experience of youth undermining their labor-market prospects in transition economies? *Open Economies Review*, DOI: 10.1007/s11079-018-9489-9.
- Petreski, M. and Jovanovic, B. eds. (2013) *Remittances and Development in the Western Balkans: The cases of Macedonia, Kosovo and Bosnia-Herzegovina*. Scholars' Press.
- Petreski, M. and Mojsoska-Blazevski, N. (2015) Youth self-employment in households receiving remittances in Macedonia. *Czech Journal of Economics and Finance*, 65(6), p.499-523.
- Petreski, M. and Mojsoska-Blazevski, N. (2016) *The Gender and Motherhood Wage Gap in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: An Econometric Analysis*. Budapest: International Labor Organization (ILO).
- Petreski, M. and Zampini, D. (2018) Profile of young people neither in employment, nor in education or training (NEETs) in Macedonia. Policy Guidance Note. Budapest: International Labor Organization (ILO).
- Petreski, M., Mojsoska-Blazevski, N. and Bergolo, M. (2017) Labor-market scars when youth unemployment is extremely high: Evidence from Macedonia. *Eastern European Economics*, 55(2), p.168-196.
- Petreski, M., Mojsoska-Blazevski, N. and Petreski, B. (2014) Gender wage gap when women are highly inactive: Evidence from repeated imputations with Macedonian data. *Journal of Labor Research*. 35(4), p.393-411.
- Quintini, G. & Martin, J.P. & Martin, S. (2007). "The Changing Nature of the School-to-Work Transition Process in OECD Countries," IZA Discussion Papers 2582.
- Quintini, G. & Martin, S. (2006). "Starting Well or Losing their Way?: The Position of Youth in the Labour Market in OECD Countries," OECD Social, Employment and Migration Working Papers 39.
- Raphael, S. and Winter-Ebmer, R. (2001) Identifying the Effect of Unemployment on Crime. *Journal of Law and Economics*, 44(1):259-283.
- Rubin, Donald B. (1987) *Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys*, Wiley Series in Probability and Mathematical Statistics. Wiley & Sons, New York.
- Spence, M. (1973) Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3):355-374.
- Ziss, R. and Dick, E. (2003). "The Relevance of the Informal Sector to Youth Employment and Social Integration", Paper presented at the Youth Employment Workshop, June 2-3, 2003.

Борче ТРЕНОВСКИ*
Билјана ТАШЕВСКА**

ЕФИКАСНОСТА И ОДРЖЛИВОСТА НА ЈАВНИТЕ ФИНАНСИИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт

Глобалната економска криза, како и должничка криза во Европа, ста-вија нов акцент на одржливоста на јавните финансии и силно ја истакнаа потребата од балансирање помеѓу краткорочните стабилизациони цели и долгорочната фискална одржливост. Во ваква ситуација на брзо зголе-мување на јавниот долг, чувствителен економски раст и сè уште делумно разнишана доверба на меѓународните финансиски пазари, проблематика-та поврзана со јавните финансии и фискална одржливост станаа значај-но прашање и тема на голем број истражувања, студии и книги. Овој про-блем е исклучително важен за земјите што планираат да се интегрираат во ЕУ, имајќи предвид дека при глобални економски нарушувања се покажа дека фискалната политика е првиот “камен на соннување” за одржливата макроекономска стабилност на унијата. Македонија, како претставник на малите и отворени економии, не беше исклучок од глобалните трендови во оваа насока. Силната фискална експанзија во последните неколку години во земјава ја стави на испит нејзината фискална одржливост, со оглед на брзата динамика на пораст на нивото на задолженост. Во оваа насока треба да ги имаме предвид сите фактори и предизвици со кои се соочуваме, а кои

---

* Доцент, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: borce@eccf.ukim.edu.mk

** Доцент, Економски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, контакт: biljana@eccf.ukim.edu.mk

ја прават нашата економија исклучително ранлива на промени во опкружувањето со понатамошни реперкусии врз фискалната сфера. Ова е првиот предизвик во равенката на фискалната политика што ќе биде анализиран, втората исклучително важна тема која е елаборирана во трудот се однесува на ефикасноста и на ефективноста на јавните финансии во Македонија и нивните ефекти врз економската активност. Со цел да се зголеми ефикасноста на трошењето на јавните пари, како посебен предизвик се јавува усогласувањето на фискалните реформи и на задолжувањето со структурните реформи (во сферата на трудот, социјалата, трговијата, СДИ), како и сериозно мерење и управување со резултатите од овие реформи.

Клучни зборови: *Јавни финансии, фискална одржливост, јавен долг, јавни приходи, јавни расходи, Македонија*

Ефикасност на јавните финансии

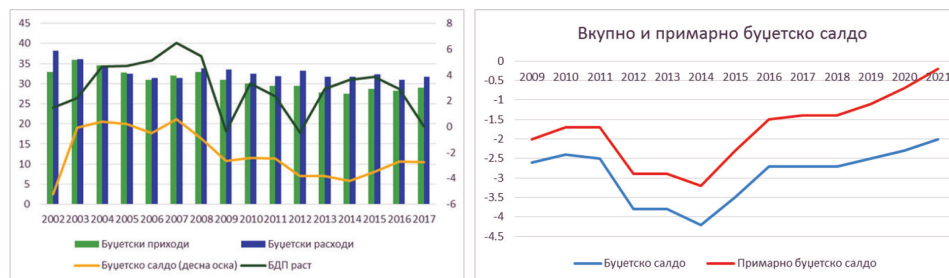
Еден од основните услови за водење на здрави и одржливи јавни финансии е ефикасноста на јавните расходи, во поглед на продуктивно трошење и вложување на државните пари. Со цел да се зголеми ефикасноста на трошењето на јавните пари, неопходно е усогласување на фискалните реформи и задолжувањето со структурните реформи (во сферата на трудот, трговијата, СДИ), како и сериозно мерење и управување со резултатите од овие реформи. Денеска се наоѓаме во ситуација во која многу малку ни се познати конкретните резултати од досегашните јавни проекти и расходи. Иако постојано ги повторуваме добро познатите стратешки приоритети на државата, нивната поврзаност со јавните расходи/проекти е тешко јасно да се поврзе и да се мониторира. Крајно време е покрај неприкосновената дискусија за што се трошат јавните пари (која во последните неколку години се спомнуваше доста често), да се отвори и другото прашање кое бара отчет – како и колку ефикасно се потрошени тие. Често е занемарено клучното место на ефикасноста на јавните финансии за сериозни реформи што понатаму ќе го намалат притисокот за дополнително јавно задолжување. Фити и др. (2017) укажуваат на тоа дека постои сериозен простор за подобрување на ефикасноста на јавните расходи и го ставаат на испит нивното влијание врз економската активност и благосостојба во државата. Ваквата состојба е потврдена и во некои претходни анализи (пр. Dabla-Norris et al., 2012; Filipovski, Fiti and Trenovski, 2016; Doemeland et al., 2015; Треновски, 2013). Истото истражување покажа дека: влијанието на вкупните јавни

расходи на економијата е незначително и не постои никаков мултипликативен ефект, што значи на 1 ден. потрошени средства од државата ефектот врз економијата е помал од 1/3 ден.; зголемувањето на јавната потрошувачка (платите, надоместоците, стоките и услугите итн.) влијае дури негативно на среден рок врз економијата, додека влијанието на капиталните расходи (што треба да бидат мотори на растот) е позитивно, но само во првите неколку месеци, што е во спротивност со нивната природа значајно да придонесуваат за раст на економската активност на среден и долг рок. Во овој контекст, домашните истражувања што ги анализираат ефектите од капиталните расходи што се дел од централниот буџет успешно се дополнуваат со едно поново истражување, направено од ММФ во октомври 2016 год., кое го покрива останатиот сегмент на расходите за најголемите инфраструктурни проекти во земјава (проектите за три автопати и една железничка линија) што доминантно се реализираат од јавни претпријатија како Јавното претпријатие за државни патишта, меѓутоа не се дел од буџетот на централната власт. Според ова истражување, планираните јавни инвестиции во четирите мега проекти - автопатите во Македонија иако зафаќаат 2-3% од БДП од 2014–2018 година, тие можат да придонесат скромно во зголемувањето на реалниот БДП (годишната просечна стапка на раст од само 0,5 п.п. во периодот 2014–2020 год.). Ова истражување ги потврдува дел од претходно утврдените тенденции на капиталните инвестиции во земјата и го покажува скромниот ефект од големите инфраструктурни проекти, споредено со тоа колку се расходите за нив. Резултатите и утврдувањето на мултипликативните ефекти од големите инфраструктурни проекти во Македонија се поврзани со едно друго истражување на ММФ од 2012 година кое се однесува на ефикасноста на јавните инвестиции (индекс на ефикасност), која за Македонија утврдила дека изнесува 55% - на пр. вложени 1 мил. евра во јавни инвестиции ќе придонесат кон создавање на само 550 мил. евра јавен капитал/јавна вредност. Врз основа на резултатите од ова истражување, ММФ укажува дека доколку се зголеми ефикасноста на јавните инвестиции во Македонија до нивото на високо ефикасните економии, ефектот од големите инфраструктурни проекти врз стапката на раст може да се зголеми од 0,5 на 0,8 п.п. Доколку направиме една едноставна пресметка, базирана на истражувањата на ефикасноста на капиталните проекти од ММФ, ќе утврдиме дека само со зголемување на ефикасноста на јавните расходи за капиталните проекти (која и досега требаше да биде на високо ниво) ќе заштедиме во периодот 2014–2020 година приближно околу 200 мил. евра во јавен капитал.

Јавни приходи, јавни расходи, буџетски дефицит

Глобалната економска криза не ја одмина Македонија. Како мала и отворена економија, таа особено е ранлива на надворешни шокови од промени во економската активност на опкружувањето, а особено во земјите од ЕУ, како главни трговски партнери. Падот на економската активност во земјата најпрвин се одрази на намалувањето на буџетските приходи и суфицитот од 2007 година (0,6% од БДП) се претвори во дефицит од -0,9% од БДП во 2008 година и примарен дефицит¹ од -0,3% од БДП (графиконот 1, десната слика). Фискалниот импулс изнесуваше околу 3% од БДП. Експанзивната дискрециона фискална политика што Владата започна да ја имплементира од 2009 година (антикризните пакети за ублажување на ефектите од кризата, зголемување на потенцијалот за раст на економијата, подобрување на стандардот на живеење и заштита на ранливите групи), иако придонесе за ограничување на економскиот пад на само 0,4 % во 2009 година, доведе до пролабачување на буџетскиот дефицит, до ниво од -2,7% од БДП во 2009 година, а на примарниот дефицит до -2,2% од БДП. Наредниот период беше одбележан со постојан буџетски дефицит, што го достигна врвот од -4,2% од БДП во 2014 година (-3,2% примарен дефицит), по што следува период на блага фискална консолидација, во смисла на намалување на дефицитот, најпрво на -3,5% во 2015 (-2,3% примарен дефицит) година, а потоа на -2,7% во наредните две години (-1,4% примарен дефицит во 2017 година).

Графикон 1. Движење на јавните приходи, јавните расходи и на буџетското салдо (% од БДП)

Извор: Министерство за финансии / НБРМ

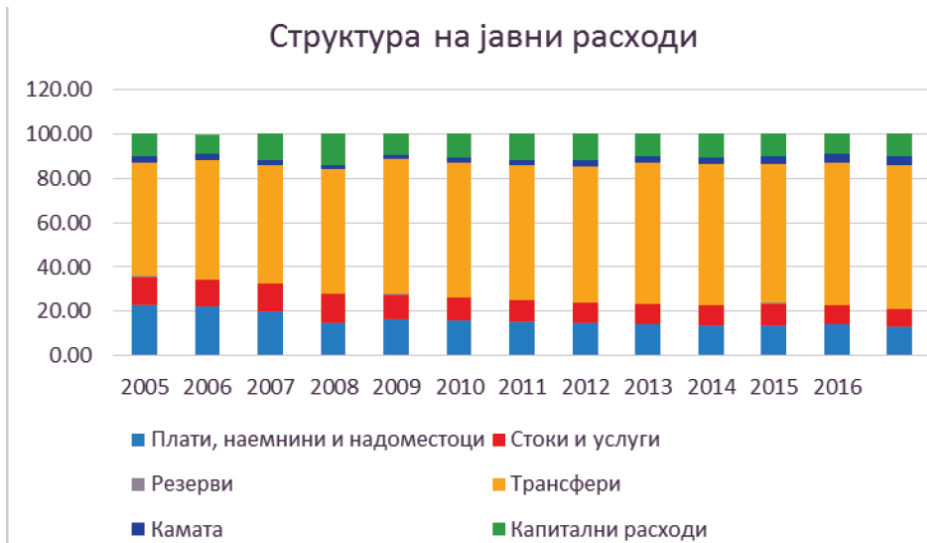
¹ Примарното салдо е соодветно при анализата на тековниот курс на политиката и за испитување на ефикасноста на дискреционата фискална политика, бидејќи не ги вклучува во пресметката каматните трошоци, што произлегуваат од претходно настанати обврски.

Делумно продлабочената разлика помеѓу вкупното и примарното буџетско салдо укажуваат на поголемиот удел на каматите за исплата на долгот, односно го одразуваат товарот врз буџетот од зголеменото задолжување во претходниот период. Доколку го земеме предвид и производниот јаз и структурниот дефицит, тогаш може да видиме дека периодот до 2014 година, главно, се карактеризира со структурен дефицит и позитивен фискален импулс (со исклучок на 2010 година), укажувајќи на водење експанзивна дискрециона фискална политика, додека во периодот 2015–2017 година е забележан негативен фискален импулс (НБРМ, 2018 година).

Иако нивото на јавните расходи во Република Македонија не е загрижувачко (околу 32% од БДП), нивната структура не е поволна за растот. Тековните расходи сочинуваат околу 90% од вкупните буџетски расходи. Во последните години, приличниот пораст на пензиите и на другите трансфери придонесоа за влошувањето на фискалната позиција (IMF, 2017 година). Растот на пензиите, надолнето со ефектите од стареењето на населението и одливот на млади образовани кадри, ќе предизвикува натамошни притисоци врз буџетот. Земјата спроведе неколку успешни пензиски реформи во изминатите две децении, но тие не се доволни за да го спречат растот на трошоците. Голем процент од расходите се наменети за социјални трансфери (64% во 2017 год.), што имаат социјална компонента, но во поглед на растот немаат високи мултипликативни ефекти, па така не влијаат на долгорочниот раст на економијата. Особено во земја како што е Македонија, каде што има висока стапка на невработеност и сиромаштија, креаторите на политиката мораат да избираат помеѓу краткорочните стабилизациони и социјално-економски цели и долгорочните цели.

Учеството на капиталните расходи во вкупните буџетски расходи е ниска (околу 10%, највисоко учество имаа во 2008 год. – 14%). Треба да се напомене дека позицијата капитални расходи вклучува и непродуктивни трошоци, а големи суми на пари завршуваат во странство и оттаму немаат мултипликативен ефект врз домашната економија. Затоа е потребно јавните инвестиции да се насочат кон крупни инфраструктурни објекти (патишта, модернизирање на железницата, гасификација), што значително ги намалуваат трошоците за водење бизнис, како и кон истражување и развој и образование, кои го поттикнуваат растот, а имаат особено ниско учество во вкупните буџетски расходи.

Графикон 2. Структура на јавните расходи

Извор: Министерство за финансии на Република Македонија

Јавен долг и фискална одржливост

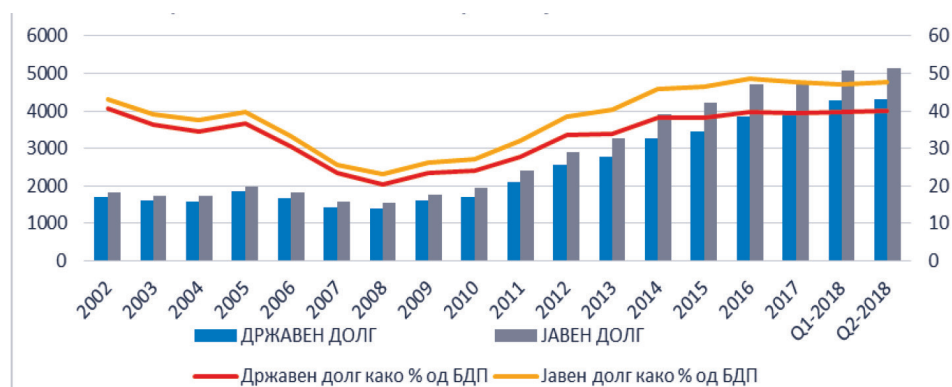
Силната фискална експанзија во земјава ја стави на тест нејзината фискална одржливост, со оглед на брзата динамика на пораст на нивото на задолженост. Според Европската комисија (2015, стр. 21), дефиницијата на фискалната одржливост, како способност на една земја (теоретски) бесконечно да ја одржува фискалната политика, без потреба од прилагодување или од промени во политиката (промени во јавните расходи или во оданочувањето), ја надополнува со барањето таквата политика да не предизвикува континуиран пораст на јавниот долг како процент од БДП. Со други зборови, фискалната политика исклучува ситуации во кои владата бесконечно акумулира долг побрзо од порастот на нејзиниот капацитет за негово сервисирање, поради што би морало постојниот долг и каматите да се финансираат со издавање на нов долг.

Опасноста од високиот јавен долг не лежи само во товарот за отплаќање на долгот и на каматите, туку има и други последици врз економијата. Истражувањата укажуваат дека високиот јавен долг може да предизвика сериозни последици, како намалено национално штедење, повисоки каматни стапки, последици врз идните генерации во поглед на товарот на

долгот, истиснување на продуктивните расходи за инвестиции за виталните ставки, негативен ефект врз растот, иако идејата за „прецизен“ праг е дискутабилна, можат да доведат до зголемување на даноците (повисоко дисторзивно оданочување), помал простор за фискален маневар, турбуленции на финансиските пазари поради поголемите потреби за финансирање; тешкотии во пристапот до финансиските пазари поради високите каматни трошоци; ја зголемува ранливоста на економијата на шокови на каматната стапка или на растот или на други надворешни шокови.

Јавниот долг на Република Македонија е меѓу најниските во Европа и е на значително пониско ниво од нивото поставено со Мастрискиот критериум од 60% од БДП. На графиконот 3 е прикажано движењето на државниот и на јавниот долг на Република Македонија во периодот од 2002 до првата половина на 2018 година. Она што е забележливо на графиконот е сè поголемиот јаз помеѓу државниот и јавниот долг. На крајот од 2016 година, државниот долг достигна највисоки 39,6% од БДП, а вкупниот јавен долг 48,5% од БДП. Просечниот вкупен јавен долг во земјите од Западен Балкан во 2016 год. е 53,8% од БДП (World Bank, 2018). Главен двигател на растот на долгот е примарниот дефицит (примарниот дефицит на општата влада изнесуваше -2,2% од БДП во просек за периодот 2009–2017 година), како резултат на експанзивните фискални мерки и автоматските стабилизатори (особено во кризниот период), како и задолжувањата на претпријатијата во државна сопственост, IMF (2017) нотираат дека гарантираниот долг на нефинансиските претпријатија порасна од 2,5% од БДП во 2008 год. на 6,75% од БДП во 2016 год., како резултат на имплементацијата на проекти од јавната инфраструктура од страна на Јавното претпријатие за државни

Графикон 3. Државен и јавен долг на Република Македонија

Извор: Министерство за финансии на РМ.

патишта. Благата фискална консолидација доведе до ниво на државен долг од 39,9% од БДП (јавен долг 47,7%) на крајот од првата половина на 2018 година. Сепак, забрзаната динамика на неговиот раст од почетокот на кризата (долгот се удвои во периодот 2008 – 2016 година) претставува основа за загриженост и наметнува потреба од висока претпазливост во понатамошното водење на јавните финансии, за да не се загрози нивната одржливост (за ова предупредуваат и меѓународните финансиски институции – ММФ и Светска банка). Ризикот од ненаплатливост на долговите има тенденција да расте со нивото на задолженост на земјата, но кое е прифатливото ниво компатибилно со фискалната одржливост, е веќе прашање на проценка. Исто така мора да се земе предвид помалиот праг на толерантност кон долг што го имаат земјите со понизок доход, над кој праг растот на јавниот долг може да има негативни последици врз макроекономската стабилност, да ги обесхрабри капиталните приливи и да го соочи приватниот сектор со финансиски ограничувања поради кредитното рационирање, што резултира поради намалено штедење, повисоки каматни стапки или преферирање од страна на банките на безризични државни хартии од вредност (Presbitero, 2010; Reinhart and Rogoff, 2010). Емпириските анализи на земјите во развој покажуваат дека земјите можат да влезат во должничка криза, дури и кога долгот е изненадувачки низок. Во 55% од земјите со среден доход при неисполнување на обврските по долг, јавниот долг бил под 60% од БДП, а во 35% бил помалку од 40% (Doemeland et al., 2015).

Ваквата динамика на раст на долгот поттикна повеќе истражувања во оваа област, а анализата на одржливоста на долгот е неизоставен дел и од Article IV извештаите за Република Македонија што ММФ ги објавува секоја година. Во последниот Извештај (IMF, 2017), тие укажуваат дека, за да се осигура фискална одржливост и да се создаде фискален простор, потребна е постепена фискална консолидација. Досегашните емпириски анализи, поврзани со одржливоста на јавниот долг во Македонија или со други аспекти на движењето на фискалните варијабли, детектираат ризик од понатамошен раст на долгот и повикуваат на претпазливост во раководењето со буџетските средства, земање предвид на нивото на задолженост при носење одлуки за планираното ниво на јавни расходи и особена внимателност при креирањето на примарен буџетски дефицит. Постои коинтеграција помеѓу приходите и расходите, што укажува на „слабата варијанта“ на фискална одржливост, но порастот на буџетските приходи не го следи во целост порастот на буџетските расходи (Ташевска, 2015). Имено, порастот на јавните приходи предизвикува последователен пораст и на јавните

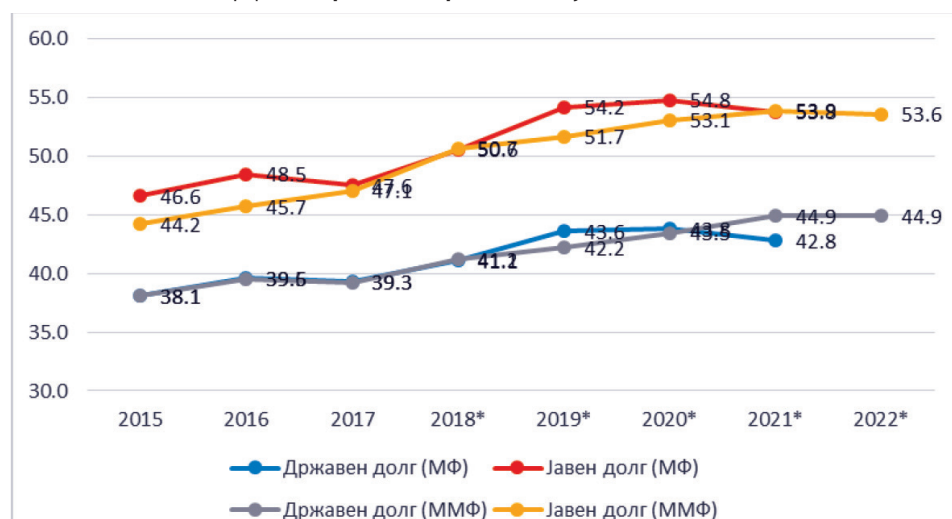

расходи, што укажува дека тие не се употребуваат за стеснување на буџетскиот дефицит (Trenovski, 2013, Ташевска, 2015). Особено е важно каква е реакцијата на примарното буџетско салдо при промена во нивото на долгот. Trenovski and Tashevska (2015) и Ташевска (2015) наоѓаат негативна реакција на примарното салдо при шок на долгот на краток рок и заклучуваат дека нивото на задолженост нема одлучувачко значење при утврдувањето на фискалната позиција, иако на подолг рок примарното салдо, сепак, реагира на повисокиот долг. Но, за да се спречи акумулација на долгот, потребна е побрза реакција на примарното салдо.

Проекции на идната динамика на долгот

Во овој дел се прикажани проекциите за идната динамика на државниот и на јавниот долг на Република Македонија, направени од ММФ и од Министерството за финансии на РМ. На графиконот 4 може да се види дека ММФ проектираат државниот долг да достигне ниво од 44,9% од БДП во 2022 година, а јавниот долг 53,6% од БДП. Според Министерството за Финансии на РМ државниот долг во 2021 година ќе биде 42,8%, а јавниот долг 53,8%, при што предвидуваат благо намалување во однос на 2020 година, кога очекуваат ниво на јавен долг од 54,8% од БДП.

Графикон 4. Проекции на државниот и на јавниот долг на РМ

Извор: МФ (2018); IMF (2017; 2018)

Забелешка: * проекции

Во продолжение е направен обид да се прикаже како промената (шок) во компонентите што се користат при пресметка на јавниот долг (примарното салдо, стапката на раст на БДП, имплицитната каматна стапка) би можела да влијае на неговите идни вредности. Ова е направено со цел да се утврди директното влијание од економското, социјалното и политичкото опкружување врз клучните варијабли што го детерминираат нивото на јавниот долг во Р. Македонија. Податоците што се користени се дел од базата на податоци од ММФ за World Economic Outlook, April 2018.

На почетокот е направена проекција на *државниот долг*, при што основното сценарио е пресметано врз основа на официјалните проекции на ММФ за компонентите на јавниот долг. Покрај ова, направени се и две дополнителни сценарија, имајќи го предвид социоекономскиот и политичкиот контекст во последниот период.

- Оптимистичко сценарио: Подобрување на изгледите за земјата поради напредок во евроатлантскиот процес (влез во НАТО, преговори со ЕУ; зголемена доверба и позитивни очекувања на економските субјекти, поголема економска активност, поголеми даночни приходи како резултат на зголемената економска активност – намалување на примарниот дефицит.
- Песимистичко сценарио: шок на растот поради прекин на евроатлантскиот процес (помал раст за 1,5 п.п. во првите две години, 1 п.п. во наредните две години и 0,5 п.п. во последните две), намалување на довербата на економските агенти и на странските инвеститори, нарушување на економската активност, која понатаму води до намалување на јавните приходи и до продлабочување на фискалниот дефицит, како и повисоки каматни стапки.

Анализата и пресметката врз основа на двете сценарија е направена, како за државниот, така и за нивото на *јавниот долг*.

Графиконите 5 и 6 покажуваат дека, доколку се остварат позитивните очекувања, тогаш државниот долг би изнесувал 43,8% од БДП во 2022 година, односно за 1,7 п.п. помалку отколку во основното сценарио. Јавниот долг, пак, би бил за 4,1 п.п. понизок отколку во основното сценарио. Од друга страна, доколку се исполнат претпоставките на песимистичкото сценарио, тогаш веќе јавниот долг е во опасност да се приближи до Мастришкиот праг од 60% од БДП (иако укажувањата се дека за земји на ниво на развој како Македонија прагот на толерантност на долг е понизок). Послаб раст на БДП негативно ќе влијае на уделот на долгот преку понискиот име-

Графикон 5. Алтернативни сценарија за движењето на државниот долг

Извор: пресметки на авторите

Графикон 6. Алтернативни сценарија за движењето на јавниот долг

Извор: пресметки на авторите

нител (номинален БДП) и преку влошување на буџетското салдо како резултат на автоматските стабилизатори, а тоа може да предизвика долгот да го загрози прагот од 60% од БДП. Истото може и да настане доколку нема успех во спроведувањето на фискалната консолидација. Сето ова укажува на фрагилноста на јавниот долг на макроекономското и политичкото опкружување. Проекциите на институциите (Министерство за финансии, 2018; IMF, 2017), како и направените симулации на идната динамика на долгот, упатуваат на потребата од претпазливост во понатамошното во-

дење и управување со јавните финансии и преземање на мерки за обезбедување на фискален простор. Забрзаната динамика на раст на јавниот долг од почетокот на кризата наметнува потреба за добра среднорочна фискална стратегија на консолидација. За да се обезбеди одржливост на долгот, примарниот дефицит на централната влада треба најпрвин постепено да се намалува за да се стабилизира долгот, а потоа да се изградат фискални амортизери.

Висината на долгот сам по себе не говори многу за одржливоста. Долгорочната одржливост на јавниот долг мора да се гледа низ призмата на обезбедување на продуктивни расходи што ќе придонесуваат за зголемување на економскиот раст и, воопшто, за благосостојбата на населението. Од особена важност е и структурата на долгот, а особено рочната структура, од која зазвиси колкави оптоварувања ќе има буџетот во наредните години за отплаќање на обврските по постојниот долг, како и каков ќе биде капацитетот на економијата да генерира доволни приходи за отплаќање на долгот без притоа да има потреба од нови задолжувања за финансирање на старите долгови. Во Македонија има позитивен тренд на зголемување на рочноста на долгот, како и подобрена каматна структура (на крајот од 2017 година 72,3% од државниот долг беше со фиксна каматна стапка). Забележано е подобрување во структурата на јавниот долг, особено кај домашниот долг, во поглед на рочноста. Просечното време на достасување на домашното портфолио на централната влада на крајот од 2012 година изнесуваше 450 дена, додека на крајот од 2017 година овој показател изнесува 1.606 дена (МФ, 2018), што упатува на поголемо потпирање на долгорочно задолжување. Сепак, мора да се нагласи дека 67% од јавниот долг е надворешен јавен долг, што укажува на определена ранливост на шокови на девизниот курс.

Заклучоци и препораки

За ефикасноста и одржливоста на јавните финансии од особена важност е структурата, како и карактеристиките на економијата. Ова е директно поврзано исто така со економското опкружување (економските релации) во кое функционира една мала и отворена економија како Македонија и коешто не може да не се земе предвид при детектирање на клучните точки и области од интерес за јавните финансии во државата. Одржливото ниво на јавен долг во голема мера зависи од успешното имплементирање

на поефикасни макроекономски политики и структурни реформи што го поттикнуваат економскиот раст, поголема фискална транспарентност и на добро управување со јавниот долг, преку прудентна фискална рамка. Во овој контекст, во продолжение ќе укажеме на некои позначајни *ипредизвици/ранливостии на македонската економија во контекст на одржливостта на јавните финансии*:

- Значајниот раст на јавниот долг во последната декада (јавниот долг е дуплиран во периодот 2008-2016);
- Зголемено учество на надворешниот јавен долг во вкупниот јавен долг;
- Неповолна структура на јавните расходи - иако нивото на јавните расходи во Република Македонија не е загрижувачко (околу 32% од БДП), нивната структура не е поволна за растот. Тековните расходи сочинуваат околу 90% од вкупните буџетски расходи. Голем процент од расходите се наменети за социјални трансфери (64% во 2017 год.), што имаат социјална компонента, но во поглед на растот, немаат високи мултипликативни ефекти;
- Ефикасноста во управувањето со јавните финансии (приоретизација, ефикасност и оценка на влијанијата од јавните политики);
- Ригидноста на расходите во буџетот што се поврзани со пензиите, субвенциите и со социјалните трансфери;
- Учесството на капиталните расходи во вкупните буџетски расходи е ниска (околу 10%, највисоко учество имаа во 2008 год. – 14%). Тие вклучуваат и непродуктивни трошоци, што немаат мултипликативен ефект врз домашната економија;
- Амбициозната политика на креаторите на политиките во однос на инфраструктурните проекти, како и социјалните реформи;
- Непредвидливите случувања во домашната економија и во регионот (политичката криза, случувањата во ЕУ). Значителна детерминираност на растот на домашниот БДП од странската ефективна побарувачка;
- Ризикот од ненаплатливост на долгови има тенденција да расте со нивото на задолженост на земјата и во оваа насока треба да се земе предвид помалиот праг на толерантност кон долг што го имаат земјите со понизок доход;

- Досегашните емпириски анализи, поврзани со одржливоста на јавниот долг во Македонија или со други аспекти на движењето на фискалните варијабли, детектираат ризик од понатамошен раст на долгот и повикуваат на претпазливост во раководењето со буџетските средства, земање предвид на нивото на задолженост при носењето одлуки за планираното ниво на јавни расходи и особена внимателност при креирањето на примарен буџетски дефицит.
- Направените симулации покажуваат дека доколку се остварат позитивните очекувања, тогаш државниот долг би изнесувал 43,8% од БДП во 2022 година, односно за 1,7 п.п. помалку отколку во основното сценарио. Јавниот долг, пак, би бил за 4,1 п.п. понизок отколку во основното сценарио. Од друга страна, доколку се исполнат претпоставките на песимистичкото сценарио, тогаш веќе јавниот долг е во опасност да се приближи до Мастришкиот праг од 60% од БДП.

Прејораки во насока на подобрување на ефикасноста и одржливоста на јавните финансии:

- Потребно е да се преземат мерки на постепенa фискална консолидација, со цел да се создаде фискален простор;
- Примарниот дефицит треба постепено да се намалува најпрвин за да се стабилизира долгот и потоа да се изградат фискални амортизери;
- Консолидацијата најдобро би се остварила со кратење на тековните расходи, бидејќи имаат помали мултипликативни ефекти и помал негативен ефект врз економскиот раст;
- Да се утврдуваат приоритетите во поглед на капиталните расходи, да се направи анализа на нивните влијанија и ефектите врз јавните финансии. Јавните инвестиции да се насочат кон крупни инфраструктурни објекти;
- Зголемувањето на буџетските приходи може да се оствари со проширување на даночната база и нејзиниот опфат, подобрување на ефикасноста во прибирањето на даноците, намалување на сивата економија; креирање на фискалната политика во насока на структурно и даночно реформирање;
- Потребна е добра координација помеѓу фискалната и монетарната политика. Фискалната политика не може да ги оствари зададените

- цели без поддршка од монетарната политика, но исто така треба да ги зема предвид монетарните агрегати при утврдување на насоката на дејствување и мерките што се преземаат;
- Реформи за поттикнување и девирзификација на извозот, што е клучен фактор за подобрување на динамиката на растот/приливот на девизни средства;
  - На среден рок, неопходни се реформи во пензискиот систем како главен предизвик за фискалната одржливост на среден до долг рок;
  - Реформи за зголемување на ефикасноста на јавниот финансиски менаџмент (приоритизација на проектите, ефикасност во реализација итн.);
  - Треба да се води сметка за очекувањата на економските субјекти, кои доколку во иднина очекуваат поголема фискална контракција (или ја перципираат фискалната политика како неодржлива на долг рок) како резултат на денешните зголемени јавни расходи, ќе реагираат со зголемување на штедењето и намалување на инвестициите;
  - Фискални правила (плафон на буџетскиот дефицит од 3% од БДП и на јавниот долг на ниво од 60% од БДП).

Референции

- Dabla-Norris, E. et al. (2012) Investing in public investment: an index of public investment efficiency. *Journal of Economic Growth*, 17(3), pp.235-266.
- Doemeland, D., Shimbov, B., Davies-Cole, N.S. (2015) *FYR Macedonia - Public expenditure review: fiscal policy for growth*. Washington, DC: World Bank.
- Filipovski, V., Fiti, T. and Trenovski, B. (2016) Efficiency of the fiscal policy and the fiscal multipliers – the case of the Republic of Macedonia. *Economic Studies*, Issue 1, 2015, Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences.
- Presbitero, A. F. (2010). *Total public debt and growth in developing countries*, November 12.
- Reinhart, C. and Rogoff, K. (2010) “Growth in a Time of Debt. *NBER Working Paper* No. 156.
- Trenovski, B. and Tashevska, B. (2015) Fiscal or monetary dominance in a small, open economy with fixed exchange rate—the case of the Republic of Macedonia. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka Faculty of Economics*, 33(1), pp.125-145.

- International Monetary Fund. 2018. *World Economic Outlook: Cyclical Upswing, Structural Change*. Washington, DC, April.
- IMF (2017) *Former Yugoslav Republic of Macedonia: Staff Report for the 2017 Article IV Consultation*, 10 August.
- World Bank (2018) *Western Balkans Regular Economic Report No.14: Higher But Fragile Growth*, Washington, D.C., World Bank Group.
- Министерство за финансии на РМ (2018) *Фискална стабилност на Република Македонија 2019-2021*.
- НБРМ (2018) *Годишен извештај за 2017 година*, Народна банка на Република Македонија.
- Ташевска, Б. (2015) *Меѓузависноста на буџетскиот дефицит, јавниот долг и фискалната одржливост*, Докторска дисертација, Економски факултет – Скопје.
- Треновски, Б. (2013) *Креирање на оптимална макроекономска политика во Република Македонија*, Центар за економски анализи – ЦЕА, Скопје.
- Фити, Т. и др. (2017) *Макроекономските ефекти на фискалната политика во Република Македонија* (уредник А. Беџети), МАНУ, Центар за стратегиски истражувања, Скопје.

Иван ШТЕРИЕВ*

ОСНОВИ ЗА КРЕИРАЊЕ СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА МАКЕДОНСКИОТ ПАЗАР НА ХАРТИИ ОД ВРЕДНОСТ

Апстракт

Берзите во Југоисточна Европа функционираат две то три децении. Станува збор за мали економии, со не многу голем општествен производ и животен стандард и историски и генерациски дисконтинуитет од пазарниот економски и вредносен систем. Имајќи го ова предвид, изминатиот период е сè уште кратка временска отсечка за посериозно да се почувствуваат импликациите од ефикасно функционирање на пазарот на хартии од вредност. Економската литература, од своја страна, силно ја поддржува тезата дека економскиот развој е тесно поврзан со степенот на развој на финансискиот систем. Последователно, развојот на пазарот на хартии од вредност, односно можностите за небанкарско финансирање што тој ги овозможува, е прашање што креаторите на политиките мора постојано да го имаат на листата на приоритети. Оттука, формулирањето и донесувањето на формална стратегија за развој на пазарот на хартии од вредност во економии како македонската е значајно стратешко прашање.

Колку е поразвиен националниот пазар на хартии од вредност, толку полесно компаниите успешно се справуваат со секоја нова ситуација, не зависат само од банкарското финансирање и ја зајакнуваат својата меѓународна конкурентност. Познато е дека некои инвестиции можат соодветно да се финансираат единствено преку прибирање на акционерски капитал на берза или преку т.н. equity фондови. Токму затоа, унапредувањето на

* Извршен директор, „Македонска берза“ А.Д. – Скопје, контакт: ivan@mse.org.mk

сегментот во финансискиот сектор на кој е достапен капитал што е подготвен да прифати поголеми ризици треба секогаш да биде во фокусот на економската политика. Во моменталното опкружување јасно е дека на пазарот на хартии од вредност нема да излезат сите компании што теоретски можат да го сторат тоа. Но, од суштествено значење е вратата на овој пазар да се држи широм отворена. Токму во добрите претприемачки идеи лежи огромен потенцијал и тие не треба лесно да се отфрлаат поради инфериорноста на пазарот на хартии од вредност. Дополнително, токму пазарот на хартии од вредност придонесува за поефикасно корпоративно управување и генерално усогласување на економските агенти со пазарните принципи.

Постои широк спектар на разни алтернативи коишто им стојат на располагање на носителите на економските и на другите политики за поттикнување, унапредување и поефикасно функционирање на македонскиот пазар на хартии од вредност. Системски развојни реформи и интервенции се можни во повеќе области од кои зависи функционирањето на пазарот, односно интензитетот и квалитетот на понудата и побарувачката. За потребите на овој труд би ги издвоиле законодавството во доменот на хартиите од вредност и регулацијата на пазарот, повратните влијанија на пензискиот систем, даночната регулатива, приватизацијата, креирањето на пазар за мали и средни компании пред нивната иницијална јавна понуда, корпоративното управување, едукацијата на пазарните учесници и јавноста и домашна и меѓународна промоција.

***Клучни зборови:** акционерски капитал, инвестиции, пазар на хартии од вредности, финансиски сектор, мали и средни компании, иницијална јавна понуда, законодавство, регулација, пензиски систем, даноци, приватизација, едукација и промоција.*

1. Досегашниот развој на македонскиот пазар на хартии од вредност и причини за формулирање на развојна стратегија

Берзите во Југоисточна Европа, вклучително и Македонската берза, се производ на трансформација на стопанствата во овие земји во пазарни економии. Тие поминаа неколку развојни фази – најпрвин служеа како пазарна инфраструктура за приватизацијата, потоа беа место за концентрацијата на иницијално креираните сопственички структури, за во наредната

фаза, што коинцидираше со светската и регионална економска експанзија и вишок на ликвидност, да доживеат бум во периодот 2005–2007 година. Следуваше остра ценовна корекција како последица на светската финансиска и економска криза и влегување во зона на пролонгиран мечкин пазар. Оздравувањето од овие ефекти од финансиската криза трае веќе една деценија. За разлика од берзите во развиените земји, повторното динамизирање на регионалните берзи се одвиваше многу споро, првенствено поради немање претходно искуство на локалните пазарни учесници во вакви ситуации (инвеститори, издавачи и финансиски посредници), но и поради нискиот пост-кризен економски раст на домашните економии и високата зависност од присуството на странските портфолио инвеститори што станаа многу попретпазливи во однос на вложувањето во нашиот регион. За време на берзанската еуфорија од 2007 година, очекувањата на сите - и на финансиските посредници и на инвеститорите и на пошироката јавност, станаа преголеми. Во последната деценија стана јасно дека македонскиот пазар на хартии од вредност влезе во нова развојна фаза - во нова реалност на пазар на хартии од вредност во мала отворена економија како Македонија, со соодветно ниво на БДП и животен стандард, со специфични перформанси и организациско-сопственичка структура на претпријатијата и во конкретен општествено-политички амбиент. Успешната берзанска 2018 година е дел од оваа нова епизода, но сè уште не претставува суштествена квалитативна трансформација.

За разлика од краткиот берзански бум, примарниот пазар на хартии од вредност во Република Македонија никогаш не доживеа посебна експанзија. Вистински иницијални јавни понуди, проследени со трансформација на приватните во јавни акционерски друштва сè уште не се регистрирани. Новите емисии на акции од постојните акционерски друштва најчесто се спроведуваа во форма на приватен пласман, а помалку како јавни понуди. Новите емисии беа резултат на пропишаните капитални цензуси во високо-регулираниот финансиски сектор, распределба на корпоративните добивки во акции или, пак, се случуваа по извршените преземања на компаниите од странски доминантен сопственик. Македонската берза во изминатиот период во повеќе наврати, самостојно или во соработка со домашни и меѓународни партнери, се обидуваше да иницира некои од домашните етаблирани приватни друштва да извршат трансформација во акционерски друштва и да излезат на пазарот со нови емисии за докапитализација, со цел финансирање на нови проекти и иден поекспанзивен развој, но, за жал, се покажа дека интересот што начелно постои на зборови, исчезнува кога сето тоа

треба да се спроведе во пракса. Секако, свое влијание има традиционалниот развоен образец на компаниите, нивните животни циклуси, промените на генерациите, но и спецификите на македонската економија која се карактеризира со висок степен на банкоцентричност, односно постоење на повеќе силни банки од класичен тип што веќе подолго време можат релативно лесно кредитно да ги поддржат компаниите што имаат солидни бизниси и стабилен развој.

Берзите во целиот регион функционираат околу две до три децении. Станува збор за мали економии, со не многу голем општествен производ и животен стандард и децениски и генерациски дисконтинуитет во однос на капиталистичкиот економски и вредносен систем. Имајќи го ова предвид, изминатиот период е сè уште временски кратка отсечка за да може да се почувствува вистинското значење и улога на пазарот на хартии од вредност во економиите на овие земји. Од друга страна, уште пред еден век австрискиот либерален економист Шумпетер ја видел директната врска помеѓу добро развиениот финансиски систем и растот на економијата. Емпириската економска литература, којашто особено се разви почнувајќи од 90-те години од минатиот век, ја поддржува тезата дека економскиот развој е тесно поврзан со степенот на развој на финансискиот систем. Во тие рамки, развојот на пазарот на хартии од вредност е прашање што креаторите на економските и на другите политики мора да го имаат на своите листи на приоритети.

Колку е поразвиен националниот пазар на хартии од вредност, толку полесно компаниите успешно се справуваат со секоја нова ситуација, не зависат само од банкарското финансирање и ја зајакнуваат својата меѓународна конкурентност. Во пазарните економии приватните компании се натпреваруваат за привлекување на капитал за основање и развој на своите бизниси. Покрај краткорочни кредити, на компаниите им треба сопствен (акционерски) капитал и/или долгорочно банкарско финансирање за да обезбедат одржлив развој. Пазарот на хартии од вредност обезбедува механизам за привлекување на ваков вид на капитал. Тој е еден од каналите за проток на инвестицискиот капитал во рамките на приватниот сектор. Оттука, главната корист од врската помеѓу приватниот сектор и пазарот на хартии од вредност е дека на тој начин на компаниите им се нуди широка лепеза на поевтини и генерално подолгорочни опции за финансирање на нивното работење. Секако, компаниите што се потпираат на пазарот на хартии од вредност мора да исполнат одредени услови, особено во поглед

на обелоденувањето и транспарентноста во работењето. Постојењето на функционален пазар на хартии од вредност го прави целиот финансиски систем повеќедимензионален и пореспонзивен на потребите на приватниот сектор. Дополнително, пазарот на хартии од вредност што обезбедува финансирање на приватниот сектор, истовремено обезбедува и создава меѓусебни врски, потребни за финансирање на јавниот сектор.

Исто така, емпириски е докажано дека има висока позитивна корелација помеѓу големината на пазарната капитализација и вредноста на прометот со хартии од вредност во националната економија со реализираните трошоци за истражување и развој и бројот на патентирани иновации. Состојбите на овој план во Република Македонија не се на задоволително ниво. Инвестициите во човечкиот капитал и новите технологии како носители на развојот имаат големо влијание врз идниот економски раст. Инвестициите се централниот пункт на економските политики, насочени кон креирање на конкурентна и динамична економија, способна за одржлив раст со повеќе и подобри работни места и поголема социјална кохезија.

Оттука, развојот на пазарот на хартии од вредност е дефинитивно долгорочен економски фактор што влијае на клучните економски варијабли, односно обемот на производство и вработеноста со сите повратни позитивни општествени импликации, а формулирањето и донесувањето на формална стратегија за развој на пазарот на хартии од вредност во економијата како македонската е значајно стратешко прашање.

2. Некои квантитативни показатели, поврзани со развојот на пазарот на хартии од вредност во Република Македонија

Постојат неколку стандардни показатели што редовно се земаат предвид кога се дава оценка колкав е степенот на развој на пазарот на хартии од вредност во определена земја и колкави се неговите идни потенцијали. За развиеноста на примарниот пазар тоа се бројот и видот на нови емисии на хартии од вредност, а за секундарниот пазар тоа се берзанскиот промет, пазарната капитализација и т.н. коефициент на обрт на прометот.

За подетално согледување на динамиката на примарниот пазар во Република Македонија во продолжение е презентирана табела со бројот и вредноста на одобрени емисии во периодот од 2001 година до 2018 година (заклучно со месец октомври).

Табела 1. Примарен пазар на хартии од вредност за периодот 2001-2018 година

година	Број на одобрени емисии			Вредност на одобрени емисии (милиони денари)		
	јавни понуди	приватни понуди	вкупно	јавни понуди	приватни понуди	вкупно
2001	6	14	20	635	1.949	2.585
2002	10	14	24	2.127	2.705	4.832
2003	6	19	25	406	1.977	2.383
2004	3	14	17	102	5.293	5.394
2005	0	14	14	0	11.475	11.475
2006	3	13	16	373	570	943
2007	0	10	10	0	1.728	1.728
2008	2	21	23	3.803	3.061	6.865
2009	0	7	7	0	5.395	5.395
2010	0	6	6	0	4.289	4.289
2011	3	8	11	1.055	2.600	3.655
2012	1	15	16	123	9.908	10.032
2013	0	6	6	0	121	121
2014	1	11	12	4.307	2.018	6.325
2015	0	4	4	0	120	120
2016	1	4	5	308	1.111	1.420
2017	0	3	3	0	311	311
2018	0	7	7	0	2.178	2.178
вкупно	36	190	226	13.239	56.811	70.050

*Извор: sec.gov.mk

** Податоците за 2018 година се заклучно со 31.10.2018 година.

Од податоците во табелата може да се заклучи дека доминираат приватните понуди и тоа 84% од бројот на одобрени емисии се приватни понуди, додека 16% од бројот на одобрени емисии се реализирани преку јавна понуда. Доколку се разгледува вредноста на одобрените емисии, 81% од вредноста е реализирана преку приватни пласмани, додека 19% од вредноста преку јавна понуда на хартии од вредност. Доколку се разгледува временската серија на податоци за број на одобрени емисии од 2001 година до 2018 година (заклучно со месец октомври), забележлив е трендот

на намалување на бројот на одобрени емисии (и вредноста на одобрените емисии), особено по 2008 година.

За подетално согледување на состојбите, поврзани со берзанската динамика во Република Македонија, во табелата подолу се анализира периодот од 2012 година до 2018 година (заклучно со месец октомври), односно вкупниот промет, реализиран на Берзата и неговата структура по пазарни сегменти и инструменти.

Табела 2. Промет на Берзата за периодот 2012-2018 година

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	(I-X) 2018
ПРОМЕТ (ЕВРА)							
ТРГУВАЊЕ ВО БЕСТ	44.779.637	34.455.784	40.999.918	33.852.862	37.880.889	47.281.462	69.346.270
Акции	25.243.873	22.637.869	32.209.249	23.357.950	29.613.326	44.314.263	60.990.816
Обврзници	19.535.764	11.817.914	8.790.668	10.494.911	8.257.563	2.905.868	8.355.454
Просечен дневен промет	182.031	140.636	164.658	138.741	154.801	193.776	338.337
Просечен дневен број на трансакции	60	55	53	48	52	66	100
БЛОК ТРАНСАКЦИИ	39.000.911	13.298.129	25.435.916	8.919.059	10.480.397	29.535.915	83.349.465
ЈАВНИ БЕРЗАНСКИ АУКЦИИ	5.634.348	4.464.093	4.545.819	257.678	740.025	209.621	276.520
ЈАВНА ПОНУДА НА ХВ	1.591.253	284.788	70.182.167	230.474	-	-	-
ВКУПНО	91.006.148	52.502.794	141.163.820	43.260.073	49.091.310	77.026.998	152.972.255

Од податоците погоре видливо е дека постои тренд на намалување на вкупниот промет на Берзата во периодот 2012 - 2016 година (со инцидентен прекин во 2014 година поради големи трансакции, реализирани на сегментот на јавни понуди). Задолжителната котација од 2013 година придонесе само за прераспределба на прометот од еден пазарен сегмент на друг, без некое позначително влијание врз вкупниот промет. Нејзиниот ефект е повеќе квалитативен во однос на зголемената транспарентност и бројот на јавни објави на ценовно чувствителни информации од страна на друштвата. Од 2016 година наваму забележлив е нагорен тренд во тргувањето со хартии од вредност, но притоа нема некоја позначајна промена на расположливиот берзански материјал.

Истовремено, анализата на учеството на странските и на домашните инвеститори во вкупниот реализиран промет на Македонската берза во истиот период, укажува на релативно низок процент на учество на странските инвеститори на куповна страна на пазарот што се движи помеѓу 8 и 11% (со исклучок на 2014 година кога процентот е околу 24% и 2018 година од 15%), додека процентот на учество на странските инвеститори на годишно ниво на продажна страна е повисок и се движи во рамките од 14 до 30% (со

исклучок на 2018 година, кога процентот е околу 39%), што укажува дека постојано е регистриран нето-одлив.

Подолу се презентира табела со податоци за учеството на странските и на домашните инвеститори во вкупниот берзански промет за периодот 2012-2018 година.

Табела 3. **Учество на странски и на домашни инвеститори во вкупниот промет на Берзата за периодот 2012–2018 година**

Година	Учество на странски инвеститори во вкупниот промет на Берзата		Учество на домашни инвеститори во вкупниот промет на Берзата	
	% на учество на куповна страна	% на учество на продажна страна	% на учество на куповна страна	% на учество на продажна страна
2012	11,63	21,05	88,37	78,95
2013	8,59	14,69	91,41	85,31
2014	23,56	30,22	76,44	69,78
2015	7,71	28,27	92,29	71,73
2016	10,06	24,15	89,94	75,85
2017	10,84	29,17	89,16	70,83
(I-IX) 2018	15,45	39,28	84,55	54,81

*Извор: Статистички билтени на Македонска берза.

Моменталната пазарна вредност на котираните компании, како индикатор за степенот на развој на пазарот на хартии од вредност и за можноста за иден раст, се анализира преку состојбата на пазарната капитализација, пресметана врз основа на сите издадени акции на котираните издавачи. Бројот на котираните компании од 32 во 2012 година, со воведувањето на законски задолжителната котација во 2013 година порасна на 116 компании, за на крајот на октомври 2018 година да изнесува 106 компании (дел од друштвата се декотирани поради отворање на стечајни постапки).

Од друга страна, вистинската трговска активност е со висока концентрација, односно од вкупно котираните 106 друштва во 2018 година се истргувале 74, а на 20 од нив отпаѓа речиси 93% од прометот во БЕСТ системот. Со зголемувањето на бројот на котираните компании, неврзано со ценовните движења во изминатите години, се зголеми и износот на вкупната пазарна капитализација на сите котираните компании и таа на крајот од октомври 2018 година изнесуваше околу 2,6 милијарди евра. Доколку вака пресметаната пазарна капитализација се стави во однос со БДП, овој показател изнесува околу 23% и е на релативно слично или повисоко ниво

во споредба со поголемите регионални берзи. Во рекордната 2007 година, кога бројот на котирани друштва на крајот на годината беше 38 друштва, овој показател изнесуваше 30%. Сепак, оваа вредност на пазарната капитализација наспроти БДП од околу 23% не е објективна мерка на состојбите. Така, на пример, доколку се анализираат само дваесетината најликвидни акции и се пресмета нивната пазарна капитализација врз основа на реалниот free float (количината на акции што навистина е расположлива за тргување на берзата), таа на крајот од минатата година изнесува скромни 5,1% од БДП. Просечниот податок за овој индикатор на ниво на ЕУ е 65%, а во САД, Англија и Швајцарија бројките одат и над 100%. Доколку, пак, пазарната капитализација се стави во однос на прометот, односно доколку се анализира колкав процент од пазарната капитализација се истргувал на берзата во текот на една година, може да се заклучи дека овој т.н. коефициент на обрт за котираните компании изнесува околу 1,8% просечно годишно за периодот од 2013 до 2018 година.

Подолу е даден преглед на движењето на пазарната капитализација на Берзата по години за периодот 2012–2018 година.

Табела 4

Год.	Број на котирани акционерски друштва на крајот од годината	Пазарна капитализација (EUR m)	Пазарна капитализација како % од GDP	Промет како % од пазарната капитализација
2012	32	421,43	5,36%	5,60%
2013	116	1.589,52	19,57%	1,42%
2014	115	1.654,62	20,37%	1,95%
2015	114	1.615,59	19,89%	1,44%
2016	109	1.844,29	18,70%	1,61%
2017	107	2.161,84	21,58%	2,17%
X 2018	106	2.646,97	23,58%*	2,61%

*во 2018 година прогнозирана вредност на GDP во согласност со податоците од МФ.

3. Координација на развојните активности и донесување на формална стратегија за развој

Во услови кога на македонскиот пазар на хартии од вредност во наредниот период му претстои имплементирање на цел сет нови закони што

ќе го регулираат пазарот на хартии од вредност во согласност со европските директиви и регулативи (коишто при нивното воведување предизвикуваат турбуленции и во развиените земји), при што тој функционира во банкоцентрично опкружување и специфична корпоративна структура и култура, коишто го отежнуваат автономното динамизирање на пазарот, постои дефинитивна потреба од координација на посакуваните развојни правци на идното функционирање на пазарот. Од сето ова произлегува потребата за креирање и донесување на сеопфатна стратегија за идното позиционирање и развој на македонскиот пазар на хартии од вредност со која ќе се понудат системски решенија за повеќе клучни предизвици и прашања.

Од искуствата на многу земји, познато е дека некои инвестиции можат соодветно да се финансираат единствено преку прибирање на акционерски капитал на берза и/или развој на т.н. equity фондови. Затоа, унапредувањето на сегментот од финансискиот сектор на кој се нуди капитал што е подготвен да прифати поголеми ризици, треба секогаш да биде еден од приоритетите на економската политика. Јасно е дека во блиска иднина на пазарот на капитал нема да излезат сите компании што досега за тоа изразиле начелен интерес или, пак, теоретски можат тоа да го сторат. Но, за ваквите компании од суштествено значење е вратата на пазарот на капитал да се држи ширум отворена. Токму во добрите претприемачки идеи лежи потенцијалот на националната економија и тие не треба да се отфрлаат поради инфериорноста на пазарот на хартии од вредност. Дополнително, функционирањето на малите и средни компании, што стратегиски го имаат зацртано излегувањето и прибирањето на капитал на берза, индиректно придонесува за побрз раст на овие компании, поради постепеното воведување на пазарните принципи во нивното работење.

Од развоен аспект, мора да се акцептира поширокиот контекст на функционирање на берзите, односно фактот дека тие не се институционален остров – за да се развиваат пазарите на капитал потребно е да постои погодно и соодветно економско, политичко, регулативно и општествено опкружување. Тргувајќи од оваа аксиома, иднината на пазарите на капитал во овој регион ќе ја детерминираат оценките и одлуките на економските субјекти (емитентите, финансиските посредници и инвеститорите), но уште повеќе мерките и активностите на државата и нејзините институции. Неинволвирањето на државата во понатамошното каналзирање на развојот на пазарот на хартии од вредност значи препуштање на овој процес единствено на приватните субјекти и негово спонтано одвивање.

Имајќи ги предвид претходно опишаните квалитативни и квантитативни состојби на македонскиот пазар на хартии од вредност, веројатно е потребно да се пристапи кон системско стимулирање и поддршка на пазарот на капитал во Република Македонија.

Почетна фаза на ваква системска поддршка и каналзирање на идниот развој во овој правец би било токму изготвувањето на формална Стратегија за развој на македонскиот пазар на хартии од вредност. Од неа треба да произлезат конкретни мерки и активности за подобрување на повеќе сегменти во различни области што директно или индиректно го тангираат пазарот на хартии од вредност. Во Република Македонија свесноста за придобивките од постоењето на функционален пазар на хартии од вредност сè уште не е на потребното ниво, ниту кај релевантните институции, ниту кај клучните економски субјекти. Со изготвувањето на сеопфатна стратегија и соодветна координација на активностите поради нејзина имплементација може да се постигне многу полесно и поефективно мобилизирање на институциите и на приватните субјекти во функција на креирање, поддршка и реализација на активности, насочени кон динамичен и одржлив развој на домашниот пазар на хартии од вредност. Изготвувањето на ваков стратешки документ, со широка партиципација на релевантните политички и економски фактори, би бил вистински потег во насока на понатамошен позитивен развој на националниот пазар на хартии од вредност и идниот успешен развој на македонската економија, односно креирање на бизнис клима и економски амбиент во кој ќе се создава дополнителна вредност, поголеми профити и поголема вработеност.

4. Области на кои треба да се фокусира Стратегијата за развој на пазарот

Постои широк спектар на разни мерки и активности коишто им стојат на располагање на носителите на економските и на другите политики за поттикнување, унапредување и поефикасно функционирање на македонскиот пазар на хартии од вредност. Развојните алтернативи се поврзани со повеќе области од кои зависи функционирањето на домашниот пазар на хартии од вредност. Токму во овие области треба да се идентификуваат пунктовите на кои треба да се фокусира идната развојна стратегија.

Клучни области во коишто треба да се преземат соодветни развојни мерки и активности за динамизирање на пазарот на хартии од вредност се следниве:

• Законодавство и регулација на пазарот

Како што е веќе напоменато, македонскиот пазар на хартии од вредност во наредниот период ќе биде соочен со големи предизвици за имплементирање на целосно нова законска регулатива со која во домашното законодавство треба целосно да се имплементираат европските директиви и регулативи од оваа област. Во тие рамки, планирано е донесување на неколку нови закони што ќе го заменат и надградат сегашниот Закон за хартии од вредност.

Европските директиви во својата суштина претставуваат сет на стандарди и препораки што земјите членки на ЕУ и оние кои аспираат кон членство во ЕУ треба да ги имплементираат во националните законодавства. При имплементацијата на MiFID II директивата (Markets in Financial Instruments Directive) и соодветната регулатива, поврзана со неа, треба да се има предвид дека директивата пропишува генерални принципи, а дека регулативата во нејзината целост задолжително се применува во државите што се членки на ЕУ. Транспонирањето на директивата на национално ниво е огромен предизвик - како да се постават новите правила за функционирање на домашниот пазар на начин што истовремено треба да биде во согласност со директивата и со спецификите на локалниот амбиент. Во нашиот случај не помал предизвик е и начинот на преземање и селекција на нормативните решенија од соодветната европска регулатива што произлегува од MiFID II. Притоа, од особено значење е при имплементацијата на сето ова да не се загорзат националните интереси во услови на зголемена конкуренција од европските и од регионалните пазари. Во таа смисла, искуствата на повеќе земји покажуваат дека е неопходно многу внимателно и рационално имплементирање на европските директиви, односно креирање на институционална и нормативна рамка на пазарот на хартии од вредност во согласност со големината и потребите на националната економија. Во спротивно, настануваат големи проблеми за домашните пазарни учесници и нивна неможност за соодветно адаптирање и реструктурирање. Како посебни предизвици на овој план во наши услови би можеле да се издвојат третманот на некои задолжителни решенија во досегашниот нормативен режим (за тргување и котација), новата пазарна сегментација, капиталните и кадровските барања кон пазарните учесници и институции и пропишаните модели на нивното корпоративно управување, креирање на адекватна регулативна рамка, соодветни механизми за контрола на пазарот и заштита на инвеститорите итн.

Во делот на законодавството, исто така, многу значајно е да се направи соодветна анализа на Законот за трговски друштва и да се изревидираат и искоординираат определени постојни решенија. Притоа, потребно е да се разрешат некои дилеми, поврзани со објавувањето и одржувањето на акционерски собранија, одлуките за исплата на дивиденда, објавување на дивиденден календар и исплатата на дивиденди, одредбите што ги регулираат големите зделки и зделките со заинтересирана страна, третманот на сопствените акции, заштитата на малцинските акционери итн. Може да се разгледа и старата идеја за задолжително намалување на номиналната вредност на акциите на македонските компании. Исто така, може да се отвори и суштинското прашање дали моделот на спроведување на овој закон само преку судските инстанци е целисходно и ефикасно решение во нашето опкружување.

Промената на законодавството во областа на пазарот на хартии од вредност којашто нè очекува во наредниот период е можност и да се оцени ефикасноста на сегашната институционална поставеност на регулативната рамка во Република Македонија. Притоа, треба да се има предвид принципот дека регулативната функција треба да се извршува многу внимателно без да се инхибира развојот на пазарот и со постигнување на рамнотежа помеѓу потребната заштита на интересите и на инвеститорите и на бизнисот. Дополнително, анализата треба да покаже дали моменталниот децентрализиран модел на регулација на небанкарските финансиски посредници и начинот на финансирање на тој модел е долгорочно одржливо решение.

Анализата на законските решенија во рамките на Стратегијата за развој, покрај утврдувањето на оптималниот концепт на имплементација на европското законодавство, може да отвори и некои други развојни прашања, како што е овозможување на креирање на концептот на „вертикален силос“ (институционално спојување на сегментот на тргување со хартии од вредност и утврдување и порамнување на склучените трансакции), „далечинско членство“ (вклучување на локалниот пазар на странски финансиски посредници на база на нивна дозвола за работа во друга јурисдикција) или директна котација на странски хартии од вредност на домашниот пазар.

• Зголемување на влијанието на пензискиот систем

Во меѓународни рамки постои широк консензус дека развојот на пазарите на хартии од вредност е директно поврзан со функционирањето

и реформирањето на пензиските системи, особено во делот на капитално финансираните пензиски шеми. Во регионот на Југоисточна Европа пензиските системи, без дилеми, се најважен автономен фактор за развој на националните пазари на хартии од вредност.

Во Република Македонија пожелна е промена и/или либерализација на регулативата во насока на зголемување на вложувањата на приватните пензиски фондови на домашниот пазар и во домашни финансиски инструменти. Тука, секако, треба да се отвори дебата кои се приоритетите на пензиските фондови и какви ризици од поагресивно вложување во домашни хартии од вредност (особено во акции) би се појавиле за пензиските осигуреници, но неискористен простор дефинитивно има (по последните податоци во вкупното портфолио на пензиските фондови вложувањата во македонски акции сè уште изнесуваат околу 3–4%). Треба, на пример, да се преиспитаат моменталните решенија за неможноста да се вложува во јавна понуда на хартии од вредност доколку издавачот претходно не котира на берзата и нема определен минимален износ на пазарна капитализација или, пак, неможноста и/или избегнувањето да се биде активен акционер кој ќе учествува во органите на управување на компаниите и директно ќе влијае на работењето и подобрувањето на корпоративното управување.

Финансиските инструменти за кои се смета дека се погодни за капитално финансираните пензиски шеми треба да се популаризираат, првенствено преку доделување на соодветни даночни олеснувања. Пожелно е да постои еднакво оданочување на сите инструменти во кои се инвестира поради пензиски цели – ваква пракса треба да постои и за т.н. пензиско штедење на физички лица кои директно инвестираат во акции, обврзници или во други хартии од вредност. По примерот на повеќе развиени земји, може да се размислува и за воведување на приватни пензиски шеми, паралелно со вториот и третиот столб на колективниот приватен пензиски систем. Ваквите индивидуални пензиски шеми, од една страна, ќе значат конкуренција на капитално финансираните пензиски фондови, а од друга страна, ќе придонесат за подинамичен развој на македонскиот пазар на капитал и економијата воопшто.

• Даночен режим

Поставеноста на фискалниот систем, во согласност со искуствата на многу земји, може да овозможи голем позитивен импулс за пазарот на хартии од вредност. Основно е даночната регулатива да не стимулира раз-

личен даночен третман поврзан со поседување и/или вложување во акционерски капитал. Во овој контекст може да се разгледа и фискалниот третман на другите приливи по основ на сопственост на акции во пресметката на персоналниот данок на доход во согласност со искуствата на други земји (при издавање на права, реинвестирање на дивиденди и слично). Воедно, даночната политика е извонредно значаен и податлив инструмент за спроведување на многу мерки во областите што се посочуваат во овој труд, како што се оние насочени кон зголемување на понудата на пазарот (селективни фискални преференции при нова котација, трансформација во акционерско друштво или реализација на јавна понуда) и функционирањето на колективните и на индивидуалните пензиски шеми. Во овој контекст, најавената промена на режимот на рамен данок ќе отвори нов простор за фискални стимулации во правец на развој на пазарот на хартии од вредност.

• Приватизација преку берза

Динамичниот развој на повеќе берзи во регионот во изминатиов период беше последица на определени успешни приватизации преку берза. Оттука, голем импулс за македонскиот пазар на хартии од вредност би бил некоја од преостанатите приватизации да се спроведе целосно или делумно преку јавна понуда на берза, а не единствено преку директна продажба на компаниите на стратешки инвеститор. За тоа уште има потенцијали, како што се преостанатите државни акции во Македонски телеком и во другите акционерски друштва во државна сопственост (особено во областа на енергетиката), јавните претпријатија итн.

Воедно, треба паралелно да се размислува и за берзанска котација на акционерските друштва во доминантна државна сопственост, со сите повратни импликации од ова за идната ефикасност и транспарентноста во работењето на овие компании, како и зголемување на пазарната ликвидност и поголемата атрактивност за домашните и за странските портфолио инвеститори. Котираните мешовити акционерски друштва, со доминантна државна сопственост, се главни играчи на многу пазари на хартии од вредност глобално, но кај нас таков случај досега не е регистриран.

• Мерки за зголемување на понудата на пазарот

Зголемувањето на понудата на пазарот на хартии од вредност е од суштествено значење. Оттука, создавањето на предуслови, отстранување

на постојните пречки и, што е уште поважно, воведување на соодветни стимулации за различни типови на емитенти и/или деловни потфати е многу пожелно. На овој начин би се стимулирало и издавањето на државни, општински и корпоративни обврзници и приоритетни акции. Во балтичките земји, на пример, постојат функционални проекти за популаризација на пласирањето на државните хартии од вредност директно на retail инвеститорите (на пример, со нивно запишување и купување преку банкомати), како и создавање на специјални центри на државно ниво за финансирање на општините преку издавање на обврзници. Дополнително, треба да се размисли за мерки за стимулирање на котацијата на берза (особено по истекот на задолжителната котација во 2020 година), како и за можностите за т.н. секјуритизација на побарувањата на приватниот и на државниот сектор – креирање на нови хартии од вредност, нивно централизирано тргување, обезбедување услови за подобрување на општата ликвидност во одредени сектори во економијата и нови инвестициски алтернативи за субјектите со финансиски вишоци. Воедно, треба да се направи проценка дали постојат услови за креирање на структурни производи и како може оваа активност да се поттикне кај финансиските институции.

• Креирање на пазар за мали и средни компании пред иницијална јавна понуда

Развивањето на поактивен пазар за мали и средни компании пред нивна евентуална иницијална јавна понуда на берза овозможува подинамичен раст на овие компании поради нивното побрзо прилагодување на пазарните принципи и поефикасно корпоративно управување. Во земјите каде ваков пазар е развиен, берзите играат значајна улога во тој екосистем, затоа што за ваквиот капитал токму тие се место за профитабилен излез од инвестицијата. Постоеноста на т.н. институционални инвеститори, насочени кон приватни вложувања (venture and equity funds), може да биде главен извор на финансирање за малите и средни компании, особено во индустрии или деловни потфати што не можат лесно да обезбедат банкарско финансирање.

Воедно, потребно е да се имаат предвид и трендовите во изминатите години за формирање на посебни пазари за поддршка на т.н. стартап бизниси, што би значеле поддршка на иновативните идеи за мали бизниси што се во зачеток, со што пазарно би се заокружила целата лепеза на

можности што ги нуди македонскиот пазар на хартии од вредност. Во овој домен, сè позначајно место заземаат т.н. шеми за колективно инвестирање (crowdfunding).

Во секој случај, треба на среден и долг рок да се има предвид постојето на нераскинлива правопрпорционална врска помеѓу јавниот пазар на хартии од вредност и успешноста на субјектите кои се активни на приватниот пазар на капитал (private equity, venture capital итн.), вклучително и креирање на вибрантна startup сцена.

• Подобрување на корпоративното управување

Во Република Македонија моментално постои Кодекс за корпоративно управување на котираните друштва на Македонска берза (врз основа на принципот „исполни или објасни“). Потребно е тој да се ревидира (за што веќе се направени одредени активности) и, што е уште поважно, да се преиспита опфатот и видот на примена на Кодексот, односно дали тој би бил задолжителен и/или доброволен само за дел/сите котирани друштва или би се проценило опфатот на Кодексот да биде на национално ниво за поширока група на компании. Одредена регулатива на НБРМ во делот на корпоративното управување постои и за банките. Формирањето на посебно национално тело за корпоративно управување, што беше иницирано во минатото, не заживеа на задоволително ниво поради недостаток на интерес од страна на бизнис заедницата. Воедно, проблематиката на континуирана обука и унапредување на членовите на органите на управување не е приоритет кај најголем број компании. Оттука, пожелно е понатамошното систематско подобрување на корпоративното управување и формулирање на попрецизна и пофокусирана организациска и нормативна рамка за ова.

Новите напори за зајакнување на корпоративното управување ќе придонесат за зголемување на довербата на инвеститорите во македонскиот пазар на хартии од вредност. Многу истражувања покажуваат дека постои позитивен тренд помеѓу унапредувањето на корпоративно управување и порастот на обемот на тргување со хартии од вредност и пазарната капитализација. Дополнително, повисокото ниво на корпоративно управување во компаниите позитивно корелира со нивната зголемена пазарна вредност и остварените нето добивки, а поповолно е во однос на висината на трошоците за прибавување на нов капитал.

• Едукација на пазарните учесници и јавноста и промоција на македонскиот пазар на хартии од вредност

Познато е дека едукацијата на пазарните учесници и пошироката јавност за начинот на функционирање на пазарот на хартии од вредност е од суштествено значење за поттикнување на неговиот понатамошен развој. Имајќи предвид дека, од една страна, овие активности се долгорочни и не даваат брзи и лесно мерливи резултати, а дека, од друга страна, бараат значајни финансиски средства, вклучувањето на повеќе институции во оваа сфера е од непроценливо значење.

Слично стојат работите и во делот на промоција на македонскиот пазар на хартии од вредност. Мора да се отвораат каналите за продажба и да се промовираат компаниите што активно се тргуваат на берзата. Оттука, неопходно е вклучување на промоцијата на пазарот на хартии од вредност во активностите на државните институции што се занимаваат со привлекување на инвестиции во земјата.

Користена литература

De la Torre, Augusto., Gozzi, Juan, Schmukler, Sergio, “Stock market development under globalization: Whither the gains from reforms?”, World Bank Policy Research Working Paper, 2006.

Hardt, Judith, 2010, “Recovering from the crisis – the role of the exchanges”, *Euromoney*.

Harris, Larry (Editor), 2010, *Regulated Exchanges: Dynamic Agents of Economic Growth*, World Federation of Exchanges.

Simoneti, Marko; Abramovič, Kruno; Damijan, Jože; Masten, Igor; Mastnak, Simon; Mrak, Mojmir; Rojec, Matija; Berk Skok, Aleš; Sušteršič, Janez; Vesnaver, Luka, 2010, *Razvojne priložnosti trga kapitala v Sloveniji po finančni krizi*, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.

Билтени на Македонска берза.

Интернет страница на Комисијата за хартии од вредност на РМ.

Интернет страница на Министерството за финансии на РМ.

Фаџмир БЕСИМИ*

УЛОГАТА НА ЕВРОПСКАТА ИНТЕГРАЦИЈА ВО ЗАБРЗУВАЊЕ НА ЕКОНОМСКИОТ РАСТ И КОНВЕРГЕНЦИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА СО ЕУ

Апстракт

Интеграцијата со Европската Унија е важен двигател на економската, политичката и социјалната трансформација на Западен Балкан и неговата конвергенција со економиите на ЕУ. Сепак, последниве години темпото на структурните реформи во регионот се забави и трендот на економско закрепнување од 2000-те години не продолжи по забавувањето на глобалната економска криза. Целта на овој труд е да одговори на прашањето како да се забрзаат економскиот раст и конвергенцијата со ЕУ преку забрзување на структурните реформи. При тоа е направена емпириска анализа за откривање на влијанието на структурните реформи и интеграцијата со ЕУ врз конвергенцијата со ЕУ. Наодите укажуваат на позитивна корелација на структурните реформи со конвергенцијата, но, исто така укажуваат и на ендегеноста од процесот на европската интеграција, т.е. новите земји-членки на ЕУ покажуваат подобри перформанси во реформите и во конвергенцијата во споредба со земјите од регионот. Со цел да извлечеме препораки за носителите на политиките, во оваа анализа развиваме теоретски модел за политичката економија на структурните реформи за земјите од Западен Балкан во процесот на пристапување кон ЕУ. Моделот сугерира дека во динамичен свет со рационални очекувања, кредибилитетот на креаторите на политиките е клучен во забрзувањето на реформите и пристапувањето кон ЕУ, особено имајќи ја предвид временската неконзистентност во услови

* Вонреден професор, Факултет за бизнис и економија, Универзитет на Југоисточна Европа – Тетово, контакт: f.besimi@seeu.edu.mk

кога се соочуваат со компромис на краткорочните трошоци и долгорочните користи и со редистрибутивниот ефект на реформите во општеството. Имено, кредибилна реформска влада и кредибилен процес на европски интеграции може да ги забрза реформите, а во тоа дополнително ќе помогнат и отворањето на преговорите и членството во ЕУ. Притоа, со цел да се забрзаат реформите, како препораки за владата произлегуваат: зголемување на реформските преференции на владата; намалување на владиниот популизам; намалување на „кратковидоста“ на јавноста (реформска чувствителност на јавноста); зголемување на поддршката на процесот за пристапување кон ЕУ и зајакнување на кредибилноста на владата. Покрај тоа, емпириската и теоретската анализа на ова истражување како препорака за Европската комисија укажува дека при дизајнирањето на стратегијата за проширување на ЕУ треба да бидат земени предвид ендегеноста на конвергенцијата, политичката економија на структурните реформи за интеграцијата во ЕУ и зајакнувањето на кредибилитетот на процесот на проширување на ЕУ во Западен Балкан.

***Клучни зборови:** европска интеграција, економска конвергенција, структурни реформи, политичка економија*

Вовед

Интеграцијата во ЕУ претставува важен процес на економска, политичка и социјална трансформација на Западен Балкан и негово приближување кон Европската Унија. Во последните 25 години, економските движења во Западен Балкан и Централна и Источна Европа покажуваат конвергенција со просекот на животниот стандард на ЕУ за време на транзициониот период од 1990-те и подоцна преку процесот на пристапување кон ЕУ. Сепак, сè уште постои јаз во споредба со животниот стандард на ЕУ и економиите на Западен Балкан, што треба да растат побрзо за да го достигнат нивото на ЕУ. Исто така, во последните години конвергенцијата бележи забавување, додека по економската криза, достигнувањето на нивото на ЕУ од страна на земјите од Западен Балкан е забавено во споредба со новите земји-членки на ЕУ (IMF, 2015b; World Bank, 2017). Покрај тоа, зголемиот евро-скептицизам кај членките на ЕУ и популизмот во земјите-кандидатки влијаеше на кредибилитетот на процесот на проширување на ЕУ, кој бара силна поддршка од ЕУ и сериозни заложби од земјите-кан-

дидатки за враќање на Западен Балкан во патеката за побрза интеграцијата во ЕУ. Во најновата Стратегија за проширување на ЕУ (2018) на Европската комисија, се вели оти „е важно дека преговорите за пристап не се – и никогаш не биле – цел самите по себе. Тие се дел од поширок процес на модернизација и реформи. Владите на земјите во проширувањето треба поактивно да ги прифатат потребните реформи и навистина да ги направат дел од нивната политичка агенда – не затоа што ЕУ го бара тоа, туку затоа што тоа е во најдобар интерес на своите граѓани“. Предизвикот е како да се забрза процесот на европска интеграција и економска конвергенција на Западен Балкан со ЕУ.

Структурни реформи и економска конвергенција со Европската Унија

Во широката литература, поврзана со проширувањето на ЕУ во Западен Балкан, како отворени прашања, односно предизвици за креаторите на политики се поставуваат: (1) достигнувањето на животниот стандард на ЕУ, и (2) продлабочувањето на структурните реформи. Имено, како што наведува Sanfey et al. (2016), „клучното прашање е дали земјите од Западен Балкан можат да го намалат јазот (во животниот стандард) во наредната деценија и, доколку е така, што треба да направат за да го постигнат тоа.“ Сличен заклучок има во IMF (2015b): „Зачувувањето на макроекономската стабилност е од суштинско значење за траен раст... Но, започнувањето нов бран на длабоки структурни реформи е клучниот политички приоритет за регионот“. Јасно е наведено и од Европската комисија (2015) во Стратегијата за проширување на ЕУ: „Проширувањето треба да се разбере како процес кој поддржува реформи и фундаментални промени, потребни за исполнување на обврските од членството во ЕУ... Проширувањето може да биде од корист за ЕУ и за земјите-партнери само ако постојат вистински, одржливи реформи. Преку овој процес, земјите ќе станат целосно подготвени да влезат во ЕУ и ќе можат да ги искористат придобивките и да ги преземат обврските што произлегуваат од членството“.

Со оглед на укажувањата за значењето на реформите и потребата за нивното унапредување, нашиот фокус во емпириската анализа е да се испита односот помеѓу структурните реформи и економската конвергенција. Првично, преку дескриптивна статистичка анализа на земјите од Западен Балкан за соодносот помеѓу исполнувањето на Копенхашките критериуми

за конвергенција и БДП по глава на жител како дел од просекот ЕУ–28, како и преку едноставна анализа на линеарната регресија, наодите покажуваат позитивни врски во сите три критериуми: политички, економски и *acquis* (Besimi, 2017).

Инаку, постои растечка литература за влијанието на структурните фактори врз конвергенцијата, но најчесто на поголеми панели на земји. Така, IMF (2015b) утврдил позитивен однос на структурните реформи со продуктивноста и конвергенцијата, додека во другата литература (Acemoglu et al., 2005, Aghion et al., 2005, Campos and Coricelli 2002, Che и Spilimbergo 2012, Ciccone и Papaioannou 2009 Dabla-Norris et al. 2016; ММФ 2015а и Fung 2009), покрај позитивната корелација, тие сумираат дека реформските приоритети за одржување на конвергенцијата се разликуваат во однос на нивото на развој на земјата. Гледајќи ги подолгите временски хоризонти, емпириските анализи откриваат дека позитивната корелација со продуктивноста и економскиот раст е различна според видот на реформите и во текот на времето. Резултатите, исто така, сугерираат дека придобивките од реформите имаат тенденција да станат поизразени кога реформите се заедно во пакет. Покрај тоа, искуствата од различни земји укажуваат на потенцијални лекции за ефективни реформи, вклучувајќи ја важноста на силната сопственост, способноста да се одржат реформите и потребата за комплементарни макроекономски и структурни политики. Имено, реформските политики може да имаат нелинеарни ефекти што се должат на квалитетот на политичките и на економските институции.

Следејќи ги погоре наведените емпириски истражувања, продолжуваме со регресивна анализа на влијанието на структурните реформи врз конвергенцијата за Западен Балкан и за нови земји-членки за периодот 1996–2014 година. За да го испитаме тоа влијание, разгледавме 27 регресији на динамични панел податоци, бидејќи високата корелација во реформските индекси ја наметнува потребата да влезат во посебни регресији еден по еден. Притоа, укажуваме дека во ваков случај регресивните анализи нема да ги опфатат ефектите од комплементарноста на реформите. Со цел да се опфатат повеќе аспекти на реформите, разгледавме три групи регресији за влијанието на реформите врз конвергенцијата: светските индикатори за владеење (глас и отчетност, политичка стабилност, регулаторен квалитет, ефективност на владеење, владеење на правото, контрола на корупцијата); транзициските индикатори (приватизација во големи размери, приватизација на мали претпријатија, управување и реструктурирање на претпријатијата, либерализација на цените, трговија и forex систем, политика на

конкурентноста) и индексот на глобалната конкурентност (институции, инфраструктура, макроекономско опкружување, здравство и основно образование, високо образование и обука, ефикасност на пазарот на стоки, големина на пазарот, ефикасност на пазарот на трудот, развој на финансискиот пазар, подготвеност на технологијата, големина на пазарот, деловна софистицираност). Во табелата 1 се прикажани резултатите само од регресиите со агрегатните индикатори за структурни реформи, додека слични резултати се постигнати и во регресиите со поединечни индикатори (Besimi, 2018). Исто така, од истражувачки интерес беше да се испита влијанието на членството во ЕУ врз конвергенцијата, со цел да се провери ендегеноста на процесот на интеграција. Бидејќи ги сметаме податоците за динамички панели, исто така, ги вклучуваме и заостанувањата на зависната варијабла за подобра спецификација на моделот, и тоа:

$$GC_{c,t} = \alpha_0 + \alpha_{1,l} \sum_{l=1}^L GC_{c,t-l} + \alpha_2 SR_{c,t} + \alpha_3 EU_{c,t} + \varepsilon_{c,t}$$

при што, GC го претставува БДП по глава на жител во просек за ЕУ-15; SR е варијабла за структурните реформи; EU е инструментална варијабла за да се следи ефектот од членството во ЕУ; ε претставува стохастичка грешка; α се коефициенти за влијанието на варијаблите; L претставува број на периоди на заостанувања (l); и индексите c , t означуваат земја и временски период.

Според резултатите од емпириската анализа, прикажани во табелата 1, може да подвлечеме три главни наоди. Првиот наод укажува на тоа дека конвергенцијата е постојан процес со значително влијание на заостанувањето од првите две години за индексот на светското владеење и индикаторот за транзиција и четиригодишен застој за индексот на глобалната конкурентност. Кумулативниот ефект на заостанувањата покажува дека конвергенцијата е стабилен процес. Вториот наод покажува дека влијанието на структурните реформи врз конвергенцијата е позитивно и статистички значајно во повеќето реформски показатели во сите три групи на индикатори: светски индекс за владеење; индекс на транзиција; и индекс за глобална конкурентност. Влијанието на реформите врз конвергенцијата станува значајно кога се воведуваат повеќе заостанувања на конвергенцијата за контрола на автокорелациониот ефект. Ова претпоставува дека влијанието на реформите е на долг рок поради ефектот на упорност (persistence). Третиот наод укажува на позитивно влијание на членството во ЕУ врз конвергенцијата, имено по стапувањето во ЕУ земјите бележат побрза конвергенција која укажува на ендегеноста од процесот на интеграција во ЕУ.

Табела 1. Влијание на структурните реформи врз конвергенцијата

Dynamic Panel Data Regression (Generalised Methods of Moments)			
Dependent variable: Country's GDP p.c. as a share of average EU-15			
Variables/Reform	World governance index	Transition index	Global competitiveness index
L.gdp15	1.264*** (0.0552)	1.375*** (0.0366)	1.294*** (0.0355)
L2.gdp15	-0.337*** (0.0531)	-0.399*** (0.0378)	-0.545*** (0.0671)
L3.gdp15			0.213*** (0.0522)
L4.gdp15			0.00923 (0.0642)
Structural reforms	1.845*** (0.4130)	0.701*** (0.2300)	1.129** (0.4900)
EU membership	0.565*** (0.1290)	0.337*** (0.1240)	0.878*** (0.2990)
Constant	2.611*** (0.4040)	-1.166** (0.5870)	-3.408** (1.7290)
Years	1996-2016	1996-2014	2006-2017
Observations	208	260	126
Number of countries	16	16	16
ar1p	0.00131	0.00209	0.00096
ar2p	0.0425	0.0798	0.12
hansenp	0.485	0.888	0.257
sarganp	0	0	0.00000472

Note: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1 (Robust standard errors in paranthesis)

Data: World governance indicators (World Bank); Transition indicators (EBRD); Global Competitiveness Index (WEF); GDP (IMF, WEO)

Политичка економија на структурните реформи

Моделот што го презентираме тука има намера да ја објасни политичката економија на процесот на реформи за време на пристапувањето на земјите-кандидатки за членство во ЕУ од Западен Балкан. Нашата претпоставка се темели врз контекстот дека земјите од регионот веќе ја направиле својата стратешка политичка одлука за пристапување во ЕУ и сега се во процес на пристапување во ЕУ како земји-кандидатки или потенцијални кандидати, додека некои од нив веќе започнаа преговори со ЕУ. Моделот ги разгледува трите страни во овој процес: Европската комисија која ја претставува ЕУ; Владата која ги претставува креаторите на политики на ниво на земја; и јавноста што ја претставува деловната заедница, граѓанскиот сектор и граѓаните. Ова се прави со цел, освен економскиот, да се опфати поширокиот аспект во дизајнирање и спроведување на структурните реформи, како што се препорачува во Campos et al. (2018), особено за делот од реформите каде што носителите на политиките се соочуваат со компромис на краткорочните трошоци и долгорочните користи и редистрибутивниот ефект на реформите во општеството.

Основната теорија за дизајнирање на нашиот модел е избор на политиката во динамичен свет со рационални очекувања, земајќи го предвид кредибилитетот и временската недоследност на креирањето на политиките според примерот на Kydland and Prescott (1977) и Barro-Gordon (1983). Со дополнителни приспособувања, со цел да се прикаже механизмот за носење одлуки за реализација на структурните реформи од креаторите на политиките во рамките на процесот на пристапување кон ЕУ, како и ревидирање на моделот на Besimi and Monastiriotis (2018) со вклучување на влијанието на очекувањата во динамичниот свет, нашиот модел во овој случај е поставен како што следи:

$$W = -\frac{1}{2}\alpha(r_t - r^{su})^2 - \frac{1}{2}\beta(s_t - s^g)^2 \quad (1)$$

$$s_t = s^{su} - \gamma(r_t - r_{t-1,t}^g) \quad (2)$$

$$r_{t,g} = r^{su} - \frac{\beta\gamma}{\alpha}(s^g - s^{su}) \quad (3)$$

Ендогени варијабли во моделот се: реформите што ги спроведува владата (r) и политичката поддршка што ја ужива владата од јавноста (s).

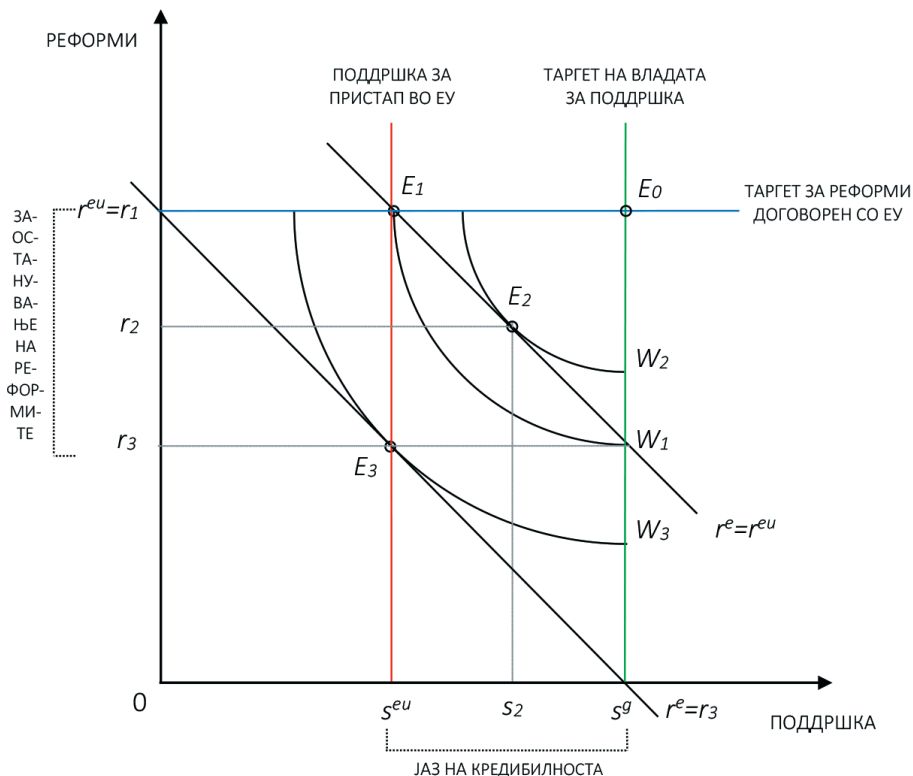
Притоа, егзогени варијабли во моделот се: таргетот на реформи, односно нивото на реформи кое е договорено помеѓу владата и Европската комисија (r^{eu}); ex-ante очекувањата на јавноста за реформите, односно очекувањата, креирани во претходниот период (r^e); таргетот на владата за политичка поддршка (s^g); и поддршка од јавноста за интеграциите во ЕУ (s^{eu}). Параметрите во моделот го имаат следново значење во равенките: α е параметар што ја покажува преференцијата на владата за реформите ($\alpha \geq 0$); β е параметар што ја покажува преференцијата на владата за политичката поддршка од јавноста ($\beta \geq 0$); и параметарот γ ја покажува политичката сензитивност на реформите, односно поддршката од јавноста за отстапување на реформите од очекувањата, кое, исто така, може да се интерпретира како „кратковидост“ на јавноста за реформите, имајќи ги предвид краткорочните трошоци, наспроти долгорочните користи кај дел од реформите. Индексот t го означува временскиот период, додека индексот број 3 го означува сценариото (објаснето понатаму во текстот).

Равенката (1) ја претставува целната функција на владата, односно минимизирање на загубата на благосостојба во постигнувањето на два таргета, т.е. реформи на ниво како што се договорени со Европската комисија (експлицитен таргет, јавно прикажано) и политичка поддршка за тоа што владата има намера да го постигне (имплицитен таргет, кое не мора да е јавно прикажано). Равенката (2) го претставува ограничувањето со кое се соочува владата при остварувањето на своите цели, т.е. поддршката од јавноста за реформите што треба да се направат. Равенката (3) ја претставува политиката на реформи што ја спроведува владата, односно нивото на реформи кое произлегува од моделот при оптимизација, односно максимизирање на благосостојбата на владата при ограничувањето од страна на однесувањето на јавноста.

Со цел илустративно да го прикажеме изборот на најоптимално сценарио за реформи пред технички да ги презентираме сценаријата на политиките за структурни реформи, моделот ќе го презентираме графички на следната страница на слика 1 насоодветниот начин.

Моделот е дизајниран на дијаграм, каде што во вертикалната оска е реформата (r), а во хоризонталната оска е поддршката (s), како што е прикажано на сликата 1. Целната функција на владата е претставена со кривите на индиферентност (W) според преференциите на владата за реформи и поддршка (равенката 1 во моделот). Однесувањето на јавноста, односно ограничувањето на владата при оптимизација на реформите според нашиот модел е претставен со линијата со негативен наклон (равенката 2

Слика 1. Избор на реформска политика

во моделот). Рамнотежното ниво на реформи е презентирано со точките E на сликата 1 што го презентираат оптималното решение на моделот, во зависност од сценаријата што се применуваат (E_1 , E_2 , E_3). Максималната благосостојба е во точката E_0 , со реформи на ниво на таргетираните реформи, договорени со ЕУ (r^{eu}) и поддршка на таргетирано ниво од страна на владата (s^g). Инаку, максимумот на благосостојба не е достиген во рамките на нашиот модел, односно доколку претпоставиме рационални очекувања ($r=r^e=r^{eu}$) и тоа го заменуваме во равенката (2), добиваме ниво на поддршка пониско од таргетираната цел на владата ($s=s^{eu} < s^g$).

Со цел да го развиеме горенаведениот модел и попрецизно да ги разбереме импликациите за избор на реформската политика, ќе разгледаме три различни сценарија со различни претпоставки за заложбите од страна на владата при различни очекувања на јавноста:

1. Политика со правила (целосна заложба) при рационални очекувања;

2. Дискрециона политика (нецелосна заложба) при наивни очекувања; и
3. Дискрециона политика (нецелосна заложба) при рационални очекувања.

Споредбата на горенаведените сценарија на реформски политики, во точките на рамнотежа, прикажани на сликата 1, како и со алгебарско решение на моделот – оптимизација на објективната функција на владата (равенка 1) со ограничувањето според однесувањето на јавноста (равенка 2), може да се сумираат во следнава табела:

Табела 2. Споредба на сценаријата на реформските политики во нивните точки на рамнотежа

Сценарио на реформски политики	1. Политика со правила (целосна заложба) Рационални очекувања	2. Дискрециона политика (нецелосна заложба) Наивни очекувања	3 Дискрециона политика (нецелосна заложба) Рационални очекувања
Рамнотежа	E_1	E_2	E_3
Реформи	$r_{t,1} = r_t^{EU}$	$r_{t,2} < r_t^{EU}$	$r_{t,3} < r_{t,2}$
Поддршка	$s_{t,1} = s^{EU}$	$s^g > s_{t,2} > s^{EU}$	$s_{t,3} = s^{EU}$
Благосостојба	$W_1 < W_2$	$W_2 < W_0$	$W_3 < W_1$

Од табелата 2 можеме да заклучиме дека најпосакувано сценарио од аспект на владата, ако го исклучиме максимумот на благосостојбата (W_0), е сценариото 2, потоа следи сценариото 1, а најмалку е привлечно сценариото 3 ($W_2 > W_1 > W_3$). Ние го исклучуваме сценариото 2 како нерелно, бидејќи се претпоставуваат наивни очекувања на јавноста, односно дека јавноста ќе продолжи да ѝ верува на владата бесконечно, без оглед на тоа што таа отстапува од целта за реформите. Сценариото 1 претпоставува целосна посветеност на владата за спроведување на реформите. Со цел да се биде доследен, ова значи дека агендата за реформи треба да биде институционализирана и правно обврзувачка, така што нема да има можности за креаторите на политиката да отстапуваат од целта, што во практична смисла ќе значи членство во ЕУ (или побрзо транзитно решение би било отворање на преговорите за пристапување кон ЕУ). Во поинаков случај, ова сценарио нема конзистентна рамнотежа, односно временски е некон-

зистентно, со оглед на тоа што владата има тенденција да се откаже од поставената цел и да доцни со реформите ($r_{t,2} < r_t^{eu}$), а со тоа да ја зголеми својата благосостојба, поместувајќи се од точката E_1 во точката E_2 во сликата 1. Како што објаснивме погоре, во услови на рационални очекувања ова е неодржливо, односно јавноста ќе го антиципира ова однесување на владата и однапред ќе го вгради отстапувањето во своите очекувања и одлуки и во тој случај рамнотежата се постигнува во точката E_3 , со уште поголемо заостанување на реформите ($r_{t,3} < r_{t,2}$) и таа е помалку пожелна за владата ($W_3 < W_1$). Сепак, ова сценарио најблиску ја отсликува реалноста со скорешното забавување на реформите и процесот на пристапување кон ЕУ во земјите од Западен Балкан. Имено, ова може да ги објасни и мотивите за намалување на транспарентноста, за зголемување на влијанието врз медиумите и популизмот што одделни влади го практикуваат, со цел да влијаат врз очекувањата на јавноста и да ги изместат од рационалноста преку ограничување на информациите.

Според горенаведеното, сценариото 3 може да ни служи за истражување на можностите што креаторите на политики ги имаат во подобрувањето на реформските резултати и забрзувањето на процесот на пристапување кон ЕУ. Начелно, од равенката (3) можеме да ги идентификуваме петте канали за пренос на политики, а според кои може да се подобрува реформскиот процес ($\uparrow r$) доколку: владата им посветува поголемо внимание на реформите ($\uparrow \alpha$); владата е помалку популистичка ($\downarrow \beta$); јавноста е помалку „кратковидна“ или помалку чувствителна кон реформите ($\downarrow \gamma$); владата е кредибилна, односно со помал јаз во кредибилноста ($\downarrow [s^g - s^{eu}]$); или процесот на европските интеграции има поголема кредибилност, а со тоа има повисока поддршка од јавноста за влез во ЕУ ($\uparrow s^{eu}$).

Заклучоци и препораки

Според емпириската и теоретската анализа што е презентирана, можеме да заклучиме со следниве согледувања за препораки за креаторите на политиките:

Прво, економската конвергенција и исполнувањето на структурните реформи се ендогени на процесот на европската интеграција. Земјите што се приклучуваат на ЕУ покажуваат побрзо усогласување со животниот стандард на ЕУ и, исто така, покажуваат поголем напредок во однос на структурните реформи. Препорака: Владата треба целосно да се посвети

на процесот на пристапување кон ЕУ и ефикасно да работи на реформската агенда која воедно треба да обезбеди и официјално отворање на преговорите за пристапување кон ЕУ.

Второ, структурните реформи позитивно влијаат врз економскиот раст, а со тоа и врз економската конвергенција со Европската Унија. Препорака: Владата треба да ги забрза структурните реформи, со цел да се забрза економскиот раст преку зголемување на конкурентноста на економијата, владеење на правото, доброто владеење, како и обезбедување на политичка стабилност, мир и безбедност.

Трето, структурните реформи, освен економскиот, имаат и поширок ефект во општеството, односно социјални и политички импликации, особено поради ефектот на прераспределба на доходот (или друг вид на корист) што го имаат одделни реформи кај различни групи на интерес во општеството, но исто така и од временски аспекти, во смисла на краткорочните трошоци наспроти долгорочните користи од реформите. Препорака: При дефинирање на реформските политики и преговорите со Европската комисија, владите треба да ги имаат предвид и општествено-политичките импликации на реформите, со што тие треба да ги оптимизираат нивните цели во однос на економскиот развој, структурните реформи и економско-социјалните и политички импликации.

Четврто, поголемата решителност и посветеност во остварувањето на реформите ја зголемува кредибилноста на владата, а со тоа влијае и врз очекувањата на јавноста, со што се намалува евентуалниот политички трошок за спроведување на реформите што имаат социо-економски и политички трошок на краток рок кај одделни сегменти од општеството. Препорака: владата треба да покаже целосна посветеност во реализацијата на реформите за кои се преговара со ЕУ, при што во преговорите треба да се вклучени високостручни и квалитетни тимови, кои ќе преговараат амбициозен реформски пакет којшто реално го рефлектира институционалниот капацитет на земјата, за да биде потоа спроведувањето на реформите без задоцнување и проследено со јасна прорепформска политичка определба.

Петто, реформските влади покажуваат подобри перформанси во однос на популистичките влади при спроведувањето на реформите без задоцнување и при исто ниво на поддршка од јавноста, односно, иако популистичките влади покажуваат повеќе интерес за политичката поддршка наспроти „скапите“ реформи, сепак не добиваат дополнителна поддршка. Препорака: владата треба да биде реформски ориентирана, затоа што популистичките мерки нема да даваат ефект во зголемувањето на поддршката за сметка на реформите што доцнат со реализација и/или имплементација.

Шесто, „кратковидоста“ на јавноста во однос на влијанието на реформите поради социо-економските и политички трошоци на краток рок создава аверзија кон реформите, со што влијае за намалување на поддршката кај одделни групи на интерес од општеството. Препорака: владата треба да ја информира јавноста за користите од реформите, да биде потранспарентна и инклузивна во спроведувањето на реформите, а исто така да размисли за пакет на имплементација на реформите и поддршката од ЕУ, со цел да ги оптимизира трошоците и користите од реформите.

Седмо, јавната поддршка за процесот на интеграција кон ЕУ ја зголемува поддршката на јавноста за реформите, а тоа влијае и за забрзување на економскиот раст и конвергенцијата со животниот стандард на ЕУ. Препорака: владата во соработка со Европската комисија треба да ги зголеми транспарентноста и инклузивноста на процесот на европски интеграции, а воедно процесот на пристапување кон ЕУ треба да се базира на добро поставена шема на услови за напредок врз основа на покажаните резултати и заложби, проследено и со соодветна финансиска поддршка (ИПА и други ЕУ фондови и техничка поддршка).

Процесот на пристапување во ЕУ игра важна улога во кредибилитетот и во динамиката на реформите. Имено, покрај улогата и обврската на владата на ниво на земја да ги направи реформите и да ја спроведува агендата за пристапување кон ЕУ, Европската комисија може да игра улога во зголемувањето на кредибилитетот и во забрзувањето на реформскиот процес на Западен Балкан. Ова подразбира адекватно дизајнирање на процесот на проширување на ЕУ и нејзините механизми од страна на Европската комисија, со цел да се искористат горенаведените можности во сеопфатна рамка поради комплексноста, комплементарноста и меѓусебната поврзаност на различните реформски мерки и инструменти. Имајќи го предвид тоа, а поради поедноставување од аналитички причини, мерките ќе ги презентираме како што следи:

Прво, важно е да се има ефективна имплементација на сеопфатен модел на услови и имплементација со фазна структура: (1) услови; (2) структура на стимулации (награди: награди за напредок и финансиска поддршка; и закани-казни: експлицитни и имплицитни); и (3) следење (мониторинг). Исклучително важно е ова да биде процес заснован на заслуги, така што ќе се зголеми кредибилноста на процесот на пристапување кон ЕУ и ќе се зајакнат реформите, а со тоа и економскиот раст и конвергенцијата со ЕУ.

Второ, инклузивноста и транспарентноста на процесот на пристапување во ЕУ ќе создаде можност за дискусија, учество и подобар мониторинг на процесот на реформи и интеграција во ЕУ.

Трето, се очекува европеизацијата и социјализацијата да ја зголемат сопственоста на процесот на интеграции и реформите, па, оттука, ќе се зголемат и поддршката на пристапувањето во ЕУ и реформскиот процес.

Четврто, политиките што ќе го зголемат оптимизмот наспроти евро-скептицизмот во земјите-членки на ЕУ и во Западен Балкан се од суштинско значење за улогата на процесот на пристапување во ЕУ, во унапредувањето на реформскиот процес и неговата трансформациона моќ во Западен Балкан.

Петто, во согласност со горенаведеното, „Новиот пристап“ за проширување на ЕУ кон Западен Балкан треба да ги земе предвид и импликациите од политичката економија на реформите, имено, Европската комисија да биде пофлексибилна во поставувањето на реформската агенда, додека да биде строга во условите за спроведување на реформите.

Шесто, исто така, може да се смета на промовирање на транспарентен, конкурентен и компаративен процес меѓу земјите-кандидатки од регионот. Ова ќе го зголеми натпреварувачкиот дух во однос на реформските процеси на владите на земјите од Западен Балкан и напредокот во процесот на пристапување кон ЕУ.

Седмо, зајакнувањето на регионалната соработка и промовирањето нови иницијативи ќе го зголеми оптимизмот за проширување на ЕУ, а со тоа ќе ги зголеми кредибилноста и динамиката на реформите (на пример, Берлинскиот процес, Регионалната економска област на Западен Балкан).

Конечно, ендемоноста на европските интеграции имплицира дека реформите на земјите од Западен Балкан можат да се потпираат на процесот на пристапување во ЕУ, имено, земјите имаат поголема веројатност да бидат поуспешни во спроведувањето на реформите како што ќе напредуваат во процесот на пристапување кон ЕУ, односно стекнување статус на кандидат, отворање преговори и членство во ЕУ.

Референции

- Acemoglu D., Johnson S. & J. Robinson (2005), 'Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth', *Handbook of Economic Growth*, Chapter 6, Vol. 1, Part A, pp. 385-472.
- Aghion Ph., Howitt P., & D. Mayer-Foulkes (2005), 'The Effect of Financial Development on Convergence: Theory and Evidence', *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. February, pp. 173-222.
- Barro R. & D. Gordon (1983), 'Rule, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy', *Journal of Monetary Economics*, Vol. 12, Pages 101-121.

- Besimi F. (2017). How structural reforms and European integration can help aid the convergence of Western Balkan states with the EU. *EUROPP LSE*. Retrieved from: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/07/07/western-balkans-eu-convergence-structural-reforms/> (Published: 7 July 2017).
- Besimi F. and Monastiriotes V. (2018), 'The Role of EU Integration in Accelerating Structural Reforms in the Western Balkan: Evidence, Theory and Policy', *LEQS Discussion Series, (mimeo)*, London School of Economics, UK.
- Campos N. F. & F. Coricelli (2002), 'Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should', *Journal of Economic Literature*, Vol.11, pp. 783–836.
- Campos N. F., De Grauwe P., and Ji Y. (eds) (2018), *The Political Economy of Structural Reforms in Europe*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Che N. & A. Spilimbergo (2012), 'Structural Reforms and Regional Convergence', IMF Working Paper, WP/12/106, Washington D.C.
- Ciccone A. & E. Papaioannou, (2009), 'Human Capital, the Structure of Production, and Growth', *Review of Economics and Statistics*, Vol. 91, Iss.1, pp. 66–82.
- Dabla-Norris E., Ho G. & A. Kyobe (2016), 'Structural Reforms and Productivity Growth in Emerging Market and Developing Economies', IMF Working Paper, WP/16/15, Washington D.C. (February 2016).
- European Commission (2015), 'EU Enlargement Strategy', Three years strategy on annual basis
- European Commission (2018), 'EU Enlargement Strategy', Three years strategy on annual basis
- Fung M. K. (2009), 'Financial Development and Economic Growth: Convergence or Divergence?', *Journal of International Money and Finance*, Vol.28, Iss.1, pp. 56–67.
- International Monetary Fund (2015a), 'Structural Reforms and Macroeconomic Performance: Initial Considerations for The Fund', Staff Report, Washington D.C., (October 2015).
- International Monetary Fund (2015b), 'The Western Balkans: 15 Years of Economic Transition', Regional Economic Issues, Special Report, Washington D.C., (March 2015).
- Kydland F. & E. Prescott (1977), 'Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans', *Journal of Political Economy*, Vol. 85, No.3, Pages 473–92.
- Sanfey et al. (2016), 'How the Western Balkans can catch up', European Banks for Reconstruction and Development, Working Paper No. 185, London (January 2016).
- World Bank (2017), 'Western Balkans: Regional Economic Integration', World Bank Issues Notes. (Jun 2017).

СОДРЖИНА

ПОЗДРАВНИ ОБРАЌАЊА	5
Обраќање на акад. Таки ФИТИ, претседател на Македонската академија на науките и уметностите	7
Обраќање на Претседателот на Владата на Република Македонија, Зоран ЗАЕВ	13
Обраќање на г. Кочо АНЃУШЕВ, заменик на Претседателот на Владата на Република Македонија задолжен за економски прашања и за координација со економските ресори	17
Обраќање на г. Бранко АЗЕСКИ, претседател на Стопанската комора на Македонија	25
 ВОВЕДНО ИЗЛАГАЊЕ	37
<i>Гоце ПЕТРЕСКИ</i> : Енигмата на растот – контрадикции дилеми?	39
 РЕФЕРАТИ	61
<i>Трајко СЛАВЕСКИ, Мишо НИКОЛОВ</i> : Јавните инвестиции и економскиот раст – проблеми и перспективи.....	63
<i>Владимир ФИЛИПОВСКИ</i> : Даночните реформи: импликации врз економскиот раст и распределбата на доходот и на богатството	81
<i>Никола ПОПОВСКИ</i> : Модел на интензивен раст на македонската економија преку користење на новите технологии и знаења.....	95
<i>Сашо АРСОВ</i> : Конзервативизмот во финансиското и корпоративното управување на македонските компании како пречка за побрз економски растеж.....	109

<i>Аниџа АНГЕЛОВСКА-БЕЖОСКА, Ана МИТРЕСКА</i> : Координација на монетарната и на фискалната политика во Македонија.....	127
<i>Глиѓор БИШЕВ</i> : Предизвици на монетарната политика и финансискиот сектор во периодот на забрзано пристапување кон ЕУ	145
<i>Горан ПЕТРЕВСКИ</i> : Макроекономски и банкарски детерминанти на профитабилноста на банките во Македонија	161
<i>Оливера КОСТОСКА</i> : Извозните перформанси и екстерната конкурентност на македонската економија.....	173
<i>Ѓорѓи ГОЦКОВ</i> : Макроекономска стабилност и анемичен економски раст - некои „нелогичности“ во македонската економија.....	191
<i>Дарко ЛАЗАРОВ, Бранко АЗЕСКИ</i> : Извозна диверзификација и модерна реиндустријализација како фундаментални процеси во забрзување на растот на македонската економија	213
<i>Ванчо УЗУНОВ</i> : Структурните промени и индустриската политика на РМ: ретроспектива и иднина.....	233
<i>Александар СТОЈКОВ</i> : Индустриската структура, индустриската политика и економскиот растеж на Република Македонија	251
<i>Таки ФИТИ</i> : Промена на економската структура и зголемување на квалитетот и ефикасноста на институциите – клучни приоритети на идниот развој на македонската економија	267
<i>Абдулменаф БЕЏЕТИ, Хурије АБАЗИ-АЛИЛИ, Ширеса АЛИЈА</i> : Предизвици за фискална консолидација на ФПИОМ – можни решенија....	289
<i>Изет ЗЕКИРИ</i> : Финансирањето на високото образование во Република Македонија – компаративна анализа со избрани земји од регионот и ЕУ ...	307
<i>Т. ДИМИТРОВА, В. СТОЈКОСКИ, Љ. КОЦАРЕВ</i> : Улогата на ИКТ секторот во економскиот раст на Република Македонија	331
<i>Славица РОЧЕСКА, Марјан АНГЕЛЕСКИ, Димитиар НИКОЛОСКИ</i> : Анализа на синџирот на вредност на софтверските фирми во Република Македонија	345
<i>Преораѓ ТРПЕСКИ</i> : Вработеноста и продуктивноста во Република Македонија	363
<i>Марјан ПЕТРЕСКИ</i> : Предизвиците на македонскиот пазар на труд: преглед...383	

<i>Борче ТРЕНОВСКИ, Билјана ТАШЕВСКА: Ефикасноста и одржливоста на јавните финансии во Република Македонија.....</i>	401
<i>Иван ШТЕРИЕВ: Основи за креирање стратегија за развој на македонскиот пазар на хартии од вредност .....</i>	417
<i>Фаџмир БЕСИМИ: Улогата на европската интеграција во забрзување на економскиот раст и конвергенцијата на Македонија со ЕУ .....</i>	435

Издавач:
Македонска академија на науките и уметностите

Лектура:
„Момент мал“

Компјутерска обработка:
Здравко Корвезироски

Печат:
„Винсент графика“ – Скопје

Тираж:
400 примероци